

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XLII

2007

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A
REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Peter Draškaba, Júlia Hautová, Ján Lukačka, Richard Marsina,
Marta Melníková, Štefánia Mertanová, Veronika Nováková,
Jozef Novák, Milena Ostrolucká, Jana Pražáková, Juraj Roháč,
Jana Schullerová, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA RAGAČOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia:
Ministerstvo vnútra SR, odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2007

NOVELA ZÁKONA O ARCHÍVOCH A REGISTRATÚRACH

MÁRIA MRIŽOVÁ

Všeobecne záväzným právnym predpisom pre správu registratúry je zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon“), ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2003.

Prvým a bezprostredným podnetom na prípravu novely zákona bola všeobecne vzniknutá situácia, ako aj analýza a vyhodnotenie požiadaviek zo strany pôvodcov registratúry – podnikateľských subjektov, resp. ich predstaviteľov, ktorí vyvinuli aj s podporou médií obrovský tlak na redukciiu ich povinností na úseku správy registratúry.

Následne bola zhodnotená viac ako štvorročná prax v aplikovaní zákona do práce štátnych archívov. Analýza jednoznačne ukázala, že snaha o podchytenie a zaistenie bezpečnosti všetkých registratúrnych záznamov v čase ich prevádzkovej potreby (kým sú ešte v správe svojho pôvodcu), bola u veľkej väčšiny pôvodcov registratúry najmä z podnikateľskej sféry neprimeranou pracovnou záťažou pre štátne archívy. Navyše ak štátne archívy nedisponujú dostatočným množstvom zamestnancov, ktorí by sa špecializovali výlučne na činnosť v predarchívnej oblasti, ako aj s prihliadnutím na skutočnosť, že z činnosti $\frac{2}{3}$ podnikateľských subjektov nevznikajú registratúrne záznamy majúce trvalú dokumentárnu hodnotu.

Po vyhodnotení týchto skutočností pripravil odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky vecný návrh novely zákona. Návrh vecného riešenia úpravy zákona bol následne v súlade so všeobecnými pravidlami prerokovaný s odborom legislatívnym a správny Ministerstva vnútra SR a bol odovzdaný na legislatívne stváranie a ďalšie legislatívno-právne pokračovanie. Práve odbor legislatívny a správny vyslovil jednoznačnú požiadavku na dodržanie všeobecného pravidla, ktoré hovorí o právnom rámci úpravy všeobecne záväzných právnych predpisov. Právny rámec pre novelu zákona bol stanovený na oblasť správy registratúry a predarchívnej starostlivosti.

V procese prípravy novely zákona boli odborom archívov a registratúr vyzvané jednotlivé štátne archívy o predloženie ich námietok a podnetov na úpravu jej vecného riešenia. Rovnako boli o jej návrhu informovaní zamestnanci štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti na celoslovenskom stretnutí v Lučenci, ako aj riaditelia všetkých typov štátnych archívov na ich celoslovenskej porade v Banskej Bystrici. O návrhu novely zákona bola na svojom zasadnutí informovaná Vedecká archívna rada a jeho finálna podoba bola štandardným spôsobom zverejnená v rámci pripomienkového konania. Všetky odborné podnety a návrhy dotýkajúce sa právneho rámca novely zákona našli svoju odozvu

pri stvárnení definitívnej podoby návrhu novely. Novela zákona bola v zbierke zákonov publikovaná pod číslom 216/2007 Z. z. a účinnosť nadobudla 1. júna 2007.

Zákon vo svojej novelizovanej podobe ukladá pôvodcom registratúry povinnosť zabezpečovať odbornú správu záznamov, ktoré pochádzajú z ich činnosti alebo z činnosti ich predchodcov.

Ukladá im povinnosť starať sa o:

- riadnu evidenciu záznamov (vedenie úplnej a presnej evidencie záznamov v registratúrnom denníku alebo inej osobitnej evidencii, vedenie registrov a indexov),
- zabezpečenie trvanlivosti registratúrneho záznamu tak, aby bez poškodenia a narušenia svojej štruktúry prečkal svoju lehotu uloženia, teda čas svojej prevádzkovej potreby, čo je spravidla niekoľko rokov a pri niektorých špecifických druhoch dokumentov aj niekoľko desaťročí,
- účelné a bezpečné uloženie (vypracovanie interných noriem, ktoré upravujú zabezpečenie náležitej správy registratúr organizačných útvarov, ako aj činnosti registratúrneho strediska tak, aby nedošlo k poškodeniu, zničeniu, strate alebo neoprávnenému použitiu registratúrnych záznamov),
- riadne personálne obsadenie úseku správy registratúry, zamestnancom s minimálne úplným stredoškolským vzdelaním v kumulovanej funkcii alebo v samostatnej pracovnej pozícii, v závislosti od veľkosti pôvodcu registratúry a jeho písomnej produkcie,
- riadne vyradovanie registratúrnych záznamov/spisov (zabezpečenie plánovitého vyradovania registratúrnych záznamov/spisov, ktoré nie sú potrebné pre ďalšiu činnosť organizácie a uplynuli lehoty ich uloženia, minimálne jedenkrát za päť rokov; rozhodnutie o vyradení vydáva príslušný štátny archív na základe návrhu organizácie po posúdení dokumentárnej hodnoty a po vykonaní odbornej archívnej prehliadky),
- oznamovať bezodkladne ministerstvu vnútra prostredníctvom príslušného štátneho archívu zmeny svojho názvu a zmenu miesta uloženia registratúry, ako aj ďalšie závažné skutočnosti (napr. zmenu právnej formy) a pod.,
- odovzdať archívne dokumenty po vyradovaní konaní v určenej lehote do archívu,
- odovzdať registratúru bezodkladne právnenému nástupcovi alebo ak organizácia zanikne bez právneho nástupcu odovzdať registratúrne záznamy s trvalou dokumentárnou hodnotou do archívu a uložiť registratúrne záznamy bez trvalej dokumentárnej hodnoty do uplynutia ich lehôt uloženia a oznámiť ministerstvu vnútra prostredníctvom štátneho archívu miesto, kde sú uložené,
- vypracovať registratúrny poriadok a registratúrny plán a predložiť ich na posúdenie a schválenie príslušnému štátnemu archívu.

Hlavným podnetom na predloženie návrhu novely zákona bolo zrušenie všeobecnej povinnosti pôvodcov registratúr vypracovať registratúrny poriadok.

Zákon pôvodne ustanovil všetkým pôvodcom registratúry bez rozdielu povinnosť vypracovať registratúrny poriadok, ktorý popisuje spôsob manipulácie s registratúrnymi záznamami. Bola to povinnosť, ktorú mali pôvodcovia registratúry i podľa predchádzajúcej právnej úpravy.

Po nadobudnutí účinnosti zákona tie podnikateľské subjekty, ktoré sú pôvodcami registratúry, t. j. ktoré vedú riadnu evidenciu vlastných i doručených záznamov, vzniesli požiadavku, aby vo vzťahu k nim bola táto povinnosť zrušená. Ministerstvo vnútra ako ústredný orgán štátnej správy na úseku archívov a registratúr vyhodnotilo uvedenú požiadavku z hľadiska jej dopadu na činnosť štátnych archívov a budovanie archívneho dedičstva Slovenskej republiky a súčasne i so zreteľom na skutočnosť, že nie je verejný záujem neprimerane zaťažovať podnikateľskú obec. Návrh novely zákona túto požiadavku zohľadňuje nielen vo vzťahu k tejto skupine, ale i vo vzťahu k ďalším pôvodcom registratúr.

Novela zákona rieši i niektoré ďalšie problémy, ktoré vznikli po zavedení zákona do praxe v roku 2003, ako je napr. zamedzenie neodôvodnenému obmedzovaniu prístupu k archívnym dokumentom, dopĺňa ďalšie študijné odbory medzi kvalifikačné požiadavky pre výkon činností v tzv. podnikovom archíve, pri správe registratúry a pri správe registratúry iného pôvodcu, zavádza možnosť zničiť registratúrne záznamy navrhnuté na vyradenie, ak rozhodnutie štátneho archívu o vyradení nebude doručené do 60 dní od predloženia na vyradenie a dopĺňa ustanovenia zákona v súvislosti s vývozom registratúry do zahraničia.

Novela je v súlade s právnym poriadkom Slovenskej republiky i s medzinárodnými zmluvami, ktorými je Slovenská republika viazaná.

Aké konkrétne úpravy zákona novela priniesla?

Vylúčila z pôsobnosti zákona vo vzťahu k záznamom tie, ktoré vznikajú pri činnosti Slovenskej informačnej služby a Vojenského spravodajstva, nadväzujúc na osobitné zákony o týchto subjektoch. Zmyslom právnej úpravy o archívoch a o predarchívnej starostlivosti je zabezpečiť vytváranie podmienok pre prístup k archívnym dokumentom, t. j. pre ich sprístupňovanie. K záznamom Slovenskej informačnej služby vzhľadom na ich špecifický charakter má však prístup len súd a k záznamom Vojenského spravodajstva nemá takéto oprávnenie ani súd. Preto bolo odôvodnené výslovne vylúčiť registratúru týchto subjektov z pôsobnosti všeobecnej právnej úpravy archívov a registratúr. Kontrola nad ich dokumentmi, ako aj vedením ich evidencií je vo výlučnej kompetencii Národnej rady SR, ktorá na tento účel zriaďuje osobitný výbor.

Jednou z nutných úprav zákona, ktoré si vyžiadala prax, bolo aj zmiernenie kvalifikačných predpokladov (§ 6 ods. 3 zákona) v súvislosti s vydávaním súhlasu ministerstva vnútra so zriaďovaním archívov organizácií, tzv. podnikových archívov. Zmiernenie kvalifikačných požiadaviek znamená, že naďalej zostala

zachovaná požiadavka absolventa vysokoškolského štúdia archívniectva a pomocných historických vied alebo príbuzného študijného odboru. Toto ustanovenie sa nedotklo činnosti štátnych archívov. V súčasnosti, aj vzhľadom na každoročný veľmi nízky počet absolventov štúdia archívniectva, bolo pri zachovaní pôvodnej požiadavky takmer znemožnené vydávanie súhlasu so zriaďovaním nových podnikových archívov a zároveň bol zaznamenaný pokles ich doterajšieho počtu. Pri zachovaní pôvodnej požiadavky by bolo navyše nutné zrušiť takmer 90 % z existujúcich podnikových archívov, nakoľko by nespĺňali stanovenú požiadavku špecializovaného vysokoškolského štúdia. Archívne dokumenty spravované týmito archívami by museli následne do svojej trvalej archívnej starostlivosti prevziať štátne archívy. Adekvátnosť príbuzného študijného zamerania pri predložení žiadosti o zriadenie podnikového archívu posudzujú odborní zamestnanci ministerstva vnútra.

Predmetná úprava zákona sa nijakým spôsobom nedotkla odbornej vysokoškolskej prípravy archívniectva na Univerzite Komenského.

Doplnenie ustanovenia § 8 ods. 1 písm. d) zákona o práve vlastníka archívneho dokumentu obmedziť prístup k archívneho dokumentu vychádzalo z potreby podrobnejšie sa zaoberať týmto inštitútom. Túto požiadavku priniesli poznatky z využívania tohto inštitútu v praxi po nadobudnutí účinnosti nového zákona, v ktorej sa neodôvodnene rozširovalo obmedzovanie prístupu k archívnym dokumentom. Na základe tejto skutočnosti a v záujme čo najväčšej všeobecnej zrozumiteľnosti právnej úpravy novela zákona ustanovuje konkrétnu maximálnu lehotu pre obmedzenie prístupu k archívnym dokumentom, a to v dĺžke trvania 30 rokov. Takúto lehotu ustanovoval i predchádzajúci zákon o archívniectve a ako všeobecnú lehotu neprístupnosti ju uvádza i Odporúčanie Rady Európy R(2000) 13 členským štátom o európskej politike prístupu k dokumentom. Súčasne sa umožňuje určiť aj dlhšiu lehotu pre obmedzenie prístupu k archívnym dokumentom, čo je v súlade s citovaným odporúčaním, ktoré uvádza požiadavku zákonnej formy pre úpravu výnimiek. Možnosť dlhšieho obmedzenia prístupu má na zreteli dokumenty obsahujúce informácie, ktorých ochrana je v štátnom záujme a týka sa predovšetkým dokumentov z oblasti zahraničnej politiky, obrany, bezpečnosti a verejného poriadku.

S touto úpravou následne priamo súviselo aj doplnenie ustanovenia § 13 ods. 6, ktorého cieľom bolo zamedziť neodôvodnenému obmedzovaniu prístupu k archívnym dokumentom. Ide o súčasný nežiaduci trend, keď pôvodcovia registratúry neodôvodnene požadovali obmedzenie prístupu k archívnym dokumentom pri ich ukladaní do štátneho archívu, hoci tieto záznamy boli pred ich vyradením v registratúrnom štádiu všeobecne prístupné.

Zákon zároveň ponecháva ako povinné obmedzenie prístupu ku všetkým tým registratúrnym záznamom, ktoré obsahujú osobné údaje, a to v dĺžke trvania 90 rokov od ich vzniku.

Realizované doplnenie § 16 ods. 2 o povinnosť evidovať vlastné i došlé záznamy si vyžiadala potreba riadneho výkonu predarchívnej starostlivosti. V rámci nej sa štátne archívy stretli s odmietaním ich dozornej činnosti nad správou registratúry zdôvodňovaným neexistenciou evidovaných záznamov, teda neexistenciou registratúry. Táto argumentácia pôvodcov registratúry spravidla vychádzala z definície registratúrneho záznamu ako evidovanej informácie (§ 2 ods. 15 zákona). Preto bolo nevyhnutné doplniť povinnosti pôvodcu registratúry o jednoznačnú požiadavku na základný úkon správy registratúry – evidovanie záznamov napriek tomu, že v pôvodnom znení zákona bola táto skutočnosť uvedená v rámci povinnosti zabezpečovať správu registratúry, čo § 2 zákona definuje ako zabezpečovanie evidovania, tvorby, ukladania, ochrany, využívania a vyradovania registratúrnych záznamov.

V súlade so základnou požiadavkou upravil § 16 zákona vo vzťahu pôvodcov registratúry k povinnosti vypracovať registratúrny poriadok a registratúrny plán.

Zákon v súčasnosti taxatívne vymenúva tie skupiny pôvodcov registratúry, ktorí majú povinnosť vypracovať registratúrny poriadok aj registratúrny plán a predložiť ich na posúdenie a schválenie príslušnému štátnemu archívu. Patria sem tí pôvodcovia registratúry, ktorí sú orgánom verejnej správy, právnickou osobou zriadenou orgánom verejnej správy, právnickou osobou zriadenou zákonom alebo právnickou osobou, ktorej postavenie upravuje osobitný zákon.

Ide spravidla o tie subjekty, ktorých registratúra je najvýznamnejším zdrojom archívneho dedičstva. Sú to všetky orgány verejnej správy, t. j. všetky štátne orgány, orgány územnej samosprávy a subjekty tvoriace tzv. záujmovú samosprávu (profesijne komory, Sociálna poisťovňa, zdravotné poisťovne). Ďalšou povinnou skupinou sú právnické osoby zriadené štátnym orgánom alebo orgánom územnej samosprávy, t. j. ich rozpočtové a príspevkové organizácie. Skupina „právnické osoby zriadené zákonom“ predstavuje najmä celospoločensky významné inštitúcie (napr. vysoké školy). Ďalšou skupinou sú inštitúcie, o ktorých zriadení sa zákon nevyslovuje, ale upravuje ich postavenie, sú to napr. Slovenská akadémia vied, Slovenský rozhlas, Slovenská televízia, Slovenské národné divadlo a ďalšie.

Ostatní pôvodcovia registratúry, ak z ich činnosti vznikajú dokumenty majúce trvalú dokumentárnu hodnotu, sú povinní vypracovať iba registratúrny plán a predložiť ho na posúdenie a schválenie príslušnému štátnemu archívu. Ak z činnosti pôvodcu registratúry nevznikajú žiadne dokumenty majúce trvalú dokumentárnu hodnotu, alebo výsledky jeho činnosti sú predmetom autorského práva, nemá povinnosť vypracovať ani registratúrny poriadok, ani registratúrny plán.

Pre rýchlejšiu orientáciu pôvodcov registratúry v rámci ich kategorizácie, pripravilo ministerstvo vnútra orientačnú typológiu pôvodcov registratúry, ktorú je možné nájsť na internetovej stránke ministerstva vnútra www.civil.gov.sk –

správa registratúry. V nejednoznačných prípadoch rozhoduje o začlenení pôvodcu registratúry do príslušnej kategórie vždy ministerstvo vnútra.

Všetky ostatné povinnosti zostali pôvodcom registratúry (každá právnická osoba a fyzická osoba, z činnosti ktorej vzniká registratúra) bez rozdielu a v plnej miere zachované.

Zjednodušuje sa vypracúvanie návrhov na vyradenie registratúrnych záznamov. Keďže v § 19 ods. 1 v druhej vete sa umožňuje predĺženie lehoty uloženia, ktorá už uplynula, je zbytočné, aby pôvodca registratúry uvádzal v návrhu na vyradenie záznamy, ktorých lehotu uloženia chce predĺžiť. Zároveň bude prípustné predkladať na vyradenie aj tzv. čiastkové návrhy, vždy však orientované na ucelenú skupinu agend, alebo organizačných zložiek pôvodcu registratúry.

S vyradovacím konaním, ktoré má zo všetkých povinností stanovených pre pôvodcu registratúry ako jediné daný presný procedurálny postup priamo zákonom, resp. pre spresnenie niektorých ustanovení aj vyhláškou MV SR č. 628/2002 Z. z., súvisí ako novo zavádzaná možnosť pre pôvodcu registratúry zničiť registratúrne záznamy, ktoré v návrhu na vyradenie zaradil do vecnej skupiny navrhutej na vyradenie bez znaku hodnoty „A“, ak mu štátny archív do 60 dní neoznámi rozhodnutie o vyradení registratúrnych záznamov. Toto ustanovenie znovu vychádza v ústrety potrebám praxe. Pôvodcovi registratúry umožňuje získať potrebný priestor pre nové registratúrne záznamy a pre štátny archív znamená určité zníženie administratívnej náročnosti pri rozhodovaní o predložených návrhoch na vyradenie registratúrnych záznamov.

Vzhľadom na prax, v ktorej sa vyskytli snahy o nekontrolovaný vývoz registratúry mimo územia Slovenskej republiky, sa zákon doplnil aj o ustanovenie upravujúce vývoz registratúry. Zákon nepripúšťa trvalý vývoz netriedených registratúr. V prípade odôvodnenej potreby dočasného vývozu celej registratúry, alebo jej časti mimo územia Slovenskej republiky je nutné požiadať o súhlas ministerstvo vnútra. Trvalý vývoz registratúry sa zakazuje, pretože ide o zdroj archívneho dedičstva Slovenskej republiky. V nadväznosti na ustanovenie zákazu trvalého vývozu registratúry a podmienky získania povolenia na jej dočasný vývoz sa upravujú pri sankciách skutkové podstaty správnych deliktov spočívajúcich v porušení týchto povinností.

Za neplnenie alebo porušenie povinností stanovených zákonom o archívoch a registratúrach hrozí pôvodcom registratúry možná sankcia až do výšky 1 milióna slovenských korún. K takémuto sankčnému konaniu sa pristupuje štandardným spôsobom, po vykonaní štátneho odborného dozoru zo strany príslušného štátneho archívu, zistení nedostatkov, stanovení opatrení na ich odstránenie a po ich opätovnom zistení pri kontrole plnenia opatrení na odstránenie nedostatkov. Vo vzťahu k fyzickým osobám bolo novelou zákona toto konanie zaradené do kategórie priestupkového.

Vzhľadom na uvedené úpravy zákona bolo následne nutné upraviť aj niektoré ustanovenia vykonávacieho predpisu k nemu, teda vyhlášky MV SR číslo 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach. Jej novela bola v zbierke zákonov publikovaná pod číslom 242/2007 Z. z. a účinnosť nadobudla 15. júna 2007.

Novela vyhlášky nadviazala najmä na zmenu v povinnosti pôvodcov registratúry vypracovať a predložiť na posúdenie registratúrny poriadok a registratúrny plán. Jedna z výraznejších úprav prináša možnosť dodatočne skrátiť so súhlasom archívu a úpravou registratúrneho plánu lehotu uloženia registratúrnych záznamov. Ďalej reaguje na požiadavku početnej skupiny pôvodcov registratúry, najmä drobných podnikateľov, ktorí požadovali vypustiť zo spôsobov ochrany registratúrneho strediska zabezpečovanie dverí kovovými mrežami a elektrickou požiarou signalizáciou, a to z dôvodu vysokého finančného zaťaženia, ktoré tento spôsob ochrany znamená. Vo vzťahu k ďalším možným degradačným činiteľom pôsobiacim na registratúrne záznamy bolo tiež nevyhnutné dodržanie hodnôt ustanovených vyhláškou spresniť slovom „primerane“.

Odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy MV SR následne pripravil ako pre pôvodcov registratúry, tak pre zamestnancov štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti metodické usmernenia a postupy súvisiace s nadobudnutím účinnosti oboch noviel.

Zo strany pôvodcov registratúry bola najviac očakávaná najmä orientačná typológia, ktorá ich rozdeľuje do troch skupín so stanovením povinnosti vypracovať registratúrny poriadok aj registratúrny plán, vypracovať iba registratúrny plán, resp. nevypracúvať ani registratúrny poriadok ani registratúrny plán (do tejto skupiny zaraďujeme najmä tzv. malých podnikateľov s odvolaním na zákon o účtovníctve, fyzické osoby, ktoré podnikajú na základe živnostenského oprávnenia alebo iného osobitného oprávnenia a pôvodcov registratúry, ktorých výsledky činnosti sú predmetom autorského práva). Ďalšie metodické materiály sa týkali najmä úpravy starostlivosti o registratúrne záznamy u pôvodcov registratúry, ktorí nemajú povinnosť vypracovať interné normy na správu registratúry, ale napriek tomu musia plniť všetky ostatné povinnosti stanovené zákonom a zabezpečovať vyrad'ovanie záznamov vzniknutých z ich činnosti iba prostredníctvom príslušného štátneho archívu. Pre tento typ pôvodcov registratúry bol vydaný a publikovaný jednoduchý návod na správu registratúry, ako aj jednoduchá štruktúra vecného členenia ich registratúr, ktorá zároveň prináša odporúčané lehoty uloženia pre jednotlivé druhy registratúrnych záznamov.

Pre skupiny pôvodcov, ktorým zostala povinnosť vypracovať registratúrny plán bol vydaný akýsi všeobecný návod na jeho použitie vo forme vzorového textu, ktorý sa odporúča prikladať k registratúrnemu plánu. Text vysvetľuje jednotlivé náležitosti registratúrneho plánu, spôsob jeho členenia a prináša stanovenie postupu vo vzťahu k využívaniu registratúry, ako aj vyrad'ovaciemu konaniu.

Všetky tieto metodické materiály sa doposiaľ stretli s priaznivou odozvou zo strany pôvodcov registratúry.

Pre zamestnancov štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti boli ako vzorové materiály vydané najmä jednotlivé nové typy rozhodnutí v rámci vyradovacieho konania. Zároveň im bol na celoslovenskej porade konanej 30. mája 2007 v Bratislave podaný podrobný výklad jednotlivých ustanovení novelizovaných predpisov a bol stanovený jednotný postup pri prístupe k jednotlivým typom pôvodcov registratúry. Aj na tomto stretnutí bolo opätovne zdôraznené, že vzhľadom na rozsiahlu skupinu pôvodcov registratúry je jedným z najefektívnejších spôsobov šírenia osvedy v oblasti starostlivosti o registratúrne záznamy, organizovanie školení, seminárov a kurzov, na ktorých sa budú lektorský podieľať odborní zamestnanci ministerstva vnútra, štátnych archívov.

Školiteľská činnosť bola vždy neodlučiteľnou súčasťou metodického usmerňovania organizácií v predarchívnej starostlivosti a vykonáva sa už niekoľko desaťročí. Bez odbornej školiteľskej činnosti nie je a ani nebolo možné dôsledné uvádzanie ustanovení zákona, ako aj najnovších trendov a metód v oblasti spracúvania dokumentov, ich ochrany, využívania a vyradovania, do praxe.

Novela zákona a na ňu nadväzujúca novela vyhlášky priniesla celkové spružnenie a odbyrokratizovanie vzájomného kontaktu medzi pôvodcom registratúry a príslušným štátnym archívom. Zároveň zaviedla archívom možnosť dôslednej selekcie pôvodcov registratúry s cieľom zamerať svoje úsilie v predarchívnej starostlivosti výlučne na tých z nich, ktorí produkujú zo svojej činnosti archívne dokumenty. Tento krok je dôležitý aj s ohľadom na skvalitnenie odbornej práce zamestnancov štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti. Zároveň, vzhľadom na nenaplnenie požiadavky na personálne dobudovanie štátnych archívov, ktorú priniesla schválená Koncepcia rozvoja štátnych archívov zriadených MV SR, prispievajú ustanovenia novely zákona k zabezpečeniu bezproblémovšieho plnenia úloh štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti.

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

DELEGAČNÝ MANDÁT NA SLOVENSKU V ČASE PONTIFIKÁTU GREGORA IX. (1227–1241)

KATARÍNA ŠTULRAJTEROVÁ

Štulrajterová, K.: Mandate of delegation in Slovakia during the pontificate of Gregory IX (1227–1241). *Slovenská archivistika*, Vol XLII, 2007, No 2, p. 11–31.

The author deals with the application of delegation mandate in Slovakia during the pontificate of Gregory IX. The institution of a papal delegate judge was fully developed also in Slovakia, which is proved by the documents preserved in the Vatican Archives. Rules of evidence did not rely upon irrational trial practices of duels or ordeals, they rather guaranteed rational judgements supported by facts and arguments of all parties by means of documents and evidences.

Slovakia. Hungarian Kingdom. Medieval Church History. Papal Delegate Judge. Vatican Archives.

PhDr. Katarína Štulrajterová, PhD., Majerníkova 46, 841 05 Bratislava

Veľmi dôležitým ohniskom v reťazi stredovekého súdництва boli sudcovia delegovaní pápežom. Dôkazové konanie sa neopieralo o iracionálne procesné praktiky duelu alebo božie súdy (ordálie), ktoré sa ešte používali u lokálnych súdov, ale pomocou listín a dôkazov zaručovali racionálne rozhodnutia, ktoré sa opierali o argumenty stránok a o dokázateľné fakty. Priamym dôkazom tohto počínania sú listiny uzavreté konopnou šnúrkou „*litterae cum filo canapis*“ obsahovo zodpovedajúce súdnym delegačným mandátom alebo právnickým rozhodnutiam a poznáme ich pod súhrnným názvom „*litterae iustitiae*“.

Pápežská právna moc mala dosah v celej Európe, od Pyrenejského polostrova po západné Rusko, od Škótska po Škandináviu a Sicíliu. V 13. storočí sa jej vplyv rozšíril o mimoeurópske teritória, zvlášť keď sa začali dostavovať dôsledky križiackych vojen. Išlo o skutočnú univerzálnu právnu moc, ktorá stála nad kráľovskou a bola nadnárodná. Pápežský dvor bol medzinárodným súdnym dvorom. Zo všetkých strán kresťanského sveta prichádzali stále vo väčšej miere do pápežskej kúrie žiadosti o rozhodnutie bežných sporov, v ktorých sa miešali problémy občianske, náboženské a cirkevné. V snahe zvládnuť vzrastajúcu agendu už pápež Alexander III. (1159–1181) určil, že predtým, ako bude zvolaný pápežský súd, treba uskutočniť procedurálne konanie. Keďže palatínski sudcovia menovaní pápežom a jeho kancelária nebola schopná zvládnuť enormnú masu prípadov, bolo nevyhnutné pristúpiť k menovaniu delegovaných sudcov.

V stredoveku sa cirkevná iurisdiKCia delila na riadnu a delegovanú. *Iurisdictio ordinaria* sa viazala na výkon cirkevných úradov. Pod pojmom *iudices ordinarii* sa rozumeli pápež, zbor kardinálov, pápežských legátov a patriarchov, arcibiskupi, biskupi a generálni vikári, archidiakoni, v špeciálnych prípadoch katedrálne kapituly, niektorí kanonici, dokonca i farári vybavení *iurisdictio ordinaria in foro interno*. V tejto štúdiu sa budem zaoberať výlučne delegovanou iurisdiKCiou. Delegovaná iurisdiKCia v kanonickom práve je definovaná ako jurisdikcia nie automaticky kombinovateľná s cirkevným úradom. *Iurisdictio delegata* môže sa zakladať na všeobecnom zákone (*delegata a lege, a iure*) alebo na zvláštnom mandáte vydanom riadnym držiteľom iurisdiKCie. V tomto kontexte nás zaujíma iurisdiKCia, ktorá je delegovaná pápežom, ako predstaviteľom najvyššej cirkevnej súdnej moci.¹

V tejto štúdiu sa nebudem zaoberať svetskými súdmi v Európe ani v Uhorsku či na Slovensku, pretože by si to vyžadovalo samostatnú štúdiu. Priestor, ktorý mi bol daný k dispozícii nestačí ani k vyčerpaniu témy, ktorú som si vytýčila. Dovolím si však upútať pozornosť na štúdiu maďarského kolegu Lászla Solymosiho, ktorú predniesol na konferencii v Bologni v roku 2001.²

Témou delegovaného súdництва sa zaoberali Peter Herde,³ Harald Müller,⁴ Jane Sayers,⁵ Dieter Lohrmann.⁶ Problematikou inštitúcie delegovaných sudcov, ako veľmi dôležitým nástrojom pápežského súdництва sprostredkovaného delegovanými sudcami, som sa prvýkrát zaoberala v rámci mojej dizertačnej práce *Uhorská politika Gregora IX. so zreteľom na Slovensko 1227–1241*. Od roku 2001, keď som svoju prácu obhájila v Historickom ústave SAV, mala som možnosť prehľbiť si znalosť na tomto špecifickom poli vďaka študijným pobytom v Budapešti, v Ríme a vo Vatikáne.

Delegovaní sudcovia boli predstavitelia miestnej cirkevnej správy vykonávajúci súdne právomoci v mene pápeža, ktorý takto suploval svoju nedostatočnú znalosť o miestnom dianí v tej-ktorej kresťanskej krajine. Pápež sa s plnou dôverou obracal na uhorských cirkevných hodnostárov. Inštitúcia delegovaného súdництва bola plne rozvinutá aj v Uhorsku a teda i na Slovensku, ako dokazuje edí-

¹ HERDE, P.: La giurisdizione delegata pontificia nel Medioevo e nell'Età Moderna e le lettere di giustizia della Cancelleria Apostolica. In: (a cura) G. Nicolaj La diplomazia dei documenti giudiziari (dai placiti agli acta – secc. XII-XV) Commission Internationale de Diplomatique. X Congresso Internazionale, ktorý sa konal v dňoch 12.–15. septembra 2001 v Bologni, Città del Vaticano 2004, s. 25–47.

² SOLYMOSI, L.: *Die Anfänge der weltlichen Gerichtsbarkeit und die Urkundenausfertigung in Ungarn*. Tamže, s. 445–462.

³ Pozri pozn. č. 1, v článku autor uvádza aj svoju bibliografiu k danej téme.

⁴ MÜLLER, H.: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert)*. Bonn 1997. Autor sa v podstate venoval pontifikátu Inocenta III. a len v niektorých častiach sa pre väčšiu jasnosť odvolával na pontifikáty predchádzajúce.

⁵ SAYERS, J.: *Papal Judges Delegate in the Province of Canterbury 1198–1254*. Oxford 1971.

⁶ LOHRMANN, D.: *Nova curie: Berichte über den strittigen Erwerb päpstlicher Delegationsmandate und Privilegien*. Príspevok, ktorý odznel na konferencii pri príležitosti 100. výročia Italia Pontificia, organizovanou Deutsches Historisches Institut v Ríme v dňoch 25.–28. októbra 2006.

cia prameňov *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* R. Marsinu. Analýzou tejto práce som si uvedomila, že mnohokrát boli oslovení cirkevní hodnostári zo Slovenska, ako napríklad nitriansky biskup,⁷ a mnohé prípady, v ktorých sa pápežská kúria angažovala, buď sa odohrávali na Slovensku, alebo sporný objekt sa nachádzal na Slovensku. V prípade, že R. Marsina ponúka len regestovú formu, odvolávam sa na Erdélyiho edíciu týkajúcu sa Pannonhalmy. Listiny pannonhalmského opátstva boli pre moju prácu veľmi dôležité, keďže často vystupuje ako jedna zo sporiacich sa strán. Na lepšie objasnenie niektorých uhorských fenoménov uvádzam príklady z Normandie sprostredkované vďaka práci Haralda Müllera. Na konci článku odpisujem delegačný mandát zachovaný v Archivio Segreto Vaticano za účelom konkrétne ukázať, ako takýto typ dokumentu vyzerá a z dôvodu, že úplný diplomatický odpis nebol doteraz ponúknutý.

Právomoc delegovaného sudcu. Vývoj a charakteristické znaky delegačného mandátu v 13. storočí

Inštitúcia delegovaných sudcov, nevyhnutný inštrument stredovekého pápežského súdnictva, sa dostala do praxe už v 12. storočí a v 13. storočí jej prostredníctvom prebiehali stovky súdnych vyšetrovaní v celej katolíckej Európe.⁸ Úrad delegovaného sudcu charakterizujú právne predpisy ako prenášanie plnej sudcovskej právomoci na jednu alebo viaceré osoby.⁹ Delegácia však platila vždy len pre jeden konkrétny prípad, alebo v prípade multimandátu iba pre zväzok podobne založených sporov jedného žalobcu s viacerými rozdielnymi procesnými protivníkmi. Úzky vzťah delegovaného súdu na osobu deleganta, t. j. pápeža, dokazujú detailné pokyny k vedeniu procesov a nejednoznačne formulované právo pápeža ako sudcu, potvrdiť alebo zavrhnúť v danom prípade rozhodnutia svojich delegátov. Samozrejme delegačné mandáty stratili platnosť úmrtím pápeža. V procesoch, v ktorých ešte neboli predvolané sporné stránky, sa nemohlo pokračovať, ale od nového pápeža bolo potrebné získať nový delegačný mandát. Pre vedenie procesov boli delegáti vybavení plnou mocou. Ako pápežovi povereníci jednali so všetkými, v procese zainteresovanými osobami a k vykonaniu svojho poverenia mohli použiť všetky potrebné nástroje a opatrenia, v krajnom prípade až cirkevný trest. Základným zakotvením ich postupu bol mandát delegáta, ktorý udával rámec jednania s rozdielnou precíznosťou. Bolo vhodné, aby sa sudcovia pridŕžovali mandátu, ak nechceli stránkam, ktoré znenie poverenia

⁷ Významnému postaveniu nitrianskeho biskupa ako delegovaného sudcu som sa venovala v príspevku *The Role of the Bishop of Nitra in Hungarian Ecclesiastical and Political Life in the First Half of the 13th Century*, v rámci sekcie *Bishops in Trouble-Troublesome Bishops?*, na konferencii v Leeds, International Medieval Congress 2002, University of Leeds, 8–11 July 2002.

⁸ BARRACLOUGH, G.: *The Medieval Papacy*. London 1968, s. 104.

⁹ Decret. Gregor. IX. Compilatio. Lib. I. Tit. XXIX. De officio et potestate iudicis delegati. In: Corpus Iuris Canonici. Decretalium Collectionis. Decretales Gregorii P. IX., Liber Sextus Decretalium Bonifacii P. VIII., Clementis P. V. Constitutiones, Extravagantes tum viginti Ioannis P. XXII. tum communes. Lipsiae 1881, s. 158–182.

poznali, poskytnúť možnosť opäť apelovať u pápeža a proces začať od začiatku.¹⁰

Delegovaní sudcovia, vyberaní spomedzi miestnych cirkevných hodnostárov, plnili svoje úlohy prostredníctvom miestnej cirkevnej štruktúry a v danej veci mohli vydávať pokyny bez ohľadu na spoločenské postavenie osôb. Pripomeňme s tým súvisiace rešpektovanie formulácie *facientes quod decreveritis per censuram ecclesiasticam firmiter observari*, ktorá sa používala v *conclusio* väčšiny delegačných mandátov, približne od pontifikátu Inocenta III. Uvedená formulácia sa pravidelne opakuje v rade pokynov, do ktorých pápežský úrad zapracoval poverenie pre delegátov na vyšetrovanie prípadu. Zároveň vybavil sudcov nielen delegovanou cirkevnou trestnou mocou na vedenie procesov, ale pokiaľ možno aj kompetenciou zabezpečiť vykonanie záverečného rozsudku, alebo nimi sprostredkovaného vyrovnania medzi stránkami.

Samotná organizácia a vedenie procesov boli plne v kompetencii delegovaných sudcov. Poverenia síce obsahovali detailné pokyny k vedeniu procesu, podliehali však potrebe preskúmať správnosť údajov prostredníctvom delegátov, nakoľko pápež bol odkázaný na jednostranný opis udalostí strany, odvolávajúcej sa, resp. sťažujúcej sa pápežovi. Veľmi často obsahoval delegačný mandát formulku „pretože my nie sme dostatočne informovaní o spomenutých záležitostiach, zverujeme vám, aby ste po zvolaní strán vypočuli spor a ak by spor pokračoval z vôle oboch strán, aby ste ho ukončili bezo zvyšku“. Formulácie tohoto druhu nachádzame v delegačných mandátoch pápeža Gregora IX. adresovaných uhorským prelátom a zároveň s určitým vzťahom k Slovensku. Na ilustráciu uvádzam niekoľko príkladov: 9. 1. 1228 sa pápež prihovára nitrianskemu a vavcovskému biskupovi „vám bratia nariaďujeme, aby ak je to tak, z našej autority spomínaný kostol vysväťte“.¹¹ V delegačnom mandáte z 21. 8. 1227 pre rábskeho biskupa, nitrianskeho biskupa a rábskeho prepošta pápež po opísaní jemu známych okolností sa na nich obrátil „a preto vám nariaďujeme, aby ak sa vám bude všetko zhodovať s hore uvedenými faktami, vovedte spomenutých opáta a konvent do vlastníctva žiadaných vecí a zaobstarajte im ochranu“.¹² V delegačnom mandáte z 20. 3. 1235 pre vesprémskeho biskupa, nitrianskeho biskupa a opáta z Piliša pápež nariaďuje: „preto vám nariaďujeme, aby ak je tomu tak, konajte tak, aby tento trest bol slávnostne zverejňovaný“.¹³ V delegačnom mandáte z 15. 3. 1235 pre nitrianskeho biskupa, opáta zo Zobora a trenčianskeho archidiakona sa pápež vyjadruje nasledovne „nariaďujeme vám, aby ste konali tak, ak je to pravda, publikujúc tento trest“.¹⁴

Delegáti boli, v rámci všeobecne platných právnických zásad, odkázaní sami na seba pri výbere miesta a termínu prejednávania, určovaní lehôt a celkovom

¹⁰ MÜLLER, H.: c. d., s. 180.

¹¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* (ďalej len CDSI I). Ed. R. Marsina, Bratislava 1971, s. 241, č. 334. Vydané v Lateráne pápežom Gregorom IX.

¹² CDSI I, s. 239, č. 330. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története I.* (ďalej APFT I). Ed. L. Erdélyi. Budapest 1902, s. 684, č. 95. Vydané v Anagni pápežom Gregorom IX.

¹³ CDSI I, s. 324, č. 448; APFT I, s. 741, č. 152. Vydané v Perugii pápežom Gregorom IX.

¹⁴ CDSI I, s. 323, č. 447; APFT I, s. 740, č. 151. Vydané v Perugii pápežom Gregorom IX.

odvíjajú sa procesu v technickom, ako aj právnom zmysle. Ich úradná moc im umožňovala delegovať úlohy, alebo v sporných prípadoch prizvať aj odborníkov. Pri neistotách v procesných otázkach bolo možné obrátiť sa vždy na pápeža ako na najvyššieho sudcu. Dôkazom takejto praxe je formulácia zakomponovaná v delegačnom mandáte „inak nám prípad odovzdáte dostatočne pripravený, a ustanovíte stránkam vhodný termín, v ktorom sa dostavia k nám osobne alebo prostredníctvom vhodných zmocnencov, aby získali spravodlivé rozhodnutie z vôle Božej“. Mnohé otázky delegovaných sudcov a pápežské odpovede boli kvôli svojej právnej precíznosti zaradené do dekretálnych zbierok.

Interakciu medzi delegovanými sudcami a osobou deleganta, teda pápeža, dokladá i delegačný mandát, ktorým pápež nariaduje rábskemu biskupovi, nitrianskemu biskupovi a rábskemu prepoštovi okrem iného „čokoľvek by ste urobili ohľadne týchto vecí, vysvetlite nám prostredníctvom vašich listín“. ¹⁵ Spätná väzba delegovaných sudcov na deleganta je zreteľná. V istom momente procesného konania sa delegovaní sudcovia, menovite opáti z Taty a Zobora, súc v koncoch, obrátili na pápeža s týmito slovami: „My vskutku vidiac spomínaného Fabiána a jeho komplicov pripravených klásť nám odpor všetkými možnými spôsobmi, uvedenú kauzu posielame späť k nohám vašej svätosti“. ¹⁶

O pomoc v právnych a procesných otázkach sa mohli delegovaní sudcovia uchádzať i u svojich kolegov z blízkeho okolia zastávajúcich iné cirkevné úrady. V procesoch menej zásadného charakteru mohla byť daná prednosť rýchlejšej odpovedi skúsených osôb pred konzultáciou s pápežským súdom. Len zriedkavo sú menovite uvedené osoby, s ktorými sa prípad konzultoval. Často sa skrývajú za označením *iuris periti* a nedajú sa jednoznačne rozlíšiť od termínov *discreti*, *sapientes*, *boni*, *legitimi* alebo *prudentes iuri*, ktoré sa objavujú v takmer každej rozsudkovej listine. Táto skupina osôb sa zdá byť pri všetkých pojednávaniach prítomná a zdá sa, že vykonávala dôležité poradenské funkcie. ¹⁷ Aj v uhorských prameňoch sme našli výraz *iuris periti*; konkrétne v spore vedenom v rokoch 1227–1230 medzi Pannonhalmou a Vespřemskou kapitulou sa spomínajú ako znalí práva prepošt sv. Tomáša Ubald, prepošt sv. Vavrinca magister Helie a šaštínsky archidiakon magister Manasses. Vďaka ich rade pápežský legát Egíd, toho času v Uhorsku, rozhodol tento zdĺhavý spor.

Existovala však i možnosť predložiť proces iným sudcom. Delegáti mohli namiesto seba poveriť – subdelegovať – vedením procesu iných nositeľov cirkevného úradu. Subdelegácia nebola nič iné, ako delegovanie sudcov, poverenia a súdnej plnej moci samotnými delegátmi. Predstavovala preto vedľa deleganta (poverovateľa) a delegovaného (povereného) sudcu tretiu rovinu procesu. Prvotným cieľom subdelegácie bolo predísť prípadnému zdĺhavému trvaniu procesu, keď delegáti z rozdielnych dôvodov mohli byť vo vedení procesu brzdení. Dekrét Alexandra III. týkajúci sa daného problému svedčí o tom, že už v Graciánovom dekréte uvedená klauzula *quod si non omnes*, ktorá umožnila ďalšie vede-

¹⁵ CDS I, s. 239, č. 330 (21. VIII. 1227); APFT I, s. 684, č. 95. Vydané v Anagni pápežom Gregorom IX.

¹⁶ CDS I, s. 269, n. 377 (po 25. XII. 1231); APFT I, s. 709, č. 124.

¹⁷ MÜLLER, H.: c. d., s. 183.

nie procesu pri odôvodnenej neprítomnosti jedného z delegátov, v praxi súdov už viac nestačila. V mnohých prameňoch týkajúcich sa Uhorska, a teda i Slovenska, nachádzame formuláciu: ak nemôžete byť prítomní všetci pri výkone týchto vecí, jeden z vás nech to rovnako vykoná – *Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, alter vestrum ea nichilominus exequatur*.¹⁸

Ak delegát nebol schopný viesť proces sám, mohol prípad v istých fázach procesu delegovať na zástupcu alebo svojho subdelegáta, napríklad pri protokolovaní výpovedí svedkov. Müllerove poznatky v troch prípadoch subdelegovania, ktoré našiel pre Normandiu, neobsahujú žiadne procesne technické zaujímavé detaily, ale predsa dokladajú zistenie, ktoré vypozerovala Jane Sayers pre cirkevnú provinciu Canterbury, a síce, že za Inocenta III. bola k dispozícii subdelegácia ako plne rozvinutý princíp a spôsob vedenia procesu.

Hoci iniciatíva subdelegácie nepochybne ležala v rukách delegáta, zainteresované strany mohli po vzájomnej dohode sporný prípad stiahnuť zo súdu delegovaných sudcov. Dohodli sa pritom na jednom alebo viacerých arbitroch, od ktorých očakávali rozhodnutie. Tak preložili svoj spor do roviny, ktorá sa nachádzala mimo rámec regulárnej jurisdikcie. Arbitri boli taktiež v zásade viazaní na určité procesné formy. Predsa však sa od takéhoto arbitrážneho procesu očakával rýchlejší, a tým i finančne výhodnejší výrok, než od regulárneho súdu, a tiež delegačného súdництва. Základom bol obojstranný súhlas s výberom arbitrov a sľub, že sporné strany ich rozsudok uznajú.

To však nevyklúčovalo možnosť riadiť sa rozhodnutím iného súdu. Zreteľne to ukazuje rozsudok biskupa Huga z Coutances z roku 1210. Rozhodol spor medzi opátstvom Montebourg a dekanom W. z Quettehou, hoci proces nebol delegovaný na neho, ale na iných sudcov. Keď pred neho predstúpili sporné strany v inej záležitosti a zmienili sa o dotyčnom konflikte, rýchlo sa dohodli uznať rozsudok biskupa ako záväzný v oboch konfliktoch. V tomto prameni sa zdôrazňuje snaha sporných strán o rýchle rozhodnutie *compromissio*, a preto sa sporné strany neváhali obrátiť na arbitra. Väčšina svedectiev, ktoré líčia zmenu delegačného súdництва pred arbitrážnym súdom, používa termín *compromissio* alebo *compromittere in arbitros*, ktorý vyzdvihuje charakter vzájomného prísľubu stránok. Dohoda bola zachytená v písomnej forme a obsahovala určité ustálené klauzuly. Prečo sa sporné strany obracajú na arbitrážnych sudcov nie je v listine vždy jasne uvedené, ale hlavným dôvodom bolo ušetrenie času a financií, ako je to uvedené v normandských listinách *ut nobis laboribus parceremus et expensis*, aby sa ušetrili náklady a námaha v procese, ktorý prikazoval najmenej jednej strane cestu do kúrie. Tento pragmatický dôvod zavážil i už v menovanom spore medzi opátstvom Montebourg a dekanom W. z Quettehou. Na biskupa, kantora a archidiakona v diecéze Avranches bol delegovaný proces, ktorý viedli opátstva Notre-Dame-du-Voeu pri Cherbourg a St-Sauveur-le-Vicomte o priorát v St-Héliar v Jersey. Obe sporné stránky opustili tribunál delegátov Inocenta III., aby hľadali rozhodnutie pred biskupom z Coutances a opátmi z Montebourg

¹⁸ CDSI I, s. 314, č. 431. Palestrínsky biskup Jakub nitrianskemu biskupovi a nitrianskemu archidiakonovi v listine z 27. 2. 1234.

a Blanchelande. Pohľad na mapu ukazuje, že skrátenie cestovania k pojednávaniu bolo pre obidve strany výhodné z dôvodu zníženia nákladov a námahy. Dva ďalšie takéto procesy ďakovali za svoj vznik pravdepodobne skutočnosti, že v procese sa vyskytli navzájom odporujúce si delegačné mandáty. Namiesto dôkladného preskúmania, ktorý mandát je záväzný a jednej ceste do pápežskej kúrie, dohodli sa okamžite na arbitroch, ktorí vo veci nakoniec rozhodli.¹⁹ Argument financií a námahy zaznel i v neuveriteľne dlhom spore z uhorského, resp. slovenského prostredia, medzi pannonhalským opátstvom a kráľovským rytierom Fabiánom. Pápežský legát Jakub v snahe vyriešiť spor vysvetľuje: „A keďže spomínaní opát a konvent boli otrávení z toho, že vynaložili tak veľa nákladov a námahy, požiadali nás, aby sme ich uviedli do skutočného vlastníctva spomínaných vecí a keď už raz boli vovedení do vlastníctva, aby sme ich ochránili.“²⁰

Príznačné pre arbitrážne súdnictvo bolo, že ako privátna forma zjednodušenia sporu nedisponovalo žiadnymi prostriedkami presadiť svoje rozhodnutie. Strany sa síce prisazne zaväzovali zachovávať rozsudok jedného alebo viacerých arbitrov pod trestom pokuty v prípade nedodržania, no napriek tomu sa účinnosť rozhodnutí arbitrážneho súdnictva oprávnene považovala za otáznu. Na rozdiel od riadnych cirkevných súdov, ktoré mohli docieľiť vykonanie rozsudku cestou cirkevných súdov na základe *potestas iurisdictionis* nositeľov ich úradu, arbitri nedisponovali podobnými donucovacími prostriedkami. Asi v tom je potrebné vidieť príčinu toho, že sporné strany si nechávali potvrdiť rozhodnutia arbitrážneho súdu písomne dotýčným sudcom a takto si zabezpečovali integráciu do existujúceho súdnictva.²¹

Zaujímavý je spor Pannonhalmy a Stoličnobelehradskej kapituly, ktorý začal niekedy v rokoch 1225–1226. Pôvodne pápež Honorius III. poveril riešením sporu dvoch biskupov vacovského a nitrianskeho a pécsváradského opáta. Prípad sa neskôr dostal subdelegáciou k arbitrážnym sudcom, vesprémskemu biskupovi a jeho kolegom. Ich zásluhou vznikla kompromisná dohoda určujúca trest, ak by jedna alebo druhá stránka nechcela rozhodnutie dodržiavať. V prípade, že by jedna zo stránok odstúpila od dohody malo sa opäť pristúpiť k vyšetrovaniu hlavnej záležitosti. Skutočne k tomu po roku a pol došlo a jedna zo stránok od dohody odstúpila. Prípad sa opäť dostal k pôvodným delegovaným sudcom, ale tentokrát ich delegoval Honoriov nástupca Gregor IX.²² Nitriansky biskup, vacovský biskup a pécsváradský opát však teraz nemali mandát rozhodnúť. Ich úlohou bolo buď prinútiť sporné strany dodržiavať už uzavretú kompromisnú dohodu, alebo v prípade, že by sporné strany uprednostnili platenie pokuty pred rešpektovaním už vyneseného kompromisného rozsudku, do roka poslať dostatočne pripravený spor naspäť pápežovi a určiť sporným stránkam termín, kedy sa majú dostaviť osobne alebo prostredníctvom zástupcov k pápežovi. Pápežský legát Egíd, toho času v Uhorsku a šaštínsky archidiakon Manasses za súhlasu oboch stránok dohodli kompromisné urovanie, ale táto dohoda znovu nebola

¹⁹ MÜLLER, H.: . c. d., s. 187.

²⁰ CDS I, s. 310, č. 427 (29. 1. 1234).

²¹ MÜLLER, H.: . c. d., s. 187.

²² APFT I, s. 683, č. 94; CDS I, s. 239, č. 329 (20. VIII. 1227).

dodržiavaná.²³ Gregor IX. opäť poveril delegovaných sudcov, teraz pre zmenu opátov z Bakonybélu a Šomode a priora z Bakonybélu, aby spor nanovo prešetili a rozhodli. Zdá sa, že definitívny rozsudok priniesli až arbitrážni sudcovia; pápežský legát v Uhorsku palestrínsky zvolený biskup Jakub, dominikán Enoch a nitriansky archidiakon Saul. Rozhodnutie obsahovalo nariadenie, že opäť a konvent Pannonhalmy vrátia Stoličnobelehradskej kapitule kráľovské privilégium, ktoré mu stoličnobelehradskí dali, alebo prikázali dať, vo veci soľných regálov v Bratislave výmenou za šomodské desiatky. Tento spor je ukázkovým príkladom interakcie medzi delegovaným a arbitrážnym súdnictvom. Trikrát boli oslovení delegovaní sudcovia a trikrát arbitrážni!

Možnosť mimosúdneho rozhodnutia sa ponúkala stránkam aj mimo formálne vedeného procesu. Mohli totiž kedykoľvek uzavrieť dohodu, ktorá ďalšie vedenie procesu urobila zbytočným. Delegáti takéto vyrovnanie ochotne prijali a ratifikovali, ale zvyčajne zamlčali vznik takejto dohody. Zachovali sa nám neurčité indície na intervencie osôb, ktoré v procese boli asi bez konkrétnej funkcie. Formulácie ako *interveniente utriusque partis amicorum consilio, mediantibus bonis viris* alebo *mediantibus etiam viris prudentis et discretis* neumožňujú spätný pohľad na chyby v dohodách. Čitateľa nechávajú na pochybách, či neobsahujú iba zaužívané slovné obraty, ktorých konkrétna výpovedná hodnota je mizivá. Existencia takýchto *mediatores* je však mimo pochybnosť. Poskytovali príležitosť k skráteniu procesu a ešte s menšími procesnými nákladmi než pri pojednávaní pred arbitrami, dospieť k platnej dohode. Nakoľko dohodovací pomocníci boli zriedkavo menovite identifikovateľní, svedčí to o neformálnom charaktere ich činnosti. Na základe zachovaných listín im nemožno adresne pripísať zásluhy zo sprostredkovania, keďže delegovaní sudcovia mali zriedka záujem uviesť iných iniciátorov rozhodovacích procesov než samých seba.

Ako sme vyššie spomenuli, finančné náklady spojené s vedením sporu boli príčinou, ktorá mala vplyv na určenie spôsobu, ako mal byť spor rozhodnutý. Niekedy sa dala prednosť arbitrážnym sudcom pred nákladnejším spôsobom – súdom delegovaných sudcov. Sporiace sa strany neboli vždy schopné racionálneho pohľadu na konečné riešenie sporu. Žalujúce strany sa ani pri malicherných predmetoch súdneho sporu nevyhýbali nákladnej ceste do kúrie. Pre nedostatok jednoznačných údajov v listinách je ťažké presne určiť skutočnú finančnú nákladnosť sporu. Mnohé poverenia síce obsahujú výslovný pokyn na poskytnutie náhrad škody, avšak iba hŕstka rozsudkov alebo listín zachytávajúcich dohodu stránok je vo svojom vyjadrení tak precízna, aby sa dalo presne rozlíšiť medzi bezprostrednou náhradou za spáchanú škodu alebo spätnou platbou za neoprávnené privlastnené príjmy *fructus* na jednej strane a poskytnutím nákladov za vzniknuté platby z priebehu procesov *expensa*.²⁴

²³ ASV (Archivio Segreto Vaticano): Reg. Vat. 15, ff. 133v–134r, an. V., ep. 151; APFT I, s. 706, č. 121; CDSI I, s. 269, č. 376 (20. 10. 1231).

²⁴ Müller spomína, že 18 a 12 hrivien musel opäť z Grestainu v roku 1164 zaplatiť jednému anglickému klerikovi za neoprávnené požadované kostoly, 20 mariek-hrivien museli ďalší dvaja klerici opátstva Fécamp zaplatiť ako odškodnenie za ušlé príjmy (*precio fructuum*). Z toho sa dostali ešte ľahko, lebo sudcovia sami odhadovali poplatok na 33 mariek. Desat

V roku 1205 sa viedli spory dokonca o 1/3 sestery²⁵ obilia a v roku 1192 unúval súd kanonik Henrik z Bayeux a mnísi z Longues kvôli desiatku z jedného akra zeme. Tvarou v tvar týmto predmetom sporu si možno pripomenúť opakované obmedzenia kúrie, ktoré pápeži ukladali žiadateľom. V roku 1187 Gregor VIII. poučil arcibiskupov a biskupov *mediocribus negotiis occupat(us)*, aby ich rozhodovali v kompetencii vlastných súdov, alebo použili vlastných delegovaných sudcov pri sporných predmetoch v hodnote nižšej ako 20 hrivien. Pokusy vyčleniť pre pápežský súd len dôležitejšie, alebo obzvlášť komplikované spory protirečili pápežskej politike predchádzajúcich desaťročí a ostali napokon bez úspechu, ako ukazuje množstvo *causae minores* a *mediocra negotia*, ktorých svedectvo sa nám zachovalo. Pápežský súd bol naďalej konfrontovaný s procesmi lokálneho charakteru, ktoré mohol rozhodnúť len pomocou delegovaných sudcov.²⁶

Účinnosť delegovaného súdnictva bola teda určovaná tromi faktormi: *Ad 1* Cirkevno-právny a inštitucionálny rámec tvoril základ celého systému. Určoval práva a povinnosti sudcov, ako aj práva a povinnosti stránok a vytváral tak organizačné predpoklady pre odvíjanie sa procesov. *Ad 2* Praktická účinnosť súdov závisela od schopnosti delegátov využiť k náležitému rozhodnutiu sporu právne možnosti, ktoré mala k dispozícii. *Ad 3* Nedá sa podceňovať ani vplyv sporiacich sa stránok na procesné konanie. Sporné strany mohli pomocou vzájomnej ochoty a pravdivého vedenia sporu podporovať bezchybný priebeh procesu, ale ho tiež ohroziť, alebo úplne zablokovať priebeh procesu formálnymi prietahmi. Všetky tieto tri faktory boli prepojené spleťou vzájomných interakcií. Chyby sudcov a nejasné stanoviská stránok v procese často spôsobovali potrebu konzultovať pápeža. Pápež tak vo forme dekrétov aspoň čiastočne modifikoval rámcové právne podmienky. Pri procese sporiace sa strany obchádzaním platných právnych predpisov cieľavedome vyhľadávali slabiny systému. Na túto skutočnosť reagovalo i cirkevné právo prostredníctvom nových dekretálií.²⁷

Delegáti, aby mohli splniť svoje poverenie, disponovali rozsiahlymi kompetenciami. Delegovaní sudcovia, ako zástupcovia pápeža, boli v konkrétnom procese, na ktorý sa ich splnomocnenie vzťahovalo, nadradení miestnym úradom. Ich oprávnenie k zásahu a moc udeliť pokutu uľahčovali priebeh procesov hlavne vtedy, keď sudcovia boli odkázaní na spoluprácu cirkevných nositeľov miestnych úradov. Pri vyslovovaní rozsudkov sa táto závislosť ukazovala ako zásadne slabé miesto. Moc delegáta sa neskončila vyslovením rozsudku, ale až vystavením mandátu, ktorý mal zaistiť vlastné vykonanie a rešpektovanie rozhodnutia.

solidov/denárov náhrady škody *super fructibus inde perceptis* bolo treba zaplatiť v jednom procese o desiatky zo 7,5 akrov zeme namiesto 12 tournoiských solidov, ktoré mal porazený v spore platiť *super litis expensis*. Ale aj v týchto prípadoch je výpovednosť absolútnych poplatkov pomerne nízka, pretože odčinenie nezáviselo od hodnoty objektu, ale aj od trvania výpadku príjmov. O tom však chýbajú akékoľvek precízne údaje. Pozri: MÜLLER, H.: c. d., s. 176.

²⁵ Sesters – jednotka miery, ktorá zodpovedá v 13. storočí cirka 13–19 galónom (galón = 4qt = 3,7854 litra).

²⁶ Ibidem, s. 179.

²⁷ Ibidem, s. 252.

Uskutočnenie tohoto poverenia v značnej miere predsa len záviselo od vôle a možností miestnych nositeľov cirkevných úradov, ktorým bolo vykonanie prikázané. Rozsudok, ktorý nebol vykonaný, ostal pre sporné strany bezcenný. Ak účinná kontrola naplňania rozsudku chýbala, stránky boli pri komplikáciách nútené apelovať u pápeža.²⁸

K právnym základom patrilo tiež spôsob, ktorým boli vykonávané delegačné procesy. Rímsko-kanonický civilný proces, ako súčasť pápežského súdництва, ponúkal svojim klientom právnú istotu právne rozvinutého a prísne reglementovaného procesného priebehu. Kvôli komplikovanému procesnému poriadku, odkladom a vsuvkám *exemptiones* sa dĺžka delegačných procesov predlžovala. Obnovená apelácia u pápeža bola možná len po zakončení procesu. Apelačné právo, exemptie, odklady a iné prvky kanonického procesu slúžili zásadne k ochrane procesných stránok a k záruke riadneho priebehu. V rukách nečestných a takticky postupujúcich žalobcov sa mohlo ich pôsobenie zmeniť v opak.

Pre fungovanie delegačného súdництва bolo dôležité, aké opatrenia urobila kúria na zabezpečenie bezchybného priebehu. Časy, keď pápež a kardináli rokovali so žalobcami o výbere delegátov, boli nenávratne preč vzhľadom k enormnému nárastu apelácií. Opatrenie z roku 1180 nariaďovalo vyčleniť justičné listy z normálnej kancelárskej prevádzky. Tento vývoj našiel svoje logické pokračovanie vo vzniku dvojestupňovej pápežskej *audientia*, na ktorej spočívalo neskoršie bremeno pápežovi prednesených apelácií. Možnosť nesúhlasu oponujúcej spornej strany bola inštitucionálne zakotvená. Žalobca síce mohol dosiahnuť pápežskú *littera*, avšak ak táto pri čítaní v *audientia publica* narazila na niekoho nesúhlas, tak nebola spečatená, a jej protirečivý obsah bol predložený na objasnenie pred *audientia litterarum contradictarum*.

Kúria, aby zabránila prípadným námietkam žalobcu proti osobe sudcu, osvojila si pri výbere delegovaných sudcov nasledujúcu zásadu. Každá sporná strana zvolila vždy jedného delegáta a kúria ešte zvolila tretieho. Ako možnosť protirečenia v *audientia publica*, tak aj táto ideálna schéma predpokladala, že obe sporné strany, zastúpené osobne jedným prokurátorom, mali účasť na pojednávaní. Tento ideálny scenár bol však zriedkakedy naplnený. Spravidla sa musel súd uspokojiť s výpoveďami žalobcu, lebo kúria sama nedisponovala potrebnými detailnými informáciami v lokalite sporu. Spôsob práce kancelárie prezrádzal jej nízky záujem o sledovanie priebehu procesu. Nebolo zriedkavé vydávanie protirečivých mandátov. Samotné vyhotovenie delegačných mandátov na základe týchto „ex parte“ vývodov, vzbudzovalo nedôveru voči pápežskej kancelárii, ktorá mohla byť ovplyvnená podvodnými manévrami *subreptiones* žalobcov, ktorí hľadali výhody pomocou predstieraní nevierohodných skutočností alebo zamlčovania faktov *tacita rei veritate*. Pápeži preto falošne podsunuté listiny stáli na úrovni falšovania a hrozili potrestaním. V praxi sa však uplatňovala zásada, že vykonanie mandátu mohlo byť splnené len vtedy, ak sa opisovaná situácia na mieste dokázala ako pravdivá.

²⁸ Ibidem, s. 253.

Málo sa vie o opatreniach za účelom kontroly delegátov. Delegáti mali povinnosť informovať pápeža o priebehu a výsledkoch procesov. Rozsudok si vyžadoval pápežské potvrdenie. Nakoľko sa tieto správy delegátov veľmi zriedka zachovali, ostáva nejasné, v akom rozsahu sa tento predpis rešpektoval. Chýbajú taktiež doklady o systematickej kontrole rozhodovaní zo strany kúrie. Víťazné stránky mali často záujem o potvrdenie rozsudku delegátov priamo pápežom a vzhľadom k apelačným možnostiam stránok, mohol sa pápež spoliehať na to, že prípadný chybný rozsudok bol odhalený cestou apelácie zo strany ukrivdeného. Ak nejaká kontrola delegátov cez pápežský súd existovala, bola skôr pasívnej povahy a vyžadovala zväčša nátlak tej strany, ktorá sa cítila ukrivdená.

Právne a organizačné rámcové podmienky obsahovali tri problémové okruhy, ktoré mohli ohroziť význam delegačných súdov: *Ad 1* Presadzovanie rozsudkov vyžadovalo spoluprácu lokálnych nositeľov úradov. Problémy mohli vzniknúť skrytou súťaživosťou medzi súdnymi výrokmi riadnych cirkevných súdnych inšancií a pápežského delegačného súdництва. *Ad 2* Druhá slabina vyplývala zo skutočnosti, že pápežská kancelária pod tlakom apelačného návalu a na základe jej informačného deficitu o konkrétnom priebehu v regiónoch nebola schopná skúmať oprávnenie žaloby a dokonca ani sledovať priebeh procesu. *Ad 3* Vedenie procesov podľa pravidiel rímsko-kanonického práva treba tiež označiť za slabinu. Detailný procesný poriadok smeroval k tomu, aby sa všetkým sporiacim poskytol spravodlivý priebeh procesu. Procesné prvky, ktoré slúžili k nájdeniu pravdy a mali chrániť stránky pred znevýhodnením, ponúkali zároveň dostatočný priestor na zneužitie.²⁹

Oprávnené sa možno domnievať, že vývin delegovaného súdництва v Normandii sa veľmi nelíšil od uhorského. Určite v oboch krajinách zohrali svoju úlohu špecifické politické podmienky, ale nositeľom vývinového trendu bola pápežská kúria. Za pontifikátu Alexandra III. začal stúpať počet procesov a systém získal zreteľnejšie kontúry objasňovaním procesno-technických otázok vďaka vývoju pápežského dekretálneho zákonodarstva.

Dekréty, pápežské delegačné mandáty a potvrdenia rozsudkov tvoria iba časť zachovaných prameňov. K nim pristupujú svedectvá z pera stránok, ako aj iných intervenientov, ale najmä písomné doklady delegovaných sudcov. Mnohé listiny mali čisto funkčný charakter, a preto sa zachovali len čiastočne. Ináč však rozsudky delegátov, ktoré boli aspoň pre víťaznú stránku cenné, a teda hodné úschovy, boli zároveň dôkazom, na základe ktorého sa v budúcnosti mohli dovoľávať svojich právnych nárokov v prípade, ak by ich niekto v budúcnosti spochybňoval. Záujem sa sústredil hlavne na skupinu prameňov, ktorá predčí kvantitatívne, ale aj výpovednou silou ostatné procesné svedectvá. Rozhodnutiam predchádzajúce *narrationes* v mnohých prípadoch ponúkali pohľad na priebeh procesov a sprostredkovali tak predstavu o právnych a praktických prekážkach spojených s vyšetrovaním. Aj keď sa rozsudky, ako väčšina ostatných svedectiev, z dôvodu množstva vystavovateľov a z toho vyplývajúcej formálnej mnohorakosti písomností, vyhýbali striktnej diplomatickej typizácii, i tak bolo

²⁹ Ibidem, s. 257.

v priebehu sledovaného časového úseku možné vybadať upevňovanie určitých formálnych elementov, najmä ustaľovanie slovných spojení formuliek. V nich sa odzrkadľuje snaha ponúknuť formálne korektný doklad o priebehu súdneho procesu, ktorého sa nemohli sudcovia vzdať, ak svoje rozsudky nechceli vystaviť spochybneniu.

Pre vedenie procesov boli delegovaní sudcovia vybavení rozsiahlou plnou mocou. Ako pápežskí zástupcovia mali právo vydávať pokyny nositeľom riadnych cirkevných úradov a mohli svoje nariadenia podporiť cestou cirkevných trestov, ak to bolo v záujme úspešného vedenia procesu potrebné. Ideálny delegát zjednocoval sudcovskú skúsenosť a vysoký cirkevný úrad, ktorý mu poskytoval potrebné prostriedky k naplneniu jeho poslania. Delegovaný sudca mal byť pre súdiace sa stránky ľahko dosiahnuteľný a objektívny. Spor mal sledovať v krajine, kde sa odohrával, a nie byť vťahovaný do sporného diania iba z titulu svojho riadneho cirkevného úradu.

Uradom delegovaného sudcu boli po dlhý čas poverovaní hlavne biskupi. Okrem toho, že sa tešili všeobecnej úcte, mohli postaviť do služieb pápežskej jurisdikcie prostriedky svojho vlastného diecézneho súdnictva. V Normandii sa v 12. storočí pápež najčastejšie obracal na arcibiskupa Huga z Rouen (1130–1164) a biskupa Arnulfa z Lisieux (1141–1181). S nárastom procesov od pontifikátu Alexandra III., ako i so vznikom pravidla delegovať troch sudcov vznikol stav, že nebolo možné dodržiavať zásadu o uprednostňovaní biskupov, ale kúria bola nútená za sudcov delegovať aj iných cirkevných hodnostárov. V Normandii sa pápež obracal hlavne na archidiakonov. S veľkou pravdepodobnosťou boli rozhodujúce právnické skúsenosti získané v praxi, ktoré archidiakoni, podobne ako biskupi, vlastnili na základe súdnych právomocí vykonávaných v rámci svojho riadneho cirkevného úradu. Zdanlivo boli dôležitejšie skúsenosti ako právnické vzdelanie získané na univerzite, ktorého nedostatky sa ľahko odstránili subdelegáciou, alebo zapájaním vzdelaných poradcov.

Inštitúcia delegovaného súdnictva vznikla už v čase boja o investitúru. Produkcia podstatne vzrástla za Alexandra III., ale s Inocentom III. nadobudla stále viac charakter jasne kodifikovaného prostriedku pápežského súdnictva, a jej použitie rádovalo rástlo u jeho nástupcov Honoria III. a Gregora IX. Za pontifikátov dvoch posledne menovaných pápežov delegačné mandáty vykazovali už charakteristické znaky a presné formulácie-klauzuly.

Za Inocenta III. existuje pre Slovensko päť správ o delegácii, pre pontifikát Honoria III. sa s istým vzťahom k Slovensku spomína šesť delegácií a za Gregora IX. sa počet vyšplhal na dvadsať delegácií. Za Inocenta III. boli oslovení títo delegovaní sudcovia zo Slovenska, resp. sudcovia pre prípady nejakým spôsobom súvisiace so Slovenskom: varadínsky biskup, nitriansky biskup a opát de Egris (Igris-čanádska diecéza),³⁰ vesprémsky biskup, vesprémsky prepoš a sto-

³⁰ V spore medzi Ostrihomskou kapitulou a vesprémkym biskupom. Pozri: ASV (Archivio Segreto Vaticano): Reg. Vat. 8, f. 162r, an. XVI, ep. 62; CDS I, s. 138, č. 178. (26. 5. 1213).

ličnobelehradský archidiakon,³¹ rábsky biskup, opát z Tihany a rábsky archidia-
kon,³² rábsky biskup, vesprémsky biskup a stoličnobelehradský archidiakon,³³
rábsky biskup, nitriansky archidiakon a stoličnobelehradský scholastik.³⁴ Za Ho-
noría III. so vzťahom k Slovensku boli oslovení títo delegovaní sudcovia:
stoličnobelehradský scholastik a nitriansky archidiakon,³⁵ rábsky prepoš, ves-
prémsky archidiakon a stoličnobelehradský kustos,³⁶ ostrihomský arcibiskup
a ostrihomský prepoš,³⁷ nitriansky biskup, nitriansky archidiakon a ostrihomský
prepoš sv. Tomáša,³⁸ vacovský biskup a jágerský biskup,³⁹ opát sv. Gottharda,
stoličnobelehradský prepoš a nitriansky archidiakon magister Enoch.⁴⁰

Pápež Gregor IX., na ktorého pontifikát kladíme dôraz, sa v Uhorsku spome-
dzi predstaviteľov miestnych cirkevných úradov obracal nielen na biskupov
a archidiakonov, ale aj opátov, priorov, prepošov a kanonikov. Za pontifikátu
Gregora IX. sa v skúmaných listinách s určitým vzťahom k Slovensku, teda kto-
ré nezahŕňajú celé Uhorsko, obrátil pápež na nitrianskeho biskupa jedenásťkrát:
raz išlo o vysvätenie kostola, teda o vec čisto cirkevnú, dvakrát o napomenutie
kráľa, teda záležitosť vysokej politiky a osemkrát bol delegovaným sudcom
v majetkovoprávnych sporoch, v ktorých bola jedna alebo obe strany cirkevné
inštitúcie.⁴¹ Máme šesťkrát doloženú priamu pápežovu delegáciu na vacovského
biskupa, z toho štyrikrát spolu s nitrianskym biskupom, štyrikrát na rábskeho
biskupa, z toho trikrát spolu s nitrianskym biskupom, dvakrát na vesprémskeho
biskupa z toho jeden raz spolu s nitrianskym biskupom, štyrikrát na rábskeho
prepošta z toho trikrát spolu s nitrianskym biskupom. Je možné vybadať rozdiel
v spoločenskom postavení v rámci cirkevnej hierarchie medzi delegovaným
a arbitrážnym sudcom. Ako arbitrážni sudcovia boli oslovovaní pápežskí legáti,
málokedy biskupi, častejšie kanonici a mnísi.

³¹ V spore o desiatky z kaplnky Panny Márie v Šali. Pozri: CDSI I, s. 141, č. 186 (5. 5. 1214).

³² V spore o desiatky z kaplnky Panny Márie v Šali. Pozri: CDSI I, s. 153, č. 194 (6. 5. 1215).

³³ V spore o desiatky z kaplnky Panny Márie v Šali. Pozri: CDSI I, s. 157, č. 201 (14. 5. 1216).

³⁴ V spore o šomodské desiatky. Pozri: CDSI I, s. 157, č. 200 (20. 4. 1216).

³⁵ V spore o šomodské desiatky CDH III/1. Ed. G. Fejér, s. 228 (26. 8. 1217).

³⁶ V spore medzi ostrihomským arcibiskupom a kláštorom v Hronskom Svätom Beňadiku. Pozri: CDSI I, s. 188, č. 247 (11. 3. 1221).

³⁷ Pri záležitosti prest'ahovania kostola. Pozri: CDSI I, s. 190, č. 249 (20. 4. 1221).

³⁸ V disciplinárnom šetrení proti vacovskému archidiakonovi. Pozri: CDSI I, s. 205, č. 278 (15. 12. 1222).

³⁹ Pri spornej voľbe ostrihomského arcibiskupa. Pozri: CDSI I, s. 220, č. 300 (17. 3. 1225).

⁴⁰ V spore medzi vesprémskym biskupom a templármi. Pozri: CDSI I, s. 222, č. 305 (16. 9. 1225).

⁴¹ ŠTULRAJTEROVÁ, K.: *Uhorská politika Gregora IX. so zreteľom na Slovensko 1227–1241*. Dizertačná práca. Bratislava 2001.

Krátka diplomatická analýza pápežskej korešpondencie
smerujúcej do Uhorska za pontifikátu Gregora IX.
so zreteľom na delegačný mandát

Väčšina mnou skúmaných listín, ktoré sa týkajú pontifikátu Gregora IX. a zároveň i Slovenska, sú „litterae clausae“. „Litterae clausae“ sú typické uzavretím listiny olovenou bulou, ktorá je zavesená buď na hodvábnnej, alebo konopnej šnúrke. Listinám uzavretým bulou visiacou na hodvábnnej šnúrke (litterae cum serico) obsahovo zodpovedajú „litterae gratiae“. Listiny uzavreté konopnou šnúrkou (litterae cum filo canapis) obsahovo zodpovedajú súdnym delegačným mandátom alebo právnickým rozhodnutiam a poznáme ich pod súhrnným názvom „litterae iustitiae“. Vzhľadom na to, že mnohé listiny nie sú v pôvodnom vyhotovení a ich obsah poznáme len z vatikánskych registrov, kde bola zachytená odoslaná pošta, môžem konštatovať, že drvivá väčšina z nich sú „litterae iustitiae“ napriek tomu, že úplné formálne znaky už k dispozícii nemáme.

Čo sa týka štruktúry pápežského dokumentu právnickej povahy, nezachováva pravidelné delenie na protokol, kontext a eschatokol, resp. jednotlivé časti nie sú vždy prítomné. Protokol začína s intuláciou (meno a pápežov titul). V bulách sa pápež sám nazýva ako „episcopus, servus servorum dei“ (bez poradového čísla), zatiaľ čo v breve, motu proprio a latinských listinách sa nazýva „papa“ a uvedie poradové číslo. Nasleduje inskripcia alebo adresa, komu je listina adresovaná: meno, titul a miesto určenia, alebo všeobecné adresovanie pre všetkých kresťanov. Každá žijúca osoba, ktorá sa v pápežskom dokumente spomína, je označená nielen osobným menom a titulom, ale aj čestným oslovením. Pápež sa prihovára k biskupom „venerabilis frater“, cisárovi a kráľom „carissimus in Christo filius“ a ostatným mužom „dilectus filius“ a ženám „dilecta in Christo filia“. Tieto čestné oslovenia predchádzajú vlastnému menu. V prípade šľachticov sa medzi čestné oslovenie a vlastné meno vkladá „nobilis vir“. Rímskemu cisárovi sa po mene (a titule) pridáva „semper augustus“, ostatným panovníkom „illustris“. Špeciálne oslovenia pápež používal pre francúzskeho kráľa „rex christianissimus“, pre španielskeho kráľa „rex catholicus“, pre portugalského kráľa „rex fidelissimus“. V korešpondencii pápež – uhorský kráľ sa nepoužíva žiadny osobitný variant, ale len klasické „carissimus in Christo filius“, čo okrem iného dokladá neopodstatnenosť tvrdenia, že medzi Uhorskom a kúriou existovali nadštandardné vzťahy. V pápežskom dokumente adresovanom exkomunikovanému alebo Židovi sa nedávalo žiadne čestné oslovenie. V prípade zosadených klerikov, mohla byť uvedená hodnosť, ktorú predtým zastávali a pred ňou príslovka „olim“. Keď sa v listine hovorilo o zosnulom, nebolo k jeho menu pridávané žiadne čestné oslovenie, ale sa k menu, keď sa prvýkrát spomenulo, uvádzalo „bone memorie“ a ďalej už len „quondam“. V prípade zosnulého pápeža sa používal výraz „felicis recordationis“, napr. „felicis recordationis Honorius papa tertius predecessor noster“. Každá osoba (s výnimkou kniežat a kardinálov) a beneficium bolo bližšie uvedené príslušnosťou k diecéze (meno diecézy v adjektívnej forme). V prípade mníchov a kláštorov sa uvádza rád. Keď sa v adrese menuje viacej osôb, bývajú usporiadané hierarchicky („Gregorius episcopus,

servus servorum dei, venerabili fratri episcopo Nitriensi et dilectis filiis abbati de Subro et archidiacono Tyrincheniensi, Strigoniensis et Nitriensis diocesis.“). Po inskripcii nasleduje pozdrav (salutatio) „salutem et apostolicam benedictionem“. V prípade, že adresát je exkomunikovaný alebo Žid pozdrav chýba, alebo na jeho mieste sa nachádza povzbudenie k obráteniu sa na pravú vieru („... spiritum consilii sanioris, ... viam veritatis agnoscere et agnitam custodire...“). Protokol ukončuje „formula perpetuitatis“. Kontext pápežskej listiny v podstate zachováva všeobecné členenie akejkoľvek listiny, takže sa môže objaviť „aranga, narratio, petitio, dispositio, derogative, decretum“ a „sanctio“. Eschatokol v pápežských listinách má špeciálny obsah. Môže obsahovať tzv. Rota, Bene Valeté a Comma, podpis pápeža a datovanie. Je dôležité zdôrazniť, že listiny so všetkými vyššie uvedenými náležitosťami neexistujú, vždy sú obsiahnuté len niektoré kategórie. O to viac to platí pre prácu s pápežskými registrami, ktoré mali tendenciu skracovať, niekedy i vynechať niektoré časti odosielaného originálu.

Listiny, resp. ich odpisy zachytené vo vatikánskych registroch majú vždy „in-scriptio, salutatio, narratio, dispositio“ a krátke datovanie. Zriedkavo sa objaví i intitulácia, aranga, „decretum“ a veľmi málo „sanctio“.⁴² Ostatné vyššie menované časti listiny v „litterae clausae“, konkrétne v „litterae iustitiae“, nenachádzame. Z hľadiska štruktúry sú bohatšie „litterae gratiae“. Sú zachované i iné diplomatické kategórie, ale „litterae iustitiae“ jednoznačne prevládajú.

Pri skúmaných delegačných mandátoch súvisiacich so Slovenskom za Gregora IX. sankciu nachádzame. Ako príklad na sankciu v „litterae gratiae“ je pápežské prijatie trnavských damiánok do ochrany. Ide o negatívnu sankciu „si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum“. Pápežské privilégium pre opáta a konvent v Hronskom Beňadiku o možnosti slúžiť omšu i za interdiktú pápež ukončil nasledovne: „Nikto však nech sa neodváža túto listinu obsahujúcu naše dovolenie porušiť, ani mu nie je dovolené protirečiť drzým činom“. A nasleduje sankcia: „Ak by sa niekto odvážil toto porušiť, hnev všemohúceho Boha a blahoslavených Petra a Paula, jeho apoštolov, na toho, o kom sa prezvie, že sa to chystá urobiť“.⁴³ Privilégium pre Pannonhalmské opátstvo, resp. pápežská confirmácia rozhodnutia prijatého pannonhalmským opátom Uriášom, obsahuje to isté znenie negatívnej sankcie.⁴⁴

Príkladov na sankciu v „litterae iustitiae“ je pomerne málo.⁴⁵ Zhodujem sa s názorom Müllera,⁴⁶ ktorý skúmal delegačné mandáty pre Normandiu za Ino-

⁴² Sanctio je napríklad ...*Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum*. Pozri: FRENZ, T.: I documenti pontifici nel medioevo e nell' età moderna 1998, s. 24.

⁴³ CDS I, s. 278, č. 389. (31. 8. 1232).

⁴⁴ CDS I, s. 238, č. 328 (22. 6. 1227), s. 239, č. 331 (16. 9. 1227).

⁴⁵ Napríklad listina z 20. novembra 1235 obsahuje začiatok sankcie „Si quis autem etc.“. Pozri: CDS II, s. 7, č. 4. V listine z 26. februára 1241 je len začiatok sankcie „contradictores etc.“ Nevieme teda, či ide o negatívnu alebo pozitívnu sanctio, keďže nie je úplná.

centa III. a na základe mnou prešetrených mandátov uhorských, resp. majúcich vzťah k Slovensku, že delegačné mandáty zriedkakedy obsahujú sankciu. Omnoho výraznejšie je sankcia zastúpená v „litterae gratiae“ než v „litterae iustitiae“, kam patria i mandáty pre delegovaných sudcov.

Sankcia sa v rozhodnutiach nevyskytuje, zriedka sa objavuje formulácia, že odporcov nech potrestajú, ale skôr nachádzame sankciu, alebo lepšie povedané morálny apel na delegovaného sudcu, aby sa snažil dobre vykonať svoje poverenie, a tak si vyslúžil pochvalu ľudí i odmenu od Pána. Gregor IX. v spore medzi Pannonhalmou a šomodským archidiakonom delegoval vesprémskeho biskupa, aby sa postaral o zachovávanie právnej dohody medzi sporiacimi sa stránkami, v opačnom prípade pápež poveril nitrianskeho biskupa, hontianskeho archidia-kona a rabaközskeho archidia-kona, aby vesprémskeho biskupa potrestali, ak by ustúpil z výkonu pápežského nariadenia bez nároku na odvolanie.⁴⁷

V dispozícii delegačných mandátov sa často upozorňuje na možnosť cirkevného trestu. Mandát pre rábskeho biskupa, nitrianskeho biskupa a rábskeho prepoš-ta nariaďuje – „odporcov utíšte cirkevným trestom bez nároku na apeláciu“.⁴⁸ V inom mandáte pápež pápežskému subdiakonovi a kaplánovi Egídovi pôsobiacemu v Uhorsku nariadil, aby vykonal apoštolské nariadenie potrestajúc proti-viacich sa cirkevným trestom bez nároku na odvolanie.⁴⁹ Keď sa cirkev ocitla v úzkych, snažila sa o spoluprácu so svetskou mocou – „konajte tak, aby tento trest bol slávnostne zverejňovaný v nedele a iné sviatky, ...ak bude potrebné, za-siahnite proti dotyčnému pomocou svetského ramena... „ a nasleduje morálny apel na delegovaných sudcov – „konajte tak, aby sa v tejto záležitosti pokročilo, aby spomínaní opát a konvent kvôli vášmu omylu neboli nútení utekať k nám a majte záväzok byť obľúbení radšej pre usilovnosť, ako karhaní pre nedbanli-vosť“.⁵⁰ V rozhodnutí palestrínskeho zvoleného biskupa je nasledovná dispozícia „odporcov potrestať cirkevným trestom“.⁵¹ V delegačnom mandáte pre nitrian-skeho biskupa, zoborského opáta a trenčianskeho archidia-kona je znenie dispozí-cie „ukončíte spor bez nároku na apeláciu ustanoviac, aby bolo prísne dodržiava-né to, čo ste rozhodli pod cirkevným trestom“.⁵²

Na záver

Správy o priebehu súdneho procesu, ktoré delegáti pri ich rozhodovaní podá-vali, ale tiež ich otázky na pápeža pri komplikáciách počas priebehu procesu a z toho vyplývajúce objasnenia rímskeho biskupa, dovoľujú sledovať postupný vývin a zlepšovanie procesných noriem, ako aj prax súdov. Procesy pozostávali zo záväžného radu jednotlivých krokov, ktorých striktné formálne dodržiavanie

⁴⁰ Minimálny až žiadny výskyt v rozhodnutiach konštatuje aj Müller pre Normandiu za Ino-centa III. Pozri: MÜLLER, H.: c. d., s. 181.

⁴⁷ APFT I, s. 712, č. 128; CDSI I, s. 277, č. 387 (15. 7. 1232).

⁴⁸ APFT I, s. 684, č. 95; CDSI I, s. 239, č. 330 (21. 8. 1227).

⁴⁹ CDSI I, s. 242, č. 335 (8. 7. 1228).

⁵⁰ APFT I, s. 741, č. 152; CDSI I, s. 324, č. 448. (20. 3. 1235).

⁵¹ CDSI I, s. 310, č. 427. (29. 1. 1234).

⁵² CDSI I, s. 323, č. 447 (15. 3. 1235).

bolo rozhodujúce pre právoplatnosť rozsudku. Dôkazové konanie sa neopieralo o iracionálne procesné praktiky duelu alebo božie súdy, ktoré sa ešte používali u lokálnych súdov, ale pomocou listín a dôkazov zaručovali racionálne rozhodnutia, ktoré sa opierali o argumenty stránok a o dokázateľné fakty.

Proces obsahoval tri základné elementy: slávnostné otvorenie sporu, hľadanie pravdy pomocou listinných dôkazov alebo svedeckých výpovedí a napokon vyslovenie rozsudku. V závislosti od priebehu sporu boli vsúvané požiadavky stránok a z nich vyplývajúce prieskumy vecnej a právnej podstaty. Sporiaci si mohli uplatňovať vlastné vstupy, mohli odmietnuť sudcu ako zaujatého a vždy apelovať na pápežský súd, ak sa cítili poškodzovaní z hľadiska priebehu procesu. Tieto možnosti mali slúžiť ako ochrana stránok pred zlovoľným vedením procesu, ale zároveň ponúkali nečestným stránkam príležitosť z taktických dôvodov predĺžovať priebeh procesu.

Určite bolo v záujme stránok urýchliť súdny proces. Od konca 12. storočia prevládala snaha skracovať proces tak, že spor prislúchajúci delegovanému sudcovi stránky predložili pred rozhodujúci alebo pokonávajúci súd jednej alebo viacerých osôb, o ktorých výbere sa predtým dohodli. Rozhodovania týchto ľudí, nazývaných arbitri, nepodliehalo striktným procesno-právnym predpisom, ako si to vyžadovalo delegačné súdnictvo a prebehlo rýchlejšie a lacnejšie. Dokonca v mnohých prípadoch boli mimosúdne dohody stránok, ako aj rozhodujúce výroky arbitrov delegátom znovu predložené, a tým do vlastného rozsudku prevzaté.

Príslušnosť pápežského súdnictva sa v žiadnom prípade nevzťahovala iba na vnútorné – cirkevné potreby. Spory týkajúce sa disciplíny klerikov a žaloby na nedostatočné vedenie úradov cirkevnými hodnosťami predstavovali iba nepatrnú časť konfliktov. Veľkolepé *causae maiores*, ktorých rozhodovanie si pápež nárokoval pre seba na základe spoločenského postavenia sporiacich sa alebo na základe významu sporného objektu, sa nám nedochovali v takej miere, ako procesy pred delegovanými sudcami týkajúce sa sporov o vlastnícke alebo úžitkové práva cirkevných inštitúcií.⁵³

V strede záujmu boli špeciálne problémy medzi kláštorami a kapitulami, ako i medzi kňazmi, ktorí, ako stáli vikári na inkorporovaných kostoloch týchto duchovných inštitúcií, vykonávali svoje služby a vyžadovali účasť na príjmoch svojich kostolov podľa svojich životných potrieb a dávkových povinností. Pri kontroverziách o benefície nemožno prehliadnuť zreteľnú prevahu desiatkových procesov, ktorú môžeme zhodne konštatovať pre Uhorsko i Normandiu.

Príčinu prevládajúceho počtu desiatkových sporov vidí Müller pre Normandiu v tom, že došlo k rozštiepeniu kedysi homogénnych desiatkových okrskov a desiatkových práv. Následkom toho vznikli konkurujúce si právne nároky, ktoré v 12. storočí a na začiatku 13. storočia mohli iba zriedka byť rozhodnuté na základe predloženia právnych nárokov. Stránky sa odvolávali väčšinou na nároky z obyčajového práva, ktorých skúmanie mohlo byť vykonané iba otázkami svedkov. V prípade žaloby bol preto pápežský súd nútený delegovať vyšetrovanie

⁵³ Platí to aj pre Normandiu. MÜLLER, H.: c. d., s. 270.

a rozhodovanie na miestnych sudcov. Podobné príčiny sa dajú pripustiť i pre Uhorsko, i keď v sledovaných prípadoch sa sporiace strany neopierali výlučne o svedectvá očitých svedkov, ale aj o platné listiny dokazujúce právny stav. Súvisí to i s tým, že Müller skúmal obdobie o 20–40 rokov mladšie, ako je obdobie skúmané v tejto štúdiu.

Enormný počet procesov o práva a príjmy z nižších cirkevných inštitúcií jasne ukazuje, že delegačné súdnictvo neslúžilo v ťažiskových procesoch iba k tomu, aby pápežskému súdu sprostredkovalo stav vecí a odovzdalo výsledky kúrii. Zaneprázdnenosť delegovaných sudcov procesmi o objekty relatívne nízkej hodnoty dokumentuje viac to, že jurisdikcia pápeža v tejto oblasti stála v zreteľnej konkurencii k existujúcim inštitúciám riadneho súdnictva. Preto pápežská jurisdikcia ponúkala stránkam väčšiu príťažlivosť ako lokálne sudy biskupov alebo archidiakonov.

Ani predlžovanie procesov, ani zneužívanie právnych prostriedkov a každej inej formy nečestného vedenia procesu, ktorým sa mohlo vyznačovať delegované súdnictvo, keďže priebeh procesu bol v značnej miere spoluurčovaný stránkami, nemohlo znižovať atraktivitu pápežskej jurisdikcie. Preto pápežské delegované súdnictvo najmenej až do konca pontifikátu Inocenta III. v Normandii, a dá sa konštatovať, že v Uhorsku až do konca pontifikátu Gregora IX., vytvorilo alternatívu k riadnemu súdnictvu, ktorú v značnej miere využívali kláštory a kapituly, ale taktiež jednotliví klerici, ba dokonca i laici.

Müller konštatuje, že silná konkurencia pápežskému delegovanému súdnictvu vyrástla vtedy, keď riadne úrady, hlavne etablované sa biskupské oficialáty ku koncu 12. storočia, prevzali rímsko-kanonické civilné metódy. Tieto žalobcom pri oveľa menších nákladoch na vedenie procesu ponúkali tie isté procesné zásady ako pápežský súd.

Veľmi dôležitým ohniskom v reči stredovekého súdnictva boli práve sudcovia delegovaní pápežom. Dôkazové konanie v nimi vedených procesoch sa neopieralo o iracionálne procesné praktiky duelu alebo božie sudy (ordalie), ktoré sa ešte používali u lokálnych súdov, ale pomocou listín a dôkazov zaručovali racionálne rozhodnutia, ktoré sa opierali o argumenty stránok a o dokázateľné fakty. Za pontifikátu Gregora IX. sa v skúmaných listinách s určitým vzťahom k Slovensku, teda ktoré nezahŕňujú celé Uhorsko, obrátil pápež na nitrianskeho biskupa jedenásťkrát: raz išlo o vysvätenie kostola, teda o vec čisto cirkevnú, dvakrát o napomenutie kráľa, teda záležitosť vysokej politiky a osemkrát bol delegovaným sudcom v majetkovoprávných sporoch, v ktorých bola jedna alebo obe stránky cirkevné inštitúcie. Priamym dôkazom tohto počínania sú listiny uzavreté konopnou šnúrkou „*litterae cum filo canapis*“ obsahovo zodpovedajúce súdnym delegačným mandátom alebo právnickým rozhodnutiam a poznáme ich pod súhrnným názvom „*litterae iustitiae*“. Vzhľadom na to, že mnohé listiny nie sú v pôvodnom vyhotovení a ich obsah poznáme len z vatikánskych registrov, kde bola zachytená odoslaná pošta, môžem konštatovať, že drvivá väčšina z nich sú „*litterae iustitiae*“ napriek tomu, že formálne znaky už k dispozícii nemáme.

V prípade Uhorska je evidentná rastúca obľuba sporiacich sa stránok k delegačnému súdnictvu, pričom je nutné zdôrazniť, že služby delegovaného súdnic-

tva využívali najbohatšie cirkevné inštitúcie ako Pannonhalmské opátstvo. S veľkou pravdepodobnosťou sa i v Uhorsku časom pristupovalo pri riešení sporov k menej nákladným rozsudkom miestnych cirkevných úradov. Na základe preskúmaného materiálu sa môže vyjadriť len k pontifikátu Gregora IX, počas ktorého bolo v Uhorsku uprednostňovanie delegovaného súdnictva priamo závislé od osoby pápeža.

Úlohou delegovaných sudcov bolo vyšetriť a rozhodnúť spor na mieste. Pápež sa spravidla obracal na predstaviteľov miestnej cirkevnej správy, znalých práva a miestnych zvykov. Po rozhodnutí na tomto stupni mohol byť spor postúpený v odvolacom konaní k pápežskému súdu, ktorému často predsedal sám pápež. Spor sa mohol dostať k súdnym úradníkom vypočúvajúcim sporné strany, ktorých úlohou bolo pripraviť prípad. Väčšinou išlo o mladých absolventov práva Bolonskej univerzity, ktorí takto získavali prax. Už v 14. storočí sa formovala ako vlastný súdny dvor, tzv. Rota Romana, ktorá odvtedy funguje ako odvolacia súdna inštitúcia až dodnes.⁵⁴

Appendix

Gregorius IX. arbitrium super quibusdam decimationibus inter abbatiam Montis Pannoniae et praeposituram Albensem per Egidius subdiaconum papalem et archidiaconum de Saswar prolatum reprobat.

ASV (Archivio Segreto Vaticano): Reg. Vat. 15, ff. 133v-134r, an. V., ep. 151; APFT I, s. 706, č. 121; CDSI I, s. 269, č. 376. (20. X. 1231). Neboli normalizované fenomény monotongácie.⁵⁵

(133v) Abb(at)is et Conuentus monasterii Bocon Vesp(ri)mien(sis) dioc(esis) s(an)c(t)í Martini de pannonia petitio continebat q(uo)d cum sup(er) causa que int(er) ip(s)os ex parte una et prepositum et capit(u)l(u)m Alben(sis) ecclesie sup(er) quibusda(m) decimationib(us) et arbitrio quodam sup(er) ip(s)is p(ro)lato ex altera vertebat(ur) p(os)t diuersas co(m)missiones ad dilectum filiu(m) E. subd(iaconum) et capellanu(m) n(ost)r(u)m tunc in Vngaria commorante(m) n(ost)ras litteras impetrass(en)t demum ip(s)e ac mag(iste)r M. archid(iaconus) de Saswar in quos utrimq(ue) tamqua(m) in arbitros p(ro)curante parte altera extitit compromissum taliter arbitrati fuerunt. q(uo)d si dicti prepositus et capit(u)l(u)m obtinerent decem milia salium regalium que tenent in Posonio a carissimo in Christo⁵⁶ filio n(ost)ro. Illustri Rege Vngarie ab ip(s)o concedi monasterio memorato ita q(uo)d in eodem loco ponerent suis expensis prefatos abb(a)tem et conuentu(m) in possessionem salium predicto(rum). pars monasterii ab ea(rum)de(m) decimationu(m) petitione cessaret. Postmodum uero licet sales ip(s)os dicto monasterio Rex ip(s)e p(er) litteras suas concesserit tamen prepositus et capit(u)l(u)m supradicti nec in t(er)mino constituto nec post illum

⁵⁴ ULLMANN, W.: *Il papato nel Medioevo*. Roma-Bari 1999, s. 241.

⁵⁵ Ďakujem za pripomienky k diplomatickému odpisu delegačného mandátu skriptorovi Vatikánskej knižnice Markovi Buonocore.

⁵⁶ In xpo

et plures alios expectati possessionem ip(s)o(rum) salium dederunt eisde(m). quamvis iam d(i)c(tu)s abba(s) p(ro)testatione p(re)missa q(uo)d no(n) erat in possessione(m) inductus ab eis quinquaginta marcas frisatico(rum) pro reddito salium vnus anni precib(us) quo(rum)dam inductus et co(m)pulsus quib(us)dam minis et terrorib(us) recepisset. Cumque indulto ad huc ip(s)is anni spatio inutilit(er) sic(ut) prius duxerint expectandum demum p(os)t querelas multiples voce(m) ad nos app(e)llationis emisit. Octauas beato(rum) ap(osto)lo(rum) Petri et Pauli p(ro)ximo preteritas sibi (**134r**) t(er)minum prefigendo. qui tande(m) in n(ost)ra presentia constitut(us) humilit(er) supplicauit ut cum iidem prepositus et capit(u)l(u)m conditioni no(n) paruerint que in arbitrio continetur mandarem(us) eo no(n) obstante de iamdictis decimationib(us) eide(m) monasterio integre responderi. Quocirca dis(cretione) u(estre) p(er) a(pos)tolica s(cripta) m(andum) q(uatenus) si uobis constiterit de premissis cum p(er)mutatio de sp(irit)ualib(us) ad temporalia improbet(ur) predictum arbitrium et quicquid secutum e(st) ex eo uel ob id absq(ue) more dispendio auctoritate n(ost)ra sublato app(e)llationis impedim(en)to irritu(m) decernatis. sup(er) decimis postmodum dampnis et expensis que hac occasione monast(er)ium ip(su)m sustinuit q(uo)d iustum fuerit statuentes et facientes quod statueritis p(er) cen(suram) et fir(miter) obs(er)uari. Testes aut(em) et cetera. Si uero aliquid difficultatis emerit quod p(er) uos no(n) ualeat expediri illud ad ap(osto)lice sedis remittatis exam(en) prefigentes partib(us) t(er)minum competente(m) quo p(er) se u(e)l p(ro)curatores idoneos co(m)pareant coram nobis q(uo)d canonicum fu(er)it recepture. Q(uo)d si no(n) om(ne)s etcetera duo v(est)r(u)m etc(etera)⁵⁷ Datum Reati (ante diem) XIII. k(a)l(endas). Novembr(es). Pont(ificatus) n(ost)ri anno Quinto.

LE MANDAT DE DÉLÉGATION EN SLOVAQUIE
DANS LA PÉRIODE DU PONTIFICAT DE GRÉGOIRE IX. (1227–1241)

Katarína Štulrajterová

Les juges délégués furent représentants de l'administration ecclésiastique locale exerçant la juridiction de justice au nom du pape qui suppléa ainsi sa connaissance insuffisante de la vie actuelle locale dans tel ou tel pays chrétien. C'est avec pleine confiance que le pape s'adressa aux notables hongrois de l'Eglise. L'institution de la juridiction déléguée fut largement répandue en Hongrie et alors aussi en Slovaquie. On contacta souvent des notables ecclésiastiques de Slovaquie comme, par exemple, l'évêque de Nitra, et beaucoup de cas où s'engagea la curie papale soit se passaient en Slovaquie, soit c'est en Slovaquie que se trouvait l'objet contentieux.

Des instructions détaillées concernant la conduite des procès et la formulation vague du droit du pape en tant que juge d'approuver ou de refuser, dans le cas donné cocret, des

⁵⁷ *Ide o skrátenu typickú formuláciu ... Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, duo vestrum ea nichilominus exequatur.*

décisions de ses délégués prouvent un rapport étroit existant entre le tribunal délégué et le personnage du délégué, c'est-à-dire le pape. Naturellement, après la mort du pape, les mandats de délégation perdirent leur validité. On ne put pas continuer à mener le procès au cas où les parties en cause n'avaient pas encore été assignées en justice, mais il fallut obtenir le nouveau mandat de délégation de la part du nouveau pape. Les délégués profitèrent du plein pouvoir pour conduire les procès. Comme chargés de mission du pape, ils discutèrent avec toutes les personnes engagées dans le procès, ayant le pouvoir d'utiliser tous les instruments et de prendre toutes les mesures nécessaires à exécuter leur mandat, à la rigueur même le châtement religieux. Les juges délégués choisis parmi les chargés de mission ecclésiastiques locaux accomplirent leurs tâches par l'intermédiaire de la structure ecclésiastique locale et, dans le cas donné concret, ils purent donner des ordres sans prendre en considération la position sociale des personnes. Rappelons le respect pour la formulation *facientes quod decreveritis per censuram ecclesiasticam firmiter observari* le concernant, utilisée en *conclusio* de la plupart des mandats de délégation à peu près depuis le pontificat d'Innocent III.

L'organisation elle-même et la conduite des procès appartinrent complètement à la compétence des juges délégués. Bien que les mandats aient contenu des directives détaillées portant sur la conduite d'un procès, elles furent soumises à la nécessité d'examiner la justesse des données par l'intermédiaire des délégués parce que le pape fut réduit à compter sur la description partielle des événements de la partie faisant appel, resp. de la partie portant plainte auprès du pape. Le mandat de délégation contient très souvent la formule „n'étant pas suffisamment informé sur les affaires mentionnées, nous vous déléguons à clore le procès sans restes, si vous l'avez examiné après avoir convoqué les deux parties et s'il continue sur la base de la volonté des deux parties“. Nous trouvons les formulations de ce genre dans les mandats de délégation du pape Grégoire IX, adressés aux prélats hongrois et ayant en même temps un certain rapport à la Slovaquie.

Sous Innocent III, il existe pour la Slovaquie cinq rapports concernant la délégation, pendant le pontificat de Honorius III, on mentionne six délégations ayant un certain rapport à la Slovaquie et, sous Grégoire IX, le nombre de délégations atteignit le chiffre vingt. Le pape Grégoire IX, l'importance du pontificat duquel fut très grande pour nous, s'adressait en Hongrie non seulement aux évêques et aux archidiaques en tant que représentants des offices religieux locaux, mais aussi aux abbés, aux prieurs, aux prévôts et aux chanoines. D'après les documents écrits étudiés ayant quelque rapport à la Slovaquie, pendant le pontificat de Grégoire IX, le pape s'adressa à l'évêque de Nitra onze fois: une fois, il s'agit de consécration d'une église, donc l'affaire purement religieuse, deux fois d'avertissement du roi, alors l'affaire concernant la haute politique, et huit fois, il fut juge délégué dans les conflits portant sur le droit de propriété où une partie ou les deux furent des institutions ecclésiastiques. Il est possible de deviner une différence dans la position sociale dans le cadre de l'hierarchie ecclésiastique entre le juge délégué et arbitral. Ce furent des légats du Saint-Siège, rarement des évêques, plus souvent des chanoines et des moines qui furent délégués comme juges arbitraux.

Traduit par Kristína Kapitánová

OSOBNOSŤ LAZARA, TVORCU MAPY UHORSKA Z ROKU 1528

JURAJ ŽUDEL

Ž u d e l, J.: The Person of Lazarus, the Creator of the Map of Hungary Dated 1528. *Slovenská archivistika*, Vol XLII, 2007, No 2, p. 32–40.

The author of the paper deals with identity and public activity of Lazarus, the author of the map of Hungary from 1528; he reconstructs his civil name (Michal Rožeň), he proves Lazarus's Slovak origin and Slovak nationality, and on the basis of that he characterizes him as a founder of Slovak cartography, which has medieval roots.

Cartographical sources. History of cartography.

Doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc., Fadruszova 5, 841 05 Bratislava

Úvahy o identite Lazara, tvorcu najstaršej zachovanej mapy Uhorska z roku 1528, sa dlhý čas opierali len o strohý údaj v titule mapy: *Tabula Hungariae ad quator latera per Lazarum quondam Tomae Strigoniensis cardinalis secretarium, virum expertum congesta...* a zmienku v liste Jakoba Zieglera Georgovi Tannstetterovi z roku 1529, že spolupracoval s Lazarom na vypracovaní jeho mapy.

Názory o osobnosti Lazara uverejnené v slovenskej spisbe zhrnul Ľubomír Viliam Prikryl v pojednaní *Lazarus Roseti – autor najstaršej známej mapy Uhorska*.¹ Súčasne upozornil na to, že kanonik Mihály Kemp (1792–1865), knihovník knižnice ostrihomskej arcidiecézy (správne riaditeľ archívu tejže), zostavil menoslov kanonikov Ostrihomskej kapituly od roku 1100. V tomto menoslove (zozname) sa uvádza, že od roku 1510 tajomníkom arcibiskupa Tomáša Bakóca bol Lazarus Rosetus.² Ľ. V. Prikryl usudzuje, že meno Rosetus „je latinizovaná forma talianskeho mena Roseti“, „čo vysvetľuje aj nacionálnu príslušnosť autora prvej známej mapy Uhorska. Bol to Talian.“ Ľ. V. Prikryl sa v tejto interpretácii zrejme utvrdil aj okolnosťou, že podobu Roseti uvádza aj F. Kollányi.³ V ďalšom príspevku⁴ už použil názov Rosetiho mapa miesto dovtedajšieho pomenovania Lazarova mapa. Potom dôsledne používal pomenovanie Lazarus Roseti a Rosetiho mapa aj vo svojich knižných publikáciách *Vývoj mapového zobrazenia Slovenska* z roku 1977 a *Slovensko na starých mapách* z roku 1982. V prvej knihe (s. 50) napísal, že L. Roseti bol Talian, čo možno s určitosťou tvrdiť podľa jeho mena. V druhej publikácii sa už nezmieňuje o jeho národnosti. Ako autor hesiel z dejín kartografie v Encyklopédii Slovenska napísal stručné

¹ *Geografický časopis*, XXVI, 1974, č. 1, s. 76–77.

² KEMP, M.: *Memoria Basilicae Strigoniensis, Syllabus canonicorum Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis*. Pestini 1856, s. 136.

³ KOLLÁNYI, F.: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom 1900, s. 127.

⁴ PRIKRYL, Ľ. V.: Slovenské územie na najstaršej mape Moravy. In: *Geografický časopis*, XXVI, 1974, č. 1, s. 75–76.

heslo Roseti Lazarus. Národnosť neuvádza.⁵ Názory J. V. Prikryla o občianskom mene, talianskej národnosti a novom názve Lazarovej mapy sa u nás nepodrobili kritike, ale sa ani dôsledne neprijali. V Atlase krajiny Slovenskej republiky z roku 2002 sa na s. 60 uvádza, že Lazarus Roseti, tajomník ostrihomského arcibiskupa, vypracoval prvú známu mapu Uhorska – Lazarovu mapu Uhorska. Pod týmto názvom (teda nie ako Rosetiho mapa) sa na s. 48 publikuje aj ukážka. Autor state Najstaršia mapa Uhorska, uverejnenej v *Kronike Slovenska*,⁶ napísanej podľa knihy E. V. Prikryla *Slovensko na starých mapách* a mojej štúdie *Sídelná sieť Slovenska na Lazarovej mape Uhorska z r. 1528*,⁷ dôsledne používa názov Lazarova mapa a nie Rosetiho mapa, jej tvorcu pomenúva Lazarus a nie Lazarus Roseti. Zaujala ma jeho mienka, že Lazarus pravdepodobne pochádzal z Trenčianskej stolice. Autora nepoznám (jeho meno sa neuvádza), neviem odkiaľ (prípadne od koho) má túto informáciu. Pravdou je, že Lazarus určite pochádzal z Trenčianskej stolice, ale o tom sa v slovenskej literatúre doposiaľ nepísalo. Aj Ján Pravda v *Stručnom lexikóne kartografie* z roku 2003 rešpektuje zaužívaný názov Lazarova mapa a jeho tvorcu v osobnom hesle uvádza ako „Lazarus, aj Roseti, Eleazarus“ (s. 268).

Názov Lazarova mapa sa v slovenskej odbornej a vedecko-populárnej spisbe ustálil a pretrval najmä zásluhou nášho národného atlasu,⁸ ktorý ako prvý uverejnil z nej výrez územia Slovenska v pôvodnej mierke a farbe. Vysoká technická úroveň výrezu sa dosiahla tým, že sa reprodukoval z tlačových podkladov, ktoré nám poskytol kartografický podnik v Budapešti. Národný atlas ako celok sa vydal až roku 1980, ale o zaradení Lazarovej mapy pod týmto názvom sa rozhodlo už roku 1971 pri tvorbe ideového projektu.

V maďarskom výskume v oblasti dejín kartografie sa venuje mimoriadna pozornosť problematike Lazarovej mapy a jeho autora. Staršie názory o osobe Lazara sa opierali o skromné, už spomenuté písomné pramene. Lazarus sa pokladá za najskoršieho známeho maďarského kartografa. Na jeho maďarský pôvod sa usudzuje podľa údajov v titule Laziovej mapy Uhorska z roku 1556, že Lazarus bol „quondam gentis Hunnicæ“. László Bendefy, ktorý sa najviac zaslúžil o poznávanie osobnosti Lazara, z citovaného údajov M. Kempa vyvodil záver, že Lazarus Rosetus sa maďarsky volal Rózsás Lázár (Lazar Ružový).⁹ L. Bendefy podobu Roseti, ktorú uvádza F. Kollányi, posudzuje ako genitív mena Rosetus. To znamená, že Prikrylovo stanovisko, že podoba Rosetus je latinizujúcou formou slova Roseti, je mylné. V dôsledku toho jeho rekonštrukcia mena Lazara ako Lazarus Roseti a jeho mapy Rosetiho mapa, ako aj názor, že Lazarus bol Talian, sú bezpredmetné.

⁵ *Encyklopédia Slovenska* V. Bratislava 1981, s. 146.

⁶ *Kronika Slovenska* I. Bratislava 1998, s. 219.

⁷ ŽUDEĽ, J.: Sídelná sieť Slovenska na Lazarovej mape Uhorska z r. 1528. In: *Geografický časopis*, XXXV, 1983, č. 3, s. 247–263.

⁸ *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava 1980.

⁹ BENDEFY, L.: Lazarus secretarius és térképe. In: Lajos Stegena: *A Magyar térképészet kezdetei*. Budapest: Kézirat 1976, s. 9.

L. Bendefy pri skúmaní matriky viedenskej univerzity zistil, že v septembri 1508 v zozname poslucháčov skupiny *Natio Vngarorum* bol zapísaný istý „nobilis dominus Michael Rozen de Mytta, nobilis de Vngaria“. Usúdil, že Michael Rozen de Mytta je nepochybne totožný s neskorším Lazarom Rosetom, prípadne Lazarom Rosetím. Správne ho identifikoval ako člena šľachtického rodu, ktorý mal majetky v Trenčianskej stolici, konkrétne v Rožňových Miticiach (Rozson-Mitticz). Výsledok svojich výskumov zhrnul takto: Michael Rozen (Rozsony Mihály) sa narodil v rokoch 1485–1490 v rodine majetného maďarského šľachtica v Rožňových Miticiach (Rozson-Mitticz) v Trenčianskej stolici. Za kňaza bol vysvätený v roku 1509 alebo 1510. Vtedy dostal meno Lazarus. Ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc ho vymenoval za svojho sekretára pravdepodobne medzi rokmi 1510–1514. Dokedy zotrval v tejto funkcii, o tom sa nezmenil.¹⁰ Súvis medzi Lazarom Rozetom a Michalom Rozenom je zrejmý, ale tvrdenie o maďarskej národnosti je nepresvedčivé.

L. Bendefy svoj názor o maďarskej národnosti Lazara okrem už citovaného údaja v titule Laziovej mapy zdôvodňoval aj tým, že sa Michael Rozen v matrike viedenskej univerzity uvádza v skupine poslucháčov *Natio Vngarorum* a meno Rozen je maďarské. Pomenovania *natio Hunnica* a *natio Hungarica*, ako je známe, mali aj širší význam. Všeobecne označovali obyvateľov Uhorska. Z toho dôvodu nemožno ich jednoznačne interpretovať vo význame maďarská národnosť. L. Bendefy pokladá meno Rozen za maďarské slovo preto, lebo sa v ňom vyskytuje písmeno *z*.¹¹ Toto konštatovanie možno spochybníť tým, že v miestnych názvoch, ktoré sám uvádza, v piatich prípadoch sa vyskytuje názov Rosen, zatiaľ čo meno Rozen úplne chýba. A. Fekete Nagy v knihe o historickej geografii Trenčianskej stolice v stredoveku¹² v hesle *Mitte* uvádza tieto stredoveké doklady týkajúce sa skúmaného názvu: Rosenmyttha (1489), Roscen (1493), Mitterosen (1499), Roson Mytha (1500), Rosen myttha (1520), Rosen Mytha (1521), Rosen Mythycz (1522). K nim z vlastného výskumu môžem uviesť tieto: 1512: Ladislaus Rosen de Mytha (DI 62 644), 1515/1516: Ladislav Rosen de Mitta (DI 47 158), 1518: Ladislav Rozen de Mytthycz (DI 23 004), 1519: Ladislav Rosen de Mychycz (DI 47 313), 1520: Ladislav Roson de Roson Myttha (DI 62 653), 1520/1757/18. stor.: Rozen Miththa (DI 32 645). Z uvedených mien je deväť miestnych, označujúcich sídlo, ktoré vzniklo rozdelením majetku Mitice (sú to neskoršie Rožňové Mitice), päť mien je osobných, sú to mená člena šľachtického rodu. Vysoko prevláda názov Rosen. Názov Rozen, ktorý nás najviac zaujíma, sa vyskytuje len dvakrát, raz ako osobný (roku 1518) a raz ako miestny názov (roku 1520). Miestne názvy Rosen a Rozen sa vyskytujú v spojení s názvom pôvodného pozemkového majetku Mitice (Mitta, Mytha, Myttha, Mythycz, Mychycz). Takto vzniklý zložený miestny názov mal v novoveku slo-

¹⁰ BENDEFY, L.: c. d., s. 10.

¹¹ L. Bendefy tvrdí: „A név „z“ betűje a magyar személyre utal.“ BENDEFY, L.: c. d., s. 10.“

¹² FEKETE NAGY, A.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korába IV., Trenčsén vármegye*. Budapest 1941, s. 155, 156.

venskú podobu Rožňové Mytice.¹³ Z toho je zrejmé, že stredoveké názvy Rosen a Rozen sa vyslovovali Rožeň, čo ako apelatívum v slovenskom jazyku znamenalo a znamená nástroj (na konci zaostrenú železnú tyč) na pečenie mäsa. V takejto podobe a v takomto význame je doložené roku 1574 (rožny), roku 1606 (rožen) a roku 1769 (rožeň).¹⁴ V maďarskom jazyku sa takýto nástroj označuje slovom nyárs.¹⁵ Občianske meno Lazara možno odôvodnene zrekonštruovať ako Michal Rožeň. Meno má bezpochyby slovenský pôvod.

V Trenčianskej stolici v stredoveku bolo niekoľko sto šľachtických rodov. Časť z nich pochádzala z rôznych oblastí Uhorska. Bolo medzi nimi mnoho príslušníkov maďarského etnika, nepochybne však veľký počet rodov bol domáceho pôvodu.¹⁶ Rožňovci predstavujú najstaršiu a zároveň najmajetnejšiu vetvu šľachtického rodu Mitických, ktorý patril medzi najstaršie v Trenčianskej stolici. Nobiles de Mitha sa písomne spomínajú už roku 1269. Rodový majetok Mitice (Mitta) sa v dôsledku rozmnoženia rodu už v 14. storočí rozčlenil na tri časti s osobitnými sídlami Kostolné Mitice, Rožňové Mitice a Zemianske Mitice. Prvým známym členom rožňovskej vetvy je Ladislav, ktorý sa spomína roku 1409 ako zmierovací sudca v spore Velčických.¹⁷ Národnostné pomery trenčianskej šľachty charakterizuje spolužitie slovenského a maďarského etnika. Slovenská šľachta bola národne sebavedomá, slovensky komunikovala aj v úradných (stoličných) záležitostiach. Svedčí o tom aj listina z roku 1483 o dohode uzavretej medzi dvomi šľachticmi „s wiczeispany stolicze Trenczanskej“.¹⁸ Šľachtický rod Rožňovcov vzhľadom na ich slovenský názov mal nesporne slovenský pôvod, čo možno vzťahovať aj na Michala Rožeňa. Okrem toho o jeho slovenskosti svedčí aj jeho mapa. Je pozoruhodné, že na severnej časti Lazarovej mapy, kde autor osobne mapoval, sa vyskytuje mnoho miestnych názvov, ktoré sa odlišujú od latinských a maďarských, prípadne pomadžarčených názvov používaných v súdobých písomných prameňoch. Ide o slovenské ľudové názvy. Táto skutočnosť jednoznačne svedčí o tom, že autor ako Slovak sa zaujímal o slovenské miestne názvy a uprednostnil ich pred úradnými inorečovými názvami. Porovnal som miestne názvy na Lazarovej mape s názvami, ktoré sa vyskytujú v súdobých písomných prameňoch, prevažne v listinách z rokov 1511–1530. Uvediem najpozoruhodnejšie odlišnosti obidvoch toponým so zreteľom na pôvodnú slovenskú toponymiku.¹⁹ Sú to:

¹³ Lipského Repertorium z roku 1808 na s. 430 ho eviduje v podobe Rožňové-Mytice.

¹⁴ *Historický slovník slovenského jazyka V.* Bratislava 2000, s. 29.

¹⁵ Dr. ORBÁN – prof. MEČ: *Slovensko-maďarský slovník I.* 3. vydanie. Bratislava 1950, s. 535. *Magyar értelmző kéziszótár M-ZS*, Budapest 1982, s. 10–12.

¹⁶ MARSINA, R.: Rody Trenčianskej župy (stolice). In: *Najstaršie rody na Slovensku*. 1994, s. 91.

¹⁷ FEKETE NAGY, A.: c. d., s. 155, 307, 348–351.

¹⁸ *Historický slovník slovenského jazyka V.*, s. 489.

¹⁹ Na prvom mieste je miestny názov na Lazarovej mape, po ňom nasleduje terajší názov a v zátvorke je názov používaný v písomných prameňoch. Úplný zoznam názvov slovenských sídel uvádzam v štúdiu Miestne názvy na Lazarovej mape Uhorska so zreteľom na územie Slovenska. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXXII, 1997, č. 2, s. 48–59.

Bonytz – Bojnice (Baymocz), Brzezocz – Brezovica (Berzewycze), Czachtitz – Čachtice (Cheythe), Hradek – Liptovský Hrádok (Wywar), Ilaua – Ilava (Lewa), Kamentz – Horný Kamenec (Kemenech), Krupina – Krupina (Corpona, Karpona, Corpon), Lakomir (správne Ladomir) – Ladomirová (Ladamer), Martin – Martin (Zenthmarthon), Minsek – správne Mnisek) – Mníšek nad Hnilcom (Remethe), Motzenek – Močenok (Mochionak), Oponitze – Oponice (Apon), Oroua – Oravský zámok (Arwa), Peter – Petrovany (Zenthpether), Plauin – Plaveč (Palocha), Sassow – Šášov (Saskew), Selane (správne Slane) – Nižná Slaná (Alsosayo), Seltzen – Solčany (Zewchen), Sena – Seňa (Zyna), Setzkow (správne Betzkow) – Beckov (Bolondoch), Schiknik – Štítnik (Chetnek), Stairad (správne Starihrad) – Starý hrad (Owar), Starbes (správne Starves) – Spišská Stará Ves (Offalw), Sutzani – Sučany (Zwchan), Tekou – Starý Tekov (Bars), Temetin–Tematín (Themethwen), Trencin – Trenčín (civitas Trenchiniensis, c. Thrinchiniensis), Vhrowetz – Uhrovec (Wgroch), Vrbowe – Vrbové (Werbo), Wrano – Vranov nad Topľou (Warano), Zabokrek – Žabokreky nad Nitrou (Sambokreth), Zemlin – Zemplín (Zemplen, Zemplin, Zemlyn), Ziladitze – Siladice (Zilad).

V súvisi s osobou Lazara (Michala Rožeňa) zatiaľ nie je objasnený zmysel údajá v citovanom texte titulu jeho mapy, že kedysi (quondam) bol sekretárom arcibiskupa Tomáša Bakóca. L. Bendefy sa o tomto probléme nevyjadril, nevenoval mu pozornosť. V slovenskej odbornej literatúre sa k otázke ako prvý vyslovil Ján Purgina, po ňom Ľ. V. Prikryl. J. Purgina v diele *Tvorcovia kartografie Slovenska do polovice 18. storočia*, ako uvádza Ľ. V. Prikryl, predpokladá, že Lazarus zomrel ešte pred vydaním mapy tlačou, čo podľa neho asi možno považovať za správne. Svoje súhlasné (aj keď opatrné) stanovisko odôvodnil tým, že „quondam – kedysi – sa uvádzalo pri ľuďoch, ktorí už nežili. V tomto prípade však môže ísť aj o to, že Roseti už nezastával funkciu tajomníka, keďže Bakóc už v tom čase nežil. Po druhé, túto myšlienku podporuje aj skutočnosť, že na vytlačenom exemplári mapy sa vyskytujú chyby takého druhu, aké by Roseti ako jej autor asi nebol pripustil, keby bol mal možnosť vyjadriť sa k drevorezovým štočkom tejto mapy. Tannstetter a Spiesshaimer by boli asi Rosetiho prizvali k úprave mapy pre tlač, keby bol ešte žil.“²⁰ Ľ. V. Prikryl zotrval pri svojom názore, že Roseti počas prípravy mapy do tlače viedenskými humanistami pravdepodobne už nežil, aj vo svojich neskorších citovaných knižných dielach. Vo svojich úvahách vychádzal zo známeho faktu, že Lazarova rukopisná mapa nemala orientáciu, že ju chybné orientoval až G. Tannstetter. Pritom sa domnieva, že autor nemal možnosť spolupracovať pri príprave mapy do tlače a tak skorigovať nesprávnu orientáciu, lebo pravdepodobne už nežil. Je nesporné, že orientácia mapy, tento dôležitý prvok, nepochádza od Lazara, čo svedčí o tom, že z nejakého vážneho dôvodu sa rukopis mapy neukončil. Azda to súvisí s tým, že Lazarus prestal byť sekretárom arcibiskupa Tomáša Bakóca skôr, ako mohol ukončiť prácu na vyhotovení mapy.

²⁰ PRIKRYL, Ľ. V.: *Lazarus Roseti – autor najstaršej známej mapy Uhorska*.

Zistenie, že Lazarus je totožný s Michalom Rozenom (Rožeňom), umožnilo zamerať ďalší výskum na štúdium písomných prameňov z prvých desaťročí 16. storočia. Ako pracovník Geografického ústavu Slovenskej akadémie vied roku 1981 som začal riešiť úlohu Osídlenie Slovenska od počiatku valaskej kolonizácie do konca stredoveku. V súvisi s tým som skúmal písomné pramene so zreteľom na vypracovanie máp osídlenia Slovenska v rokoch 1381–1400 a v rokoch 1511–1530. Počas viacročného sústavného výskumu som našiel viaceré údaje o Michalovi Rozenovi. Svedčili by o tom, že z Ostrihomu odišiel a pôsobil v kláštore cistercitov v Spišskom Štiavniku. V listine mestečka Hranovnice z 21. januára 1518 sa uvádza, že richtár a celá komunita mestečka sa dohodli s kartuziánmi zo Skaly útočiska o užívaní (prenájme) ich škultécie. Dohodu uzavreli „cum favore ac consensu reverendi patris et domini nostri Michaelis, abbatis totiusque conventus monasterii beate Marie in Schewnyck, ordinis Cisterciensis...“²¹ Totožnosť opáta Michala s Michalom Rozenom je zrejmá z listiny Spišskej kapituly z 1. júna 1519 o štatúcii Lomničky a iných majetkov v Spišskej stolici. Štatúcia sa vykonala v prítomnosti „Michaele Rozen, abbate monasterii beate Marie virginis de Schewnyck“.²² V súpise pápežského desiatku z roku 1520 sa medzi farármi v dištrikte Bratstva Horného Hornádu uvádza aj „reverendus dominus Michael, abbas beate virginis ordinis Cisterciensis de Schebnik“.²³ Posledný údaj je v listine Spišskej kapituly z 21. augusta 1530 o tom, že Michal Rozen (Rossen), opát kláštora Panny Márie v Spišskom Štiavniku, dal do zálohu mestu Levoči dve dediny patriace kláštora, zvané Vydrník a Spišská Teplica.²⁴

Predpoklad, že Michal Rožeň neskôr pôsobil ako opát v Spišskom Štiavniku, potvrdzujú aj výskumy staršieho spišského historika Karola Wagnera. Ten vo svojom zozname opátov cistercitského kláštora Panny Márie v Spišskom Štiavniku (Series abbatum B. M. V. de Schawnyk, ordinis Cisterciensis) uvádza, že roku 1518 opátom bol Michal Rosen. Ako šľachtic pochádzal z Trenčianskej stolice. Prv pôsobil na dvore tešínskej kňažnej Hedvigy (vdovy Štefana Zápoľského, žila na Trenčianskom hrade). Odtiaľ odišiel a bol prijatý (zvolený) medzi cistercitov. V zápole o trón uhorského kráľa medzi Jánom Zápoľským (bol synom kňažnej Hedvigy) a Ferdinandom Habsburským stál na strane jedného či druhého. Kláštor pustošili obidve bojujúce strany, najmä však Levočania ako stúpenci Ferdinanda Habsburského, v dôsledku čoho kláštor zanikol. Roku 1539 sa majetkov opátstva zmocnil Hieronym Laský. Opátovi Michalovi Rosenovi doživotne ponechal len Primovce s určitým ročným platom. Ten ako posledný cistercitský opát v Spišskom Štiavniku zomrel koncom roku 1542.²⁵

²¹ MOL, DI 23 002.

²² MOL, DI 63 890.

²³ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani II*. Viennae 1774, s. 194.

²⁴ Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu v Spišskej Kapitule, Hodnoverné miesto Spišskej kapituly, Autentický protokol II/1, fól. 56v–57r.

²⁵ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani III*, Posonii et Cassoviae 1778. Series abbatum B. M. V. de Schavnyk, ordinis Cisterciensis, s. 161–162. „Anno 1518. Michael Rosen. Ex comitatu Trenchiniensi oriundus, genere nobilis, deserta aula Hedvigis Ducissae Tessiniensis, inter Cistercienses adlectus est. Durante bello inter Ferdinandum et Joannem Zapolya Hungariae Reges, Michael modo huic, modo illi adhaesit, et ab utraque

O Michalovi Rožeňovi (Rosen), ako opátovi v Spišskom Štiavniku, sa zmieňuje aj Sperfoglova kronika v súvisi s jeho účasťou v ozbrojených akciách namierených proti stúpencom Ferdinanda Habsburského. Keď kapitán Spišského hradu Mikuláš Derenceni roku 1527 napadol Gelníčanov, šiel mu osobne na pomoc s niekoľkými svojimi poddanými „aj opát Michal Rosen zo Spišského Štiavniku, hoci dal Ferdinandovi sľub. Potom to však ľutoval a šiel za Ferdinandom prosiť o milosť. Získal ju s podmienkou, že už nikdy nepodnikne nič proti mestu a zaviazal sa na to vlastným podpisom. O niekoľko rokov však sa opát odtrhol od kráľa Ferdinanda a pridal sa k Jánovi Zápoľskému. Zasa mu kráľ dal milosť, no opustil ho aj tretíkrát“.²⁶

Historik K. Wagner a kronikár Konrád Sperfogel, levočský richtár, rozdielne hodnotia osobnosť opáta Michala Rožeňa, jeho správanie v zložitej a nestálej politickej a vojenskej situácii v čase bezohľadného zápasu o kráľovskú korunu. Položenie opáta bolo neisté, bol bezbranný, preto niekedy musel konať aj proti svojmu vnútornému presvedčeniu ako stúpenec Ján Zápoľského. K. Wagner mal pre neho porozumenie. K. Sperfogel ako predstaviteľ Levoče, Ferdinandovej bašty na Spiši, nenávidel opáta, svojho politického odporcu a odsúdil ho ako vierolomného človeka.

Uvedené fakty, svedčiace o pôsobení Michala Rožeňa ako cistercijského opáta v Spišskom Štiavniku, umožňujú objasniť zmysel spomenutého údaja v titule jeho mapy, že kedysi (quondam) bol sekretárom arcibiskupa Tomáša Bakóca, zároveň aj predčasné ukončenie prác na vyhotovení mapy, ako aj jeho neúčasť na vydaní mapy tlačou roku 1528. Je zrejme, že Michal Rožeň odišiel zo služieb arcibiskupa niekedy pred rokom 1518 (teda ešte pred jeho smrťou) na dvor tešínskej kňažnej Hedvivy, sídliacej na Trenčianskom hrade. S jej podporou sa stal opátom cistercijského kláštora v Spišskom Štiavniku. Tým možno vysvetliť aj skutočnosť, že nespolupracoval s viedenskými humanistami G. Tannstetterom a J. Spiesshaimerom na vydaní mapy tlačou. Názory na dobu vypracovania rukopisu Lazarovej mapy sa rôznia. Podľa K. Kuchařa²⁷ a Ľ. V. Prikryla²⁸ Lazarus vyhotovil mapu roku 1513. Ľ. Bendefy predpokladá, že Lazarus začal s prípravnými prácami s veľkou pravdepodobnosťou v roku 1512 alebo 1513. Terénne práce, na ktorých sa zúčastnil aj nemecký humanista Jakob Ziegler, roku 1514

parte Monasterium saepius captum, et direptum est. Monachi tot miseriarum pertaesii, alii in Poloniam, alii alio diffugerunt. Michael necessitate adactus, anno 1530 possessiones Teplicza, et Vidernik civibus Leuschoviensibus in florenis 600. oppignorat, successive deinde et alia bona, donec anno 1539. Hieronymus Laszki Secularis, a Joanne de Zapolya inscriptionaliter acquireret Abbatiam, tum enim omnia bona occupavit, et Michaeli solam Primfalvam cum certo annuo censu usque ad dies vitae concessit. Mortuus est Michael ultimus ex ordine Cisterciensi Abbas, sub finem anni 1542.“

Tento zoznam opátov zrejme poznal a použil aj Ján Vencko vo svojej knihe *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 69. Je pozoruhodné, že opátove meno uvádza v podobe Rožeň.

²⁶ SOPKO, J.: *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice 1995, s. 250.

²⁷ KUCHAR, K.: *Naše mapy odedávna do dneška*. Praha 1958, s. 73.

²⁸ PRIKRYL, Ľ. V.: *Vývoj mapového zobrazenia Slovenska*. Bratislava 1977, s. 51.

už prebiehali. Rukopis mapy bol hotový okolo roku 1520.²⁹ Za správnu možno považovať mienku Bendefyho s korekciou, že rukopis bol hotový už pred rokom 1518.

Záverom možno odôvodnene skonštatovať, že Lazarus, občianskym menom Michal Rožeň, tvorca vynikajúcej mapy Uhorska z roku 1528, je nesporne zakladateľom slovenskej kartografie, ktorá má hlboké korene siahajúce do stredoveku.

DIE PERSÖNLICHKEIT LAZARUS' – DES SCHÖPFERS DER KARTE UNGARNS VON 1528

Juraj Žudel

Betrachtungen zur Identität von Lazarus, dem Schöpfer der ältesten erhaltenen Karte Ungarns von 1528, stützten sich lange Zeit nur auf die knappe Angabe im Titel der Karte: *Tabula Hungariae ad quator latera per Lazarum quondam Tomae Strigoniensis cardinalis secretarium, virum expertum congesta ...* und die Bemerkung in einem Brief von Jakob Ziegler an Georg Tannstetter von 1529, dass er mit Lazarus an der Ausarbeitung seiner Karte zusammengearbeitet habe.

Einen wesentlichen Beitrag zur Erkenntnis der Persönlichkeit von Lazarus und seiner Karte bedeuten die neuen Forschungen von L. Bendefy, der eine Notiz in der Matrikel der Wiener Universität von 1508, betreffend einen gewissen Michal Rozen de Mytta, aus Ungarn (de Vngaria) stammend, veröffentlichte und auswertete. Er folgerte daraus, dass dieser identisch ist mit dem späteren Lazarus Rosetus und identifizierte ihn richtig als Mitglied einer Adelsfamilie, die Ländereien im Komitat Trenčín, namentlich in Rožňové Mitice besaß. Übereinstimmend mit der bestehenden Ansicht hält er Lazarus (Rozsony Mihály) für einen Ungarn. Der Zusammenhang zwischen Lazarus Rozetus und Michal Rozen ist offensichtlich, aber die Behauptung über die ungarische Herkunft ist nicht überzeugend.

L. Bendefy begründete seine Ansicht über Lazarus' ungarische/magyarische/Nationalität außer der Angabe im Titel von Lazarus Karte aus dem Jahr 1556, dass Lazarus „quondam gentis Hunnicæ“ war, auch damit, dass Michael Rozen in der Matrikel der Wiener Universität in einer Gruppe von Studenten der *Natio Vngarorum* aufgeführt und der Name Rozen ungarisch sei. Die Bezeichnungen *natio Hunnica* und *natio Hungarica* hatten bekanntlich auch eine breitere Bedeutung. Allgemein bezeichneten sie die Einwohner Ungarns. Aus diesem Grund kann man sie nicht eindeutig in der Bedeutung ungarische /magyarische/ Nationalität interpretieren. Bendefy hält den Namen Rozen für ein ungarisches Wort, weil darin der Buchstabe „z“ (!) vorkommt. Diese Feststellung kann damit angezweifelt werden, dass in Ortsnamen überwiegend die Bezeichnung Rosen vorkommt. Die Ortsnamen Rosen und Rozen kommen in Verbindung mit dem Namen des ursprünglichen Landbesitzes Mitice (Mitta, Mythycz und anderen) vor. Der

²⁹ BENDEFY, L.: c. d., s. 11.

so entstandene Ortsname hatte in der Neuzeit die slowakische Form Rožňové Mytice. Daraus ist ersichtlich, dass die mittelalterlichen Namen Rosen und Rozen wie Rožeň ausgesprochen wurden, was als Appellativum in der slowakischen Sprache ein Gerät (am Ende zugespitzter Eisenstab) zum Braten von Fleisch (Bratspieß) bedeutete und bedeutete. Den bürgerlichen Namen von Lazarus kann man begründet als Michal Rožeň rekonstruieren. Der Name hat zweifellos slowakischen Ursprung. Außerdem spricht für Lazarus' (Michal Rožeň) slowakische Herkunft auch seine Karte. Bemerkenswert ist, dass im Nordteil von Lazarus Karte, wo der Autor persönlich kartiert hat, viele Ortsnamen vorkommen, die sich von den lateinischen und ungarischen bzw. ungarisierten amtlichen Namen unterscheiden, die in den zeitgenössischen Schriftquellen verwendet werden. Es handelt sich um volkstümliche slowakische Namen. Diese Tatsache zeugt eindeutig davon, dass der Autor als Slowake sich für die slowakischen Ortsnamen interessiert hat und sie den amtlichen anderssprachigen Namen vorzog.

Die Feststellung, dass Lazarus identisch ist mit Michal Rozen (Rožeň,) ermöglichte es, die weitere Forschung auf das Studium von Schriftquellen aus den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts auszurichten. Es fanden sich mehrere Angaben über Michal Rozen, die bezeugen können, dass er Gran/Esztergom vor 1518 verlassen hatte und als Abt im Zisterzienserkloster in Spišský Štiavnik tätig war. Diese Annahme bestätigen auch Forschungen des älteren Zisper Historikers K. Wagner, der in seinem Verzeichnis der Äbte des Zisterzienserklosters in Spišský Štiavnik (publiziert in *Analecta Scepussii sacri et profani III, Posonii et Cassoviae 1778*) anführt, dass Michal Rosen hier 1518 Abt war. Als Adliger stammte er aus dem Komitat Trenčín. Zunächst wirkte er am Hofe der Teschener Fürstin Hedviga, der Witwe von Stefan Zapolya (Štefan Zápoľský), auf der Burg zu Trenčín. Er ging von hier weg und wurde von den Zisterziensern aufgenommen. Mit ihrer Unterstützung wurde er Abt des Klosters in Spišský Štiavnik. Er starb Ende 1542. Michal Rožeň (Rosen) als Abt in Spišský Štiavnik wird auch in der Sperrfogl-Chronik erwähnt im Zusammenhang mit seiner Teilnahme an bewaffneten Aktionen während des Kampfes zwischen Ferdinand I. von Habsburg und Johann Zapolya (Ján Zápoľský) um die ungarische Krone.

Die Angaben über das Wirken von Michal Rožeň als Zisterzienser Abt in Spišský Štiavnik zeugen davon, dass er vor 1518 den Dienst bei dem Erzbischof von Gran Tamás Bakóc (Tomáš Bakóc) aufgegeben hatte, also noch vor Beendigung der Arbeiten an der Karte. Gleichzeitig erhellen sie den Umstand, dass er nicht an der Herausgabe der Karte im Jahr 1528 beteiligt war.

Im Schluss der Studie konstatiert der Autor, im Unterschied zur Meinung ungarischer Historiker, die die Anfänge der ungarischen Kartographie mit dem Werk von Lazarus verbinden, dass Lazarus, mit bürgerlichem Namen Michal Rožeň, Schöpfer der hervorragenden Karte Ungarns von 1528, zweifellos der Gründer der slowakischen Kartographie ist, deren Wurzeln bis ins Mittelalter reichen.

Übersetzt von Ute Kurdelová

BRATISLAVSKÉ MESTSKÉ KNIHY NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU Z POHĽADU DIPLOMATIKY¹

KATARÍNA BODNÁROVÁ

Bodnárová, K.: Bratislava City Books at the End of Middle Ages and the Beginning of Modern Period from the Viewpoint of Diplomats. Slovenská archivistika, Vol XLII, 2007, No 2, p. 41–52.

Town books, belonging to the diplomatic category of official books, prove regularity and high level of written recording in the town office. Alongside writing into older types of town books in Bratislava town office, there were introduced new types of town books in 1526–1574 there, whose structure reflected all spheres of city life, such as judiciary as well as administration and economy.

Slovakia. Bratislava. Auxiliary historical sciences. Diplomats. Town books.

Mgr. Katarína Bodnárová, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Úradné knihy, ako zápisy o úradnej činnosti a rozhodnutiach v knižnej forme pre internú potrebu úradu,² tvoria osobitnú diplomatickú kategóriu. Jednou z inštitúcií, ktorá viedla vo svojej kancelárii tieto písomnosti boli aj mestá. Mestské knihy boli spôsobom svojho vedenia dôkazom pravidelného spisovníctva v mestskej kancelárii a podmienkou ich vzniku bola určitá vyspelosť mestskej kancelárie.

Z pohľadu diplomatiky študujeme mestské knihy ako písomné svedectvá o právnych pokonaniach, ktoré sú zložené v určitých formách. V zložitejšie organizovaných kanceláriách zaznamenávame väčšiu vyvinutosť vnútorných foriem knižných vkladov.³ Mestské knihy boli, na rozdiel od listín a listov, ktoré kanceláriu opúšťali, priamou súčasťou tohto úradu, sú teda zároveň bohatým zdrojom informácií o organizácii mestskej správy a mestskej kancelárie.

Prvé úradné knihy začali byť v slovenskom mestskom prostredí vedené od druhej polovice 14. storočia. Z tohto obdobia sú známe najstaršie knižné záznamy z Bratislavy, Banskej Štiavnice, Trnavy, Banskej Bystrice, Prešova, Bardejova a Košíc.⁴ Medzi najvyspelejšie mestské kancelárie na Slovensku patrila nepochybne bratislavská mestská kancelária. Prvé knižné záznamy, zápisy mestských počtov, začali byť v kancelárii vedené v roku 1364. V najstaršej bratislavskej

¹ Štúdiá získala 18. 6. 2007 1. miesto v súťaži o najlepšiu odbornú štúdiu v odbore archivníctvo a pomocné vedy historické „Cenu Elemíra Rákoša“. Súťaž každoročne vyhlasuje výbor Spoločnosti slovenských archivárov a je určená pre mladých archivárov do 30 rokov.

² LEHOTSKÁ, D.: *Príručka diplomatiky*. Bratislava 1972, s. 6.

³ PRAŽÁK, J.: O metodě diplomatického studia městských knih. In: *Archivní časopis*, 1953, s. 148, s. 209.

⁴ LEHOTSKÁ, D.: *Príručka diplomatiky*, s. 322.

mestskej knihe, obsahujúcej záznamy z rokov 1364–1538, sa okrem účtovných záznamov nachádzajú aj cechové štatúty, zápisy Bratstva Božieho tela a iné zápisy týkajúce sa bratislavských mešťanov.⁵

V prvej polovici 15. storočia sa v bratislavskej mestskej kancelárii začali spísomňovať aj ďalšie druhy mestských kníh. Ako prvý to bol od roku 1402 magistrátny protokol, teda zápisnica zo zasadania mestskej rady.⁶ Okrem toho sa v prvej polovici 15. storočia začalo zapisovať do protokolu testamentov,⁷ osobitnej súdnej knihy,⁸ daňového denníka,⁹ daňového súpisu,¹⁰ pozemkovej knihy, knihy záloh¹¹ a komorných kníh.¹² Z druhej polovice 15. storočia sa následne zachovali tridsiatkové registre.¹³ Je možné konštatovať, že už v 15. storočí kopírovali novovzniknuté mestské knihy rozčlenenie mestskej správy na oblasť súdnictva, spravovanej richtárom, administratívy, na čele s mešťanostom a financií, reprezentovanej mestským komorníkom.¹⁴

Bratislavská mestská kancelária nadviazala v období novoveku na svoje stredoveké tradície.¹⁵ Pre knižnú agendu v rokoch 1526–1574 bolo charakteristické ďalšie jej členenie. Vznikali nové druhy úradných kníh a to: kniha mandátov I,¹⁶ vedená od roku 1530, od roku 1538 kniha záповeďí,¹⁷ od roku 1556 kniha sirotských depozitov,¹⁸ od roku 1558 kniha záloh,¹⁹ od roku 1555 kniha konceptov prípisov,²⁰ od roku 1568 kniha rozdeľovania vojenskej a mestskej stráže²¹ a od roku 1573 kniha mandátov II.²² Pokračovalo sa vo vedení protokolu testa-

⁵ K najstaršej bratislavskej mestskej knihe 1364–1538 viac v štúdií LEHOTSKÁ, D.: K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku. (Najstaršia bratislavská mestská kniha 1364–1538.). In: *Historické štúdie* 5, 1959, s. 325–346.

⁶ Prvý magistrátny protokol, *Protocollum actionale* (ďalej AP), bol vedený v rokoch 1402–1506. Archív hl. mesta SR Bratislavy (ďalej AMB), AP, sig. 2 a 1.

⁷ *Protocollum testamentorum* (ďalej PT), vedený od roku 1427. AMB, PT, sig. 4 n 1.

⁸ *Aechtbuch*, od roku 1435. AMB, sig. 4 g 1.

⁹ Vedený od roku 1438. AMB, sig. 3 d 1.

¹⁰ *Registrum impositionis Taxe*. Zachovaný z roku 1452–1453. AMB, sig. 3 d 2.

¹¹ *Grundbuch a Satzbuch*, od roku 1439. AMB, sig. 4 l 2. AMB, sig. 4 l 3.

¹² *Kammerbücher* (ďalej K). Najstaršia zachovaná komorná kniha je z roku 1434, sústavne sa tento druh mestských kníh viedol od roku 1439. LEHOTSKÁ, D.: *K počiatkom vedenia mestských kníh...*, s. 327.

¹³ LEHOTSKÁ, D.: Vývoj bratislavskej mestskej kancelárie do roku 1526. In: *Historické štúdie* 4, 1958, s. 232.

¹⁴ Tamže, s. 228.

¹⁵ V štúdií sme sa kvôli krátkosti času z dôvodu sťahovania Archívu hl. mesta SR Bratislavy a množstvu zachovaného novovekého knižného materiálu zamerali na obdobie rokov 1526–1574.

¹⁶ Keďže táto v poradí prvá kniha zo série Mandáty, AMB, Mandáty, sig. I 1, má odlišný charakter ako druhá v poradí, AMB, Mandáty, sig. I 2, odlíšili sme tieto dve knihy poradovým číslom I a II.

¹⁷ AMB, sig. 4 i 1.

¹⁸ AMB, sig. 4 r 1.

¹⁹ AMB, sig. 4 o 1.

²⁰ AMB, sig. 2 c 1.

²¹ AMB, sig. II C I.

²² AMB, Mandáty, sig. I 2.

mentov a komorných kníh, do daňového denníka sa po roku 1526²³ zapisovali ešte vyúčtovania mestského komorníka. Neporušená kontinuita od čias stredoveku sa dá predpokladať aj v prípade magistrátneho protokolu. Do prvého zväzku sa síce prestalo zapisovať v roku 1472²⁴ a ďalší zachovaný zväzok obsahuje zápisy až od roku 1539,²⁵ na základe sústavného vedenia protokolu testamentov, ako aj z faktu, že funkcia mestského notára je doložená počas celého obdobia, však nie je dôvod spochybníť vedenie najdôležitejšieho druhu mestských kníh, akým magistrátny protokol určite bol.

Na základe zmienok v iných mestských knihách²⁶ predpokladáme, zrejme každoročné, vedenie daňových súpisov²⁷ a zapisovanie do pozemkovej knihy. Rovnako sa dá predpokladať osobitná súdna agenda, ktorú viedol súdny pisár. Táto pisárska funkcia bola v komorných knihách prvýkrát doložená v roku 1564.²⁸ Zmienku o tom, že súdny pisár viedol nejaký register, zrejme súdny, nachádzame v komornej knihe z roku 1574.²⁹

Najdôležitejšie svedectvo o činnosti mestskej rady poskytuje nepochybne magistrátny protokol. Do obdobia rokov 1526–1574 spadajú tri jeho zväzky, a to z rokov 1539–1548, 1548–1565 a 1566–1577.³⁰ Do tejto zápisnice zo zasadania mestskej rady sa zapisovali záznamy o jednotlivých kauzách prerokovávaných pred mestskou radou. Zápisy mali charakter notícií s plnou právnou silou, na základe ktorých bolo možné vyhotoviť originál písomnosti.³¹

Ďalším v poradí bol protokol testamentov. Z tohto druhu mestských kníh sa z obdobia rokov 1526–1574 zachovali 4 zväzky. Prvý z rokov 1427–1529 a následne ďalšie tri z rokov 1529–1557, 1557–1573 a 1573–1585.³² Do protokolu testamentov sa zapisovali testamenty, posledné vôle obyvateľov mesta, ktorými disponovali svojím majetkom v prípade smrti.

Komorné knihy môžeme stručne charakterizovať ako hospodárske knihy, záznamy mestských príjmov a výdavkov. Medzi mestskými výdavkami boli zaznamenané aj výplaty mestských zamestnancov. Z obdobia rokov 1526–1574 sa z nich zachovalo 45 zväzkov čistopisov³³ a 25 zväzkov makulatórií.³⁴

²³ A až do 1. štvrtiny 17. storočia. AMB, sig. 3 d 1.

²⁴ S niekoľkými mladšími dodatočnými záznamami. LEHOTSKÁ, D.: *Vývoj bratislavskej mestskej kancelárie...*, s. 267.

²⁵ AMB, AP, sig. 2 a 2.

²⁶ Najviac informácií v tomto smere poskytujú komorné knihy.

²⁷ Z obdobia rokov 1526–1574 sa zachoval len daňový súpis z roku 1542–1543. AMB, sig. 3 d 3.

²⁸ Aj keď jej korene by sme mohli hľadať aj v staršom období. KUBICOVÁ, E.: *Bratislavská mestská kancelária v rokoch 1527–1604*. Diplomová práca. Bratislava: FiF UK 1990/1991, s. 54. ORTVAY, T.: *Pozsony város története II/*. Pozsony 1898, s. 45.

²⁹ Kníhviazačovi Michalovi Päutlovi bolo vtedy zaplatené, okrem iného, aj za zviazanie registra súdneho pisára. AMB, K 143, s. 249.

³⁰ AMB, AP, sig. 2 a 2, sig. 2 a 3, sig. 2 a 4.

³¹ LEHOTSKÁ, D.: *Príručka diplomatiky*, s. 123–124.

³² AMB, PT, sig. 4 n 1, 4 n 2, 4 n 3, 4 n 4.

³³ AMB, K, sig. K 76, sig. K 77, sig. K 78, sig. K 79 A, sig. K 79 B, sig. K 80, sig. K 81, sig. K 82, sig. K 83, sig. K 85, sig. K 86, sig. K 88, sig. K 89, sig. K 90, sig. K 92, sig. K 93, sig. K 95, sig. K 97, sig. K 98, sig. K 99, sig. K 101, sig. K 103, sig. K 105, sig.

V rokoch 1530–1571 začala byť, aj keď nie kontinuálne počas celého obdobia, v bratislavskej mestskej kancelárii vedená kniha mandátov I.³⁵ Mala charakter, ako tomu nasvedčujú titulné listy k rokom 1530, 1531 a 1532,³⁶ pamätnej knihy, *liber rerum gestarum et memorabilium*, do ktorej sa mali zapisovať zvlášť významné dokumenty týkajúce sa mesta. Okrem mandátov,³⁷ podľa ktorých dostala kniha názov, sa v nej nachádzajú aj odpisy inštrukcií,³⁸ listov a žiadostí. Výber odpísaných dokumentov závisel zrejme priamo na mestskom notárovi, ktorý do knihy zapisoval. Z knihy mandátov I sa z obdobia rokov 1526–1574 zachoval jeden zväzok.

Na rozdiel od knihy mandátov I sa do knihy mandátov II, časovo ohraničenej rokmi 1573–1595, odpisovali mandáty³⁹ vydané v prospech bratislavských mešťanov a iných fyzických osôb.⁴⁰ V rokoch 1573 a 1574 bol počet vpísaných dokumentov pomerne vyrovnaný a pohyboval sa v rozmedzí 20–30 odpisov ročne.⁴¹ Z rokov 1526–1574 sa z nej zachoval jeden zväzok.

V rokoch 1538–1565 bola v mestskej kancelárii vedená kniha záповедí na dlžoby, inak dlžobná kniha. Počet každoročne zaevidovaných dlžôb bol rôzny, v roku 1545 napríklad 14, v roku 1555 však až 87. Výnimkou bol rok 1558, keď nebola zaevidovaná žiadna dlžoba. Po splatení alebo odpustení dlhu bol záznam vyškrtnutý,⁴² prípadne doplnený kancelárskou poznámkou „*ist bezalt worden*“⁴³ alebo „*ist zalt*“.⁴⁴ Zo skúmaného obdobia sa zachoval jeden zväzok.

Zo sirotskej agendy sa z rokov 1526–1574 zachoval 1 zväzok knihy sirotských depozitov, ktorý bol vedený v rokoch 1556–1601.⁴⁵ Tento druh mestských kníh patril ku knihám civilného súdnictva.⁴⁶ Zapisovali sa do nej záznamy hospodárskeho charakteru, týkajúce sa napríklad majetku dedične pripadnutého

K 107, sig. K 109, sig. K 111, sig. K 112, sig. K 113, sig. K 115, sig. K 117, sig. K 118, sig. K 120, sig. K 121, sig. K 123, sig. K 124, sig. K 126, sig. K 128, sig. K 130, sig. K 131, sig. K 133, sig. K 135, sig. K 137, sig. K 139, sig. K 141, sig. K 143.

³⁴ Prvé makulatórium sa zachovalo k čistopisu z hospodárskeho roku 1534/1535. AMB, K, sig. K 84, sig. K 87, sig. K 91, sig. K 94, sig. K 96, sig. K 100, sig. K 102, sig. K 104, sig. K 106, sig. K 108, sig. K 110, sig. K 114, sig. K 116, sig. K 119, sig. K 122, sig. K 125, sig. K 127, sig. K 129, sig. K 132, sig. K 134, sig. K 136, sig. K 138, sig. K 140, sig. K 142, sig. K 144.

³⁵ V knihe sa nachádzajú tri vrstvy obsahujúce záznamy z rokov 1530–1532, 1565–1566 a 1569–1571. AMB, Mandáty, sig. I 1.

³⁶ Tamže, s. 1A, 20A a 41A.

³⁷ Vydavateľom ktorých bol napríklad Ferdinand I. a Maximilián. Tamže, s. 2B, s. 70.

³⁸ Ich vydavateľom bol Maximilián. Tamže, s. 89A – 92A.

³⁹ Vydavateľmi mandátov bol panovník, ale aj vysokí svetskí a cirkevní hodnostári.

⁴⁰ Napríklad mešťanov Trnavy alebo Viedne. AMB, Mandáty, sig. I 2, s. 1A, 4B.

⁴¹ V roku 1573 to bolo približne 28 dokumentov, v roku 1574 približne 23 dokumentov. Presný počet dokumentov bolo niekedy obtiažne určiť, keďže dokumenty na seba nadväzovali a súviseli spolu.

⁴² AMB, sig. 4 i 1, s. 23 B.

⁴³ Tamže, s. 100 A.

⁴⁴ Tamže, s. 94 A.

⁴⁵ AMB, sig. 4 r 1.

⁴⁶ LEHOTSKÁ, D.: *Príručka diplomatiky*, s. 325–326.

mestu, majetku sirôt, obsahovala však aj potvrdenia o prijatí peňazí alebo o zaplacení pokút.

V rokoch 1558–1572 bola vedená aj kniha záloh.⁴⁷ Obsahovala odpisy rôznych druhov písomností, napríklad svedectiev, dlžobných úpisov, kvitancií, splnomocnení, ručení, deľby majetku a podobne. Počet odpísaných dokumentov značne kolísal, v roku 1565 ich bolo napríklad 25, kým v roku 1572 len 3. Z obdobia rokov 1526–1574 sa z tohto druhu úradných kníh zachoval 1 zväzok.

Do prvej knihy konceptov prípisov sa začalo zapisovať v roku 1555 a do obdobia rokov 1526–1574 spadajú celkovo 3 jej zväzky, prvý z rokov 1555–1565,⁴⁸ druhý z rokov 1566–1572⁴⁹ a tretí z rokov 1572–1577.⁵⁰ Do tohto druhu úradných kníh boli odpisované koncepty dokumentov, ktoré spísomnila bratislavská mestská kancelária ako napríklad svedectvá, dohody, prípisy, uzmiernenia, zmluvy, rodné listy, glejty, mandáty, kvitancie, žiadosti a podobne. Okrem týchto dokumentov boli do druhého zväzku⁵¹ vpísané aj inventáre domov a obhliadky viníc.⁵² Písomnosti, ktoré z rôznych príčin neboli odoslané príjemcovi, boli v knihe buď preškrtnuté, alebo sa k nim pripísala kancelárska poznámka „*nihil*“⁵³ či „*Non sunt missae*“.⁵⁴ Počet odpísaných dokumentov bol za jednotlivé obdobia pomerne vyrovnaný. V roku 1555 ich bolo približne 103, vrátane vyškrtnutých zápisov, v roku 1565 približne 144 a v roku 1575 približne 141.

Oblasť obrany mesta mapovala kniha rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže. Zo skúmaného obdobia sa z nej zachoval 1 zväzok, ktorý bol vedený v rokoch 1568–1586.⁵⁵ Bola to evidencia, súpis obyvateľov, podieľajúcich sa na obrane mesta. Povinnosť podieľať sa na obrane mesta mali pritom všetci vlastníci domov.⁵⁶

Výberu daní v meste sa týkali dva druhy mestských kníh a to daňový denník a daňový súpis. Daňový denník pôvodne slúžil na zapisovanie ročných vyúčtovaní mestských vyberačov daní, komorníkov a tridsiatkárov. Po roku 1526 sa tam zapisovali už iba ročné vyúčtovania mestských komorníkov. Pred vpísaním do knihy sa zápis najprv spísal, prečítal a opravil pred mestskou radou.⁵⁷ Daňový súpis, register, zaznamenával výber daní v meste podľa jednotlivých ulíc mesta.

⁴⁷ AMB, sig. 4 o 1.

⁴⁸ AMB, sig. 2 c 1.

⁴⁹ V tomto zväzku nachádzame aj niekoľko záznamov pochádzajúcich z obdobia po roku 1584. AMB, sig. 2 c 2.

⁵⁰ AMB, sig. 2 c 3.

⁵¹ AMB, sig. 2 c 2.

⁵² Inventáre z rokov 1584–1600. Tamže.

⁵³ AMB, sig. 2 c 1, s. 2 A.

⁵⁴ Tamže, s. 4 B.

⁵⁵ AMB, sig. II C 1.

⁵⁶ SEGEŠ, V.: Mestá v uhorskom vojenstve na konci stredoveku. In: *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig*. Bratislava 2002, s. 19.

⁵⁷ Dokazuje to kancelárska poznámka mestského notára pri zázname z roku 1564: „*Omnia scripta, lecta, correcta per me Thoman superscriptum presentibus dominis Juratis...*“ AMB, 3 d 1.

Vyhotovoval sa zrejme pravidelne, každoročne, aj keď sa zachoval len zväzok z roku 1542/1543.⁵⁸

Na vedení mestských kníh v 16. storočí sa podieľali mestský notár, komorný pisár a nižší personál, teda pisári bratislavskej mestskej kancelárie. Najväčšiu zásluhu možno v tomto období pripísať mestskému notárovi, aj keď jeho podiel na spisomňovaní mestských kníh sa práve v 60. rokoch 16. storočia značne znížil. Okrem magistrátneho protokolu zapisoval mestský notár vyúčtovania mestských komorníkov do daňového denníka, viedol knihu mandátov I, knihu sirotských depozitov, knihu záloh a knihu rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže. Do 60. rokov 16. storočia to bol výlučne mestský notár, ktorý zapisoval aj do protokolu testamentov. V rokoch 1561–1574 však popri písme mestského notára nachádzame v tomto druhu mestských kníh aj najmenej tri ďalšie písárske ruky, ktoré zrejme patrili pisárom bratislavskej mestskej kancelárie. Tí zapisovali do knihy pod kontrolou mestského notára, dôkazom čoho sú kancelárske poznámky nachádzajúce sa pod odpismi testamentov.⁵⁹

Nižší kancelársky personál zapisoval aj do knihy mandátov II, knihy koncepty prípisov a knihy záповeďí. Pre tieto druhy mestských kníh platí nasledovná charakteristika: jednotliví pisári sa pod vpísané zápisy nepodpisovali, celková úprava kníh bola nedbanlivejšia, písmo bolo zbežnejšie, jeho charakter sa častokrát menil pod vplyvom dôležitosti odpísaného dokumentu, jednotlivé písárske ruky sa často striedali. Dôkaz o nižšom postavení pisárov, ktorí do knihy zapisovali a o kontrole správnosti odpísaného dokumentu poskytujú najmä kancelárske poznámky vyskytujúce sa pod jednotlivými záписmi alebo na margináliách kníh ako napríklad „*Lecta*“;⁶⁰ „*Lecta et correcta*“;⁶¹ či „*Lecta per magistrum Emericum Pethe de Hethes protonotarium*“.⁶²

Rozsiahlu sériu komorných kníh, makulatórií aj čistopisov, spísal osobitný komorný pisár.

Z hľadiska funkcie rozoznávame vo všeobecnosti tri skupiny úradných kníh: pomocné knihy – registre, vlastné úradné knihy a medzi nimi stojacu skupinu kópíárov.⁶³ Medzi pomocné knihy, registre, by sme mohli spomedzi bratislavských mestských kníh vedených v období rokov 1526–1574 zaradiť len knihu koncepty prípisov. Tá slúžila ako evidencia konceptov písomností vydaných bratislavskou mestskou kanceláriou.⁶⁴

Väčšiu skupinu tvorili vlastné úradné knihy. K zasadacím protokolom patrili magistrátne protokoly, ku knihám súpisov by sme mohli zaradiť knihu rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže a daňový súpis a ku knihám hospodárskych zá-

⁵⁸ Z obdobia stredoveku sa zachoval aj zväzok z roku 1452/1453.

⁵⁹ Prvýkrát sa kancelárska poznámka „*Lecta*“ a neskôr aj „*Lecta et correcta*“ objavila pod odpisom testamentu v roku 1561. AMB, PT, sig. 4 n 3, s. 98 B – 99 B.

⁶⁰ AMB, Mandáty, sig. 1 2, s. 81 A.

⁶¹ Tamže, s. 56 A.

⁶² Tamže, s. 55 A.

⁶³ Rozdelenie úradných kníh podľa Dariny Lehotskej. LEHOTSKÁ, D.: *Príručka diplomatiky*, s. 91–93.

⁶⁴ „*Liber conceptorum informationum et expeditionum cancellariae ciuitatis posoniensis...*“ AMB, 2 c 1, väzba knihy.

znamov komorné knihy a tiež záznamy vyúčtovaní mestských komorníkov z knihy daňový denník. Čiastočne by sa ako knihy hospodárskych záznamov dala charakterizovať aj kniha záповедí, kde sa evidovali dlžoby.

Skupina kopiárov bola rovnako pomerne obsiahla a svojím charakterom stála medzi predchádzajúcimi druhmi úradných kníh. Mohli by sme do nej zaradiť protokol testamentov, knihu mandátov I, knihu mandátov II, knihu sirotských depozitov a knihu záloh. Všetky tieto knihy obsahovali odpisy rôznych druhov dokumentov. Slúžili zrejme na uchovanie dokumentu v prípade straty originálu, alebo ako v prípade knihy mandátov I, ako pamätná kniha.

Okrem tohto rozdelenia by sa dali mestské knihy členiť aj z hľadiska štádia svojho spisomnenia. Tu rozoznávame dva druhy dokumentov: mestské knihy v štádiu makulatória a mestské knihy v štádiu čistopisu – pura. Makulatórium⁶⁵ by sa dalo charakterizovať ako písanie „na nečisto“, priebežne počas určitého časového obdobia, na základe ktorého sa nasledovne jednorazovo vyhotovoval čistopis.

V oboch štádiách spisomnenia sa v bratislavskej mestskej kancelárii zachovali len komorné knihy⁶⁶ a práve na porovnaní makulatória a čistopisu komorných kníh môžeme určiť ich nasledovné charakteristiky.⁶⁷

Makulatórium sa vyznačovalo zbežnejším, akoby nedbanlivejším písmom, charakteristickým preň bolo striedanie odtieňov farby atramentu, ako dôsledok priebežného vpisovania do knihy počas celého hospodárskeho roku. Nie zriedkavo sa v makulatóriu vyskytovali vyškrtnuté záznamy, opravy textu vo forme poznámok na marginálii, prázdne strany a nevyplnené kontá. Pri výplatách mestských zamestnancov bol v makulatóriu podrobne rozpísaný každý mesiac, no mená ľudí, ktorí pôsobili v jednotlivých funkciách, uvedené neboli.

Čistopis bol, naopak, charakteristický úhladnejším a kaligrafickejším písmom, atrament sa zdá byť, čo do farebného odtieňa, jednoliaty, a dokazuje jednorazové spisomnenie knihy. V knihe sa nenachádzali vyškrtnuté záznamy, poznámky na marginálii a prázdne kontá, počet nezapísaných strán bol v porovnaní s čistopisom nižší. Pri výplatách mestských zamestnancov boli uvedené aj ich mená. Z obsahového hľadiska bol čistopis v porovnaní s makulatóriom chudobnejší, keďže neobsahoval záznamy, ktoré boli v makulatóriu vyškrtnuté. Aj makulatórium aj čistopis komornej knihy boli spísané výlučne jedným písařom, konkrétne komorným písařom.

Okrem komorných kníh by sme mohli predpokladať existenciu makulatória aj v prípade magistrátneho protokolu.⁶⁸ Táto zápisnica zo zasadania mestskej rady

⁶⁵ „*Liber macularis, adversaria, orum; liturarii codicilli; fogalmazó könyv.*“ BARTAL, A.: *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ*. Budapešť 1901, s. 377.

⁶⁶ Účtovné písomnosti v štádiu makulatória aj čistopisu sú známe v 16. storočí aj v Levoči. ŽIFČÁK, F.: Kancelária Levoče v druhej polovici 16. storočia. In: *Slovenská archivistika*, XI, 1976, č. 2, s. 140.

⁶⁷ Porovnávali sme makulatórium K 84 a čistopis K 85 z hospodárskeho roku 1534/1535. AMB, K 84, K 85.

⁶⁸ Štádium makulatória a čistopisu v magistrátnych protokoloch je známe z Košíc. HALAGA, R. O.: Košické mestské knihy (1394–1737). In: *Sborník archivních prací*, VII, 1957, č. 1, s. 155.

vznikala zrejme na základe poznámok mestského notára, ktoré vyhotovoval priamo na rokovaníach.

Z hľadiska diplomatiky sú v prípade mestských kníh zaujímavé aj nasledovné aspekty: členenie mestských kníh, buď v rámci série jedného druhu mestskej knihy na zväzky, alebo v rámci jednotlivých zväzkov, datovanie zápisov v mestských knihách a jazyk mestských kníh.

Členenie jednotlivých sérií bratislavských mestských kníh na zväzky sa vo všeobecnosti riadilo dvoma zásadami: buď sa do zväzku zapisovalo dovtedy, kým v ňom bolo miesto, ako napríklad v prípade magistrátneho protokolu, alebo protokolu testamentov, alebo jeden zväzok zachytával informácie z určitého ohraničeného časového obdobia. Bolo tomu tak napríklad pri vedení komorných kníh, makulatórií aj čistopisov, a daňových súpisov, kde platila zásada, že jeden zväzok obsahoval záznamy z jedného hospodárskeho roku.

V rámci zväzkov boli mestské knihy členené rôznorodo. Vyplývalo to z charakteru jednotlivého druhu mestskej knihy. V ideálnom prípade sa zväzok mestskej knihy členil na nasledovné časti: titulný list, úradné záznamy a register.

V titulnom liste bol zaznamenaný názov mestskej knihy, poprípade akému účelu mala kniha slúžiť, či záznamy akého druhu sa do nej mali zapisovať. Niekedy tu bolo uvedené meno pisára knihy, respektíve za úradovania akého mestského notára sa kniha začala písať. Často boli v titulnom liste vymenovaní vysokí mestskí hodnostári, alebo aj celá mestská rada. Titulný list sa nachádzal v nasledovných mestských knihách: v knihe mandátov I,⁶⁹ v daňovom denníku,⁷⁰ v knihe sirotských depozitov⁷¹ a bez výnimky vo všetkých zväzkoch komorných kníh.⁷²

Samotné zápisy boli v knihách zaznamenávané zväčša v chronologickom poradí. Predely medzi jednotlivými rokmi sa pre lepšiu orientáciu označovali stručnými poznámkami. V knihe koncepty prípisov to bola napríklad poznámka „*Sequuntur scripta anni 1556*“⁷³ alebo „*Pro Anno domini 1557*“,⁷⁴ v protokole

⁶⁹ Titulné listy na roky 1530, 1531 a 1532. Napríklad: „*Liber rerum gestarum et memorabilium Ciuitatis Posoniensis ab Anno Natiuitatis Jesu Christi millesimo quingentesimo tricesimo sub iudicatum Michaelis Vischer Senatores ac Jurati Ciues Ciuitatis Posoniensis erant. Michael Klee magister ciuium, Jacobus Körbler, Sigismundus Goldner, Martinus Semler, Petrus Heinrich, Augustinus Maier, Andreas Hakowitz, Sebastianus Eisenreich, Georgius Stokinger, Christophorus Kirchmaier, Christophorus Meixner et Sebastianus Schmidt.*“ AMB, Mandáty, sig. I 1, s. 1 A.

⁷⁰ „1438 Das buech haldt innen der stat raitung de Prespurg, mit gabern statkamerern vnd alln andern ambtlewttten derselben stat vnd dienern. Item das buech ist angeuangen vnd geschriben wurden nach Cristi gepurd viertzechen hundert vnd dar nach in dem achtvnddreisigisten jare bey treitten der hernachgeschriben richters burgermaisters vnd ratlewt...“ AMB, sig. 3 d 1.

⁷¹ „Allerlai geldts causser waisengeldts niderlegung vnnnd aufhebung hier in begriffen, angefangen mense januario Anno domini 1556. Thomas Entzenweiss notarius posoniensis juratus.“ AMB, sig. 4 r 1.

⁷² Napríklad: „*Cristoff Kirchmaiers Statchamerers einnemen vnd awsgeben de anno vigesimo quinto tendens ad annum vigesimum sextum bescheen in her Jacob Korblers burgermaisters ambtt etc. Liber secundus 1525.*“ AMB, sig. K 76, s. 1.

⁷³ AMB, 2 c 1, s. 47 A.

testamentov napríklad „*Testamenta inscripta Anno domini MDXXXVIIimo*“⁷⁵ alebo „*Anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo*“.⁷⁶ V magistrátnom protokole mal najskôr charakter predelu medzi jednotlivými rokmi zápis o voľbe do mestskej rady, na začiatku druhej polovice 16. storočia sa však aj v tomto druhu mestských kníh začalo uplatňovať aj značenie nového roku, napríklad „*sequuntur acta anni millesimi quingentesimi quinquagesimi quarti*“.⁷⁷

Tematické členenie sa uplatňovalo v komorných knihách. Každý zväzok, makulatórium aj purum, bol rozdelený na 3 časti. Na začiatku knihy boli uvedené príjmy mesta v danom hospodárskom roku, po nich nasledovali výdavky mesta a v závere sa nachádzali výplaty zamestnancov mesta. Prvé dve časti knihy boli členené na kontá, v rámci ktorých boli chronologicky zoradené jednotlivé položky.

Poslednou časťou knihy boli registre, abecedné indexy, ktoré slúžili ako pomôcka pre lepšiu orientáciu v úradnej knihe. Uľahčovali tak prácu členov mestskej kancelárie. V bratislavských mestských knihách sa vyskytovali dva druhy registrov: menné, v ktorých boli osoby zoradené abecedne podľa krstného mena, alebo vecné, ktoré abecedne zaznamenávali písomnosti podľa ich druhu. Menný register sa nachádzal v magistrátnom protokole, v protokole testamentov, knihe mandátov II, v knihe záповeďí, v knihe sirotských depozitov, v knihe záloh a čiastočne v knihe konceptov prípisov. Register uvádzal krstné meno, priezvisko, niekedy aj povolanie osoby, ktorej sa dokument týkal, u žien aj meno manželky a číslo strany, na ktorej sa dokument alebo zápis v mestskej knihe nachádzal.⁷⁸ Vecný register sa nachádza v treťom zväzku knihy konceptov prípisov. Abecedne v ňom boli zoradené odpísané dokumenty podľa ich charakteru.⁷⁹

Záznamy vo väčšine bratislavských mestských kníh boli radené chronologicky. Čo sa týka datovania, v magistrátnych protokoloch sa označoval dátum nad každým vpísaným záznamom, notíciou. Bol to dátum zasadania mestskej rady. Niekedy bol dátum v rozvinutej forme zapísaný len nad prvým záznamom toho ktorého dňa a nad ostatnými záznamami sa uvádzal len v skrátenej znení „*Eodem die*“⁸⁰ alebo „*Eodem*“.⁸¹ Odlišná situácia bola v prípade kópiárov. V odpísaných dokumentoch sa uvádzal dátum vzniku odpísaného dokumentu, nie jeho zapísania do príslušnej knihy.

Najzložitejší systém datovania sa však uplatňoval v protokole testamentov. Pri odpisoch testamentov sa uvádzali totiž až tri druhy dátumov a to: dátum vzniku testamentu, dátum „otvorenia“ testamentu a dátum vpísania testamentu do protokolu testamentov. Dátum vzniku testamentu sa vyskytoval v nasledujúcich for-

⁷⁴ Tamže, s. 119 A.

⁷⁵ AMB, PT, sig. 4 n 2, s. 84 A.

⁷⁶ Tamže, s. 115 A.

⁷⁷ AMB, AP, sig. 2 a 3, s. 80 A.

⁷⁸ Napríklad: „*Augustin Asperkh 10*“, „*Hanns Lahner visher 73*“, „*Apolonia Thoman Amererin 81*“ AMB, PT, sig. 4 n 2.

⁷⁹ „*Attestatio, Abshiedt, Beshaw, Bericht ...*“ AMB, sig. 2 c 3.

⁸⁰ AMB, AP, sig. 2 a 2, s. 198 A.

⁸¹ AMB, AP, sig. 2 a 4, s. 139 A.

mách: *datum, actum, actum vel datum, beshehn, geshehen, geben, geben und be-shriben*. Označoval dátum spísania originálneho testamentu. Dátum „otvorenia“ testamentu, označený inak ako *exhibitum, productum, exhibitum et apertum, er-offnet*, zaznamenával, kedy bola posledná vôľa otvorená. Stalo sa tak po smrti testátora, keď posledná vôľa vstúpila do platnosti. A nakoniec dátum vpísania, označovaný ako *inscriptum, eingeschriben, eingeschriben, verlesen und einge-shriben* zaznamenával, kedy bol testament vpísaný do protokolu testamentov. K tomu dochádzalo až po smrti testátora, čomu nasvedčuje fakt, že medzi dátumom vzniku testamentu a dátumom vpísania do protokolu uplynul značný časový úsek, niekedy aj viac než rok. Okrem toho sa v protokole testamentov len málokedy vyskytuje viac testamentov tej istej osoby, z čoho sa dá usudzovať, že sa do protokolu testamentov zapisovala vždy až tá posledná verzia testamentu. K zapisovaniu do protokolu testamentov dochádzalo zväčša pri jeho otvorení, čo dokazuje aj častá zhoda dátumu otvorenia testamentu s dátumom zapísania do protokolu testamentov.

V prípade jazyka používaného v bratislavskej mestskej kancelárii pri vedení úradných kníh, môžeme konštatovať, že aj v tomto období bola používaná nemčina spolu s latinčinou. V prípade kópiírov to záviselo od jazyka samotných odpísaných dokumentov. Popri nemčine a latinčine sa od druhej polovice 16. storočia začala v mestských knihách, konkrétne v protokole testamentov, objavovať aj maďarčina. Prvý maďarský testament tam bol vpísaný v roku 1563.⁸² Výlučne v nemčine boli vedené komorné knihy.

Záver

Vedenie úradných kníh v bratislavskej mestskej kancelárii v období novoveku nadviazalo na stredoveké tradície. Kontinuita spísomnenia mestských kníh je zjavná v protokole testamentov, komorných knihách a daňovom denníku, predpokladať sa dá aj v magistrátnom protokole. Obdobie po roku 1526 sa vyznačovalo ďalším rozvetvením knižnej agendy, pričom vznikali nové druhy mestských kníh. Zapisovať sa začalo do knihy mandátov I, knihy záповедí, knihy sirotských depozitov, knihy záloh, knihy konceptov prípisov, knihy rozdeľovania vojenskej a mestskej stráže a knihy mandátov II.

Mestské knihy odzrkadľovali všetky oblasti mestského života, súdnictvo, administratívu aj financie a na ich spísomnení sa podieľali mestský notár, nižší personál kancelárie, čiže jednotliví pisári a komorný pisár.⁸³ V najväčšej miere prispieval k ich vedeniu aj v období rokov 1526-1574 mestský notár. V 60. rokoch 16. storočia sa však medzi členmi bratislavskej mestskej kancelárie začala viac prejavovať deľba práce a nadradenosť postavenia mestského notára v tomto úrade. Zapisovanie do mestských kníh nižšej dôležitosti prechádzalo postupne

⁸² AMB, PT, sig. 4 n 3, s. 165 B – 166 A.

⁸³ Od polovice 60. rokov 16. storočia je písomne doložená aj funkcia súdneho pisára. Mestské knihy zo súdnej agendy z rokov 1526–1574, ktorú by spísomnil súdny pisár, sa však nezachovali.

do kompetencie jednotlivých pisárov kancelárie, pričom mestskému notárovi zostali kontrolné povinnosti a zodpovednosť za správnosť zápisov v knihách.

Mestské knihy boli súčasťou mestskej kancelárie, priamo tak zachytávajú prax, ktorá sa v tomto úrade uplatňovala. V rokoch 1526–1574 boli v Bratislave vedené pomocné knihy – registre a vlastné úradné knihy, ale aj početná skupina kópíárov. Z hľadiska vnútorného členenia, špecifik a rôznorodosti jednotlivých druhov mestských kníh, postupov uplatňovaných pri ich vedení a rozsahu ich zachovania sú pre oblasť diplomatiky skutočne významným zdrojom poznatkov a informácií.

PRESSBURGER STADTBÜCHER AN DER WENDE VOM MITTELALTER ZUR NEUZEIT AUS DER SICHT DER DIPLOMATIK

Katarína Bodnárová

Stadtbücher, die zur diplomatischen Kategorie der Amtsbücher gehören, waren ein Beweis für die Regelmäßigkeit und Reife der Verbriefung in der Stadtkanzlei. Im Unterschied zu Urkunden und Schreiben, die das Amt verließen, waren sie ein direkter Bestandteil der Kanzlei und eine reiche Informationsquelle über deren Organisation sowie über die Organisation der Stadtverwaltung.

In der Periode der Neuzeit knüpfte die Preßburger Stadtkanzlei an ihre mittelalterlichen Traditionen an. Nach 1526 wurde die Verbriefung des Protokolls der Testamente, der Kammerbücher, des Steuertagebuchs fortgesetzt, Kontinuität ist auch bei den Magistratsprotokollen anzunehmen. Charakteristisch für die Bücheragenda in den Jahren 1526–1574 war auch ihre weitere Gliederung und die Entstehung neuer Arten von Amtsbüchern. Das waren: Mandatsbuch I., das den Charakter eines Stammbuchs hatte, Verbotbuch, Buch der Waisendepositen, Pfandbuch, Buch der Zuschriftenkonzepte, Buch der Einteilung der Militär- und Stadtwache und Mandatsbuch II. Auf Grund von Bemerkungen in anderen Stadtbüchern sind, offenbar jährlich, die Verbriefung der Steuerverzeichnisse und Grundbucheintragungen sowie eine gesonderte Gerichtsagenda anzunehmen.

Die Preßburger Stadtbücher spiegelten im 16. Jahrhundert alle Bereiche des Stadtlebens, das Gerichtswesen, die Administrative und die Finanzen wider und an ihrer Verbriefung beteiligten sich in der Stadtkanzlei der Stadtnotar, der Kammerschreiber und das niedere Personal der Kanzlei, also einzelne Schreiber. Den größten Anteil an der Verbriefung hatte auch in dieser Periode der Stadtnotar, auch wenn seit den 60er Jahren des 16. Jahrhunderts, wie aus dem Testamentsprotokoll hervorgeht, sich eine größere Arbeitsteilung und die Superiorität der Stellung des Stadtnotars in diesem Amt abzeichnen begann.

Hinsichtlich der Funktion der Stadtbücher sind unter den Preßburger Stadtbüchern im 16. Jahrhundert Hilfsbücher vertreten – Register, eigentliche Amtsbücher und auch die unter ihnen stehende Gruppe der Kopialbücher. Aus der Sicht des Stadiums der Verbriefung der Stadtbücher unterscheiden wir zwei Arten von Dokumenten: Stadtbücher

im Stadium eines Makulatoriums und Stadtbücher im Stadium der Reinschrift – pura, wobei nur Kammerbücher im Stadium des Makulatoriums erhalten sind.

Im Hinblick auf die Diplomatik sind im Falle der Stadtbücher auch folgende Aspekte interessant: die Gliederung der Stadtbücher entweder im Rahmen der Serie einer Art Stadtbuch in Bände oder innerhalb der einzelnen Bände die Datierung der Eintragungen in den Stadtbüchern und die Sprache der Stadtbücher.

Übersetzt von Ute Kurdelová

FORMÁLNO-PRÁVNA STRÁNKA ZÁVETOV TRNAVSKÝCH MEŠŤANOV Z PRVEJ POLOVICE 19. STOROČIA*

ADRIANA ŠVECOVÁ

Švecová, A.: Formal and Legal Aspects of Trnava Burghers' Testaments in the First Half of 19th Century. *Slovenská archivistika*, Vol XLII, 2007, No 2, p. 53–77.

This study concentrates on formal and legal aspects of modern period testaments. The given topic is relatively new in our country. Trnava burghers' testaments of the first half of 19th century served well as a suitable and effective basis for formulating the first conclusions, since the form of the testaments – the principal focus of the research – did not alter significantly, but remained stable and unified. The example of Trnava as an important free royal town may illustrate the concordance of testament form and content with the general legal norm of testament creation and validity, accepted as early as in the first half of 18th century.

Burgher society. Will (Testament). Testament latitude versus legal normative form. Legal regulation of testament formal features. Public and private testament. Municipal government and its role in the act of last will (*mortis causa*). Testament form.

JUDr. Mgr. Adriana Švecová, PhD., Trnavská univerzita, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín, Hornopotočná 23, 917 00 Trnava

Závety alebo testamenty¹ nesúce všetky znaky verejno-notárskej listiny dnešného typu sa radili k listinám, ako písomným svedectvám o určitom právnom konaní, úkone. Potrebnú akceptáciu verejnej autority nadobúdali nielen rešpektovaním obsahového hľadiska v súlade s platným právom, taktiež i zachovávaním formálnych náležitostí v procese spisomňovania akceptujúc diferenčné formálno-právne znaky jednotlivých foriem testamentov. V úvode je vhodné pripomenúť význam závetu, chápaného v právno-historickom kontexte v zmysle jednostranného úkonu posledného poriadku, ktorý musel vyhovovať určitým formálnym a obsahovým náležitostiam.² Trnavské závety prvej polovice 19. stor. v predkladanej štúdií participujú na neutíchajúcom záujme o zmienený právny

* Štúdia je publikačným výstupom výskumu zameraného na pramene uhorského práva na základe grantového projektu VEGA č. 1/3814/06 Miesto, postavenie a význam prameňov a ich uplatnenie v rámci kontinentálneho systému v historickom priereze.

¹ Termíny „testament“ a „závet“ používame ako rovnocenné ekvivalenty, hoci súčasné právo sa prikláňa už výhradne k pojmu závet s ohľadom na jeho petrifikáciu v normotvorbe.

² LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva*. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 522. FLOSSMAN, U.: *Österreichische Privatrechtsgeschichte*. 4. doplnené vydanie. Springer Verlag-Wien 2001, s. 289. V súčasnom dedičskom práve sa za závet považuje len taký jednostranný úkon, ktorým poručník robí v predpísanej forme dispozíciu so svojím majetkom pre prípad smrti. In: LAZAR, J. a kol.: *Základy občianskeho hmotného práva I*. Bratislava: Iura edition 2000, s. 290.

a listinný druh, pričom sme sústredili svoju pozornosť na formálno-právny rozbor formulára s poukázaním na ďalšie formálne a materiálne náležitosti platného závetu (nevyhnutne sme z toho titulu prihliadli najmä na dorzálné poznámky). Voľba vedúca k rozhodnutiu prebádať závetu prvej polovice 19. storočia vychádza z právno-teoretickej úvahy, že osvietenské myslenie vedno s rastom štátnych (alebo verejných) zásahov do oblastí súkromnej sféry ako aj súkromno-právnych úkonov našlo svoje vyjadrenie tak v kodifikačných snahách už v 18. storočí a najmä na začiatku 19. storočia, a preto formulovaná myšlienková premisa bude čiastočne determinovať objekt bádania – závetu.

Pravidelné využívanie inštitútu závetu pre uhorských mešťanov (takmer bez rozdielu sociálneho a majetkového postavenia, s výnimkou snád' len mestskej chudoby) umožňovalo ich osobitné majetkové postavenie pri dodržaní zásady voľnej dispozície so svojim samostatným majetkom. V zachovanom fonde Magistrátu Trnavy sa vyskytuje takmer 650 exemplárov, pochádzajúcich z rokov 1800–1850, z nich približne 43 percent tvoria ženské závetu. Vo fonde však medzi úkonmi posledného poriadku nachádzame aj iné právne druhy (zvyčajne v kópiách, druhopisoch), konkrétne svadobné zmluvy, kontrakty rodinných príslušníkov o výživnom pre rodičov, potvrdenia o akceptácii, exekúcii testamentu dedičmi.

Úplný fond testamentov, uložený v trnavskej pobočke Štátneho archívu v Bratislave, v súčasnosti zahŕňa 1869 jednotiek a za ich konzistentné a systematické uloženie v 33 fascikloch, zaradených do fondu Magistrátu mesta Trnava, Testamenty 1511–1874,³ môžeme vďačiť mestskému archívarovi prvej polovice 19. storočia Matejovi Urszényimu, vykonávajúcemu archívársku činnosť v rokoch 1811–1849.⁴ Pred ním výkon funkcie *archivi registratoris* zastával v rokoch 1798–1807 Imrich Hliniczky.⁵ S menom M. Urszényiho sa spája prvá registrácia, triedenie a zavedenie pôvodnej signatúry, nachádzajúcej sa zvyčajne na pravom hornom okraji dorza. Pri zohľadnení pôvodcu fondu – mesta a zamestnaneckého pomeru Urszényiho ako mestského archívára (registrátora), ide prirodzene o spisovú manipuláciu samotným pôvodcom fondu, ktorý venoval po prvýkrát v jeho osobe starostlivosť vlastnej úradnej agende úkonov *mortis causa*, vyhotovených magistrátnymi úradníkmi, ako aj súkromných závetov odovzdaných do úschovy magistrátu. Urszényiho usporiadanie a zoradenie listín sa dodnes rešpektuje, ním vyhotovená dorzálna poznámka obsahuje meno, priezvisko, rodinný a spoločenský status testátora a dátum (miesto, deň a rok spísania testamentu) spolu so signatúrou: armarium: 3, fasciculus: 1–31, prísluš-

³ Pri jednotlivých citátoch z dotknutých závetov budeme uvádzať len číslovanie príslušnej signatúry, keďže všetky archívne dokumenty pochádzajú z uvedeného fondu (napr. sign. 1-1-1).

⁴ Záznamy o rozdelení majetku, ktoré sa realizovalo až po smrti testátora, výkone testamentu, rozhodnutiach magistrátu, majetkových sporoch zaradil M. Urszényi do fondu Deputationalia. O činnosti Mateja Urszényiho i archívnej činnosti v Trnave v 19. storočí referuje krátky publikačný výstup J. Šimončiča: Matej Urszényi – archívár mesta Trnavy. In: ŠIMONČIČ, J.: *Mojej Trnave*. Trnava: B-print 1998, s. 257.

⁵ ŠIMONČIČ, J.: *Štátny okresný archív v Trnave. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava: Archívna správa MŤ SSR 1978, s. 67.

ný numerus. K archivovaným testamentom vyhotovil aj elench, bohužiaľ do dnešného dňa sa nezachoval. Na pôvodnú techniku archivovania nadviazal jeho nástupca Jozef Zima (1850–1860) zaradiac do fondu ešte ďalších 50 testamentov z rokov 1542–1795. Posledné dva fascikle sú tvorené suplementom testamentov z rokov 1556–1874.⁶

Predmetné závety sú uložené v doskách vložených do 13 kartónových škatúl, z nich skúmané materiály sa nachádzajú v škatuli č. 8 – závety z rokov 1795–1807, č. 9 – roky 1808–1824, č. 10 – roky 1825–1838, č. 11 – roky 1839–1859, č. 12 – rôzne závety od 1616–1860, č. 13 – rôzne závety od 1671–1874. Skúmaná matéria je vo výbornom stave zachovania, vzhľadom na pomerne krátke obdobie dvoch storočí od ich vzniku. Rovnako aj vynikajúca kontinuálne zachovávaná starostlivosť o ňu zabezpečila bádateľský záujem o uvedený fond. Snáď len nevyhovujúci, zúžený priestor ich uloženia dnes poškodzuje okraje archívnych dokumentov väčších rozmerov, pri zanedbateľnom počte sa pod sťaženú čitateľnosť podpísala menej kvalitná písacia látka a atrament.

Skúmali sme predovšetkým originálne znenia závetov. Súčasť niektorých zachovaní testamentov tvorili nielen originály, ale aj ich overené alebo neoverené kópie v doslovnom prepise. Použitie formátu záviselo prirodzene od textovej kvantity závetu. Najčastejšie sa vyskytoval jeden hárok, ak išlo o stručné vyjadrenie testátora, pridržiavajúce sa jednoduchej a vecnej štylizácie. Obsahovo zložitejšie texty sa publikovali na viacerých hárkoch, zošitých viacfarebnou bielo-modro-červenou niťou. Nachádzame tri spôsoby, ktorými sa koncipoval a formátoval text: text začínal na prvej strane a textácia pokračovala na ďalších stranách (úzus používaný pri písaní kníh); alebo bol text napísaný výhradne na prvej strane (recto); výnimočne sa textovalo len na vnútorných stranách.

Samotný text niektorých testamentov doplnili marginálne alebo interlineárne glosy, korigujúce chyby v pôvodine. Paginácia jednotlivých strán stále absentovala, nahrádzali ju reklamanty. Ponechávanie voľnej dorzálnej strany v origináloch verejných testamentov (výnimočne text závetu prechádzal až na poslednú stranu) testátori vyhradzovali pre najrôznejšie poznámky notára, testátora, odtlačky pečatí. Skladanie testamentov spĺňalo účel: ochrany pred poškodením, uľahčenia manipulácie s ním a jeho jednoduchšie archivovanie. Jeden hárok, najčastejšie zložený na polovicu, sa následne zložil v tvare obálky, spečatenej uzavieracou(ími) prsteňovou(ými) pečaťou(ami) testátora alebo mestského notára.

Papier, ako jediný výlučný písací materiál pre akúkoľvek agendu mesta a jej obyvateľov, sa rozšíril v minulých storočiach zo západnej Európy a už v druhej polovici 15. storočia sa vyvíjala výroba papiera na Slovensku (v Levoči, Bardejove). Pre účely písania jednotlivých druhov posledného poriadku sa používal

⁶ Novodobú inventarizáciu spolu s novým inventárom vykonala BOTŤÁNKOVÁ, M.: *Testamenty 1511–1874*. Rukopis. Trnava 1974, 317 s. Podľa jej inventára, ktorý rešpektuje staršie Urszényiho, Zimove signatúry, sa dnes pracuje, pozri napr. ŠIMONČÍČ, J.: Slovenské testamenty a inventáre z Trnavy z druhej polovice 16. storočia. In: *Západné Slovensko III*, Bratislava 1979, s. 69–70. ŠIMONČÍČ, J.: *Štátny okresný archív...*, s. 74. Aj autorka predmetnej štúdie sa opiera o uvedené signatúry z Botťánkovej inventára.

papier rôznej kvality. Ak zohľadníme stav dnešného zachovania, ide o hárok obdĺžnikového tvaru s rozmermi od 230 do 252 mm (šírka) a od 360 do 395 mm (dĺžka) vo viacerých odtieňoch prirodzenej až hnedastej farby. Nie je výnimočný ani bledomodrý papier. Jednotlivé papierené podľa západného vzoru svoje výrobky označovali vlastnými ochrannými značkami – filigránmi (priesvitkami),⁷ ktoré sa zároveň používali ako identifikačné znaky časového a teritoriálneho určenia jednotlivých písomností. Predstavovali vodoznaky v podobe jednak figurálnych kompozícií (dvojhlavý orol, erbové vyjadrenie) a jednak písmenového vyjadrenia: napr. IGLAU, SLATIN, KAMENEC. Filigrány sa v skúmaných závetoch nachádzajú spravidla uprostred fólie, zachováva sa rozloženie figúry na jednom a písmenového, erbového označenia na druhom dvojliste. Text sa koncipuje už výhradne ako *charta transversa*.

Normatívna rovina formálno-právnych náležitostí uhorských testamentov

Do spisomňovania testamentov na normatívnej celoštátnej úrovni v prvej polovici 18. storočia výrazným spôsobom zasiahol z. čl. XXVII/1715. V jedenástich paragrafoch záväzne ustanovil formálne náležitosti závetov šľachtických osôb. Ním sa riadili následne všetci testátori, vrátane mešťanov Trnavy, v sledovanej prvej polovici 19. stor., rešpektujúc zákonom ustanovenú účasť svedka/svedkov pre jednotlivé druhy testamentov, neplatnosť závetu z titulu nedostatkov právneho úkonu, slobodnú, vážnu a jasne prejavenu vôľu testátora spôsobilého na právne úkony, publikáciu závetu výhradne po smrti testátora. Vzhľadom na presne vymedzenú osobnú pôsobnosť obsahu príslušných paragrafov z. čl. XXVII/1715 musíme upresniť ich záväznosť pre šľachtickú komunitu, nie však pre mešťanov Trnavy a ďalších privilegovaných miest. Dispozitívnosť akceptácie a realizácie dotknutého zákona, deklarovaná v § 7 výhradne pre mešťanov slobodných kráľovských miest, tak naďalej ponechávala v platnosti mestské právne obyčaje, avšak testátori sa záväzne museli vyjadriť pred svedkami o existencii ich poslednej vôle v predloženej písomnej podobe.⁸

Legislatívny zámer vyjadril pregnantným spôsobom úvodný článok: „*Je treba si všimnúť právny stav a zákony, ktoré zaručujú každému slobodu testovania, avšak kvôli mnohým ustanoveniam kanonického aj svetského práva by bolo potrebné, aby sa testamenty vo svojich zámeroch (náležitostiach) zrevidovali, § 1: Avšak so zámerom vyhnúť sa tomuto, je v nasledovných článkoch (pre budúcnosť) nariadené:*“⁹

⁷ Práca osvetľujúca úlohy, funkcie priesvitiek a rozšírenie výroby papiera na Slovensku. Pozri: DECKER, W.: *Priesvitky archívu mesta Kremnice v zbierke Pavla Križku*. Martin 1956.

⁸ „*Respectu demum liberarum et regiarum civitatum (quae in reliquo, penes suum hactenus habitum usum manere possunt) id necessarium esse statuitur: ut testatori, testamentum praelegatur, et is coram testibus viva voce esserat: eam ultimam esse voluntatem suam.*“

⁹ Záverečné slová: „*a toto jest moja ostatna vola*“ neopomenul žiaden/na testátor/ka. „*Non absque magno testantium praeiudicio animadverterunt fieri status, et ordines; quod liberam testandi facultatem habentes, ob plurima canonicorum, et civilium iurium requisi-*

Podľa § 1 mal testátor právo zriadiť súkromný závet aj bez účasti hodnoverných miest a osôb, priradiac k nim kapituly, konventy, riadnych kráľovských sudcov, protonotárov, nie však tajne a bez účasti svedkov. Súkromný testament opatrený (posilnený) pečaťou a podpisom testátora a piatich svedkov rovnakého stavu (v prípade núdze aj inými vznešenými osobami) získaval zákonnú silu a trvalú platnosť.¹⁰ Ak by testátor nebol znalý písma (čo nebola výnimočná situácia ani u chudobnejších trnavských mešťanov/nok), nevyhnutne sa musel ustanoviť šiesty svedok.¹¹ Pre privilegované druhy testamentov postačoval podľa § 5 z. čl. XXVII/1715 vlastnoručne vyhotovený písomný závet, prípadne ústne vykonaný závet garantovali dvaja svedkovia svojím podpisom.¹²

Následne k obsahovým náležitostiam, ovplyvňujúcim platnosť testamentu, priradil § 10 povinnosť uvádzať nielen časové, ale aj miestne dátum, keďže uvedená požiadavka sa v minulosti nepovažovala za obligatórnu náležitosť a zaznamenávala sa sporadicky.¹³ Pre úplnosť ešte treba dodať, že *institutio haeredis* (určenie dediča) sa už podľa § 4 z. čl. XXVII/1715 nepovažovala za nevyhnutnú obsahovú náležitosť, ale ponechávalo sa jej ustanovenie na vôli testátora, ktorý mohol uprednostniť odkazovníka pred dedičom.¹⁴

Zákonnú formálnu povinnosť zverejniť akt spísania alebo uskutočnenia úkonu posledného poriadku zaviedli z. čl. XLVI/1655 (potvrdený v §11 z. čl. XXVII/1715) a z. čl. CVII/1723. Uprednostnenie verejnej formy šľachtických testamentov podporil z. článok XLVI/1655, podľa ktorého znak verejnosti dodržalo nielen svedectvo členov užšej mestskej rady, ale aj hodnoverných miest a na ich roveň postavených vierohodných osôb s totožnou právnou silou oboch druhov poslednej vôle v dispozitívnej úprave.¹⁵ Šľachta mohla podľa § 1 z. čl. XLVI/1655 testamentárne zanechať aj pred mestskou radou (ak mala

ta (secundum quae testamenta regnicolarum hactenus revideri, et discuti consueverunt) in suis intentionibus frustratos se esse, sint experti, § 1 Hinc ad evitandum hujusmodi praedictum, conclusum est:“ Citované z. články sú publikované podľa (ed.) DEZSÓ M.: *Magyar törvénytár, 1657–1740 évi törvényzikkék. Millenniumi emlékkiadás.* Budapest: Franklin Tarsulat 1900, s. 458.

¹⁰ „*in bonis et rebus liberae dispositioni subjectis, testamenta a testatore, qui testandi habet activitatem, etiam extra loca authentica ... condita, ab ipsomet testatore, et a quinque per testatorem requisitis, ac simul praesentibus, nobilitari tamen aut aequipolenti prerogativa gaudentibus, vel in casu necessitatis aliis etiam honestae conditionis, testibus, subscriptione et sigillis corroborata, legitimus sortiatur vigorem.*“

¹¹ „*Testatoris vero scripturae ignari, vices et locum suae subscriptionis, ac obsigillationis; sextus itidem requisitus ac praesens testis suppleat.*“ – § 2 z. čl. XXVII/1715.

¹² „*premissae solemnitates, in privilegiatis testamentis, ut pote legatis piis, item militaribus ita, inter liberos, nec non tempore pestis condendis, non requirentur, sed vel propria testantis manu scripta et subscripta, vel etiam nuncupativa, coram duobus testibus sufficient.*“

¹³ „*Sed in futuris condendis testamentis locum habebit et obtinebit.*“

¹⁴ „*haeredis institutio de substantia testamenti, amodo etiam imposterum requirantur; verum testatori liberum esto institutionem haeredis, in testamentum inserere vel omittere, cuius tamen insertio vel omissio, testamentum non vitiabit.*“

¹⁵ „*non solum coram senatoribus liberarum civitatum aut oppidorum privilegiatorum, sed etiam capitularibus, et aliis authenticis vel sufficientibus personis confectae*“ – z. čl. XLVI/1655.

nehnuteľnosť v meste, či na jej pozemkoch) alebo pred inými civilnými osobami. Hoci § 7 z. čl. XXVII/1715 rešpektoval dovtedajšie partikulárne obyčaje jednotlivých slobodných kráľovských miest, trnavské verejné závetu skúmaného obdobia už v plnej miere naplňali a dodržiavali literu zákona (§ 5 z. čl. XXVII/1715)¹⁶ o povinnej účasti aspoň dvoch svedkov (taktiež pri ústne vyjadrených závetoch). Absolútna záväznosť predmetného zákonného ustanovenia zaviazala mestá so šľachtickou vrstvou ako Trnava rešpektovať uvedenú normu. Nebezpečenstvo neplatnosti úkonov poslednej vôle, vyhotovených v súkromí z formálno-právnych, prípadne z hmotno-právnych dôvodov nebolo, vzhľadom na menej vzdelanú meštiansku obec, vôbec neobvyklé, a preto závetu zriadené formou verejného testamentu požívali veľkú vážnosť a obľubu.

Zákonný čl. CVII/1723 („*O zaprotokolovaní a intabulácii právnych úkonov spojených s majetkovými pomermi v župách a mestách*“ [*De improtocollatione seu intabulatione in comitatibus et civitatibus observanda*]) zavádzal povinnosť viesť intabulačné protokoly a zápisy o všetkých majetkových prevodoch (aj pre právne úkony prechodu vlastníckeho práva k pozostalosti, alebo len jeho časti) v mestách a župách bez prihladnutia na dovtedajšiu prax.¹⁷ Od novoustanoveného právneho stavu sa odvíjal aj postup mestských úradov v nasledujúcich obdobiach.¹⁸

Pokiaľ to bolo možné, keďže sa akceptoval obsah z. čl. 17, II. časti Tripartita o absolútnej neplatnosti falošných listín, ku ktorým sa radili aj listiny s oprávovaným obsahom, dodatkami a vsuvkami, mali pisári testamentu dodržať povinnosť vyhnúť sa nenáležitým vpisovaním alebo vyškrabovaním. Opravu, popri bežných drobných korekciách nadpísaním pod/nad prečiarknuté slovo, mohli urobiť záverečnou poznámkou.¹⁹

Prax v Trnave v prvej polovici 18. stor., ako uvádza Ivana Tomová, sa veľmi rýchlo harmonizovala so zákonným ustanovením § 1 z. čl. XXVII/1715, pri kodifikácii postačovala prítomnosť troch svedkov, zároveň sa naďalej rešpektoval odlišný úzus tvorby testamentov a ich formálnych náležitostí v slobodných kráľovských mestách: „*Mešťan svoj testament spisal pred mestskou radou, jej*

¹⁶ „*Quae nihilominus praemissae solemnitates ... coram duobus testibus sufficient.*“

¹⁷ „*improtocollationes et intabulationes, in illis comitatibus et civitatibus, in quibus bona praefatorum debitorum oneri subjicienda sita sunt : in futurum fiant et quantocius stabiliantur.*“ – z. čl. CVII/1723.

¹⁸ V poznámke mestského notára Jána Szlovatseka (uvedenej v závete lekára Jána Nágla) prihladol magistrát na kogentnú úpravu zmienenej článku: „*presens testamentum ad mentem articuli 107/1723 publico civitatis huius protocollo insertum et intabulatum est ex senatu consulto.*“ – ŠA Bratislava, pobočka Trnava, MG Trnava – Testamenty, sign. 3-26-6 (ďalej uvádzame iba signatúru), podobne 3-26-2, 3-26-47.

¹⁹ V testamente Terézie Hladkej z 11. mája 1839 sa vyskytla chyba pri zápise a na miesto predať pozemky sa v texte napokon zapisalo „*vestaufend*“ (vytknúť). Poznámka v úplnom závere testamentu korigovala pochybenie pisára: „*Coram nobis infrascriptis corectura „Die Gründe verkaufend“ addita est et in presentia tutoris et condiventium hic habitantium testamentum hoc relectur et subscriptur est, de positiva testatrix voluntate.* – 3-26-59.

dvoma členmi a notárom, pričom ho zaprotokoloval a uložil do archívu mesta“.²⁰

Trnavská administratíva a jej kancelárska prax počas dlhých stáročí od svojho vzniku (vzťahujúc vznik mestskej samosprávy v Trnave a jej prvých písomných rozhodnutí so zaväzujúcim (konštitutívnym) účinkom do druhej polovice 13. stor., aj keď zachovalé mestské strieborné typárium pochádza až z prelomu 13. a 14. stor.)²¹ spísomňovala nielen písomnosti verejnoprávneho charakteru a súdne rozhodnutia magistrátu, umožňovala od svojho počiatku povolať k výkonu právneho úkonu závetu (aj iných právnych, najskôr záväzkovo-právnych úkonov a z nich vyplývajúcich prevodov vlastníctva) svojho zástupcu v postavení predovšetkým svedka, následne aj ako pisára, notára písomného konceptu použitého pre vyhotovenie originálnej závetnej listiny alebo priamo k spísaniu samotného originálu. Skladba písanej podoby testamentu sa tak vytvárala, modelovala i modifikovala v súčinnosti s testátorom, na druhej strane typizované formuly v protokole a eschatokole (ide predovšetkým o formulácie a poradie formúl) viac-menej navrhoval aj inskriboval sám mestský notár, alebo ním poverená osoba (v súvisi s verejnými závetmi). Nepochybne ústredným subjektom úkonu *mortis causa* a zostavovateľom závetu však bol sám testátor, ktorého testaméntárnu dispozíciu (myslíme najmä na obsah a štylizáciu jednotlivých paragrafov vlastnej dispozície) prítomný notár, pisár – *cancellista* (vystupujúci súčasne aj ako svedok) iba písomne zachytil.

S prihliadnutím na skutočnosť spísania závetu na lôžku, v súkromí testátora, formálna stránka trnavských meštianskych testamentov dlho nebola predmetom úvah, napriek tomu, že sa využívali úradníci mesta pri akte spísomnenia. Závetý ako verejnoprávne listiny a zároveň akty nanajvyš súkromnej a intímnej povahy si zachovávali svoju nekancelársku povahu. Testátori sa uspokojovali so zaužívanými obyčajami, ktoré postupne vytvárali jednotnú formu verejného testamentu, a ako dokazujú aj zachované súkromné testamenty, aj v nich sa v 19. storočí formálna stránka (formulár) unifikovala a približovala celouhorskému úzu.

Svedectvo testamentu Juliany Boršickej z 19. júla 1848 nám predstavilo jedinečnú situáciu, hoci nie neobvyklú, keď testátorku postihla náhla mozgová príhoda, *ergo* jej jazykový prejav sa značne obmedzil. Potvrdenie, spísané 5. júla toho istého roku pred tromi úradnými svedkami, mestským podkapitánom Já-

²⁰ TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia (ako prameň k dejinám každodennosti)*. Diplomová práca. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2004, s. 24.

²¹ NOVÁK, J.: K počiatkom Bratislavy – mesta (sfragistická štúdia). In: *Zborník FF UK Bratislava, Historica 15*, 1964, s. 129–132. J. Novák uvádza práve na príklade Trnavy, že existencia mestského pečatidla je nezvratným dôkazom mestskej samosprávy s úradnou agendou, je svedectvom dovŕšenia dejinného vývoja v plnohodnotné stredoveké mesto. Tému sa venovali podrobnejšie ČORDAŠOVÁ, S.: Vývoj spísomňovania v Trnave do roku 1526. In: *Slovenská archivistika*, roč. X, 1975, č. 1, s. 102–117; ŠIMONČIČ, J.: O najstaršom trnavskom pečatnom znaku. In: *Slovenská archivistika*, roč. X, 1975, č. 2, s. 127–140.

nom Kollárikom, senátorom Ignáčom Schusterom a podnotárom Karolom Zarembo, však osvetlilo celý proces spísania testamentu.²²

Verejné a súkromné závety

V minulosti verejnonotársky ráz zabezpečovali subjekty, na ktoré sa testátori obracali so žiadosťou spísať závet. Š. Luby sa zmiňuje o dvoch druhoch: verejnom (*testamentum publicum*) a súkromnom závete (*testamentum privatum*).²³ Verejným závetom sa chápal taký, ktorý musel byť zriadený pred vierohodnou osobou alebo miestom; porúčiteľ musel uvedeným subjektom osobne odovzdať písaný a vlastnoručne podpísaný závet, alebo ho musel oznámiť do protokolu. Uvedené inštitúcie a osoby boli povinné úradne zaprotokolovať akt spísania testamentu a existenciu, príp. archiváciu písomného vyhotovenia.²⁴ Súkromný závet definovala väčšia neformálnosť, štýlová nejednotnosť, ale hlavný odlišujúci znak predstavovala absencia hodnoverných osôb pri akte spísania testamentu, čo nemalo vplyv na platnosť a realizáciu súkromného závetu. Forma ústneho vyznania (*testamentum nuncupativum*) pred svedkami prevažovala, keď vezmeme do úvahy testátorov/kin stav „*lecto aegritudinis*“ a rozšírený analfabetizmus/pologramotnosť u nižších vrstiev meštianskej spoločnosti.²⁵

Prevalencia archivovaných verejných závetov v Trnave jednoznačne poukázala nielen na dlhodobo zaužívanú prax spísomnenia právnych úkonov, zmlúv pred mestskou radou a prípadne aj príslušným zápisom do mestských kníh.²⁶ Sami testátori s vedomím dôležitého postavenia mestských úradov a hodnostárov vo verejnom živote riešili právne úkony zviazané s aktami *mortis causa* prioritár-

²² „Juliana Dubek, rodená Borsiczky, teraz vdova po Adamovi Laczkoviczovi, utrpela porážku a následkom toho ochrnula, čiastočne aj jej jazyk, takže nevedela súvisle rozprávať, len prikývnuť alebo vysloviť iba jednoslabičné slovo, preto 5. 7. 1848 ju navštívili traja magistrátni svedkovia, a ona odpovedala jasne na všetky položené otázky: či si želá spísať testament, či chce pridať niečo k doterajším testamentom, či je to skutočne jej posledná vôľa, na čo ona jednoznačne odpovedala prikývnutím. Na otázku, či okrem toho, čo je uvedené v prečítaných testamentoch, chce ešte niečo doložiť, slovom a opakovane odpovedala, že nie. Svedkovia potom odišli s rozhodnutím, že tento testament zostane ešte niekoľko dní otvorený, a ak by sa testátorkin stav za tú dobu zlepšil, ešte raz by jej testament prečítali.“ – 3-28-40 (publikované v maďarčine).

²³ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 531, totožný názor vyslovila aj D. Lehotská. In: ŠEBÁNEK, J. – HUŠČAVA, A. – FIALA, Z. a kol.: *Československá diplomatika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1965, s. 376.

²⁴ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 525–526.

²⁵ Priamo na ústnu výpoveď upozornila úvodná poznámka testamentu Evy Lajstríkovej z 3. februára 1842: „*in forma nuncupativi testamenti mündlich eröffnet*“ – 3-27-26. Účasť svedkov zaznamenávali v znení: „*pred slavnú zkrzeva to povolanu magistratualsku deputaciu hodnoverne a spravedlivo to zeznavani činim*“ – 3-30-48, „*per extensum perlectam testamentariam dispositionem propria manu formata cruce roboravit declarando: quod in hac ultima ipsius voluntas contineatur*.“ – 3-28-3. Na slávnostnú formu vyhotovenia (*testamentum solemne*) v koroborácii upozornila Katarína Budáková, resp. svedkovia spísania testamentu, zo dňa 22. marca 1800 – 3-19-3.

²⁶ Testament Martina Winklera z 11. októbra 1762 uvádzal v úvodnom latinskom protokole, že k nemu prišli úradní páni vyslaní magistrátom za účelom vystaviť písomne závet a to obvyklým spôsobom: „*mora solito*“ – 33–24.

ciou verejných testamentov, vyhotovených úradom mestského notára (*ordinarius notarius*).²⁷ Popri tom testátori v záverečných paragrafoch neraz žiadali magistrát o ďalšiu zainteresovanosť, pomoc v následných úkonoch spojených s dedičským konaním.

Pre subsumpciu jednotlivých originálov v prospech verejných testamentov má kľúčový význam skúmanie úvodnej koroboračnej (potvrdzujúcej) formuly mestskej rady a richtára (od prvej polovice 40. rokov sa zmenila na záverečný publikačný záznam v maďarčine, latinčine v identickej formulácii), ktorú možno stožňovať taktiež s úvodnou publikačnou poznámkou i s mandátnym príkazom, ústnym poverením richtára²⁸ pre účastníkov – povinných svedkov magistrátu na úkone „poslednej vôle“ a jej spísomnenia, realizovanej výhradne na žiadosť testátora/ky. Úvodný magistrátny protokol nadobudol počas uplynulých storočí v Trnave jednotnú a typizovanú podobu oboznamujúcu s miestom a časom aktu spísomnenia testamentu, s rodinným a spoločenským statusom a povolaním testátora (u žien sa udávalo povolanie manžela/ov). Koncipoval sa v úradnej, tretej osobe plurálu, v niektorých prípadoch sa oddelil od testamentárnej dispozície voľným riadkom.²⁹ K verejným testamentom sa priradili aj také, ktorým chýbala latinská poverovacia formula a testátori/ky sa uspokojili s podpisom mestských úradníkov, dosvedčujúcich úkon spísania testamentu.³⁰ Verejný testament mož-

²⁷ Anna Kosinová poznamenala priamo v koroborácii: „*persönlich dem hiesigen löblichen Magistrat in seiner Rathversammlung zu ihrer wollständigen Giltigkeit übergeben.*“ – 3-30-100.

²⁸ Meno konkrétneho (i zastupujúceho) richtára zverejňovali už závety z prvej polovice 18. storočia. Pozri: TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia*, s. 24. V skúmanom období sa stretávame so senátormi, spomedzi ktorých si senát každoročne volil richtára: v rokoch 1800–1801 pôsobil ako richtár Juraj Hliniczky, v testamentoch zo 7. sept. 1802 a 27. mája 1803 sa uvádza Ján Vido (ako zastupujúci richtár), v závete zo 4. januára 1803 Juraj Hliniczky a v období od 20. apríla 1803 do 15. júla 1803 sa uvádzal Juraj Hliniczky (ako zastupujúci richtár), v závete z 18. augusta 1803 Ján Vida, od 24. apríla 1804 do 29. mája 1804 Juraj Hlinický (ako zastupujúci richtár), od 11. augusta 1804 do 19. septembra 1804 Ján Vida, od 22. marca 1805 až do roku 1807 Juraj Hlinický, v rokoch 1808–1818 bol richtárom Martin Mentler, v rokoch 1819–1843 Ján Berzáczy a od roku 1844 do 1853 Ján Pitroff. Údaje o výkone úradu richtára sme doplnili zo znení závetov (s úvodnými poverovacími formulami skúmaných testamentov) a podľa pamätnej tabule umiestnenej v súčasnosti na trnavskej radnici, Hlavná 1, vytvorenej na základe spracovania prof. J. Šimončiča. Vo viacerých obdobiach, zrejme pre chorobu, krátkodobú indispozíciu, neprítomnosť riadneho richtára, mestská rada volila zo svojich členov zastupujúceho richtára – *substitutus iudex*, jeho meno a funkcia sa prezentujú v úvodnej formule závetu.

²⁹ „*Anno 1832 die 20 Augusti Tyrnaviae in Domo Providi Martini Kolarovics, idem Martinus Kolarovics lecto quidem aegritudinis affixus mente attamen sanus, ac sibi quam optime praesens coram nobis infrascriptis per Perillustrem ac Generosum Dominus Joannem Berzáczy Liberae ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis ordinem iudicem eatenus exmisis, sequentem condidit testamentariam dispositionem, vivae vocis oraculo declarando in ea contineri ultimam voluntatem suam uxore eiusdem ad positivum testatoris desiderium praesente*“ – 3-26-31.

³⁰ „*Coram me Joanne Szúndy antelato civitatis Tyrnaviensi senatore, qua specialiter requisito et iudicialiter exmisso teste. Me quoque presente Joanne Nepo. Reszny ejusdem civitatis senator. Coram me Joanne Szlovatsek, eiusdem civitatis ordine notario iudicialiter*

no teda identifikovať predovšetkým podľa publikačných poznámok umiestnených v strede dorzálnej strany, aby po zložení originálu slúžili uvedené údaje k jeho rýchlejšiemu vyhľadaniu v archíve mesta.

Vzhľadom na vonkajšie činitele pri zostavovaní a ústnom vyznávaní úkonov poslednej vôle sa nepovoľovali vždy mestskí úradníci k svedectvu samotného aktu spísania testamentu, *mutatis mutandis* ich dosvedčovacia funkcia súvisela iba s aktom oboznámenia sa s dokonaným právnym úkonom spísania a odovzdania závetu do úschovy magistrátu až do dňa jeho publikovania. V tejto súvislosti preto vystupujú do popredia tzv. „*litterae clausae*“.³¹ Aby ale nedošlo k neželanému zavádzaniu, všetky testamentsy sa vyhotovovali v uzavretej forme, avšak pomenovaný druh chápeme v zmysle už spečatených závetov uzavieracou pečatľou, prezentovaných v zmienenej podobe pred povolanými úradnými svedkami mesta.³² Identifikovaná kategória súkromných závetov vystupuje v osobitnom postavení pre svoj vzťah k určitej právnej angažovanosti trnavského magistrátu pri úkone spísania testamentu. Z uvedeného preto považujeme za potrebné *in concreto* pri každom testamente abstrahovať svedeckú účasť trnavskej mestskej honorácie pri akte spísania testamentu („*specialiter pro hoc actu requisito teste*“) v kontexte diferencovania samotného aktu svedectva mestských úradníkov iba pri úkonoch prezentácie, odovzdania závetu do úradnej úschovy magistrátu pred povolanými dvomi senátormi a notárom. Pred nimi sa zároveň testátor/ka povinne zmienil/la o vykonanom spísaní testamentu a o vážne prejavenej vôli slobodne uzavrieť testament. Formula, ktorá sa používala v Trnave v celej skúmanej etape vývoja, sa ustálila v znení: „*Roku 1800, dňa 19. decembra v Trnave v senáte prezentovala Rozália Benyö, zdravá na tele i duši svoj testament deklarujúc, že toto je jej posledná vôľa*“.³³ Všetky náležitosti sa dodržali aj v prípade, že testátor/ka prijal/la úradných svedkov doma buď zdravý/á alebo ležiaci/ca na lôžku.³⁴

exmisso teste.“ – 3-25-2. Totožný záznam sa nachádzal aj na dorze, registrujúcom právnym druh spečatenej listiny, meno a postavenie testátora, okolnosti, dátum a vlastnoručné podpisy úradných svedkov.

³¹ Pod uvedeným názvom (poznámenaným v dorzálnej poznámke) sme identifikovali 21 testamentov.

³² So zmieneným termínom sa stretávame *expressis verbis* na dorzách testamentov, v archívnych poznámkach mestského notára, podľa ktorých nižšie podpísaní dvaja členovia mestskej rady (senátori) a mestský notár dosvedčili, že testátor/ka odovzdávajúc do úschovy magistrátu svoj testament (vo forme *litterarum clausarum*) zdôraznil/la, že obsah sa zhoduje (konvaliduje) s jeho/jej poslednou a skutočnou vôľou pre prípad smrti: „*relicta vidua coram nobis ... pro hoc actu exmissis presentem clausae confectam testamentariam dispositionem exhibit vivae vocis oraculo declarando, tam esse ultimam suam voluntatem*.“ – 3-19-33, podobne „*litterae clausae confectam et obsigilatam*“ – 3-27-15, 3-19-37.

³³ „*Anno 1800 die 19 decembris Tyrnaviae in senatu in praetorea considente Rosalia Benyö ... mente et corpore sana hanc clausae confectam praesentavit testamentariam dispositionem vivae vocis declarando hanc esse ultimam voluntatem suam*.“ – 3-19-10, podobne 3-24-15.

³⁴ „*in domo lecto quidem aegritudinis*“ – 3-22-12, 3-22-21, 3-22-37, 3-23-4, 3-23-12, 3-23-39, 3-24-15, 3-24-52, 3-25-40, 3-27-15, 3-27-31, 3-28-56, 33-45.

Úlohy delegovaných svedkov³⁵ úkonu testovania zastávali pravidelne viacerí členovia užšej mestskej rady (senátu), pričom išlo o výkon delegovanej činnosti mestského magistrátu prostredníctvom poverených úradných osôb. Svedkami preto mohli byť len osoby bezúhonné, primerané stavu testátora, poživajúce v meste vysokú autoritu. V 16. storočí sa ešte povolávali za svedkov duchovní – kňazi, kazatelia a svedníci,³⁶ na rozdiel od 19. storočia, keď sa stretávame v oboch formách závetov takmer výhradne³⁷ s laikmi v postavení senátora, notára a podnotára, mestského pisára (cancellista), mestského kapitána alebo mestského expedítora.³⁸ Originálne znenia, odpisy a dorzálne poznámky skúmaných testamentov nás oboznamujú s menami prítomných mestských funkcionárov.

Testamentárna sloboda zahŕňala i voľbu formy testamentu a v podobe súkromného testamentu ponechávalo obyčajové právo trnavským mešťanom a šľachticom pomerne širokú dispozíciu: všeobecne platná norma (z. čl. XXVII/1715) pre šľachtu a *via facti* skúmaných testamentov aj pre mešťanov záväzne rešpektovala osobnú účasť piatich svedkov a vyhlásenie testátora o slobodnej dispozícii s majetkom. V súkromných testamentoch vystavených v Trnave sa uplatnila rovnako aj pôvodná právna obyčaj spísať testament len pred jedným, až tromi svedkami.³⁹ V súkromí vystavený a signovaný závet pred jedným svedkom s najväčšou pravdepodobnosťou prenechali spísať testátori/rky niektorému z príbuzných, priateľov, honorovaných osôb Trnavy, a do ich rúk zverili i dosvedčenie platnosti a právnej záväznosti aktu. Označenie „*erbettener Zeuge*“⁴⁰ znamenalo, že oslovená osoba bola požiadaná priamo zomierajúcim, nebola *eo ipso* svedkom magistrátu v postavení úradnej osoby. Žiadosť o overenie existencie, prítomnosti a výsledku spísania testamentu tak naplňala literu záväzného znenia § 7 z. čl. XXVII/1715 pre slobodné kráľovské mestá, podľa ktorého každý testátor (mešťan alebo šľachtic) vyznal úkon posledného poriadku pred svedkami bližšie nekvantifikovanými.⁴¹ Bolo teda prípustné uskutočňovať úkon posledného poriadku pred pisárom závetu, signovať vlastnou rukou a zároveň závet spečatiť súkromnou rodinnou pečaťou.⁴² Prax v Trnave na príklade Evy Nemečkajovej potvrdila, že aj súkromné testamenty sa ukladali do úschovy mesta, vlastne

³⁵ Spojenie: „*praesentibus nobis infrascriptis magistratualiter exmissis*“ je ojedinelé, 3-19-25, zvyčajne sa notifikovala ich účasť vo vyjadrení: „*coram nobis infrascriptis per perillustrem ac generosum dominum Georgium Hliniczky, liberae regiae civitatis Tyrnaviensis ordinem iudicem exmissis*“ – 3-19-4, od 30. rokov sa meno richtára vynechávalo: „*coram nobis infrascriptis eatenus iudicialiter exmissis*“ – 3-26-40, v nemeckom vyjadrení: „*In Gegenwart meiner Nicolaus Istvanffy, Magistratsrath als gerichtlich ausgeschickten Zeugen*“ – 3-26-2.

³⁶ ŠTULRAJTEROVÁ, K.: *Testamenty z rokov 1511–1600 ako prameň k dejinám Trnavy*. Diplomová práca. Bratislava 1972, s. 20.

³⁷ 3-23-39.

³⁸ Zamestnanec mestskej kancelárie venujúci sa expedovaniu odoslanej mestskej korešpondencie.

³⁹ 3-19-57, 3-20-23, 3-25-37, 3-25-47, 3-27-26.

⁴⁰ 3-23-1.

⁴¹ „*ut testatori, testamentum praelegatur, et is coram testibus viva voce esserat...*“.

⁴² Povinnosť pečatenia a vlastnoručného podpisu sa vyžadovala od prijatia z. čl. 27/1715 v § 1.

mestského notára, aby sa v deň publikácie, podobne ako pri ostatných úkonoch posledného poriadku, zverejnili testamentárne dispozície v nich obsiahnuté.⁴³

Koncipovanie jednotlivých paragrafov sa približovalo formalizovanej osnove verejného testamentu, s výnimkou úvodného latinského (príp. maďarského) protokolu. Jednotlivé formuly narácie, dispozície dosahovali vyšší stupeň subjektivity a individualizácie prejavu testátora, zdôrazňovali i možno menej dôležité fakty zo života, manželského súžitia, širšie postihovali duchovný a duševný svet testátora, jeho postoje a názory k vlastnému bytiu, viac sa pripodobňovali svojou voľnejšou a osobnejšou štylizáciou staršej závetnej praxi. Súkromné závetu, nakoľko sme mohli sledovať vzdelanostnú a stavovskú príslušnosť testátorov, jednoznačne vo väčšej miere využívali spoločensky vyššie vrstvy a zároveň cudzou rukou spísané (alografné) testamenty v skúmanej skupine prevažovali.⁴⁴ Pre zaradenie k súkromným závetom poukazovali iba koroboračné formuly svedkov.⁴⁵ Vlastnou rukou spísané testamenty (holografné) sme zaznamenali iba v nemnohých prípadoch, z nich jeden v neoverenom odpise *expressis verbis* poznamenal v koroborácii: „*mojou vlastnou rukou a podpisom*“.⁴⁶ Na vlastnoručne vyhotovený text poukazuje zhoda písárskej ruky textu závetu s podpisom testátora (príp. viditeľné stopy po riadkovaní, ktoré pri skúsenej ruke úradného pisára už nenájdeme).

Na základe výskumnej bázy dorzálnych poznámok je nutné poukázať na akty prezentácie a publikácie testamentov (tak verejných, ale aj súkromných). Dorzálna poznámka obsahovala údaj o prezentácii a publikácii testamentu v mestskej rade po smrti testátora, výnimočne aj o intabulácii a zaprotokolovaní mestským notárom.⁴⁷ Úkon prezentácie sa chápal v dnešnom význame úradného zverejne-

⁴³ Kodícil Evy Nemečkajovej v úvode konštatoval archivovanie skoršieho testamentu, ktorý niesol všetky znaky súkromného testamentu (účasť piatich svedkov a koroborácia) – 3-20-52.

⁴⁴ Alografné závetu zaznamenal jeden z prítomných svedkov (príkladne 3-28-50, 3-30-43). Svedeckú účasť piatich osôb (testament negramotného testátora signoval prítomný šiesty svedok podľa § 2 z. čl. XXVII/1715) potvrdzovali osobné podpisy a pečate prítomných svedkov, umiestnené pod text testamentárnej dispozície.

⁴⁵ Ako uvádzal testament Antónie Meiderovej z 2. decembra 1849 svedkovia dosvedčili: „*Wir endesgefertigte bezeugen, daß die Frau Antonia Maider in unserer Gegenwart nicht nur dieser Testament eingehändig unterschrieben habe, sondern auch als durch einmal gegenwärtig bey reifer Vernunft erklärt hat, daß dießer ihr letzter Wille seyn, worüber wir es mit eigener Namensfertigung bestätigen.*“ – 3-28-50. Koroborácia mohla zaznamenávať sekundárne aj ďalšie právne skutočnosti, ako napríklad voľnú dispozíciu s majetkom: „*Das die Maria Anna Preplovitz geweste Burgerin in Tyrnau in unserer endesgefertigten Gegenwart all – obiges solchergestallten disponiert habe, bestätigen wir damit.*“ – 3-19-57.

⁴⁶ Závet Jany Mailardovej z 5. apríla 1844 – 33-62. Koroboračná formula svedkov v závetu Magdalény Sauerovej z 1. novembra 1807 objasnila, „*quod testatrix Magdalena Sauer dum legata haecce conderet, et praenifertum testamentum propria manu per extensum scriberet, sibi praesens fuerit ac praetacta legata mente lucida, sponte ac mature cum deliberatione fecerit,*“ – 3-20-23.

⁴⁷ Napr. testament Anny Chotinskej (3-19-16) obsahuje poznámku napísanú mestským notárom Jánom Berzáczym v znení: „*Testamentum Annae Chotyinszky Joannis Iamriekovicis consortis*

nia aktu spísania testamentu a prináležal k povinnostiam testátora požiadať magistrát o naplnenie uvedenej obligatórnej podmienky. Účasť testátora, s vedomím špecifickej povahy právneho úkonu posledného poriadku, sa prirodzene nevyžadovala, hoci v ojedinelých prípadoch bol aj on osobne účastný v užšej mestskej rade (senátu),⁴⁸ no zverejniť akt poslednej vôle (nie obsahu závetu) prináležalo do kompetencie členov senátu za účasti richtára alebo notára. Deň prezentácie sa poznával v zásade na dorze zloženého, spečateného testamentu, obdobne sa postupovalo po smrti testátora, keď sa pristúpilo k publikovaniu obsahu a jeho intabulácii. V závislosti od zhoršujúceho sa zdravotného stavu chorého, umierajúceho sa pristúpilo k prezentácii a publikácii v nevyhnutných prípadoch v totožnom termíne, na čo upozorňoval aj dorzálny záznam.⁴⁹

Zverejnenie právneho úkonu zriadenia závetu – prezentácia – bol úkon prebiehajúci ešte za života testátora, alebo krátko pred jeho smrťou, na rozdiel od publikácie, ktorá sa chápala ako akt otvorenia testamentu a oboznámenia sa s jeho obsahom. Čas publikácie však z. čl. XXVII/1715 v § 8 posunul a oddelil od úkonu prezentácie pre možné spory dedičov ešte pred smrťou testátora, pričom časovú lehotu na jej uskutočnenie ohraničil trvaním jedného roka odo dňa smrti poručiteľa.⁵⁰ Povinnosť zverejniť obsah testamentu pred mestskou radou dodržiavali v Trnave už v polovici 18. storočia.⁵¹ Okrem úradných osôb mestskej rady – richtára, senátorov a mestského notára alebo jeho zástupcu (podnotára) sa na nej zúčastňovali aj potenciálni dediči – najbližší príbuzní a zrejme aj určený testamentárny exekútor.⁵²

Skladba a štýl formulára závetov

Formulárová skladba verejných aj súkromných závetov 19. storočia (v niektorých prípadoch aj kodícilov – doplnení, zmien skoršieho závetu formou nového závetu) sa zhodovala, líšili sa len lingvistickými spojeniami, ich obmenami, prirodzene i znením koroborácie, ktorá však nebola vnímaná ako nevyhnutná súčasť listiny. Potvrdila sa tak myšlienka, že testament ako právny úkon zostavo-

1800 Die 14^a Augusti in senatu considente presentatum

1800 Die 7^a Martii in senatu considente publicatum“

⁴⁸ Publikačná poznámka testamentu Eberharda Walza z 26. októbra 1801 dokazovala, že testament spísaný už 8. septembra 1801 priniesol sám testátor pri plnom zdraví so zámerom oznámiť spísanie testamentu mestskému senátu. Súčasne prehlásil, že listina je autentická a splňa všetky náležitosti písomného platného závetu - 3-19-15, podobne 3-24-15.

⁴⁹ „Anno 1817 die 6^a octobris in senatu considente praesentatum anno et die eiusdem etiam publicatum.“ – 3-22-25, 3-20-32.

⁵⁰ „Publicatione, et respectu partium interessatarum communicatione: non nisi post mortem testatoris, quamprimum expediendis.“

⁵¹ V testamente Juraja Levaya sa na dorze zaznamenala poznámka: „Testamentum Ci(vi)s Georgy! /Levay pistoris 1750 /conditum /1751 die 27^a Marzÿ! /cor(am) Senatu Publicat(um)“ – 3-12-34, podľa TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia*, s. 21.

⁵² Podľa testamentu Mikuláša Vajmára po jeho skone senát dňa 17. apríla 1815 prezentoval testament pred vdovou, synmi a dcérami: „coram vidua, filibus et filiabus testatoris“ – 3-22-9.

vateľa o nakladaní a usporiadaní jeho majetku pre prípad smrti, musel vyhovovať určitým obsahovo-štylistickým a formálno-právnym náležitostiam doby, v ktorej vznikol. Zároveň, ak vychádzame z narácií, záverečných aprekácií (časťočne koroborácií), zohľadňujeme aj výsostne subjektívnu stránku jednotlivých formúl.

Vo všetkých závetoch možno identifikovať spoločnú charakteristiku: Ego forma, stručná rekapitulácia doterajšieho života, životných peripetií a hraničných situácií (smrť príbuzných, cholerozá epidémia z konca leta roku 1831, devalvácia meny 15. marca 1811, požiare, vojenské ťaženia a pod.), zásadne *in primo puncto* uvádzaná formula s dušou a telom v následnosti formúl konkretizovaných majetkových dispozícií v jednotlivých bodoch závetu. V súkromných závetoch ingerencia a asistencia testátora je ešte zreteľnejšia a viditeľnejšia v osobných a neopakovateľných formulách narácie, dôvodoch spísania závetu, záverečnej aprekácie a odôvodneniach ustanovenia jednotlivých legátov a dedičov, celková štylizácia a formulár nie je taký strohý a koncepčne jednotný.

Vychádzajúc z tézy, ktorú formulovala D. Lehotská na margo celkového štýlu a formulára testamentov, že staršie listiny vyhotovované mestským notárom prevzali ako vzor súkromné osoby,⁵³ už testamenty zo 16. storočia v Trnave vykazovali značnú typizáciu jednotlivých formúl (invokácie, intitulácie, arengy a datovania), charakteristickú naráciu o životných a majetkových zmenách testátora a jeho rodiny, dispozíciu s dušou a telom zomrelého.⁵⁴ Zmienená formulárová schéma neprekonalá výraznejší posun v prvej polovici 19. storočia,⁵⁵ snáď iba vo variáciách usporiadania jednotlivých formúl závetu, predovšetkým však úvodné a záverečné formuly narácie, arengy, aprekácie v 16. a 17. storočí testátor prakticky neponechal na úvahu a formuláciu pisára originálu testamentu, a sám sa zamýšľal, koncipoval vlastné úvahy o živote, jeho naplnení a dôsledkoch svojho konania. Skladba testamentov taktiež podliehala zvyklostiam a praxi, akceptujúc po roku 1715 (z. čl. XXVII/715) zákonom determinované a pre šľachtu (prakticky aj mešťanov) záväzné formálne náležitosti závetov.⁵⁶

Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť zreteľný vplyv (aj pri súkromných testamentoch je možné to pripustiť s ohľadom na postavenie prítomných sved-

⁵³ ŠEBÁNEK, J. – HÚŠČAVA, A. – FIALA, Z. a kol.: *Československá diplomatika*, kapitolu o vývoji diplomatickej činnosti na Slovensku v 1526–1848 spracovala D. Lehotská, s. 376.

⁵⁴ ŠTULRAJTEROVÁ, K.: *Testamenty z rokov 1511–1600 ako prameň k dejinám Trnavy*, s. 40.

⁵⁵ Už od prvej polovice 18. storočia úrad mestského notára vytvoril jednotný formulár, ktorý sa len veľmi málo odlišoval od formulára skúmaných závetov. Bližšie sa formuláru závetov prvej polovice 18. storočia venovala TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia*, s. 22–25.

⁵⁶ I. Tomová uvádza, že vonkajšia podoba závetu (formulár) sa výrazne zmenila počas prvej polovice 18. storočia. Zredukoval sa protokol s intituláciou, invokáciou, arengou, kontext pokračoval arengou a dispozíciou a závet uzavierali povinne publikované podpisy svedkov, prípadne testátora a ich pečate. Možno predpokladať, že snaha o zjednodušenie a usporiadanie jednotlivých formúl svedčí o záujme dosiahnuť lepšiu čitateľnosť, prehľadnosť a právnú záväznosť závetu. TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia*, s. 23.

kov) meštkej kancelárie pri tvorbe obsahovo (aj štylisticky) homogénneho formulára. Štýl a skladbu formulára verejného testamentu v podstatnej miere regulovala prax predchádzajúcich storočí a tak niet divu, že testátori nakoniec pri rozhodovaní sa pre verejnú alebo súkromnú formu zachovávali a dodržiavali takmer totožný spôsob koncipovania jednotlivých testamentov. Predovšetkým medzi súkromnými testamentmi sa iste vyskytli lingvisticky, štylisticky a morfológicky vyspelé a nenapodobiteľné exempláre. Inkriminované svetlé výnimky sviežej, rázovitej a predovšetkým subjektívnej štylizácie, podnetné hlavne pre dejiny mentalít, vo viacerých jazykových mutáciách⁵⁷ (v nemeckých písaných origináloch je individualizácia písomného prejavu markantnejšia a výraznejšia kvôli vzdelanostne a spoločensky vyššie postaveným porúčiteľom) dokumentovali osobnú štylizáciu testátora v procese spisomňovania aktov poslednej vôle. V uvedenom fakte sa prízvukuje len známa skutočnosť, že testamenty viac ako iné súkromnoprávne úkony súdobej právnej praxe formoval/a individuálnym jazykovým prejavom a priamym vkladom aj sám/a iniciátor/ka závetu.

Formulár jednotlivých testamentov (bez rozdielu ich zaradenia k verejným alebo súkromným) neprechádzal počas prvej polovice 19. stor. takmer žiadnymi zmenami. Základná schéma textu sa pridržala vlastne dlhodobo ustálenej petrifikácie a umiestnenia konkrétnych formúl v texte. Navyše každý exemplár prihliadal aj na systematickosť, obsahovú konzistentnosť a prehľadnosť jednotlivých paragrafov nesúcich názov „*Punkt*“, doplnených iba príslušnou radovou číslovkou (tak v nemeckom ako aj v slovenskom znení: „*po prvé, druhé*“, „*erstens, zweitens*“, atď.). Dotknutá štruktúra textu navyše zohľadnila aj hľadisko ľahšej prehľadnosti, keďže každá závetná dispozícia sa vyjadřila v novom odseku.

Prvé zachované trnavské závetu zo 16. a 17. stor., čo sa týka formálno-právnych náležitostí, vykazovali prirodzené rozdiely v používaní a štylizácii formúl, a to invokácie, intitulácie, arengy, narácie, dátumu a v záverečnom umiestnení mien (podpisov a odtlačkov pečatí) svedkov.⁵⁸ Výnimočne sa vyskytla aprekácia v znení: „*Nech je Boh všetkým milostivý*“.⁵⁹ Datovanie zvyčajne neopomínalo miestne dátum. V pokročilej etape vývoja od reformy v r. 1715 sa dovtedy nejednotná koncepcia formulára a ostatných formálno-právnych náležitostí v písanom verejnom závetu ustálila do konca 18. stor. na pomerne štylisticky a jazykovo fixovaný formulár, s ktorým sa stretávame aj v prvej polovici 19. storočia.

Úvodnú (resp. od začiatku 40. rokov 19. stor. záverečnú) koroboračnú poznámku verejných testamentov koncipoval mestský notár alebo podnotár prítomný ako svedok, v jednotnej latinskej redakcii (s výnimkou jej maďarského znenia od 40. rokov 19. stor.). Po nej už nasledoval samotný protokol závetu začínajúci

⁵⁷ V Trnave sa testamenty spisovali v nemčine, slovenčine, maďarčine a stále obľúbenej, živej (aspoň pokiaľ ide o písomnosti právneho a verejno-spoločenského charakteru) a rešpektovanej latinčine.

⁵⁸ ŠTULRAJTEROVÁ, K.: *Testamenty z rokov 1511–1600 ako prameň k dejinám Trnavy*, s. 40–43. Formulár z prvej polovice 18. storočia si v stručnosti všimla aj TOMOVÁ, I.: *Testamenty trnavských mešťanov v prvej polovici 18. storočia*, s. 22–24.

⁵⁹ 3-4-18.

sa vždy verbálnou invokáciou. Formulovala sa v ustálenej podobe: „*V mene Otca, Syna a Duchu Svätého Amen*“,⁶⁰ zaužívala sa aj skrátená verzia: „*V mene najsvätejšej Trojice Amen*“.⁶¹ V minulosti obľúbenú formulu „*Laus Deo*“ (znamenaná v modifikácii troch krížikov) použila jedine Terézia Štatlerová v testamente z 2. marca 1801.⁶² Modlitba tak naďalej vyjadrovala osobný vzťah ku Bohu, transcendentno, závet z tohto uhla pohľadu nezohľadňovali len materiálne, ale aj duchovno. Intitulácia, v poradí druhá formula, predstavovala mužov v ustálenej identifikácii menom, priezviskom, spoločenským stavom („*tunajší obyvateľ, sused trnavský, hieβiger Bürger*“) a povolaním testátora (zvyčajne išlo o drobných remeselníkov, členov tunajších cechov, mestskej honorácie, úradníctva alebo inteligencie).⁶³ U šľachty sa nevynechávalo označenie *nobilis*, pri žene *honesta matrona*.

U žien sa prezentovala intitulácia menom a priezviskom (pôvodným rodovým aj manželovým) testátorky a jej rodinným stavom.⁶⁴ Rýdzo osobnostný charakter závetu vystupoval i pri Ego forme, štandardne používanej v predchádzajúcich storočiach, výnimku dosvedčil verejný závet Kataríny Budákovej z 22. marca 1800. Začínal sa obvyklou latinskou formulou a jednotlivé dispozície sa formulovali v tretej osobe singuláru.⁶⁵ Výrazná väčšina ženských testamentov podliehala dobovému úzu bližšej identifikácie formou ustálenej formuly osobnej výpovede: „*Ja Francisca, rodzena Kucsera, Holubek Mihala nekdý čismarskeho majstra a suseda pozustala vdova*“.⁶⁶ Všeobecné rozšírenie identifikácie osobným

⁶⁰ „*Ve jmeno Otca, i Syna, i Duchu Svateho Amen*“, – 3-20-32. „*Im Namen des Gott des Vatter, und des Sohnes, und des Heiligsten Geistes Amen.*“, napr. 3-20-51 „*Az Atjának, Fiunák, és Sz. Lélek Ystennek nevében Amen.*“ – 3-28-3, 3-22-37.

⁶¹ „*Ve jmeno Nejsvatešej a nerozdilnej Trojice Boha Otca, i Syna, i Duchu Svateho Amen*“, „*Im Namen der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit Gottes Vatter, und des Sohnes, und des heiligsten Geistes Amen*“ – 3-19-1.

⁶² 3-19-12. K. Štulrajterová sa zmieňuje o jej častom výskyte v závetoch zo 16. storočia. In: *Testamenty z rokov 1511–1600 ako prameň k dejinám Trnavy*, s. 41.

⁶³ Kvantitatívne najviac sa vyskytovala intitulácia uvedeného znenia, napr.: „*Ja Galik Michael, vivolenej obci sused, a krajčírsky majster tohoto slobodného a kráľovského mesta Trnawy*“, – 3-25-13 príp. „*Ja Ignatz Kusch, mesčan, a majster pekarsky*“ – 3-24-22.

⁶⁴ Štatistická súvaha všetkých testamentov v rovine rodinného stavu testátoriek vychádzala predovšetkým zo skúmaných intitulácií a chýbajúce dáta sme doplnili o informácie z matričných záznamov (podľa druhopisov matrik uložených v ŠA Bratislava, pobočka Trnava, Rím.-kat. farský úrad Trnava, matriky zomrelých, bežné číslo: 144, 145, 150, 155, 156, 159, 160, 164, 167). Predsa však sme neidentifikovali 12 žien z pohľadu ich zaradenia medzi manželky, vdovy alebo slobodné (príp. panny). Vdovský stav kvantitou (148 žien sa zaradilo medzi vdovy, čo predstavuje 55,22 % z celkového počtu 268 testátoriek) predstihoval ostatné skupiny, čo ale vôbec nie je prekvapujúce, ide o celoeurópsky priemer a všeobecne známy sociálny jav. Manželky percentuálne dosiahli 33,21 %, priradili sme k nim 89 žien. Najmenej početný stav slobodných reprezentovalo len niečo vyše 7,09 % závetov 19 slobodných žien a neploletých dievčat.

⁶⁵ 3-19-3.

⁶⁶ 3-26-14. Nemecké znenie: „*Ich Theresia des Mathias Zimmermann Gessels hinterlassene Wittib*“ – 3-19-1.

stavom vdovy (*Wittib, Witwe, pozustala vdova*), manželky (*Ehegattin, manželka*), slobodnej (*virgo*) zostávalo prítomné v intitulácii.⁶⁷

V priebehu skúmanej etapy dosiahli ženské priezviská stav veľmi podobný súčasnému úzu, hoci prechýľovanie príponou -ová (slovenské ženské priezviská sledovali nemecký vzor bez sufixu) sa vôbec nevyskytovalo, skôr jeho staršia forma: „*Anna Uhrowička, Tessankin*“.⁶⁸ Emancipácia žien v rovine spoločenského titulovania a s tým spojené odpútavanie sa od zaužívaných pravidiel prechádzali podľa znenia testamentov práve v uvedenom období pozvoľnou, nie však priamočiarou a zďaleka nie rýchlou premenou titulovania menom, priezviskom a rodným menom testátorky.⁶⁹ K predmetnej zmene dochádzalo od 30. rokov vedno so zjednodušením intitulácie.

Formulár niekoľkých závetov na sklonku prvej polovice 19. storočia opomenul úplne intituláciu, na identifikáciu postačoval podpis, resp. uvedenie testátora mena na konci testamentu. Zhutňovanie textu, jeho prísna formalizácia v duchu obligatórných zákonných ustanovení, koncentrovaných už výhradne na majetkovú dispozíciu s majetkom (a príp. výkonu pohrebu) sa iste podpísali pod výrazne zredukovaný protokol (obsahoval len skrátenu invocáciu: „*In Namen der allerheiligsten Dreifaltigkeit*“).⁷⁰

Pri rozbere kontextu závetov sa do popredia posúva prirodzene skôr obsah dispozíčných rozhodnutí, menej sa prihliada na arengu (prípadne naráciu), ktorej slová vyslovovali a podčiarkovali stále znova sprítomňovaný prapôvodný význam závetného vyznania – poslednej „investície“ zomierajúceho pre spásu svojej duše. Už v najstarších trnavských testamentoch sa možno stretnúť s úmyslom prejaviť svoju poslednú vôľu v zdravej mysli (formula *sana mente*).⁷¹ Pretrvávajúca baroková zbožnosť meštána 19. storočia nabádala postihnúť a zabezpečiť svetské a duchovné veci ešte v stave duševnej sily, aj keď slabé telo už sužovala mnohokrát nevyliciteľná choroba alebo staroba.⁷² Barokizujúcou formulou

⁶⁷ „*Anna Maria Seeleitnerin zuerst Thomas Werner, fernach Jacobs Steger, demnächst Joseph Poch endlichen aber Franz Fabiani Ehegattin*“ – 3-19-37, štyrikrát vydatá bola aj Mária Hastenteufelová 3-26-39. Na margo opätovného viacnásobných manželstiev žien podotýkame, že pre ženy remeselníkov krátko po smrti manžela to nebolo vôbec výnimočné. Vdovu motivovala snaha o udržanie remeselnej dielne, a preto preferovala výber partnera medzi najbližším profesionálnym okolím nebohého manžela. Bližšie RÚSZ-FOGARASI, E.: Právne postavenie žien v Kluži v 16. storočí. In: Lengeylová, T. (ed.): *Žena a právo, právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Academic electronic press 2004, s. 121.

⁶⁸ 3-20-11, 3-23-10.

⁶⁹ „*Ja Katerina Dobisz, zrodena Hill*“ – 3-20-11.

⁷⁰ 3-27-31, 3-27-17, bez intitulácie 3-27-27, 3-26-28.

⁷¹ „*Ya Yan Androvicz, zdrav rozumu sveho, rozmyslyl sme sobie, ze kazdeho czloveka rozum k czasu, kdz ma z tohto sveta ujeti, skrze tielesne nemoczy obtiessovan bude, zie ne sam sebe y take prvieskych wieczy zapomenuti muse, p/ro/toz sem przed sebou vzal testament a poslednu vouli uczyniti*“. Prevzaté podľa ŠIMONČÍČ, J.: *Slovenské testamety a inventáre z Trnavy z druhej polovice 16. storočia*, s. 79.

⁷² Presne nato poukazovala arenga závetu Blondine Schen z 23. júla 1838: „*habe ich mich nach reifer Ueberlegung an Geist noch wollig gesund, wenn auch an Körper schwächlich entschlossen*“ – 3-26-63.

vyjadřila Rozália Gabnerová úmysel smrteľníka v čase nastupujúceho modernizmu: „na konci života stojaca uvedomiac si, že každému človeku je dané zomrieť, ako nemeniteľný zákon Boží, popri neistote hodiny smrti a horkých následkoch poslednej choroby, rozhodla som sa ešte pri zdravom tele a plnom vedomí vyjadriť svoju poslednú vôľu a týmto spôsobom oceniť dočasnú smrť s pokorou a ochotou môjho srdca milovať Boha, tak teraz ako aj v budúcnosti“.⁷³

Napriek zámeru postarať sa o hmotné statky v dostatočnom časovom predstihu (na čo pomýšľali niektoré manželské páry spisujúce spoločný manželský testament) starosť o posledné veci človeka (zahŕňajúc k nim i spísanie závetu) sa často realizovala až na smrteľnom lôžku. Dokázateľne tak pretrvala prax minulých dôb,⁷⁴ keď z uvedenej príčiny testátor ležiac na posteli („lecto aegritudinis affixa“) ústne prezentoval testament pred svedkami („in Gegenwart der unterschriebenen und gebättenen Hern Zeugen“),⁷⁵ dôvodiac svojou ťažkou chorobou („mit schwären Brustkrankheit“),⁷⁶ zo dňa na deň slabšou fyzickou silou („täglich abgesehenen Leibeskräften“),⁷⁷ svojím vysokým vekom („von dem hiermit zurückgelegten höheren Alter“),⁷⁸ ale predovšetkým sa opieral o ideu „rozvážive istotu smrti ale času a hodzinu nemaice vedomost, nelen duchovni a podla duse než aj včasnych vecach, ktore od mileho Pana Boha sem obsahla ... moju poslednu vulu obsahuici testament nasledujicim spusobem učinit sem sebe uminila“.⁷⁹ Príklad na postupnú transformáciu právneho vedomia s úmyslom prikloniť sa k súčasnému právnemu významu a funkcii možno vysloviť v súvislosti so závetmi reagujúcimi na predchádzanie majetkovým sporom,⁸⁰ ktoré by po smrti testátora mohli vzniknúť medzi dedičmi. Jedinečnú naráciu formulovala Judita Filová dňa 29. marca 1850 urobiac testament preto, „aby sestra moja a jej cera po smrti mojej z krzeva druhu rodinu moju darebne prenasleduvani, neb s nimi mrzutosti nedosli“.⁸¹ Pre absolútnu negáciu duchovnej, náboženskej roviny testamen-

⁷³ „Da ich endes stehende, daß unveränderliche Gesetz! Gottes womit allen Menschen be-
stimmet ist, einmal zu sterben, schon oft und reif Gemühte geführt an bei aber Ungewiß-
heit der Zeit und bittere Umstände meine leztlichen Krankheit wohl beherzigt, also habe
gegenwärtig bei annoch gesunden Leib, und vollkommener Vernunft mich entschlossen
auch meinen lezten Willen zu verfassen, und auf solche Art, dem zeitlichen Todt in aller
Demuth und Bereitwilligkeit meiner Herzens von dem lieben Gott zu aller Zeit, und wie es
demselben immer belieben wird, zu gewärtigen.“ – 3-19-54.

⁷⁴ V súvisi s formulárom stredoerópskych testamentov sa v arenge uvádzal zásadne ťažký
zdravotný stav testátora a uvedená príčina spísania testamentu vystupuje ako obvyklá už
v neskorom stredoveku. Porovnaj napr. obsahovo zhodný a porovnateľný testament plzen-
skej mešťianky Žofky Maršovej z 31. júla 1424, pozri bližšie KRZENCĀ, T.: Gottesfürch-
tig und um das Wohl der Familie besorgt. Stadtbürgerinnen in ihren Testamenten des
hussitischen Zeitalters. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia I.* Praha 1999, s. 158.

⁷⁵ 3-19-28.

⁷⁶ 3-19-1, 3-24-35, 3-27-26.

⁷⁷ 3-19-25.

⁷⁸ 3-19-20, 3-28-17.

⁷⁹ 3-20-52.

⁸⁰ „um alle Streitigkeiten vorzubeugen, die sich nach meinem Ableben ereignen können“ –
3-19-13, 3-20-23, 3-24-52, 3-26-63. „aby skrz nahlu a nenahlu smrt volaka roztržitost ne
bola a moja manželka zadne nachledavani ne mala“ – 3-25-21.

⁸¹ 3-30-48.

tárnych dispozícií sa rozhodli viacerí testátori v 40. rokoch, príklon k akceptácii závetu ako výsostne právneho úkonu je preto zrejmý u Zuzany Balúchovej z 3. decembra 1841. Jej závet nezaradil do protokolu arengu a dispozíciu duše, tela, pohrebu, po aprekácii pokračoval kontext priamo dispozíciou s majetkom.⁸² Testament Anny Müllerovej z 18. apríla 1843 len realizoval právo voľnej dispozície z titulu neexistencie zákonných dedičov.⁸³

Slovenské testamety sa uspokojovali skôr s arengou skráteného vyjadrenia: „*v teškej nemoci postavena pri dobrej vsak nicmenej pamati a rozume postavena*“.⁸⁴ Nemecké originály sa zmieňovali o „*slobodnej vôli plne si zväziac dôsledky svojho konania*“.⁸⁵ Zdôrazňovanie jasnej mysle, náležitej a zrelej úvahy, dlhého zvažovania len podčiarkovali význam a vážnosť celého prejavu poslednej vôle. Nátlak, omyl alebo donútenie neprichádzali do úvahy (spôsobujúce *ipso facto* absolútnu neplatnosť právneho úkonu závetu bez možnosti ratihabície – nápravy po smrti testátora).⁸⁶ Arenga tohto typu (vyskytujúca sa v obdobných variantoch v slovenčine, maďarčine) dokonale zhmotňovala predstavy, motívy zomierajúceho/cej, v presnom a jasne formulovanom obsahu závetu sa zrkadlili všetky pohnútky človeka 19. storočia vedúce k spísaniu testamentu. Eschatologický rozmer arengy tak nielenže traktoval transcendentno (z myšlienky blížiacej sa smrti motív zaopatrenia svojej duše), ale zdôraznením duševnej spôsobilosti k úkonom poslednej dispozície s majetkom sa testátor/ka ešte stále zabezpečoval/la a pomýšľal/la na dočasný, materiálny svet.

Popri prevládajúcich majetkových dispozíciách sa v niektorých testamentoch nachádzali viaceré slovné prejavy ľudovej zbožnosti, v krátkej modlitbe na konci závetu alebo v prosbe o odpustenie hriechov testátora ako aj jeho vinníkov. Uvedomujeme si tak dennodenne prítomnú zbožnosť a silnú vieru trnavských mešťanov (svoju kresťanskú denomináciu a religiozitu s rovnakou intenzitou prežívali muži aj ženy), ktorá sa v hodine blížiacej smrti sprítomnila i v písanom prejave. Jednoznačne sa v nej pretavili idey a predstavy Trnavčanov zomrieť s pocitom vše objímajúcej lásky a zmierenia sa s celou rodinou a okolitým svetom v harmónii pokoja a prísľubu spásy na onom svete.⁸⁷

⁸² 3-27-44.

⁸³ „*ich keinen Gatten, keine Kinder, keine Geschwister habe*“ – 3-27-40.

⁸⁴ 3-19-21, 3-21-7, 3-21-10, 3-21-25, 3-22-12 a ďalšie.

⁸⁵ „*bei meiner vollkommenen Vernunft ganz freywillig und wohlbedacht erkläret*.“ – 3-19-35. Oblúbenú a štylisticky ustálenú formulu nemecky pisaných závetov nachádzame v znení: „*reichlich erwogen, wie gewiß, und unfehlbar der Todt einen jeden Menschen, und zwar zu unbekanter Stunde bevorstehet, und da ich theils von hohen Altern, theils auch wegen meine kränklichen Umständen erkräftet, schon immer mehr das Ende meines Lebens Herzunahme herspüre, daher um nicht überrascht zu werden, habe ich bey meiner annoch reifen Vernunft meiner letzten Willen hiemit ganz freywillig, und wohlbedacht erklären zu wollen*“ – 3-21-35.

⁸⁶ Závet Magdalény Czoborovej z 30. novembra 1830 uvádzal: „*ohne fremden Einflüstern bloß auf die Stimme meines Gewisses achtent! zu verfügen und zwar*“ – 3-25-22.

⁸⁷ Magdaléna Schultzová poukázala 26. novembra 1801 na úmysel odpustenia a zmieru v samostatnej a zreteľnej formulácii: „*Bitte ich jedmänniglich um Verzeihung und Verggebung all des jenigen womit ich jemand beleidiget oder erzörnet habe, wie ich im gegen-theile auch allen und jedweden von Herzen vergebe und verzeihe die mich jemahlen belei-*

Promulgácia – prejav vôle vydavateľa – vyjadrená jednoduchou formulou: „*ostanu moju vôľu oznamujem nasledujúcim spôsobom*“, ⁸⁸ sa vždy predstavovala v spojení s arengou prípadne s naráciou. Rovnako početné boli záveti, v ktorých absentovala a kontext pokračoval priamo paragrafovou dispozíciou.

Pri sledovaní formulára kontextu sa narácia v prvých decéniách 19. storočia vyvíjala do samostatnej formuly, nasledujúcej po arenge, s nadmieru subjektívnymi vyjadreniami testátorov/iek o právnych vzťahoch, viažucich sa na vlastnícke, ako aj rodinné, osobné pomery. Pri pohľade na jej znenia je jasné, že sa predkladali opätovne skôr relevantné informácie o právnych transakciách počas života, otázky rodinných väzieb sa vyskytovali skôr sporadicky (napr. v negatívnom význame obmedzenosti dedičských nárokov potomkov). Hoci systematická a trvalá prítomnosť narácie v každom testamente nebola signifikantná, i tak s prihliadnutím najmä na jej výostný právo-historický akcent a prínos pre dejiny každodennosti možno konštatovať relevantnosť naračných formúl, individualizovaných rôznorodými a neopakovateľnými majetkovými reláciami v každej závetnej výpovedi. Na poprednom mieste stojí preto zvýšený záujem právného historika. Jej úvod tvorila formula ustálená už na konci 18. storočia: „*Co se dotiče maličku majetnost moju*“, ⁸⁹ sledujúca pomerne plasticky len hlavné vývojové línie a udalosti v majetkových a s nimi súvisiacich rodinno-majetkových vzťahoch v čase spísania testamentu. Narácia sa sústreďovala na nehnuteľnosti, ich spôsob nadobudnutia, stav ich doterajšieho zachovania, zveľadenia alebo amortizácie, spoluvlastnícke pomery k manželovi a vedľajším príbuzným, výšku dlhov a pohľadávok a pod. Testátori/ka v nej nikdy neopomenuli uviesť, že disponujú s pozostalosťou samostatne, prípadne, že spadá do majetku spolunadobudnutého. ⁹⁰ Alternatívne, čo nebolo vôbec výnimočné, sa stavali k naračnej časti testamentu mnohí testátori, ktorí chcú zachovať myšlienkovú konzistentnosť jednotlivých testamentárnych dispozícií písomne zachytili v expozícii jednotlivých paragrafov právny stav i konkrétne dôvody vedúce k spísaniu testamentu dotknutých vecí, obzvlášť nehnuteľností. ⁹¹ Mimoriadne zaujímavovo pôsobilo vykreslenie sympatie a antipatie k jednotlivým príbuzným (najmä k deťom, manželovi), o ktorých sa niektorí/ré testátori/ky zmieňovali. ⁹²

diget habe.“ – 3-19-18. Závet Evy Lajstrikovej zo dňa 30. septembra 1838 zdôraznil uvedenú myšlienku v jedinečnom topose: „*verzeihe als eine Cristin allen die mich beleidiget haben, und bitte Gott und meine Nebenmenschen ab um alles was ich im Unwillen ungebührliches gesagt oder getan habe, zugleich hoffe ich als mir gläubige und reutige Christin die allen guten Menschen in der heiligen Schrift verheisene Seligkeit zu erlangen.*“ – 3-27-26.

⁸⁸ „*ostanu vulu moju nasledujicim spusobem oznamujem jaksto*“ – 3-24-55, 3-19-24. Nemecké testamety zvyčajne používali jednoslovnú promulgáciu: „*zwar*“ – 3-19-5.

⁸⁹ 3-19-40, podobne „*S pak moju majetnost nasledujici poradek činim*“ – 3-19-34. Nemecký variant znel: „*Was mein zeitliches Vermögen anbelangt*“ – 3-19-4.

⁹⁰ „*habe ich folgende über meine sämtliches zur freien Disposition stehendes Vermögen testamentarischen Ordnung getroffen als*“ – 3-26-56, 3-23-1.

⁹¹ 3-23-10.

⁹² 3-19-59, 3-19-63 (ide o dva záveti Zuzany Škultétyovej z rokov 1793 a 1803).

Záverečný eschatokol zahŕňal koroboráciu, krátku aprekáciu, odporúčanie do Božieho milosrdenstva a datovaciu formulu, nevyhnutnú pre platnosť závetu. Pod samotnú textáciu sa pripájali vlastnoručné podpisy svedkov, odtlačky ich pečatí a podpis testátora, prípadne odtlačok prsteňovej rodinnej pečate. Svedkovia signovali vždy *manu propria*, naopak testátori neznali alebo neschopní signovania *manu aliena cruce propria*.⁹³ Písomné potvrdenie testátorom/kou aspoň obligátnym krížikom tak nešlo vždy len na vrub negramotnosti, pre niektorých testátorov bolo náročné v čase spísania testamentu (niekedy fyzicky nemožné v čase vážneho ochorenia, napr. mŕtvice) vyhotoviť vlastnoručnú parafu.

Overovacia formula (výhradne sa to dotýkalo súkromných testamentov) koroborácie nadväzovala nevyhnutne na dispozíciu, jej záverečnú vetu: „*A toto je moja ostatná vôľa*“.⁹⁴ Právny význam a opodstatnenosť koroborácie vychádzala z tradičného chápania stredovekej listiny vystavenej úradnou, hodnovernou osobou, inštitúciou o ukončenom právnom konaní, úkone. Z dôvodu platnosti písomného svedectva sa pripájala na jej konci formula o overovacích prostriedkoch, o kancelárii, ktorá vystavila listinu. Poukazovala na nevyhnutný prejav vydavateľa vydať hodnoverné svedectvo o právnom obsahu s plnými právnymi účinkami do budúcnosti. Vo verejných testamentoch spísaných pod dohľadom a pri priamej účasti senátorov a mestského notára záverečnú koroboráciu zvyčajne nahradila úvodná magistrátna formula.

Koroborácie testamentov z písomných vyjadrení testátorov/iek alebo svedkov zdôraznili povinnosť potvrdiť podpisom a odtlačkami pečatí platnosť závetu.⁹⁵ Akcentovala sa najmä predstava, že všetko napísané a doslovne ešte raz prečítané sa má chápať ako dispozícia *mortis causa*. Prejav svedkov o platne vykonanom úkone zriadenia testamentu dokumentovala príkladne formula: „*Niže podpísani, jak sto přítomneho nesrušitelneho poručenstva svedkove požadani, zeznavame a svedčime, že pani při dobrem zdravi a pamati bivse, toto sve nezrušitelne a hodnoverne poručenstvi při našej přítomnosti vespolek zejdenej za spravedlive a nezrušitelne zeznala*“.⁹⁶ Podpisom (i následným spečením

⁹³ „mit eigenen Kreuz desen Testament bestätige.“ – 33-43, „krizikom ale mogim ruk potvrdena.“ – 33-46.

⁹⁴ „Und das ist meine letzte Wille.“; „A toto jest ostatna moja vola“; „És úgy az én utolsó akaratom és dispositióm“.

⁹⁵ Priamo v koroborácii závetu Kataríny Hirmeičovej 15. júla 1803 sa uvádzalo: „Zur Bekräftigung alle obigen habe ich gegenwärtiges Testament dem zu fole die Vollziehung dessen Inhaltes beförderen und anwenden zu wollen, ich Endes fertigte ergebenst, bitte eigenhändig unterschrieben“ – 3-19-33.

⁹⁶ 3-29-22. Všeobecne testujúci uzavierali testament slovami: „Dieser ist mein letzter Willen, und unveränderliche Willensmeinung, welche ich wohlbedächtlich und bey gesunder Vernunft in bey sein deren hierzu besonders erbetenen Herrn Zeugen ofterbath und mit meinem eigenhändigen Kreuzzeichen bekräftiget habe“ – 33-34, 3-28-56, 3-28-8, 3-29-4 (testament Márie Čermákovéj bol vystavený v prítomnosti jej manžela), 3-27-3, 3-26-63, 3-23-1, 3-20-11, 3-20-50, 3-19-54, 3-19-20. Obdobné formuly: „Pro maiori huius robore praesentem testamentariam dispositionem et ultimam voluntatem meam propria manus subscriptione confirmo.“ – 3-21-37, „ich diese mein letzte Willensmeinung ... eigenhändig unterschrieben – mit meinem Siegel bekräftiget.“ – 3- 30-100, 3-27-11, „A toto jest ostatna vula moja, a neb testament, kteri sem ja od punctu do punctu! učinila mnohokrát

testamentu) sa dokonala prejavená vôľa vyhotoviť testament tak po stránke formálnej ako aj materiálnej pred príslušným počtom svedkov (v závete užité vyjadrenie „*coram nobis*“). V holografných testamentoch koroborácia overila vlastnoručne napísaný testament.⁹⁷

Priebeh signovania a potvrdzovania obsahu písaného závetu a skutočného prejavu vôle sa najlepšie predstavil v samostatných koroboračných formulách súkromného závetu Kataríny Čubajovej z 13. októbra 1800: „*K potvrdeniu všetkeho tohto k podpisanemu memu mojemu križik vlasnu ruku dokladám a mne vse-tek tento testament od slova do slova, krze dvoji ctihodneho pana Kaderku prečítani, jak skrz tohto, tak i skrz jinich niže doloženich pánov svetkov! spolu zhromaždenich podpisat dávam.*“ Piaty svedkovia vyznali v latinskom znení: „*vierohodne my dolupodpisani svedčíme, že pani vdova Katarina Csubay dňa 13. októbra 1800 v slobodnom kráľovskom meste Trnave pred nami povolanými tento testament, spísaný v slovenskej reči a pred ňou od slova do slova prečítaný, overila (konfirmovala) a prenechala na exekúciu.*“⁹⁸

Krátkou aprekáciou na záver alebo odporúčaním vlastnej osoby a pozostalých Bohu testátor/ka uzavieral/la svoje rozhodnutie.⁹⁹ Koncentrovaný a prostý názor: „*uzavieram tento testament v mene Všemohúceho Boha, môjho vykupiteľa*“ v podaní Magdalény Sauerovej¹⁰⁰ dokumentoval obvyklú aprekáciu. Požehnanie svojim najbližším, milovaným deťom, vychádzalo z materinskej lásky, odpúšťajúcej a žiadajúcej naposlady, aby sa všetci mali naďalej v láske a svornosti.¹⁰¹ Jej súčasťou sa stala i prosba o modlitby, láskyplná spomienka priateľov, dedičov na testátora, spájajúc úmysel „*pro remedio anime*“ vyprosovať u milostivého Boha odpustenie hriechov a spásu duše i tela.¹⁰² S prihliadnutím na jej zriedkavú

rozvazila a moju vlastnu ruku a pečatku pred pani dole podpisanimi a najedenkrat vespolek přítomnimi podpisala“ – 3-21-20, podobne 3-20-52, 3-20-11. „*Pro maiori huius robore praesentem testamentariam dispositionem et ultimam voluntatem meam propria manus subscriptione confirmo*“ – 3-21-37, podobne 3-23-12.

⁹⁷ „*mit eigener Handschrift verfaßter ... letzter Wille.*“ – 3-29-36, 3-26-34.

⁹⁸ 3-19-60. Totožným spôsobom požiadala o signovanie prítomných svedkov Terézia Wismanová 11. marca 1801: „*auch die dazu aufforderliche ...Hern Zeugen begührend gebeten, dass sie diesen meinen letzten Willen mit ihrer eigener Handschrift und gewöhnlichen Pettschaft von aussen gleichfalls vertigen sollen und möchten.*“ – 3-19-13.

⁹⁹ Ojedinelú formuláciu si zvolila Magdaléna Czoborová v závete z 30. novembra 1830, v ktorom odznela veľmi sugestívna a bohabojná žiadosť, aby „*bol Boh milostivý a milosrdný k mojim deťom a vnukom na ich ceste životom a mne v hodine môjho odchodu*“ – „*bitte ich Gott ermöge meine Kinder und Enkeln durch ihren ganzen Pilgerlauf mir aber jetzo und in der Stunde meines Scheidens gnädig und barmherzig sein.*“ – 3-25-22, podobne Anna Roderová dňa 21. mája 1849 žiadala deti o jednotu a vzájomnú úctu medzi sebou, k čomu im dala svoje požehnanie – 3-28-43.

¹⁰⁰ „*dieß ist mein letzter Wille welcher ich ebenfalls in Namen des allermächtigen Gottes meines Erlesers schliese*“ – 3-20-23, podobne 3-24-35, 3-25-36.

¹⁰¹ O tom sa zmienila Rozália Benyová v závete z 18. decembra 1800: „*Na posledi zavíráam tento testament, požehnaní me materinské všetkim mojim milim detom zanechavam, Pánu Bohu jich poručam, abi jich v pokoji, svornosti a laske pozehnal Boch! Otec, Boch Sin! i Boch Duch Svaty Amen.*“ – 3-19-10, podobne 3-25-46.

¹⁰² „*befehle ich meine Freunde sämtlich in den göttlichen Schutz und Fürsorge damit sie ich jederzeit nach Möglichkeit meiner arme Seele erinnern wollen.*“ – 3-19-54, 3-19-63, 3-

frekvenciu v zachovaných exemplároch sme toho názoru, že aprekácia nebola pevnou súčasťou formulára, dokresľovala v podstate celkový psychický stav testátora/ky pred smrťou.

Celkom na záver sa pripájala datovacia formula s miestnym a časovým údajom. Datovanie vnímali od najstarších čias ako obvyklý nástroj identifikácie listinného dokumentu. Zavedením do praxe z. čl. XXVII/1715 (§ 10) nadobudlo datovanie charakter nevyhnutného a obligatórneho materiálneho prvku testamentu, determinujúceho a viažuceho na seba platnosť a záväznosť celého aktu. Obvyklým sa stalo spojenie: „*So geschehen in Tyrnau, den 1. August 1800*“ a v prípade, že na začiatku verejného testamentu bola prítomná úvodná magistrátna formula, na konci sa už len notifikoval dátum výkonu úradného aktu poznámkou: „*Actum Anno, mense, die, locoque ut supra*“.

* * *

Na podklade trnavských závetov prvej polovice 19. stor. sa uspokojivým spôsobom overila prvotne prezumovaná myšlienka, že závet musel vyhovovať určitým obsahovo-štylistickým a formálno-právnym náležitostiam skúmaného obdobia. Normatívny stav uhorských zákonov sa realizoval aj na príklade Trnavy v prvej polovici 19. storočia. Už prax prvej polovice 18. stor. dokázala, že relevantné z. čl. XXVII/1715, príp. z. čl. CVII/1723 sa striktné dodržiavali, na čom mal zásluhu hlavne magistrát, ktorý sa postaral o celý úkon spísania, spečatenia, prezentovania, archivovania a publikovania verejného testamentu. Jeho vplyv, najmä na koncipovanie jednotlivých paragrafov závetu, sa odrazil aj v skladbe formulára (podobne sa koncipovali aj súkromné závety). Typizácii a strohej štylizácii sa nevyhli skúmané závety, zrejme ide o celouhorský trend rozšírenia kancelárskeho, úradníckeho štýlu, predsa však závety ako úkony súkromnoprávneho charakteru poslednej vôle sa stále koncipovali v subjektívnej forme. Odchýlky však ešte možno nájsť v niektorých ojedinelých súkromných závetoch, ktorých obsahová konštrukcia nesie v sebe stopy staršej barokovej zložitosti trnavských testátorov a ostatnej výpovede o svojom osude. Nemnohé štýlotvorné diferenciácie, vychádzajúce z osobitných pohnútok zomierajúceho, nám nebránia vytvoriť jednotný formulár, pozostávajúci z aprekácie, intitulácie, arengy, úvodného paragrafu o duši a tele, narácii vzťahujúcej sa k majetkovej podstate, promulgácie, paragrafov závetných dispozícií, vrátane povinných legátov pre mestské inštitúcie, záverečnej koroboračnej formuly a datovania. Neopomenul sa prirodzene ani podpis a pečať testátora, nahrádzaný v niektorých prípadoch signovaním *manu aliena* a vlastnoručnou parafou testátora v tvare „kríža“ (častejšie zastúpeným siglou X). Testamentárna sloboda sa tak naplňala len v obsahu testamentárnych dispozícií (obmedzených pre mešťanov výhradne obyčajovým právom dovtedy nekodifikovaným), nie však v rovine formálno-právnej, kde poručiťelia viazala záväzná celouhorská právna úprava a taktiež zaužívaná a legalizovaná notárska prax mestských úradníkov, prítomných pri úkone spísania záve-

25-22. O odpustenie hriechov (vlastných i svojich vinníkov) prosila Eva Lajstríková 3. februára 1842 – 3-27-26.

tu, jeho archivácii a exekúcií, ktorí tak ovplyvňovali písomný prejav *mortis causa viac*, než by sme sa doposiaľ domnievali.

FORMALRECHTLICHE SEITE DER TESTAMENTE DER BÜRGER VON TRNAVA IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Adriana Švecová

Die formelle Seite der Bürgertestamente war eine lange Zeit kein Thema. Von den Testatoren wurde das Gewohnheitsrecht berücksichtigt, wobei eine einheitliche Testamentsgestaltung allmählich entwickelt wurde, die eine unifizierte Gestaltung im 19. Jh. auf dem gesamten Ungarnsgebiet erreicht hatte. In Trnava kam zu einer Harmonisierung im Laufe des 18. Jhs. gemäß ges. Artikel XXVII/1715. Trotzdem gab es eine Gestaltungs-verschiedenheit des Testaments immer noch in den königlichen Freistädten weiterhin. Der Tyrnauer Bürger ließ sein Testament vor den zwei Stadtgemeindevertretern und einem Notar verfassen, beurkunden und in das Stadtarchiv eingeben. Dieses Verfahren wurde sogar noch im 19. Jh. verwendet. In diesem Fall handelte sich um das öffentlichen Testament, das sehr populär und vorwiegend in Tyrnau wegen der Ingerenz des Magistrats war. Die andere Form stellte ein Privattestament (eigenhändig oder mit anderer Hand geschrieben) vor.

Gemäß ges. Artikel XXVII/1715 wurde eine formelle Testamentgestaltung geregelt: eine pünktliche und klare Personenidentifizierung, ebenfalls eine genaue Nachlassbezeichnung. Nicht erwünscht wurden korrigierende schriftliche Verbesserungseingriffe (natürlich gefunden) und unlesbare Handschrift. Sowohl obligat galten Datum und Ausfertigungsort, als auch Zeugenunterzeichnung, Notar- bzw. Erblassersignierung (es war ausreichend manchmal eine eigenhändige Kreuzunterzeichnung). Grundsätzlich musste es eingehalten werden, dass ein Testament in einer für den Testator verständlichen Sprache verfasst werden musste oder mindestens der Testamentinhalt für den Testator verständlich werden sollte. Die Abfindungspflicht wurde vollständig erfüllt, wenn das Testament spätestens bis zu einem Jahr nach dem Todestag des Erblassers veröffentlicht wurde. (Die Veröffentlichung wurde in Anwesenheit entsprechender Personen und der Stadtgemeindevertreter gemacht).

Die Einführung eines öffentlichen Testaments erreichte in dem 18. und 19. Jahrhundert eine einheitliche typisierte Gestaltung mit folgenden Angaben: Ort, Zeitpunkt, Familien- und Gesellschaftsstand, Beruf des Testators (wenn sich um eine Frau als Testatorin gehandelt hatte, wurde der Beruf des Ehegatten eingetragen). Wenn der Testator ein Sterbender war, wurde da sein schwer kranker Zustand mit einer Bemerkung gemacht, dass er nicht fähig wäre, seinen letzten Willen selbst zu verfassen. Dazu gehörte noch eine obligatorische Ergänzung über gesunde Geistesfähigkeit des Testators in Bezug auf das Rechtsgeschäft von Todes wegen. Als eine letzte Anordnung galt, dass der Erblasser seine Übereinstimmung mit den Rechtsfolgen dieses Verfahrens deutlich persönlich mündlich vor den Zeugen äußerte.

Für alle Testamente war im Allgemeinen ein typisiertes Formular charakteristisch: Ego(Ich)-Form in Intitulierung, allgemeine Arenga, eine Verfügung mit der Seele und Körper, eine knappe Lebensdarstellung in Naration (Beschreibung eigenen Schicksals, der Lebensgeschichte und der Schwerpunkte, z. B. Tod der Verwandten, Pestepidemie im Jahre 1831, eine Währungsdevaluation im März 1811, Brand oder Kriegszüge usw.), dann die testamentarische Disposition, die unter den Punkten (Paragraphen) geregelt war, seltene Korroboration und verpflichtetes Datum, Unterschriften des Testators und Zeugen. In den Privattestamenten ist die Ingerenz und Vorhanden des Erblassers noch eindeutiger und mehr sichtbar, ausgedrückt in den persönlichen und unwiederholten Narationsformeln, nämlich bei der Testamentsbegründung und in der Abschlussapre- kation und bei der Bestimmungsbegründung einzelner Legaten und Erbfolgen. Der Gesamtstil und die Formulierung werden nicht so konsequent und konzeptual einheitlich wie in das öffentlichen Testament verfasst.

Übersetzt von Adriana Švecová

CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE.
PŘIPOMENUTÍ HISTORIE A SOUČASNÝ STAV¹

KAREL MARÁZ

Maráz, K.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (The Recollection of Its History and Present State). Slovenská archivistika, Vol XLII, 2007, No 2, p. 78–92.

The paper deals with the history of publishing the edition of Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (CDB) and with the publishing efforts of experts since 18th century. At the end, the present state of work on CDB and the summary of all the issues published up to the moment are covered.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Codex. Czech documents collection. Diplomatic material. Edition.

PhDr. Karel Maráz, PhD., Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále *CDB*) neboli *Český diplomatář* či zkráceně *Kodex* náleží mezi základní edice diplomatického materiálu českých zemí. Až bude jeho vydávání dokončeno, bude obsahovat všechny diplomatický materiál od počátku českých dějin až do roku 1310. Snahy o jeho vydávání sahají až do 18. století, již dříve ovšem historikové v českých zemích s listinami a listy pracovali. Debaty, představy i názory byly z dnešního pohledu často poměrně naivní, přesto jistě záslužně a podněcovaly snahu začít edici vydávat.

Mezi historiky českých zemí, jenž ve větší míře již v 17. století pracovali s listinným materiálem a některé listiny publikovali, jmenujme alespoň Bohuslava Balbína s Tomášem Pešinou z Čechorodu, výběrový český diplomatář jako součást sbírky pramenů měl hodlat vydat M. Ziegelbauer.² O vydání listáře k českým dějinám se chtěl pokusit piarista Gelasius Dobner. Nepodařilo se mu sice záměr zrealizovat, mnohé kusy však publikoval v *Annales* či *Monumenta*

¹ Příspěvek, jenž je napsán za pomoci výzkumného záměru MSM 0021622426, si nečiní nárok na vyčerpávajícím způsobem popsané dějiny vydávání *českého diplomatáře*. Jeho smyslem je znovu upozornit na tento projekt a ukázat aktuální stav prací v roce stého výročí od ukončení vydávání prvního dílu *Kodexu*. Za laskavou možnost publikovat text ve Slovenské archivistice i velkou vstřícnost a především trpělivost jsem vděčen Dr. Julii Ragačové.

² K tomu srov. ŠIMEČEK, Z.: *Českomoravský diplomatář v programu České společnosti nauk*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historicko-filologická, 1952, s. 1–2. Srov. k tomu i práci ŠIMEČEK, Z.: *K počátkům české diplomatiky (Diplomatická studie od Ziegelbauera po Dobrovského)*. Časopis Matice moravské (dále ČMM) 86, 1967, s. 101–124.

historica Bohemiae. Vypracoval rovněž registry některých listin z let 1019–1760; ty bohužel publikovány nebyly.

Ještě dále ve snaze o diplomatář dospěl rajhradský benediktin Bonaventura Pitter (Piter). Hodlal vydat diplomatář všech moravských klášterů a podnikl v tomto směru mnoho práce. Pro jeho předčasnou smrt roku 1764 zůstal *Monasticon historico-diplomaticum omnium Moraviae monasteriorum* i *Corpus scriptorum Bohemiae* toliko v rukopisné podobě.

Na Pittera navázal František Martin Pelcl. Společně s Josefem Dobrovským vydal dvoudílné *Scriptores rerum Bohemicarum*.³ Závažnou se jevila také přednáška Františka Martina Pelcla na schůzi Královské české společnosti nauk dne 5. srpna 1786, koncipovaná jako návrh na vydávání českomoravského diplomatáře s pracovním názvem *Diplomatarium Bohemo-Moravicum*.⁴ Jestliže dříve Dobner zpracovával registry až do roku 1760, byl již Pelcl poněkud strážlivější a navrhoval, že by českomoravský diplomatář měl sahat od nejstarších písemností po rok 1346, tedy do počátku vlády Karla IV. Práce ovšem postupovaly pomalu a byly rovněž dosti nákladné a tak se Pelcl zaměřil na registář.⁵ Ani shromažďování listin ale nebylo prací jednoduchou, jakkoli zpočátku postupovalo rychle. Pelcl tak předložil roku 1797 Královské české společnosti nauk seznam českých a moravských listin s názvem *Summaria diplomatum Bohemiae et Moraviae ab a. 1048–1306*. Pro finanční problémy ale k otištění nedošlo a v budoucnu téma diplomatáře dokonce Královskou českou společností nauk opustilo. Mnohé z Pelclových opisů převzalo české Vlastenecké muzeum (dnešní Národní muzeum), většina však našla umístění s Pelclovou pozůstalostí v hraběcí knihovně Thunů v Děčíně. V roce 1831 hodlal vydat diplomatář František Palacký. Jeho diplomatář měl končit znovu rokem 1346, tedy nástupem Karla IV. na český trůn. Palacký za pomoci W. W. Tomka, K. J. Erbena a dalších badatelů shromáždil za dvacet let cca 4 000 opisů listin, jež se souhlasem stavů ukládal v Vlasteneckém muzeu, leč zůstalo zde vždy toliko u opisů, bez jakéhokoli aparátu a diplomatického zhodnocení. Tyto listiny jsou dnes zvány *Muzejním diplomatářem* (obr. 1) a při pracích na *CDB* k nim rovněž přihlížíme.

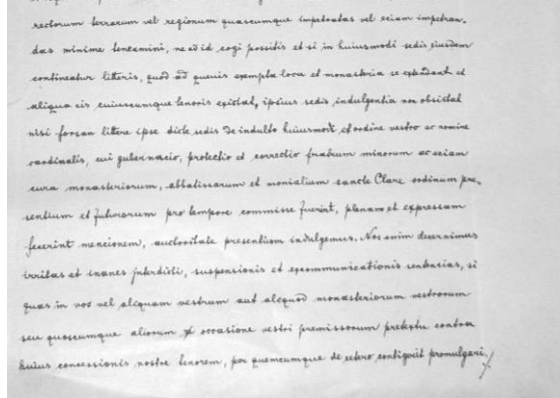
V roce 1836 ovšem první díl jednoho diplomatáře tiskem vyšel. Nebyl to však český či českomoravský diplomatář, nýbrž pouze moravský s názvem *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále *CDM*), který začal vydávat Antonín Boček.⁶ Diplomatař zaujal a Boček byl moravskými stavy jmenován moravským zemským historiografem i archivářem (historiografem 1837, zemským archivářem 1839). Bohužel ale *CDM* Boček znehodnotil svými četnými moderními padělkami. Postupoval přitom velmi chytře. Falza totiž nevyráběl fyzicky

³ PELCL, F. M. – DOBROVSKÝ, J. (edd.): *Scriptores rerum Bohemicarum*. Praeae 1782–1784.

⁴ Zřejmě tehdy byl předneseno Pelcovo *Ueber die Nothwendigkeit und Mittel ein Diplomatarium Bohemiae zu veranstalten*.

⁵ PELCL, F. M.: *Repertorium der böhmischen und mährischen Diplome bis zum Jahre 1309* jinak *Summarium diplomatum Bohemiae et Moraviae*. Na zpracování moravského materiálu se podílel Jan Petr Cerroni, jenž plánoval vytvořit evidenci listin do roku 1526.

⁶ BOČEK, A. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I*. Olomucii 1836.

(v originále), nýbrž je vždy toliko stylizoval. Vyloučil tím – v případě pochybností – možnost zkoumat tzv. vnější znaky písemností, které představuje písmo, psací látka, pečeť ad. Definitivní odhalení falz se proto povedlo až brněnskému Jindřichu Šebánkovi ve 30. a 50. letech 20. století.⁷ Vydání prvního dílu *CDM* patrně způsobil Palackého rezignaci na diplomatář český. Bočkovi pokračovatelé dovedli edici *CDM* až do počátku roku 1411, do smrti posledního lucemburského samostatného moravského markraběte Jošta.⁸ Provizorní náhradu diplomatáře tak tvořila českomoravská regesta, které započal v roce 1855 vydávat pražský městský archivář Karel Jaromír Erben⁹ a na nichž odvedl rozhodující kus práce Josef Emler.¹⁰

Zlom k lepšímu ve věci diplomatáře nastal na sklonku *Obr. 1*

19. století. První podnět dal Josef Emler roku 1877. V článku *O potřebě vydávati diplomatář český a o tom, jak by se to díti mělo* stanovil některé z nových pravidel pro pořizování dalších opisů listin a listů i to, že diplomatář má být doveden do smrti Václava IV., tedy do 16. srpna roku 1419.¹¹ Emlerovi se za pomoci četných spolupracovníků podařilo

⁷ Článků a studií k padělkům bylo více, nicméně nejpreciznější a nejpůlnější rozbor falz a jejich seznam provedl J. Šebánek. Srov. k tomu např. FRIEDRICH, G.: *Kodex Tišnovský. Příspěvek k poznání novověkých padělků v moravském diplomatáři*. Český časopis historický (ČCH) 3, 1897, s. 359–372; FRIEDRICH, G.: *Nová řada moderních padělků v moravském diplomatáři*. ČCH 6, 1900, s. 195–203 a zejm. ŠEBÁNEK, J.: *Moderní padělků v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*. ČMM 60, 1936, s. 27–84; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Kritický kometař k moravskému diplomatáři (Zpracování látky z III. sv. Bočkova mor. kodexu)*. Praha 1952.

⁸ BRETHOLZ, B. (ed.): *CDM XV*. Brünn 1903.

⁹ ERBEN, K. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) I. Pragae 1855.

¹⁰ EMLER, J. (ed.): *RBM II–IV*. Pragae 1882–1892.

¹¹ EMLER, J.: *O potřebě vydávati diplomatář český a o tom, jak by se to díti mělo*. Časopis Českého muzea (dále ČČM) 51, 1877, s. 610 ad. Ukázalo se totiž mj., že mnohé z opisů

za přibližně dvacet let shromáždit kolem 15 000 opisů listin. K jejich kritickému zhodnocení však nedošlo, neboť Emler byl velmi pracovně zaneprázdněn a navíc po těžké nemoci předčasně zemřel v roce 1899. To již však došlo k pozitivnímu podstatnému obrátu ve věci diplomatáře, především díky snaze Jaromíra Čelakovského. J. Čelakovský nejen jako badatel, nýbrž i jako politik pravidelně na půdě českého zemského sněmu upozorňoval na nutnost diplomatář vydat, až k tomu opravdu došlo.¹²

Dne 11. ledna 1898 předseda zemského českého sněmu, zemský maršálek Jiří Kristián Lobkovic, nařídil sněmovnímu rozpočtovému výboru projednat návrh příslušného rezortu Zemského výboru, aby do příštího zemského rozpočtu byla zařazena částka na vydání českomoravského diplomatáře. Návrh byl projednán a 1. března 1898 na diplomatář určena částka 1 000 zlatých. Celé záležitosti pravděpodobně pomohl fakt, že se chystalo uctění stých narozenin Františka Palackého a českomoravský diplomatář navazoval na Palackého diplomatářové snahy.

Vydávání českomoravského diplomatáře sice započalo v době vzniku teritoriálních diplomatářů v Evropě, nicméně objevily se i komplikace odborného rázu. A hned několik. Z nich musíme připomenout alespoň diskusi o tom, zda je i pro tento materiál možno pracovat Sickelovou metodou srovnávání písma a stylu. Předmětem sporu se stala i obecně účelnost kritické edice, neboť mnozí poukazovali na skutečnost, že plně postačí písemnosti toliko spolehlivě přetisknout a opatřit poznámkami. Diskusi vyvolal také rok, k němuž měl být diplomatář doveden. Stále se ještě uvažovalo o 1419, tedy roce smrti českého krále Václava IV., což byl – jak jsme viděli – i dřívější návrh Josefa Emlera. Byť se nám dnes takové představa zdá být snad až úsměvná, připusťme, že v tehdejších českých zemích tomu tak být nemuselo. Vždyť moravský diplomatář, založený roku 1836 A. Bočkem, dospěl v roce 1897 do roku 1407.¹³ Jenže *CDM* nebyl kritickou edicí, takže práce na něm postupovaly velmi rychle. *CDM* ovšem otevíral rovněž další otázku, totiž v jakém poměru nově plánovaný diplomatář – zatím označený pracovně jako českomoravský – a již existující moravský, budou. V neposlední řadě šlo o to vybrat vhodného editora. V zásadě bylo uvažováno o kandidátech třech – Ladislavu Klicmanovi, Josefu Teigem a Gustavu Friedrichovi. Ještě roku 1898 byl vybrán Gustav Friedrich (1871–1943) a řekněme otevřeně, že to byla šťastná volba.

Přes Friedrichovo mládí – bylo mu tehdy pouhých 27 let – měl za sebou tento již publikovaný diplomatický pokus.¹⁴ Navíc se mohl prokázat patričním vzdě-

z dob Palackého jsou prakticky bezcenné díky tomu, že byly prostými opisy bez základních údajů, třeba o pečeti.

¹² K vývoji před Friedrichovým vydáváním diplomatáře srov. zejm. FRIEDRICH, G.: *Český diplomatář a jeho program*. ČCH 7, 1907, s. 223–228; PÁTKOVÁ, H.: *O regestech. Poznámky k vývoji české edice*. Archivní časopis (dále AC) 47, 1997, s. 65–73.

¹³ BRANDL, V. (ed.): *CDM XIII*. Brunn.

¹⁴ FRIEDRICH, G.: *O kanceláři a listinách markrabat moravských Vladislava a Přemysla (1198–1239). Příspěvek k české diplomatice*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historická 9, 1896, s. 1–43.

láním, náležel k absolventům vídeňského *Institutu für österreichische Geschichtsforschung*, disponoval vynikající pamětí i optimismem, což byla záležitost rovněž potřebná. Program diplomatáře publikoval v článku *Český diplomatář a jeho program*, v němž – poté co shrnul dosavadní snahy o vydávání *Kodexu* – jej definoval jako edici všech středověkých diplomatických pramenů (listin, mandátů, listů a úředních knih – formulářových sbírek), týkajících se českých zemí, od nejstarších dob do roku 1310.¹⁵ Celá materie se měla podle mínění Friedricha vejít do šesti svazků – mezníky jednotlivých svazků by byly doby vlády jednotlivých českých králů s tím, že šestý a poslední svazek by byl věnován formulářům; zde pak Gustav Friedrich počítal se spoluprací Jana Bedřicha Nováka.¹⁶

Zdá se, že Friedrich se pustil do práce s chutí. Nicméně metoda, jakou pracoval, by dnes neměla mnoho šancí na úspěch. Gustav Friedrich prováděl excerpce diplomatického materiálu po domácích archivech, přičemž většinou vystačil s pauzákem a tužkou; fotografie tehdy pro vědecké účely nebyla samozřejmostí. Jeho geniální paměť – a příznějme, že i okolnosti – vedly k tomu, že mladý editor nosil do tiskárny edici po jednotlivých arších, tj. listinách. Tiskárna pak arch vysázela a vytiskla. Než došlo k definitivnímu vytištění, musel editor přinést další arch s další listinou. To je rovněž konečně také důvodem, proč se jako data vydání prvního dílu *CDB* uvádějí léta 1904–1907. První díl edice totiž vycházel sešitově.

Pozitivní záležitostí rovněž bylo to, že český zemský sněm částku věnovanou na vydání edice zvyšoval, takže z 1 000 zlatých první dotace se roku 1903 stalo 6 000 korun. Dotace byla určena na zaplacení tisku *Kodexu*, cestovné a měsíční paušál editorovi. Zřejmě z uvedeného zdroje nebyl Friedrichovi vyplácen plat. Bohužel někdy se ukázalo jako problém dotaci za příslušný rok vyčerpat.

Jestliže se diplomatář rozjel poměrně rychle, napříště tomu tak být již nemělo. Friedrich sice hned roku 1907 začal připravovat druhý díl edice (nyní však již nebyly listiny tisknuty po arších), zahrnující diplomatický materiál let 1198–1230, nevytvářel si ale žádný vědecký a pomocný aparát. Postupně tak zjišťoval, že přibývá dosti materiálu a navíc se komplikují i vztahy diplomatické. Přesto mu v roce 1909 tiskárna vytiskla opět několik archů a v roce 1908 vydal *Acta regum Bohemiae selecta phototypice expressa. Codicis diplomatici regni Bohemiae apendix* (I. díl, dále *Acta regum*), nákladnou obrazovou publikaci k v *CDB* otištěným listinám.¹⁷ I druhý díl diplomatáře Friedrich nakonec zvládl (1912), avšak optimismu i sil mu ubývalo. Není se co divit, tak náročně pojatá edice není pro jediného člověka. Z třetího dílu již v korespondenci kolegům vyjádřil

¹⁵ FRIEDRICH, G.: *Český diplomatář*, s. 223–228 (dosavadní snahy o vydání *CDB*), s. 228–240 (program *Kodexu*) a s. 240–243 (ukázky zpracování tří listin diplomatářovým způsobem). Dále k tomu srov. FRIEDRICH, G.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Zprávy Zemského archivu království Českého 1, 1906, s. 96–108. Podrobné ediční zásady zde nemohu rozebírat, neboť by tím článek značně stránkově nabyt. Zájemce je najde v tomto článku citovaných pracích.

¹⁶ FRIEDRICH, G.: *Český diplomatář*, s. 228–229, s. 229, pozn. 1.

¹⁷ FRIEDRICH, G. (ed.): *Acta regum I*. Praeae 1908.

otevřené obavy. Svědčí o tom alespoň dopis Friedrichovu brněnskému příteli a kolegovi F. Navrátilovi z 16. června 1912, v němž Gustav Friedrich mj. napsal: „*Když tak nyní materiál okukuji, dostávám z toho III. dílu trochu strach; nu ale snad ještě něco vydržím.*“¹⁸ Navíc přibýly i nepříznivé vnější okolnosti. Komplikující se mezinárodní situace vygradovala v rozpoutání první světové války. V roce 1914 editor své cíle ještě obhájil, a na jaře téhož roku dostal přidělenou dotaci 8 500 korun na rok 1915, jež měla být Zemskou správní komisí českou po vypuknutí první světové války škrtnuta, nakonec také uhájil – byť ne v původní výši. Bylo však evidentní, že dojde napříště k četným omezením jak finančním, tak ve věci badatelských cest. G. Friedrich obdržel sice poměrně skromnou dotaci na diplomatář ještě na rok 1917, avšak zdá se, že jistě vyčerpání z práce vedla G. Friedricha k tomu, že napřel svůj badatelský zájem jinam. Za první světové války bylo vytištěno toliko 10 archů diplomatáře, po válce přidal G. Friedrich ještě asi 20 dalších. Avšak i nyní se objevily problémy – nebyly vhodné litery, nastaly potíže s tiskárnou, papírem a nelze zapomenout ani na to, že G. Friedrich byl zaměstnán i dalšími úkoly. Jistě se zde postupně projevily – vedle již pramalé Friedrichovy chuti pokračovat v edici – rovněž na konci 30. let 20. století. Další mezinárodněpolitické komplikace na sebe nedaly dlouho čekat – lidstvo nezadržitelně mířilo ke druhé světové válce. Je si třeba uvědomit, že práce na *Kodexu* nutně překračují a i v době Republiky československé překračovaly možnosti a síly jednotlivce. První svazek III. dílu, dovedený do 24. května 1238, nakonec ale vyšel, byť až po Friedrichově smrti, v listopadu roku 1943.¹⁹ G. Friedrich ještě provedl v edici korektury, vydání se ovšem již nedočkal. V roce 1935 vydal Gustav Friedrich ještě III. díl *Acta regum*.²⁰ V jeho pozůstalosti však zůstala značná část materie pro svazek druhý třetího dílu, leč ten jako druhý sešit III. dílu – s listinami od června 1238–1240 – vydal v Olomouci až roku 1965 Zdeněk Kristen (1902–1967).

Friedrichův diplomatář nevyvolal příliš velkou odezvu ve formě recenzí. Zatímco v Čechách byl v podstatě přijat, v zahraničí byl velmi kritizován.²¹ Také

¹⁸ Přetisk ŠEBÁNEK, J.: *Gustav Friedrich a jeho Kodex (Zamyšlení jubilejní)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské university (dále SPFFBU) C 18–19, 1971–1972, s. 136, pozn. 31. Protože samotný G. Friedrich hovoří – jak z citátu plyne – výslovně o dílu, označují proto v tomto svém článku dělení *CDB* na díly, jež se skládají ze svazků, přestože by snad bylo logičtější označení opačné; ostatně při vůbec prvním vymezení diplomatáře G. Friedrich hovořil o šesti svazcích jak bylo uvedeno výše v textu. Nicméně zdá se, že posléze od takového označení upustil.

¹⁹ Na titulní straně má mylné vročení 1942.

²⁰ FRIEDRICH, G. (ed.): *Acta regum III*. Pragae 1935.

²¹ Za všechny recenze srov. alespoň ERBEN, W.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Jussu comitiorum regni Bohemiae edidit Gustavus Friedrich. Tomus I unde ab a. DCCCXV. usque ad a. MCXCVII. Pragae 1904–1907, sumptibus comitiorum regni Bohemiae, typis Aloisii Wiesneri, XII + 567 S. 4°. Acta regum Bohemiae selecta phototypice expressa. Codicis diplomatici regni Bohemiae apendix. Jussu comitiorum regni Bohemiae edidit Gustavu Friedrich. Fasciculus I continens tabulas I–XIII et XV. Pragae 1908. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (dále MIOG) 32, 1911, s. 641–654. Přehled recenzí na Friedrichův *Kodex* srov. např. in: ŠEBÁNEK, J.: *Zásady vydávání Českého diplomatáře*. SPFFBU C 4, 1957, s. 6.*

R. Koss jako představitel německé historické obce v českých zemích adresoval diplomatáři Gustava Friedricha značnou polemiku, motivovanou Kossovým postojem právního historika.²²

Po Kristenově smrti osířel i zbytek materie třetího dílu. Náležela sem falza a dodatky, pochopitelně chyběly i rejstříky. Vydávání těchto partií se ujal na olomoucké filozofické fakultě Palackého univerzity Jan Bistrický (* 1930), jenž je vydal v roce 2000, resp. 2002.²³

Smrtí Gustava Friedricha zůstal materiál pro *Český diplomatář* mladší roku 1240 opuštěn. O pokračování se přihlásil brněnský editor a pozdější profesor i první místopředseda mezinárodní diplomatické komise Jindřich Šebánek.

Písecký rodák Jindřich Šebánek (1900–1977) pomýšlel na vydávání edice *CDB* již před smrtí G. Friedricha, když se tento k vydávání dlouho nevracel. Dočkal se však až po Friedrichově úmrtí a ukončení 2. světové války. Teprve tehdy byl Šebánek oficiálně úkolem vydávat *Český diplomatář* pověřen. Trvalo to ovšem ještě určitou dobu, a to přesto, že Jindřich Šebánek hned po válce jasně deklaroval svou snahu četnými studiemi z oblasti diplomatiky a diplomatáře.²⁴ Posečkat ovšem musel až do počátku 50. let 20. století.

Nový editor se domníval, že by bylo možno *Kodex* do roku 1310 dokončit do 20 let. Vědom si Friedrichových nedostatků a především absence vědeckého kritického aparátu, jež nedovolovala Friedrichovi pokračovat úspěšně v práci dále, „založil“ J. Šebánek *Kodex* znovu a napsal k němu nový program.²⁵ Zajisté vycházel z programu Friedrichova diplomatáře, ale upravil jeho zásady na diplomatický materiál Václava I. a Přemysla Otakara II. Nadto dosti modernizovali edici, kam zejména přidal *prolegomena diplomatica* (*De diplomatibus Bohemiacis ... editis*), vyobrazení a popsání pečeti (*Exemplaria, quibus sigilla chartarum illustrantur, phototypice aut in CDB ... aut hic in paginis sequentibus expressa*), podrobné postžení a vyobrazení písařských rukou (*Exemplaria, quibus scriba-*

²² KOSS, R.: *Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus nec non (sic!) epistolaris regni Bohemiae (Studien zum älteren böhmischen Urkundenwesen). I. Teil. Prag 1911.* Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. Im Vereine mit den Andersen Fachprofessoren der Geschichte (hg. Von A. Bachmann, E. Perunsky). Mit Unterstützung des hohen Ministerium für Kultus und Unterricht 16, 1910.

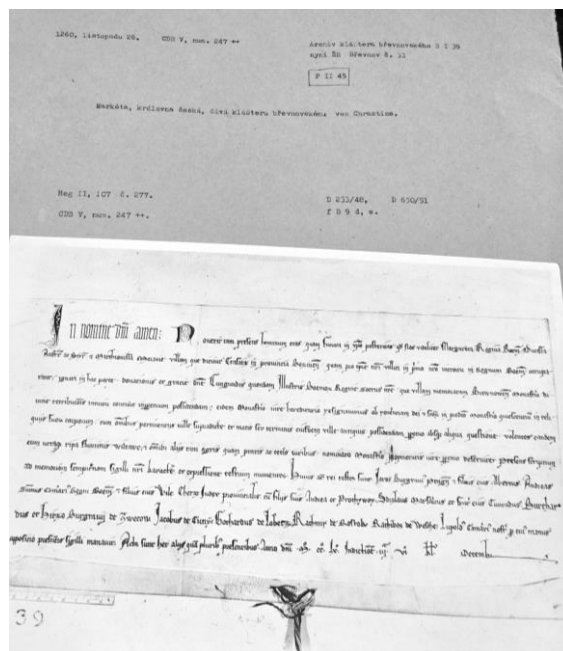
²³ Srov. k tomu např. BISTRICKÝ, J.: *Slovo o CDB III.* In: Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka. Sborník příspěvků. Publikace Moravského zemského archivu v Brně, nová řada sv. 8. K vydání připravil: K. Smutná a kol. Brno 2000, s. 89–91.

²⁴ Srov. k tomu např. ŠEBÁNEK, J.: *Kapitoly z české diplomatiky.* ČMM 66, 1946, s. 28–97, ŠEBÁNEK, J.: *Moravské úkoly na poli edice a evidence listinného materiálu.* ČMM 67, 1947, s. 15–30, ŠEBÁNEK, J.: *Notář Otakarů 5 a nejstarší listiny oslavanské a velehradské.* ČMM 67, 1947, s. 222–290, ŠEBÁNEK, J.: *Po stopách díla notáře Heřmana,* ČMM 68, 1948, s. 194–243; ŠEBÁNEK, J.: *Z problémů slezského kodexu. (Neznámá listina Václava I. pro hrobnické johanity).* Slezský sborník 49, 1951, s. 1–16 a již citovaný ŠEBÁNEK, J.: *Kritický komentář.*

²⁵ ŠEBÁNEK, J.: *Český diplomatář.* SPFFBU C 2, 1955, s. 43–53; ŠEBÁNEK, J.: *Zásady vydávání Českého diplomatáře.* SPFFBU C 4, 1957, s. 5–28; ŠEBÁNEK, J.: *Nový český diplomatář.* In: Výbor studií k českému diplomatáři. Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica, č. 236. K vydání připravil: V. Vašků. Brno 1981, s. 9–16.

rum manus illustrantur, phototypice expressa). Dále prohloubil metodickou úroveň studia předmětného materiálu a falza zařadil do chronologické řady pravých listin; G. Friedrich je otiskoval na konci diplomatáře.

Šebánek – na rozdíl od Friedricha – na úkolu nepracoval sám. Velmi prospěšná byla jeho spolupráce se Sášou Duškovou (1915–2002) a celou řadou studentů a aspirantů na brněnské filozofické fakultě. Vědom si navíc skutečnosti rostoucího počtu diplomatického materiálu vrcholného středověku, začal budovat vědecký kritický aparát, tzv. *diplomatářový aparát*, jeden z prvních v Evropě. Nemohl tak při jeho založení využít zkušeností ně-

Obr. 2

kteřího z kolegů a musel jít vlastní cestou. Každá listina v předmětném aparátu dostala do obálky malou kartičku, na kterou se uvedlo to nejpodstatnější, včetně data, regestu a základních edic či literatury. Následně se pak listina černobíle nafotografovala a uložila do kartotéky originálů či opisů (obr. 2). Součástí diplomatářového aparátu se staly rovněž fotografie diplomatických edic či literatury, resp. jejich podstatných částí, včetně zahraničních.

Zatímco počátku byly excerpovány veškeré diplomatické prameny do roku 1310 včetně opisů, postupem času se soustředovali J. Šebánek a S. Dušková stále více na excerpci všech potřebných diplomatických písemností do smrti Přemysla Otrakara II. (1278). Po tomto roce byly archivní materiály zpracovávány selektivně. Třeba však říci, že v některých případech byl ovšem mezník 1310 dokonce překročen. Každopádně došlo k nesmírnému obohacení diplomatického materiálu pro *Kodex*, což nejlépe vyplyne srovnáním s listinami, otištěnými v *RBM*.²⁶

Je třeba říci, že Šebánkovo „založení“ – jakkoli je správné – díky své náročnosti vlastně *CDB* učinilo pomalejší a časově náročnější, neboť např. požadavek na uvádění všech starých edic, v nichž se nalézá otisk příslušné listiny, je časově velmi náročné. Nezbývá než s obdivem hledět na dílo J. Šebánka a S. Duškové, kteří dokázali vydat naši listinnou, mandátovou a listovou materii let 1241–1278; V. díl však z časových důvodů rozdělili na kmenovou část, tvořící základ-

²⁶ Srov. k tomu níže pasáže k *CDB VIII*.

ní diplomatické písemnosti pro české země (*CDB V.1.–2.*), a registrovou část (*CDB V.3.*) sestávající se z písemností cizí provenience, jež se o českých záležitostech zmiňují toliko okrajově.²⁷ Bohužel v roce 1977 J. Šebánek zemřel. V práci na rejstřících k pátému svazku pokračovala S. Dušková, nyní s Vladimírem Vašků (* 1933),²⁸ zatímco mladší generace měla připravovat VI. díl z období interregna (1278–1283). Ten však bohužel dosti uvízl – jistě jej nepříznivě poznamenal rovněž odchod někdejší hlavní editorky J. Krejčíkové, jež odešla od rozdělané práce. Vyšel teprve letos (2007), byť s vročením 2006, po přibližně třiceti letech prací. Odchod J. Krejčíkové a způsobené potíže vedly jednak k přijetí dalších nových pracovníků na edici, jednak také k reorganizaci prací.

V roce 1996 nastoupil autor předloženého článku, jehož podíl měl spočívat v přípravě VIII. dílu²⁹ a sfragistických prací na dílech VII. a VIII., o dva roky později D. Havel, jež se ujal paleografické stránce věci. Navíc byly práce organizovány následovně. Na jaře roku 1999 došlo k ustavení *Rady CDB*, jejímiž členy byli M. Flodr, V. Vašků a H. Krmíčková jako řídicí orgán prací na *CDB* a *redakční rady CDB*, v níž každý ze členů dostal konkrétně přidělenou disciplínu, za níž odpovídal. Členy se stali Z. Sviták (diplomatika), K. Maráz (sfragistika a *CDB VIII.*) a D. Havel (paleografie). Po drobné úpravě vypadala situace následovně: na dokončení *CDB VI.* pracovali H. Krmíčková a Z. Sviták, na *CDB VII.* a *VIII.* pak pracují D. Havel a K. Maráz. Ke kolektivu posléze přistoupil z ostravské Filozofické fakulty R. Psík, jež se věnuje formulářovým sbírkám.

CDB VI., jež je rozděleno na *CDB VI.1.* (vyšlo letos) a *CDB VI.2.* (především rejstříková část; dokončuje se) přináší diplomatickou materii let 1278 (po 26. srpnu) – 10. květen 1283. U *VII.* dílu plánujeme tři svazky, a to *VII.1.* pro léta 1283 (po 10. květnu) – 1289; rok 1289 se vyznačuje poměrně velkou změnou v české královské kanceláři, dále pak *VII.2.* pro rok 1290 – 1297 (2. června – tedy do korunovace Václava II. na českého krále) a konečně *VII.3.* bude zahrnovat léta 1297 (po 2. červnu) – 1306 (4. srpna). *Osmý* díl náleží tzv. II. interregnu (5. srpna 1306 – 1310). Konečně pak *IX.* díl, jež edičně připravují D. Havel a R. Psík, bude obsahovat formulářové sbírky.

A jak vypadají aktuálně práce nyní pro díly po roce 1283? S kolegou D. Havlem pracujeme na „katastru“, čili soupisu listin od 11. května 1283 do zatím 31. prosince 1310. Tento „katastr“ či soupis listin je nezbytně nutný, neboť *CDB* odkazuje na čísla listin, mandátů a listů a zatím i např. grantu 404/03/P121 *Pečet v českých zemích od konce prvního interregna do nástupu Lucemburků*

²⁷ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB IV. 1.* (Diplomata et regesta 1241–1253). Pragae 1962; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB IV. 2.* (Indices). Pragae 1965; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V. 1.* (1253–1266). Pragae 1974; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V. 2.* (1267–1278). Pragae 1981; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V.3.* (Series regestorum). Pragae 1982.

²⁸ DUŠKOVÁ, S. – VAŠKŮ, V. (edd.): *CDB V. 4.* (Indices). Pragae 1993.

²⁹ V roce 1999 byl publikován jeho program. Srov. k tomu MARÁZ, K.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – krátké zamyšlení nad časovým rozsahem, obsahem a koncepcí osmého dílu (1306–1310). Aktuální stav prací.* AČ 49, 1999, s. 153–170 a *Opravy a doplňky.* AČ 49, 1999, s. 266–267.

(1283–1310)³⁰ bylo možno odkazovat zatím jen na signatury a data listin. Současně stále doplňujeme vědecký aparát listinami získanými na tuzemských i zahraničních pracovních cestách (např. Vídeň, Budapešť, Poznaň, Mnichov ad.). Přepisujeme také a diplomaticky zhodnocujeme postupně i další listiny, mandáty a listy pro VII. a VIII. díl CDB. Současně doplňujeme materii písařů a pečeti, na níž již byla základní evidence a zpracování pro léta 1283–1310 udělána. Průběžně rovněž z předmětné tematiky publikujeme stati a články.³¹ V roce 2011 by tak měly vyjít svazek písařský a pečetní pro uvedená léta.

Vraťme se ale ještě na chvíli k CDB VI. a VIII. Program CDB VI. byl definován³² vlastně zpětně, když se na něm již několik desítek let pracovalo. Z této definice uveďme alespoň snahu o postižení ortografické stránky latinského jazyka písemností, zejména skupin hlásek „ti“, „ci“, „con“, „com“, „c“, „t“ atd.³³ a myšlenku převést *Kodex* do elektronické podoby, jak uvažoval jeden z jeho editorů – Z. Sviták. Je pravdou, že by se tím zabránilo nejen zastarávání edice, které nastane ode dne jejího vydání a to ať již doplňováním či opravováním překlepů nebo doplněním dalších edic či literatury, avšak je i možnost doplňovat diplomatářové údaje či je korigovat na základě aktuálního stavu vědomostí; tak např. může dojít třeba k opravě diktátora či písaře listiny atd. Podstatou takto zamýšleného programu kolegy Svitáka měla být chronologická řada listin se základními dokumentografickými údaji a odkazem na další atributy. Od takové základní identifikace by bylo „odskočeno“ na další edice a registáře s tím, že zde bude možno doplňovat a korigovat údaje atd.³⁴

Již jsme výše viděli, že po Friedrichově založení diplomatáře došlo k novému „založení“ Jindřichem Šebánkem. V současné době se však stále otevřeněji objevují nové skutečnosti, které Šebánek – díky charakteru diplomatického materiálu – nemohl znát. Tyto první změny se již projevily v programovém vymezení pro osmý díl CDB, určený léty 1306–1310. Předmětný díl bude náležet k těm nejnáročnějším a má různá specifika. Uvedu alespoň ty nejdůležitější.

Jako editor osmého dílu jsem se snažil zohlednit rovněž četné z nosných připomínek recenzentů dílů předchozích. Určitou problematickou věcí zde bylo vymezení. Zatímco „terminus a quo“ je vcelku jasný, neboť jím bude 5. srpen

³⁰ MARÁZ, K.: *Pečeť v českých zemích od konce prvního interregna do nástupu Lucemburků (1283–1310)*. Brno 2006, rukopis.

³¹ HAVEL, D.: *Listinné písmo v Čechách a na Moravě na přelomu 13. a počátku 14. století I.–II.* Brno 2002, doktorandská práce; HAVEL, D.: *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306) I. (Přehled písařských individualit)*. SPFFBU C 47, 2000, s. 71–131; HAVEL, D.: *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306) II. (Typologie písma)*. SPFFBU C 48, 2001, s. 37–65; HAVEL, D.: *Paleografický příspěvek k tzv. svatováclavskému archivu na konci 13. století*. SPFFBU C 50, 2003, s. 75–87; MARÁZ, K.: *Pečeti pro CDB VII. a VIII. v archivech bývalého Západočeského kraje*. *Minulost Západočeského kraje* 41/I, 2006, s. 33–55; uvedený grantový projekt 404/03/P 121; MARÁZ, K.: *Pečeť ad.*

³² SVITÁK, Z.: *Příprava šestého svazku Českého diplomatáře a jeho východiska*. *Sborník archivních prací* (dále SAP) 50, 2000, s. 474–480.

³³ SVITÁK, Z.: *Příprava*, s. 476–477.

³⁴ Podrobně SVITÁK, Z.: *Příprava*, s. 478–479.

1306, den po zavraždění Václava III., „terminus ad quem” je již problematičtější. Je zřetelné, že 4. srpna je mezník jak politický (vymření domácí panující dynastie), tak diplomatický, neboť s Jindřichem Korutanským a Rudolfem Habsburským přišel do českých zemí i cizí kancelářský personál;³⁵ ne že by byl domácí zcela vyměněné, ale došlo ke kombinaci dřívějších domácích a nyní nově přichozích zahraničních protonotářů a písařů. Samozřejmě se nabízelo také mechanické datum 31. prosince 1310, leč není vhodné, neboť není ani politickým ani diplomatickým mezníkem, ba není historicky vůbec žádným mezníkem. Z dalších možností, které se nabízely, uveďme protažení intervalu až do Janovy korunovace 7. února 1311 ad. Nakonec se mi jevílo jako nejschůdnější datum 18. prosince 1310, den před tím, než Jan Lucemburský vydal na českém území své první listiny zpečetěné Janovou pečetí.³⁶ Lze zde říci, že nemůžeme brát na zřetel listinu krále Jana Lucemburského ze 30. listopadu stejného roku, která představuje jasné provizorium.³⁷ Písař, jenž ji psal, není dále v Lucemburkových službách doložen, Jan pergamen ani nepečetí, pečetí jej za něj jeho rádci a šlechtici. Je sice pravda, že vnější okolnosti a zejména názory mnohých historiků mediévistů se spíše kloní k 31. prosinci, ale nedomnívám se, že je toto datum nejlepší. Neměli bychom totiž porušovat základní zásady a program této edice.

Dalším specifikem předmětného dílu pak je fakt jisté dvoukolejnosti listin Jana Lucemburského do jeho české korunovace. V některých se totiž tituluje jako český král, v jiných jako lucemburský hrabě, hrabě v Laroche a markrabě arlonský, přičemž je zjevné, že tak činí zcela programově.

Kodex by mělo doprovázet i několik doprovodných publikací, jako je např. *Korpus pečetí v českých zemích do nástupu Jana Lucemburského*. *Korpus* by měl nejen mapovat, nýbrž i rozebrat po stránce ikonografické, heraldické ad. pečetní materii od nejstarších pečetí do roku 1310. Podrobná maketa byla již navržena.³⁸

Již bylo uvedeno, že J. Šebánek s S. Duškovou a dalšími spolupracovníky, tj. Šebánkova škola,³⁹ svého působení excerpovali prameny selektivně. Přesto tato práce přinesla velké úspěchy. Na druhé straně ale stále nacházíme další a další, dosud u nás neznámé kusy. Dovolím si několik čísel pro představu. Když jsem pracoval na programu a maketě *CDB VIII.*, zjistil jsem, že v Emlerových *RBM II.* a *IV.* jsou otištěny pro období 5. srpna 1306–31. prosince 1310 registry asi 199 listin. Z vědeckého aparátu *CDB* v Brně jich po Šebánkovi a jeho spolupracovnících a žácích známe o 171 více a mě se za dobu pobytu v Lucembursku a Rakousku v roce 1998 podařilo najít dalších 20 kusů.

³⁵ HAAS, A.: *Česká královská kancelář za Jindřicha Korutanského*. Zprávy Českého zemského archivu 9, 1949, zejm. s. 71, 77–78, 86–87, 89–90.

³⁶ Srov. k tomu blíže MARÁZ, K.: *Codex*, s. 159 a s. 159, pozn. 28.

³⁷ EMLER, J. (ed.): *RBM II.*, s. 970, č. 2241.

³⁸ MARÁZ, K.: *Codex* a MARÁZ, K.: *Úvahy nad přípravou a strukturou CDB VIII a Korpusu českých pečetí do nástupu Jana Lucemburského*. SAP 50, 2000, s. 458–473, maketa *Korpusu* na s. 463–465.

³⁹ Srov. k tomu např. DUŠKOVÁ, S.: *Jindřich Šebánek und die Brünnener diplomatische Schule*. Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde (dále AFDSSW) 32, 1986, s. 617–627.

Tyto a další aktuální záležitosti budou diskutovány také 16. a 23. listopadu 2007. Dne 16. listopadu 2007 proběhne v Brně na FF MU v rámci akce *Týden vědy na FF MU* představení projektu *Český diplomatář* pro nejširší veřejnost, následně se bude v pátek 23. listopadu konat workshop – nyní pro odbornou obec – v Rajhradském klášteře na stejné téma. Rajhradské setkání je vlastně svým způsobem symbolické nejen k stému výročí dokončení vydání I. dílu CDB, ale i díky diplomatářovým aktivitám Bonaventury Pittera. Pořádá Ústav Pomocných věd historických a archivnictví FF MU za spolupráce s Benediktinským opatstvím Rajhradského klášteře, Muzea Brněnska – Památníku písemnictví na Moravě, Centra mediévistických studií při HÚ AV ČR v Praze a Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy FF MU. Diskutovány zde budou aktuální koncepční problémy kolem vydávání CDB. Především je třeba otevřít diskusi o tom, do jaké míry zohlednit při zpřístupňování listin a listů formulářové sbírky, dále je třeba vyvolat diskusi o falzech a formálních falzech,⁴⁰ paleo-

⁴⁰ Jde např. o to, jak budeme falzum definovat. Uvedu konkrétní příklad – listinu pro herburský klášter v Brně, jemuž potvrzuje předchozí práva a vydává některá nová. Tato listina se hlásící k Přemyslu Otakaru II. a datu 22. března 1271, zpečetěná je Přemyslovou pečetí. Editory CDB V. 2., kteří v ní rozeznali příjemecké vyhotovení, byla ale označena za falzum. Je pravda, že v listině se objevuje spousta opravdu závažných nepřesností, včetně dokonce nesprávné titulatury Přemysla Otakara II. Srov. k tomu ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): CDB V. 2., s. 238–241, č. 631++; výhrady proti pravosti jsou uvedeny na s. 239 (zde i další literatura k listině). Pečeť Přemysla Otakara II. je však nejen pravá, ale dokonce typově náležející k roku 1271. V letech 1269–1277 pečetil Přemysl Otakar II. skutečně V. typem své mincovní majestátně jezdecké pečeti a V. typ se u listiny s datem 22. března 1271 objevuje. Pokud prohledáme archiv bývalého herburského klášteře, zjistíme, že jediná teoretická možnost, odkud by mohla být v případě listinného falza pečeť k listině z 22. března 1271 přenesena, je dnes v originále nedochovaná listina stejného krále z 5. dubna 1271 pro herburský klášter, vydaná v Zábrdovicích (dnes součást Brna). Tato listina je vydavatelského vyhotovení. Obě listiny byly konfirmovány českým králem Václavem II., listina z 5. dubna 1271 18. února 1286 a listina s datem 22. března 1271 dne 25. prosince 1286. Dodejme, že obě konfirmace Václava II. včetně jeho pečeti jsou nesporně pravé! Pravda, listina z 22. března 1271 není v konfirmaci uvedena slovo od slova, leč podstatné pasáže z ní v konfirmaci nalezneme. Pokud budeme hájit u listiny z 22. března 1271 teorii falza, existuje jediná možnost. Totiž sepsání listiny v herburském klášteře před konfirmací Václava II., přenesení sem pravé pečeti Přemysla Otakara II. z listiny z 5. dubna 1271, kterou již měl klášter Václavem II. konfirmován z 18. února roku 1286. Ale na straně druhé nelze pominout závažné skutečnosti, hovořící proti takovému postupu. Václav II. listinu z 22. března 1271 – přes všechny problematické záležitosti – nechal potvrdit, navíc pečeť Přemysla Otakara II. u listiny z 22. března 1271 nenesou stopy po přenesení. Nehledě již k tomu, že není jisté, zda by si sestry herburgy takto svým způsobem znehodnotily listinu z 5. dubna 1271. Je tak třeba uvážit rovněž i jinou možnost. Co když listinu z 22. března 1271 sepsaly sestry herburgy skutečně ve svém klášteře a Přemyslu Otakarovi II., jenž pobýval skutečně nejméně na počátku dubna 1271 (a není jisté vyloučen i konec března) v Brně a okolí, ji dali i s těmito chybami zpečetit. Zní sice na první pohled nepravděpodobně, že by Přemysl Otakar II. takovou listinu potvrdil, na druhé straně však Václavu II. a jeho kanceláři nic nebránilo v konfirmaci jejich ustanovení. To znamená, že v ní Václavova kancelář – přes veškeré nenáležitosti – padělek nemohla vidět. Domnívám se tedy, že listina z 22. března 1271 nutně nemusí být falzem a raději bych ji označilo toliko za podezřelou, což však nevylučuje ani její event. pravost, ani event. falzum. Srov. k listině a jejímu vyobrazení též MARÁZ, K.: *Z nejstarších*

grafických aspektech, vztazích písařských škol a kancelářů, charakteru textové tradice materiálu ad. Dne 14. listopadu 2007 pak bude představen *CDB VI.1.* v rámci Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při Historickém ústavu AV ČR.

Diplomatáři v poslední době pomohly také udělené granty Grantové agentury ČR. Jmenujme alespoň již ukončený a citovaný grant č. 404/03/P121 *Pečeť v českých zemích od konce prvního interregna do nástupu Lucemburků (1283–1310)*, či nyní běžící grantový projekt R. Psíka č. 404/07/0352 *Formulářová sbírka listů a diktamin Jindřicha z Isernie (kritická edice)*.

S potěšením lze konstatovat, že se po dlouhé době našlo několik studentů, byť zatím pouze bakalářského studia, kteří se ujali dílčích úkolů na zpřístupňování diplomatického materiálu *CDB*. Jedná se převážně o diplomatickou produkci pražských a olomouckých biskupů Tobiáše, Jana VI. a Dětricha.

Věnujme ještě několik řádek také aktuálním technickým záležitostem. Sklonkem osmdesátých let 20. století znamenal – pod vlivem politicko-společenských změn – průnik počítačů do vydávání edice *CDB*. Nejprve se uplatnily jen jako „lepší psací stroj“, posléze i coby prostředek pro různé databáze. Byla vypracována databáze originálů a opisů listin, v současné době pracujeme i s elektronicky uloženými digitálními fotografiemi.⁴¹ Digitální technika se však na pracích podílí stále více. Zatímco ještě na konci 90. let jsme pořizovali klasické fotografie na fotografický papír, v současné době se vyhotovují již snímky digitální.

Snad si mohu závěrem dovolit konstatovat, že přes veškeré problémy a obtížnost práce se v poslední době obrací situace na edici *CDB* k lepšímu. V roce stého vydání prvního dílu edice je to jistě symbolické a pěkné.

Příloha

Dosud vydané díly a svazky *CDB*:

FRIEDRICH, G. (ed.): *CDB I.* (léta 805–1197). Prae 1904–1907.

FRIEDRICH, G. (ed.): *CDB II.* (1198–1230). Prae 1912.

FRIEDRICH, G. (ed.): *CDB III. 1.* (1231–1238, Maii). Prae 1943.

FRIEDRICH, G. – KRISTEN, Z. (edd.): *CDB III. 2.* (1238, Jun. – 1240). Prae 1962.

písemných zmínek o Pohořelicích. Pohořelice 2006, obr. 2 (listina s pečeti) a 3 (pečeti Přemysla Otakara II.), nestránkováno.

⁴¹ Je však třeba říci, že na konci 90. let byly s Ústavem klasických studií AV ČR v rámci grantového projektu *CDB-CML* č. 404/98/0703 pořizována digitální vyobrazení diplomatického materiálu pro *CDB* od počátku do roku 1310; práce vedl PhDr. J. Kroupa. Srov. k tomu SVITÁK, Z.: *Příprava*, s. 479–480. Nicméně vzhledem k tomu, že do roku 2005 jim nebyly dodány některé digitální obrazy, pořídili jsme nové digitální fotografie všech potřebných materiálů.

BISTRICKÝ, J. (ed.): *CDB III. 3.* (Acta spuria et additamnetta 1231–1240). Olomucii 2000.

BISTRICKÝ, J. (ed.): *CDB III. 4.* (Indices). Olomucii 2002.

ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB IV. 1.* (Diplomata et regesta 1241–1253). Praegae 1962.

ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB IV. 2.* (Indices). Praegae 1965.

ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V. 1.* (1253–1266). Praegae 1974.

ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V. 2.* (1267–1278, 26. augusti). Praegae 1981.

ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): *CDB V.3.* (Series regestorum). Praegae 1982.

DUŠKOVÁ, S. – VAŠKŮ, V. (edd.): *CDB V. 4.* (Indices). Praegae 1993.

SVITÁK, Z. – KRMÍČKOVÁ, H. – KREJČÍKOVÁ, J. – NECHUTOVÁ, J. (edd.): *CDB VI.1.* (1278, 27. augusti – 1283, mai 10). Praegae 2006.

CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE
(RECAPITULATION OF ITS HISTORY AND PRESENT STATE)

Karel Maráz

This year we commemorate a hundred year anniversary of the completed publication of the first volume of fundamental edition of diplomatic material in Czech lands named *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (CDB)*. The publication of that ‚*Kodex*‘ or ‚*Český diplomatář*‘ (Czech documents collection) was started in the form of paperback volumes in 1904–1907 by Gustav Friedrich. The current article highlights the attempts since 18th century to publish Bohemian or Bohemian and Moravian documents collection until the publishing act of G. Friedrich. It points out the problems with publishing the edition that were to be solved by Friedrich, as well as J. Šebánek with S. Dušková, who took charge of the task after Friedrich’s death and the end of World War II. At that time publishing CDB moved to Brno, with exception of finishing Friedrich’s third volume.

Lastly, we report the present state of the work, new problems with compiling the material affected by the character of the diplomatic material at the end of 13th and the beginning of 14th centuries, and the necessity to formulate novelized principles of publishing CDB. We also mention the state of the work on the edition carried out until now.

Translated by Michal Švec

ASTRONOMICKÉ SYMBOLY V ERBOCH

(Príspevok k terminológii blazonu)

LADISLAV VRTEL

V r t e l, L.: *Astronomical Symbols in Coats of Arms (a Contribution to Blazon Terminology)*. Slovenská archivistika, Vol XLII, 2007, No 2, p. 92–118.

The study is dedicated to the terminology matters of heraldic description (blazon) of celestial bodies as heraldic figures. Its author deals individually with names of various forms of celestial body depiction and the names of their blazon positions. He analyzes the problems of depicting and, predominantly, naming celestial bodies – the Sun, the Moon, and stars – in coats of arms, illustrating them with „ideal“ drawings and displays of astronomical symbols depictions in older coats of arms. This study represents the eight part in the series of articles concerning heraldic terminology that have been published in the journal Slovenská archivistika since 2000.

Auxilliary historical sciences. Heraldry. Astronomical symbols. Heraldic terminology.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Nebeské telesá sa do heraldiky dostávali v podstate dvoma spôsobmi. Prvý bol ten, že hviezda sa v štíte zobrazila celkom úmyselne, prihliadalo sa na jej symboliku a pod. Druhý spôsob bol prozaickejší. Staré štíty totiž mávali v strede malú okrúhlu puklicu, zvanú umbon, z ktorej sa často rozbíhali kovové pruhy smerujúce k okrajom štítu. Ich funkciou bolo jednoduché spevnenie štítu. Tie však zároveň slúžili ako určitý predobraz takých heraldických figúr, ako bola práve hviezda, slnko, ale napríklad aj ruža a ďalšie. V týchto prípadoch sa teda až dodatočne určitému obrazcu dodal zmysel a naň viazaná symbolika.¹ Všetky tieto hviezdy a slnká postupne nadobudli v heraldike rozmanité podoby a spolu s mesiacom patria azda k najčastejším erbovým figúram. I keď sa v erboch, najmä v neskoršej dobe, objavili aj také znamenia ako súhvezdie Veľkého voza, Južného kríža, Plejád, planéty Saturn, či Urán,² predsa najčastejšími sú slnko, hviezda a mesiac a tým je venovaný aj tento príspevok.

¹ Je to podobný prípad, ako keď sa štyri vodorovné kovové pásy na červenom štíte, pôvodne len spevňujúce štít, vysvetľovali ako štyri rieky biblického Raja, či – v patriotickej interpretácii – ako uhorské rieky Dunaj, Tisa, Dráva a Sáva.

² Wappenbilderordnung, herausgegeben vom Herold, Verein für Heraldik, Genealogie und verwandte Wissenschaften zu Berlin bearbeitet von Jürgen Arndt und Werner Seegenr mit Wappenskizzen von Lothar Müller-Westphal. Bauer und Raspe, inhaber Gerhard Gessner Neustadt an der Aisch 1986 (ďalej len WBO), s. 111.

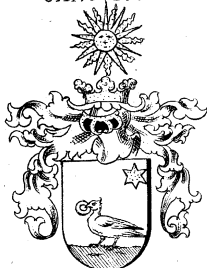
Spôsoby zobrazovania slnka v heraldike

Slnko má vždy telo a lúče a často tiež tvár

DOBRUL.

JANOVICS.

FABINI.

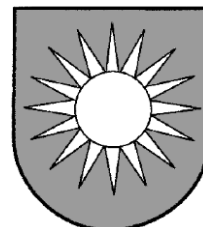

Slnko je astronomicky hviezda, je to však z nášho pohľadu špecifická hviezda a hviezdou ho v bežnej reči nenazývame. V heraldike sa slnko a hviezda niekedy zamieňajú, najmä tam, kde je zobrazená hviezda s viacerými cípmi – napríklad šestnástimi. Toľko ich však môže mať aj slnko a spravidla ich aj má.³ Podstatný rozdiel v zobrazovaní hviezdy a slnka v heraldike je v tom, že kým hviezda má podobu len sústavy paprskov – lúčov – v heraldike nazývaných pri hviezde cípmi, slnko má, popri lúčoch najmä svoje telo – disk, kotúč, heraldicky zvaný tiež rondel, z ktorého odstredivo vychádzajú – vyžarujú – spomenuté lúče. Slnko sa teda zobrazuje ako žiariaci disk.⁴ Telo môže byť veľké, alebo malé, lúče dlhé, alebo krátke, vždy platí, že slnko je tvorené dvoma komponentmi – telom a lúčmi (coronou).

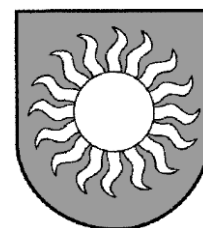
Slnko popri tom, že má svoje telo, má tiež často zobrazenú tvár – s čím sa pri hviezde nestretáme. Tvár slnka má vždy ľudskú podobu, niekedy detskú, je plná, niekedy usmievavá – to závisí od umelca, ktorý erb kreslí, heraldicky to nemá význam.

Slnko máva spravidla šesťnásť lúčov, môže ich však byť menej i viac. Regionálne zvláštnosti dosiaľ neboli opísané.

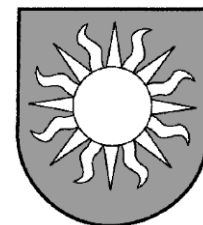
Lúče môžu byť priame alebo zvlnené – plamienkovité. Veľmi často sa stretáme so slnkom striedavých lúčov, to znamená, že napríklad pri šesťnásťlúčovom slniečku je osem lúčov priamych a osem plamienkovitých. Naopak, veľmi zriedkavo sa stretáme so slnkom, ktorého lúče sú znázornené v akýchsi zväzkoch, ako na uvedenom príklade Fabiniovského erbu.⁵

Slnko priamych lúčov

Slnko plamienkovitých lúčov

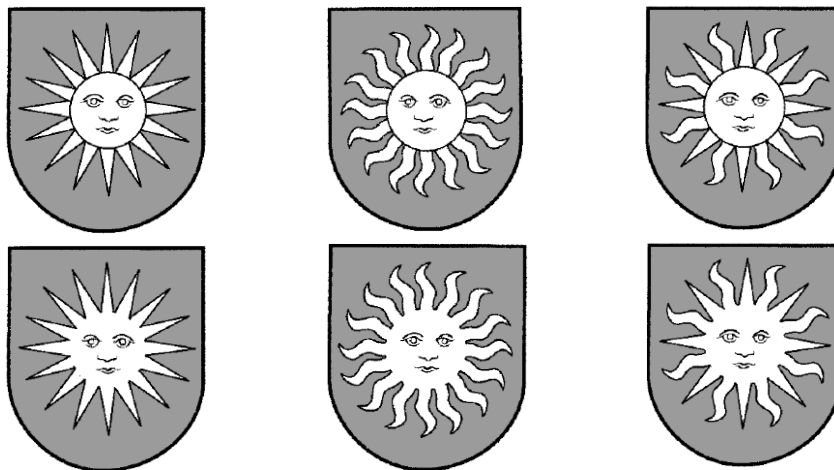

Slnko striedavých lúčov

³ Ak sa teda má v erbe zobraziť slnko, nesmie mu chýbať telo, či tvár.

⁴ V ojedinelých, najmä starších stvárneniach prechod medzi telom a lúčmi nie je veľmi markantný, nie je zreteľne vykreslený, no musí byť citeľný (ak nie je, potom má spravidla tvár, aby ho bolo možné identifikovať ako slnko).

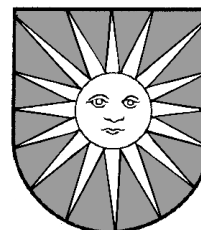
⁵ SIEBMACHER, J. – CSERGHEÖ, G. *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der st. Stephans Krone*. Nürnberg 1885–1892 (ďalej WAU).

Príklady heraldického stvárňovania slnka s tvárou a ohraničeným i neohraničeným telom

Rozpäté slnko

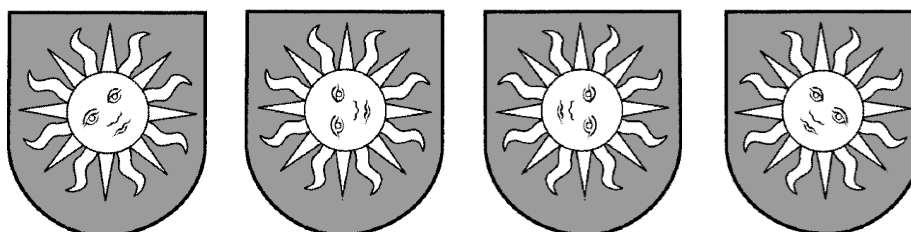
Štandardné slnko sa v štítovom poli vznáša, nedotýka sa svojimi lúčmi okraja štítu. V prípade, že lúčmi dosahuje až po okraj, je potrebné túto skutočnosť hlásiť ako „rozpäté slnko“.

Slnko s tvárou, rozpäté a priamych lúčov

Poloha slnka

Poloha slnka sa spravidla nemení a teda sa ani nehlási. Pripadá to do úvahy len vo výnimočných situáciách, napríklad, ak je v erbe zobrazený šikmý pruh, preložený viacerými slniečkami natočenými v smere pruhu. Podľa polohy tváre možno heraldickým jazykom túto polohu pomenovať.

Pravošikmé slnko

Položené slnko

Položené a obrátené slnko

Lavošikmé slnko

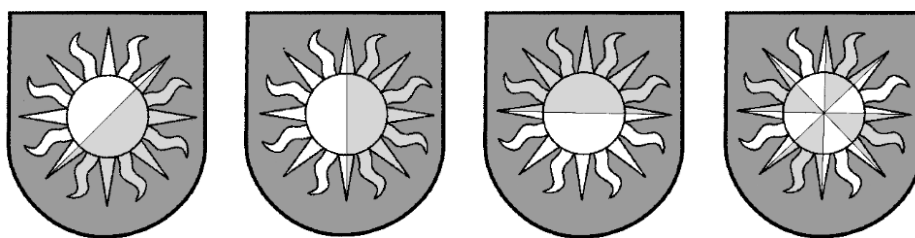
Tinktúra slnka

Tinktúrami nazývame heraldické farby, heraldické kovy a heraldické kožušiny. Štandardné slnko sa zobrazuje vždy zlaté, pri slnku s tvárou môžu byť oči, príp. ústa strieborné. V tom prípade jeho tinktúru v blazone nie je potrebné hlásiť.

Slnko však môže mať v erbe aj inú tinktúru, môže byť červené, modré, čierne i zelené. Teoreticky môže byť aj kožušinové – hermelínové a pod. V tom prípade nemá tvár. V niektorých heraldických prácach sa takéto zobrazenie nazýva „slnčný tieň“ (Sonnenschatten), čomu nie je ľahké logicky porozumieť. Pripomína akési úplné zatmenie slnka. Slnko dvoch tinktúr – t. j. napr. čierne so zlatými lúčmi – je teoreticky v heraldike možné, reálne sme sa s ním však nestretli.

Zatmenie slnka

Samotné zatmenie slnka sa v heraldike zobrazuje ako čiastočné, najmä polovičné. V tom prípade sa či už celý štít, alebo len slnko štiepi, alebo delí v rôznych tinktúrach. Ak sa štiepi (delí) aj štít, potom je spravidla striedavých tinktúr.

V modrom štíte zlato-červeno ľavošikmo delené slnko striedavých lúčov

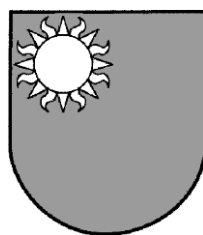
V modrom štíte zlato-červeno štiepené slnko striedavých lúčov

V modrom štíte zlato-červeno delené slnko striedavých lúčov

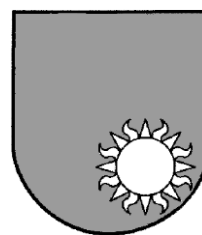
V modrom štíte zlato-červeno štyrikrát cez stred delené slnko striedavých lúčov

„Pohyb“ slnka po nebi

Starší heraldici slnko v pravom hornom rohu štítu niekedy nazývali aj vychádzajúcim slnkom, slnkom v ľavom dolnom rohu zapadajúcim slnkom. Slnko uprostred, spravidla veľké, sa volalo „poludňajšie slnko“.⁶ V súčasnej heraldickej terminológii sa dáva

V pravom hornom rohu červeného štítu strieborné slniečko striedavých lúčov

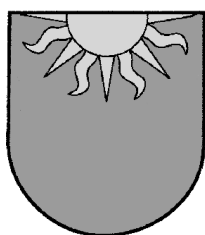
V ľavom dolnom rohu červeného štítu strieborné slniečko striedavých lúčov

⁶ LEONHARD, W.: *Das Grosse Buch der Wappenkunst*. München 1978, s. 259.

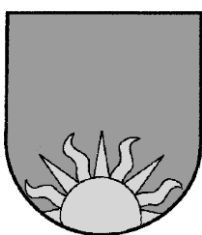
prednosť presnému lokalizovaniu podľa toho, v ktorej časti štítu sa slniečko nachádza. Tak napríklad v pravom hornom rohu, v ľavom hornom rohu, v strede hlavy štítu, v pravom bočnom mieste, v ľavom dolnom rohu a pod.

Zobrazenie časti slnka

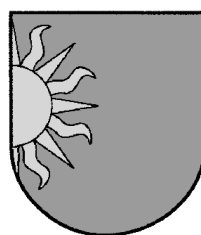
V heraldike sa, pochopiteľne, stretáme nielen s celým slnkom, ale aj s jeho časťami. Ak je od pravého okraja štítu zobrazená ľavá polovica slnka, hovoríme o „objavujúcom sa slnku“, ak naopak je pri ľavom okraji viditeľná pravá polovica slnečnej tváre, hovoríme o „strácajúcom sa slnku“. Podobne sa slnko môže objavovať z horného okraja štítu a strácať sa v jeho dolnom okraji. Inokedy sa všetky tieto situácie pomenúvajú výrazom „vyrastajúce“. Tak slnko vyrastá z pravého, ľavého, horného, či dolného okraja, podobne z ľavého, či pravého, horného, či dolného rohu, prípadne z deliacich línií štítu a pod. V heraldike je možná aj figúra, zvaná „polovica slnka“, ktorá môže byť horná, dolná, pravá, ľavá, horná polovica šikmo, resp. ľavošikmo deleného slnka a pod.

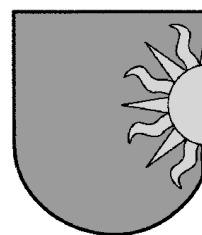
*Z horného okraja
čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

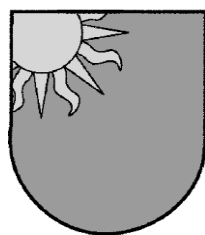
*Z dolného okraja
čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

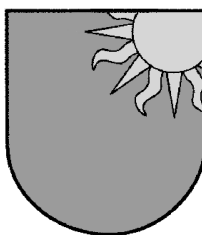
*Z pravého okraja
čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

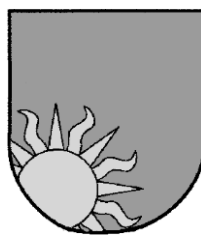
*Z ľavého okraja
čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

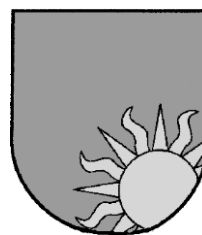
*Z pravého horného
rohu čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

*Z ľavého horného
rohu čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

*Z pravého dolného
rohu čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

*Z ľavého dolného
rohu čierneho štítu
vyrastajúce zlaté
slnko striedavých
lúčov*

Viacero slnk

Nebeské telesá sa v erboch nezriedka zobrazujú multiplikované. Časté sú napríklad dva, či štyri mesiace, hviezdami môže byť štít priam posypaný, slniečko sa však zobrazuje spravidla len jedno. Tým vzácnejšie sú výnimky, keď je v erbe viacero slnk.

V modrom štíte položený polmesiac, prevýšený šípom, sprevádzaným po bokoch dvoma slnkami priamych lúčov – všetko zlaté (WAU)

Spôsobov zobrazovania hviezdy v heraldike

Hviezda má len lúče

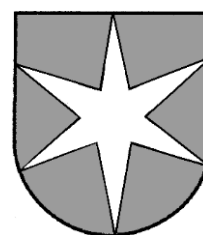
Hviezda, na rozdiel od slniečka, má len lúče (cípy, hroty). V našej heraldike sa nezvyknú volať lúčmi, hoci napr. v nemeckej sa lúčmi (Strahl) volajú. V našej tradičnej terminológii sa napríklad nehovorí o hviezde piatich lúčov, ale o päťcípej hviezde, prípadne päťhrotej hviezde. Ako sme už povedali, heraldická hviezda má len lúče, nemá teda ani telo, ani tvár, ktorými sa už identifikuje slniečko. Heraldická hviezda má vždy ostré a primerane dlhé lúče. Výnimkou sú len špeciálne tvary hviezd (napr. Dávidova), pri ktorej je dĺžka cípov determinovaná tým, že ju tvoria dva rovnostranné trojuholníky. Najmenší počet lúčov (cípov) hviezdy sú tri. Trojcípa hviezda (Mercedes), štvorcípa (Orion), päťcípa, šesťcípa, sedemcípa ... šestnásťcípa. Tú poslednú menovanú mal vo svojom erbe rod z Beau a veľmi si zakladal na počte cípov.

Slovenská heraldika sa vyvíjala pod rôznymi vplyvmi, z toho vyplýva aj jej pomerná pestrosť. V 14. storočí to bol napr. veľmi osviežujúci francúzsky vplyv a podobne. Svojím charakterom však patrí do nemeckej heraldickej oblasti. V tejto oblasti sa za heraldicky štandardnú považuje šesťcípa hviezda. Prakticky to má ten význam, že ak v blazone konštatuje

existenciu hviezdy – táto hviezda je u nás (podobne ako v Česku, Rakúsku, Nemecku, Švajčiarsku...) vždy šesťcípa, kým vo Francúzsku, Anglicku, či Škótsku je vždy päťcípa. To neznamená, že by sa tu či tam v erboch nezobrazovali

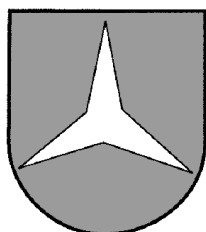

*V zelenom štíte
zlatá hviezda*

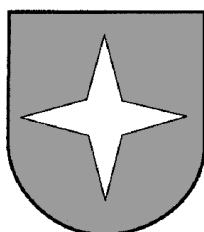

*V zelenom štíte
zlatá rozpätá hviezda*

hviezdy iného počtu cípov, znamená to len toľko, že iný ako štandardný počet sa musí v blazone hlásiť. Korene tejto odlišnosti predbežne nepoznáme. Isté je len, že z akéhosi dôvodu je v západnej Európe častejšie zobrazovanie päťcípovej hviezdy, ktoré sa tam preto považuje za štandardné, kým v Nemecku a na východ od neho má hviezda o jeden cíp viacej.

Trojčipá hviezda

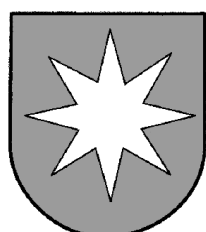
*Štvorcipá hviezda
(hviezdny kríž)*

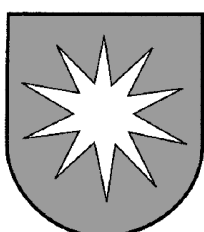
Päťcipá hviezda

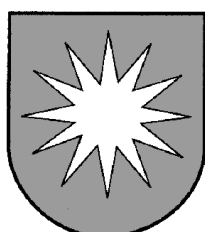
Sedemčipá hviezda

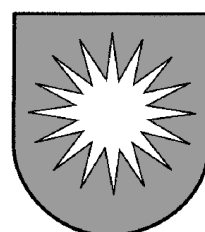
Osemčipá hviezda

Desaťčipá hviezda

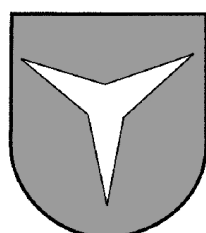
Dvanásťčipá hviezda

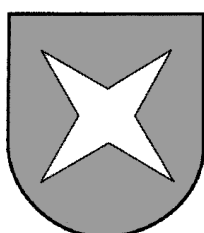
Šestnásťčipá hviezda

Poloha hviezdy

Hviezda smeruje vždy jedným zo svojich hrotov nahor. Ak hviezda nepárneho počtu cípov (3, 5, 7, 9...) smeruje nadol, hovoríme o sklonenej hviezde, (v nemčine „gestürzte Stern“, v češtine „zvrácená hvězda“). Naklonené hviezdy sú opodstatnené najmä vtedy, ak sledujú smer najmä heroldskej figúry, na ktorej sú umiestnené, prípadne sú rozložené okolo centrálnej figúry. Inak má hviezda stáť rovno, teda hrotom nahor. Kým hviezda nepárneho počtu lúčov môže byť sklonená, hviezda párneho počtu lúčov môže byť položená.

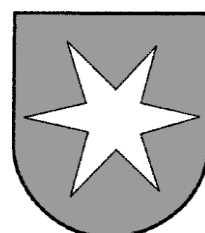
*Sklonená trojčipá
hviezda*

*Položená štvorcipá
hviezda*

*Sklonená päťcipá
hviezda*

Položená hviezda

Tvar lúčov

Spomenuli sme už, že lúče hviezdy sú ostré. Podľa tvaru môžu byť ešte aj priame a zvlnené – plamienkovité, ako sme to spomenuli pri slnku. Podobne môžu byť prestriedané, vtedy hovoríme o hviezde striedavých lúčov (cípov). Lúče sú spravidla rovnako dlhé, môžu byť aj prestriedané dlhé s kratšími.

Pri niektorých zvláštnych prípadoch je potrebné odlišiť tzv. žiariacu hviezdu. Ide o taký prípad, v ktorom je hviezda, najmä päť a šesťcípa (na počte cípov však nezáleží) jasne vykreslená tak, že spomedzi cípov vyžarujú ešte priame, či zvlnené často výrazne kratšie alebo výrazne dlhšie lúče.

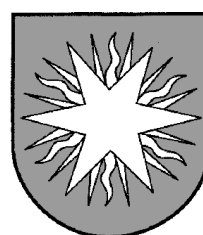
*Plamienkovitá
hviezda*

*Položená
plamienkovitá
hviezda*

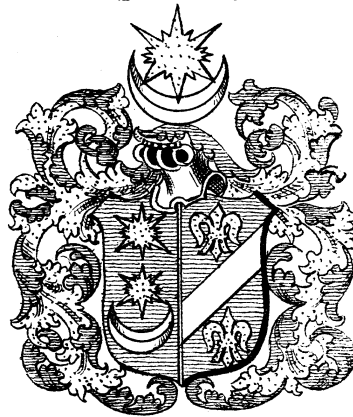

Žiariaca hviezda

*Položená žiariaca
hviezda*

PETREČZ .

Delený štít; v prvom modrom poli strieborný položený fazetovaný polmesiac prevýšený dvomi zlatými žiariacimi hviezdami (1, 1)... V klenote strieborný položený fazetovaný polmesiac, prevýšený zlatou žiariacou hviezdou. (WAU)

Fazetovaná hviezda

Vo vyššie spomenutom erbe sme uviedli fazetovaný polmesiac, v heraldike sa stretáme aj s tzv. fazetovanou hviezdou. Je to zobrazenie evokujúce plasticnosť hviezdy, prípadne jej trblietanie. Fazetovanie znamená brúsenie najmä diamantov do plôšok tak, aby vynikla hra svetla na ich hranách.

*Fazetovaná
päťcípá hviezda*

*Sklonená fazetovaná
päťcípá hviezda*

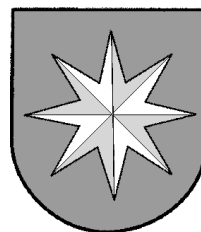
*Fazetovaná
plamienkovitá
hviezda*

*Položená fazetovaná
plamienkovitá
hviezda*

Je však rozdiel, či ide o hviezdu fazetovanú, ktorá je len jednej tinktúry alebo o hviezdu viackrát delenú, ktorá je dvoch tinktúr, ako ju vidíme na obrázku.

*V modrom štíte striebro-červeno
štyrikrát cez stred delená osemcípá
hviezda*

Preložená hviezda

Hviezda môže byť doplnená iným znamením, môže ho niesť. Známa je napríklad slobodomurárska päťcípá žiariaca hviezda preložená literou G, znamenajúca božský princíp.

Zdvojená hviezda

Niekedy môže dôjsť k zámene napr. štvorcípej zdvojenej hviezdy s osemcípou, päťcípej s desaťcípou, či štandardnej (šesťcípej) s dvanásťcípou. Môže sa to stať pri tzv. „zdvojených hviezdach“, teda tam, kde je jedna hviezda položená na druhú tak, že ich lúče sú v rovnakom rytme.

Zdvojená päťcípá hviezda

*Zdvojená päťcípá rozpätá
hviezda*

*Zdvojená sklonená päťcípá
hviezda*

Tinktúry hviezd

Kým heraldické slniečko je takmer vždy zlaté, hviezda môže mať všetky tinktúry, všetky farby. Najčastejšia je iste zlatá a strieborná, no rovnako sa stretne s hviezdou čiernou, červenou, modrou...

Zatmenie hviezd

Ak máme použiť analógiu so zatmením slnka, potom ak je hviezda štiepená alebo delená, je zobrazená v rôznych tinktúrach, azda aj v erbe striedavých tinktúr, vyjadruje akési polovičné zatmenie hviezd. U nás je to prípad erbu rodu grófov z Jura a Pezinka.

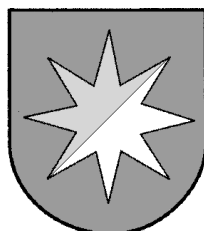
V modrom štíte zlato-červeno pravošikmo delená hviezda. Klenot ako v štíte, prevýšený vejárom pávích pier (WAU)

V červenom štíte striebro-zlato štiepená osemcípá hviezda

V červenom štíte zlato-striebro pravošikmo delená osemcípá hviezda

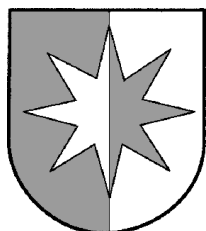
V červenom štíte zlato-striebro ľavošikmo delená osemcípá hviezda

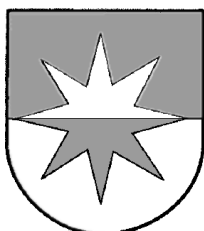
V červenom štíte zlato-striebro delená osemcípá hviezda

Delenie striedavých tinktúr

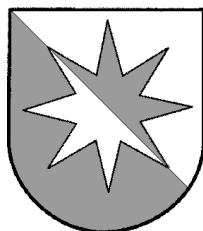
V predchádzajúcich prípadoch sa delila len hviezda, štítové pole ostalo nedeľené. Sú však aj situácie, keď sa v erbe delí všetko – figúra i štítové pole „pod ňou“. Ak sa v erbe použijú iba dve tinktúry, z nich jedna je kov a jedna farba, ktoré sú prestriedané, potom sa erb opisuje ako „striedavých tinktúr“.

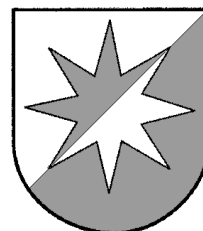
*V modro-zlato
štípenom štíte
osemcípa hviezda
striedavých tinktúr*

*V modro-zlato
delenom štíte
osemcípa hviezda
striedavých tinktúr*

*V zlato-červeno
pravošikmo delenom
štíte osemcípa hviez-
da striedavých tinktúr*

*V zlato-červeno
lavošikmo delenom
štíte osemcípa hviez-
da striedavých tinktúr*

Kométa

V heraldike, našej i zahraničnej, sa stretáme i so zobrazením kométy. Opisujú sa pri nej jednak lúče ako pri hviezde – t. j. päťcípá kométa, šesťcípá kométa striedavých lúčov..., opisuje sa však aj jej chvost, ktorý môže byť rozširujúci sa a zužujúci sa. Kométa vo svojej štandardnej heraldickej polohe smeruje nahor, ak je zobrazená vo vodorovnej polohe opisuje sa ako položená (položená obrátená). Môže však byť aj šikmá, šikmá sklonená...

*V modrom štíte zlatá
kométa (so zužujúcim
sa chvostom)*

*V modrom štíte zlatá
sklonená kométa
(so zužujúcim sa
chvostom)*

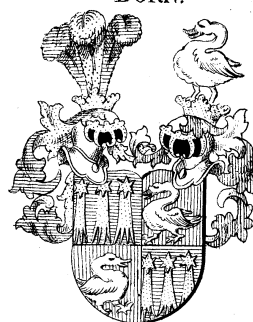

*V modrom štíte zlatá
pravošikmá kométa
(so zužujúcim sa
chvostom)*

*V modrom štíte zlatá
položená kométa
(so zužujúcim sa
chvostom)*

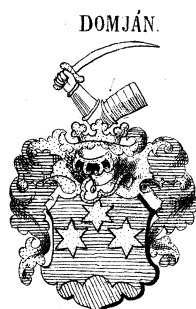
BORN.

*Štvrtentý štít; v prvom a štvrtom modrom poli
tri zlaté kométy (WAU)*

Počet hviezd

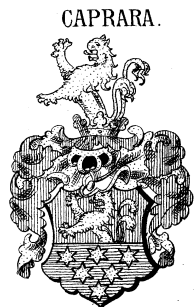
Hviezda je jednoduché znamenie, ktoré možno ľahko multiplikovať, teda používať v erbe vo viacnásobnom vyobrazení, bez ujmy na čitateľnosti tohto znamienka. Hviezdy môžu byť zobrazené v hlave štítu, môžu byť zostavené do rôznych útvarov, môže nimi byť štít posiaty, či posypaný. Ak sú hviezdy zostavené do rôznych útvarov, označujú sa číselne, napríklad ak je jedna hore a dve dole, označia sa 1,2, ak je to naopak, potom sa označia 2,1.

V modrom štíte nad zeleným trojvrším tri zlaté hviezdy (1,2). (WAU)

V modrom štíte nad položenou hviezdou položený polmesiac, prevýšený tromi položenými hviezdami (2, 1), všetko zlaté. (WAU)

Delený štít. Z dolného okraja hornej červenej polovice vyrastajúci zlatý lev; v dolnej, modrej polovici šesť zlatých hviezd (3, 2, 1). (WAU)

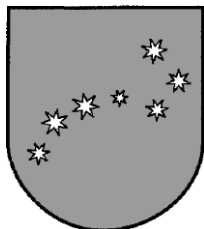

V modrom štíte zlatý gryf, to všetko v širokej striebornej bordúre s ôsmimi červenými hviezdami. (WAU)

Súhvezdie

O súhvezdí sa v heraldike hovorí len vtedy, ak nejde len o heraldické zoskupenie hviezd, ale ak je v erbe zobrazené konkrétne súhvezdie, u nás najmä Veľ-

ký voz⁷ na južnej pologuli najmä Južný kríž⁸. Stojí však za zmienku, že ak sa v starých opisoch erbov uvádzal pojem „súhvezdie“ v erbe bol zobrazený takmer vždy Veľký voz.

V modrom štíte zlaté súhvezdie Veľkého voza

Zvláštne hviezdy

V heraldike sa stretáme aj so zvláštnymi hviezdami. Spomeňme napríklad hexagram – tvorený dvoma na seba položenými rovnostrannými trojuholníkmi.⁹ Má viacero pomenovaní, volá sa tiež Dávidova hviezda, Šalamúnova hviezda,¹⁰ sionská hviezda, Šalamúnova pečať (sigillum Salomonis), Dávidov štít (scutum Davidis).

Medzi ňou a bežnou heraldickou šesťcípou hviezdou je rozdiel – a to najmä v uhle, ktorý navzájom zvierajú jednotlivé cípy, ten je pri Dávidovej hviezde, pochopiteľne, tupý. Dávidova hviezda môže byť zobrazená v ploche, v čistej alebo v prepletenej línii. V tejto podobe sa nazýva hexagramom a súvisí so skupinou tzv. čarodejnických hviezd – ako je pentalpha – pentagram, heptalpha – heptagram, nonalpha – nonagram a pod. Všetky sú prastaré, nejasného významu, využívané v rôznych hermetických náukách ako súčasť klavikúl a pod. V ich štandardnej podobe ide o spojenie piatich, či viacerých bodov líniou. Ak má spomenutá línia podobu prepletenej stuhy, hovoríme napr. o prepletenej pentalphe, prepletenej Dávidovej hviezde a pod.

Hexagramu je graficky príbuzný pentagram, spájajúci však len päť bodov. Má tiež rôzne ďalšie pomenovania – pentalpha, pentangulum (t.j. päťuholník), signum Pythagoricum (t. j. Pythagorova značka), signum Hygiae (t. j. značka bohyně zdravia). Symbolický význam pentagramu sa však menil podľa jeho polohy. Ak smeroval hrotom nahor, bol symbolom bielej mágie, ak smeroval hrotom nadol, bol symbolom čiernej mágie, v heraldike ho pomenujeme skloneným penta-

⁷ Napríklad v erbe Paškocov.

⁸ Napríklad v erbe austrálskej Viktórie. NEUBECKER, O.: *Le grand Livre de l'Héraldique*. Bruxelles 1977, s. 140–141.

⁹ Najčastejšia interpretácia hovorí o spojení dvoch princípov – mužského, ohňového, znázorneného trojuholníkom s hrotom nahor a ženského, vodného, znázorneného trojuholníkom s hrotom nadol.

¹⁰ Šalamúnovou hviezdou sa volá preto, lebo podľa tradície s jej pomocou kráľ Šalamún, syn Dávidov, zaklinal démonov a privolával anjelov. Pozri: BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava 1992, s. 90.

gramom. Volá sa však tiež „značkou Večernice“, „stopou Večernice“, „stopou nočnej mory“ – v staršej českej heraldickej terminológii sa označuje ako „muří noha“.

*Pentalpha,
pentagram*

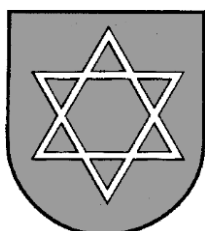
*Sklonená pentalpha,
sklonený pentagram*

*Preletený
pentagram*

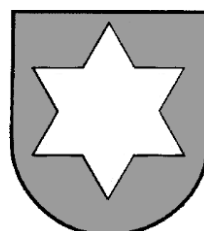
*Sklonený preletený
pentagram*

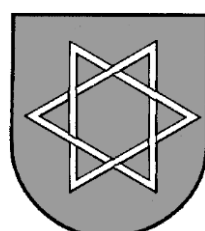
*Hexagram, Dávidova
hviezda, Šalamúnova
pečať*

*Preletený
hexagram, prepletená
hexalpha, prepletená
Dávidova hviezda,
prepletená
Šalamúnova pečať*

*Plná Dávidova
hviezda, plná
Šalamúnova pečať*

*Položená prepletená
Dávidova hviezda*

Ak sa znázorní vyplnená silueta, vzniká plný hexagram (plná Dávidova hviezda). Prísne vzaté, nie je identická so štandardnou heraldickou (šesťcípou) hviezdou, ktorá má mať ostrejšie cípy, v praxi sa však rozdiel medzi oboma zriedka kedy vnímal a rešpektoval. Podobne, spojením siedmich bodov, vzniká heptalpha – heptagram a pod.

Heptagram

Sklonený heptagram

*Preletený
heptagram*

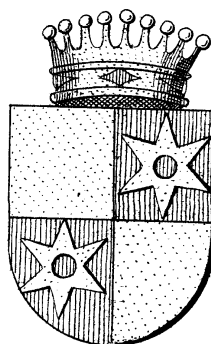

*Sklonený preletený
heptagram*

Hviezdica ostrohy

Od hviezdy ako nebeského telesa sa v heraldike odlišuje hviezda s otvorom uprostred. Ide o hviezdicu (koliesko) na ostrohe – súčasť symboliky rytiera.¹¹

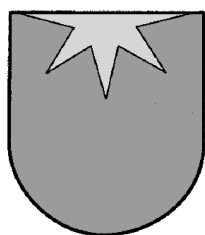
BOMBELLES.

*Štvrtený štít; prvé a štvrté pole zlaté;
v druhom a treťom červenom poli
zlatá hviezdica ostrohy. (WAU)*

Časť hviezdy v erbe

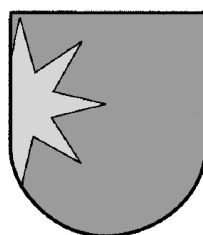
V heraldike sa, pochopiteľne, stretáme nielen s celou hviezdou, ale aj s jej časťami. Ak je od pravého okraja štítu zobrazená ľavá polovica hviezdy, hovoríme o „objavujúcej sa hviezde“, ak naopak je pri ľavom okraji viditeľná pravá polovica hviezdy, hovoríme o „strácajúcej sa hviezde“. Podobne sa hviezda môže objavovať z horného okraja štítu a strácať sa v jeho dolnom okraji. Inokedy sa všetky tieto situácie pomenúvajú výrazom „vyrastajúca“. Tak hviezda vyrastá z pravého, ľavého, horného či dolného okraja, podobne z ľavého, či pravého, horného či dolného rohu, prípadne z deliacich línií štítu a pod. V heraldike je možná aj figúra zvaná „polovica hviezdy“, ktorá môže byť horná, dolná, pravá, ľavá, horná polovica šikmo, resp. ľavošikmo) delenej hviezdy a pod.

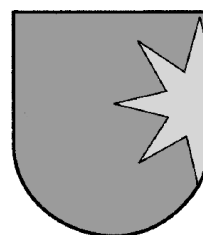
*Z horného okraja
červeného štítu
vyrastajúca zlatá
(osemcípa) hviezda*

*Z dolného okraja
červeného štítu
vyrastajúca zlatá
(osemcípa) hviezda*

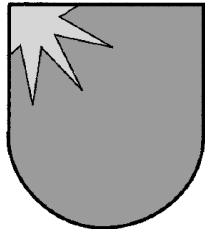

*Z pravého okraja
červeného štítu
vyrastajúca zlatá
(osemcípa) hviezda*

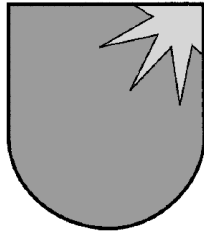

*Z ľavého okraja
červeného štítu
vyrastajúca zlatá
(osemcípa) hviezda*

¹¹ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. München 1978, s. 155.

Z pravého horného rohu červeného štítu vyrastajúca zlatá (osemcípa) hviezda

Z ľavého horného rohu červeného štítu vyrastajúca zlatá (osemcípa) hviezda

Z pravého dolného rohu červeného štítu vyrastajúca zlatá (osemcípa) hviezda

Z ľavého dolného rohu červeného štítu vyrastajúca zlatá (osemcípa) hviezda

Spôsobov zobrazovania mesiaca v heraldike

Polmesiac a mesiac v splne

Stvárnenie mesiaca nie je také rozmanité, ako stvárnenie slnka, či hviezdy. Najčastejšie sa zobrazuje v podobe polmesiaca, zriedkavejšie v podobe mesačného splnu. Pomenovanie polmesiac vlastne nie je správne, pretože ide skôr o zobrazenie mesačného kosáka, nie polovice mesačného kotúča. Vo francúzskej heraldickej terminológii sa nenazýva „la lune“ (luna), ale „le croissant“, čo je odvodené od slovesa „croître“ – rásť. Polmesiac môže byť užší či širší, plytký, či viac zahĺbený. Tieto zvláštnosti stoja za povšimnutie len vtedy, ak sa mesiac výrazne odchyľuje od štandardu. Môže tiež byť, podobne ako hviezda, fazetovaný, t. j. vnútri členený ešte jednou líniou.

Polmesiac bez tváre a s tvárou

Pokiaľ ide o polmesiac, jestvujú dve jeho základné podoby a to polmesiac s tvárou a polmesiac bez tváre. V niektorých heraldických prácach sa nehovorí o tvári, ale o profile, hovorí sa teda o polmesiaci s profilom. Zobrazenie polmesiaca s tvárou sa považuje za heraldickejšie, upúšťa sa od neho vtedy, ak je mesiacik v erbe veľmi malý a naznačenie očí, nosa a úst by bolo už nezreteľné.

Mesiac v splne

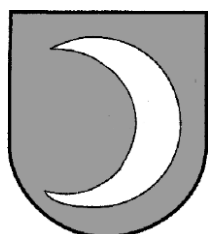
Mesiac v splne je v heraldike pomerne zriedkavý, zobrazuje sa ako (najčastejšie strieborný) disk, vždy s tvárou. Strieborný disk – rondel –

BOGYAY.

Štandardný polmesiac s tvárou v klenote erbu (WAU)

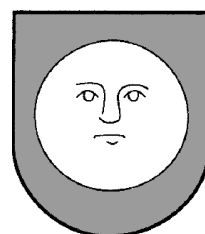
bez tváre sa za mesiac nepovažuje. I tu sa možno stretnúť aj s bimetalickým mesiacom v splne, pričom tvár je strieborná, na heraldicky ľavej strane lemovaná zlatým polmesiacom.

*V modrom štíte strieborný
polmesiac*

*V modrom štíte strieborný
polmesiac s tvárou*

*V modrom štíte strieborný
mesiac v splne a s tvárou*

Tinktúry

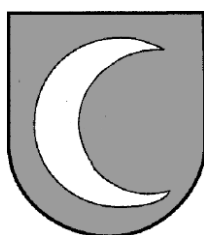
Mesiacu je najvlastnejšie striebro, tak býva najčastejšie zobrazovaný v erboch. Môže však byť rovnako zlatý, či farebný – červený, modrý, čierny, či dokonca zelený a – pravdaže – aj kožušinový, to však len teoreticky. Kovový mesiac môže byť aj bimetalický striebro-zlatý. V tom prípade je jeho predná – tvárová časť strieborná, zadná – tylová zlatá.

Polohy polmesiaca

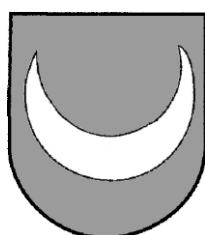
Mesiac je tiež dostatočne variabilnou heraldickou figúrou. Jeho variabilita nespočíva v rôznych tvarových variantoch ako hviezda, ale skôr v nespočetných možnostiach jeho situovania. Niekedy sa v heraldike tieto polohy špeciálne pomenúvajú – rastúci polmesiac, ubúdajúci polmesiac. Položený, rožkami nahor otočený polmesiac sa volá stúpajúci, rožkami nadol otočený sa nazýva klesajúci. Jednoduchšie je však pomenovanie polôh obvyklým heraldickým spôsobom – obrátený, sklonený, položený, šikmý, ľavošikmý a kombináciami všetkých týchto. Znie to neuveriteľne, no ak by v erbe nebola iná figúra, len mesiac, kombináciou spomenutých polôh a prípustných kombinácií heraldických tinktúr možno vytvoriť stovky rozličných erbov.

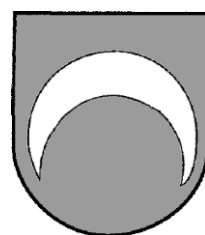
Polmesiac

Obrátený polmesiac

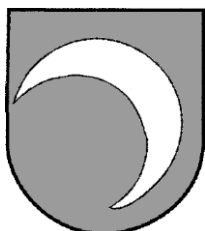
Položený polmesiac

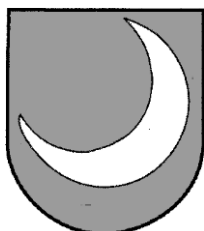
*Položený prevrátený
polmesiac*

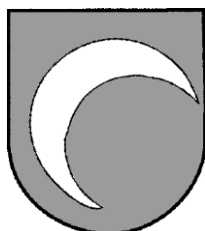
*Pravošikmý
polmesiac*

*Pravošikmý
prevrátený polmesiac*

*Lavošikmý
polmesiac*

*Lavošikmý
prevrátený polmesiac*

Polmesiac s tvárou

*Pravošikmý
prevrátený polmesiac
s tvárou*

*Položený prevrátený
polmesiac s tvárou*

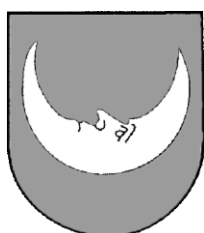
*Pravošikmý sklonený
prevrátený polmesiac
s tvárou*

*Sklonený obrátený
polmesiac s tvárou*

*Pravošikmý sklonený
polmesiac s tvárou*

*Položený obrátený
polmesiac s tvárou*

*Lavošikmý polmesiac
s tvárou*

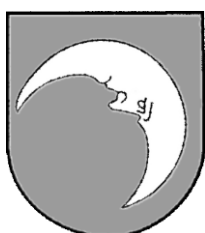
*Obrátený polmesiac
s tvárou*

*Lavošikmý
prevrátený polmesiac
s tvárou*

*Položený obrátený
prevrátený polmesiac
s tvárou*

*Pravošikmý sklonený
prevrátený polmesiac
s tvárou*

Sklonený polmesiac s tvárou

Lavošikmý sklonený polmesiac s tvárou

Položený polmesiac s tvárou

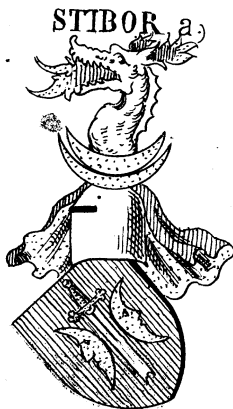

Pravošikmý polmesiac s tvárou

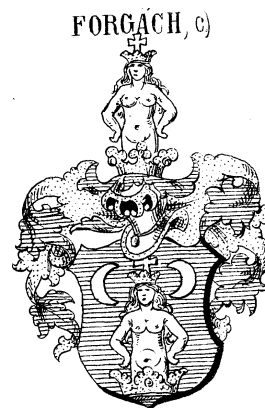
Multiplikácia polmesiaca

Polmesiac sa síce nezobrazuje viacnásobne v erboch tak často a v takej hojnosti ako hviezda, predsa len sa pomerne často stretáme s dvomi mesiacmi privrátеныmi, či odvrátеныmi, tromi, či viacerými nad seba položenými polmesiacmi a pod. Štyri k sebe privrátеныé polmesiace vytvárajú osobitnú heraldickú figúru zvanú lunel.

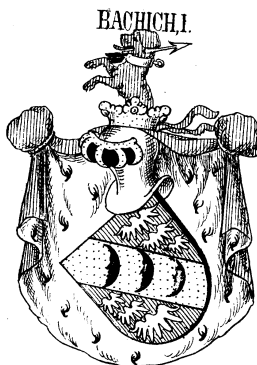
V červenom štíte strieborný sklonený meč, sprevádzaný dvoma zlatými odvrátеныmi polmesiacmi s tvárou (WAU)

V modrom štíte zo zlatej koruny vyrastajúca strieborná nahá kráľovná, sprevádzaná pri hlave dvoma striebornými privrátеныmi polmesiacmi (WAU)

V červenom štíte tromi čiernymi polmesiacmi preložené zlaté pravošikmé brvno sprevádzané po bokoch tromi a tromi striebornými krídlami (vždy 1,1,1) (WAU)

Štvrtенý štít so srdcovým štítom...v druhom a treťom zelenom poli nad položeným obrátеныm polmesiacom ďalšie dva k sebe privrátеныé – všetko strieborné (WAU)

Slnko, hviezda a mesiac ako hovoriace znamenia

Pod pojmom „hovoriaci erb“ sa rozumie taký erb, ktorý sa svojí námetom – figúrou, viaže na meno svojho nositeľa, presnejšie povedané heraldickou rečou tlmochí meno. Tak napríklad Lyon má v erbe leva (fr. lion – lev), Florencia ľaliu (tal. fiore – kvet), Mníchov mnícha, Dubnica dub, Levice leva, Brezová pod Bradlom brezu a pod. Hovoriacimi znameniami sú pravda aj nebeské telesá. Známý je napríklad erb rodu Sternbergovcov so znamením hviezdy (nem. Stern – hviezda), ale aj napríklad erb obce Kračúnovce s motívom kométy – vianočnej betlehemskej hviezdy, či nižšie uvedené erby rodov Szontagh, či Sonnenstein s motívom slnka (nem. Sonne – slnko), alebo erb rodu Asterer so znamením hviezdy (lat. astrum – hviezda, súhvezdie).

SZONTÁGH, a.)

V modrom štíte nad zeleným trojvrším zlaté slnko s tvárou a striedavých líčov (WAU)

CONRAD, III. v. SONNENSTEIN.

V modrom štíte strieborný skalný masív, spoza jeho pravého úpätia vyrastajúce zlaté slnko s tvárou a striedavých líčov (WAU)

ASTERER

Štvrtý štít; v prvom a štvrtom modrom poli tri zlaté hviezdy (1,2)... (WAU)

Polmesiac a hviezda ako hlavné znamenie

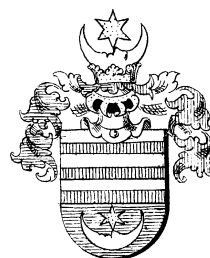
V heraldike je však azda najčastejšie spojenie polmesiaca s hviezdou. Poďľa niektorých interpretácií majú pripomínať víťazstvá nad Turkami, no mnohé erby s takýmito znameniami sú staršie než protiturecké vojny. Pripomeňme, že nebeské telesá vo všeobecnosti sú pred-

BUCSÁNYI.

V morom štíte z modrej koruny vyrastajúci strieborný položený polmesiac s tvárou, prevýšený zlatou hviezdou (WAU)

PLATHY.

V modrej zvýšenej päte štítu strieborný položený polmesiac s tvárou, prevýšený zlatou hviezdou (WAU)

všetkým symbolmi svetla a symbolmi času. O niektorých ďalších významoch sa zmienime neskôr.

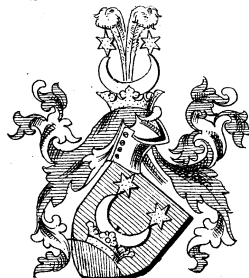
Pri erbových znameniach s motívom nebeských telies je veľmi dôležité všimnúť si, či ide o hlavnú erbovú figúru, alebo len o doplnkové erbové figúry. Ak je polmesiac s hviezdou hlavnou erbovou figúrou, najčastejšia

kompozícia je tá, že mesiac je položený a prevýšený hviezdou. Zriedkavejšou kompozíciou je polmesiac v štandardnej polohe, svojimi rožkami obopínajúci hviezdou. Veľmi pekný je obsah pôvodného erbu rodu Beňovských (z ktorého vyšiel aj známy Móric Beňovský), v ktorom sú dve hviezdičky na rožkoch položeného polmesiaca.

Nebeské telesá ako vedľajšie figúry

Oveľa častejšie sú však nebeské telesá ako vedľajšie erbové figúry, dopĺňajúce hlavný obsah erbu. Sú umiestnené spravidla v horných rohoch štítu. O ich funkcii možno povedať, že odlišovali erby s podobným obsahom od seba navzájom.

BENYOVSZKY v. BENYO. a.)

Zo zeleného korunovaného vrška vyrastajúci strieborný polmesiac s rožkami, osadenými zlatými hviezdičkami (WAU)

KUBOVICH, I.

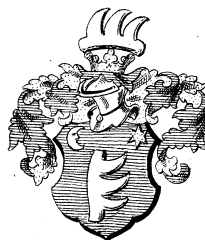
V klenote zlatá hviezda obopätá strieborným polmesiacom (WAU)

DEDINSZKY v. DEDINA.

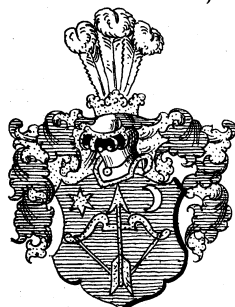
V modrom štíte zo zeleného korunovaného trojvršia vyrastajúce strieborné obrnené, striebornou šablou ozbrojené rameno sprevádzané v horných rohoch štítu nebeskými telesami – vpravo strieborným obráteným polmesiacom, vľavo zlatou hviezdou (WAU)

BUTKAI, I.

V modrom štíte tri strieborné prirodzené, obrátené vlčie zuby, sprevádzané v horných rohoch nebeskými telesami – vpravo strieborným polmesiacom s tvárou, vľavo zlatou hviezdou (WAU)

KLOBUSICZKY, a.)

V modrom štíte v zlatom luku založený zlatý šíp, to všetko sprevádzané v horných rohoch nebeskými telesami – vpravo zlatou hviezdou, vľavo strieborným polmesiacom (WAU)

BAÁNI.

V modrom štíte na zelených vrškoch strieborný jednorožec sprevádzaný v horných rohoch štítu nebeskými telesami s tvárou – vpravo slnkom striedavých lúčov, vľavo fazetovaným polmesiacom (WAU)

V anglickej heraldike patrili, či podnes patria nebeské telesá – polmesiac a hviezda – medzi tzv. brizúry – prídavné znamienka. Pridávajú sa k otcovskému erbu a pomocou nich sa odlišuje postupnosť synov v danom rode. Hoci u nás v minulosti takýto systém brizúr nejestvoval, je mnoho príkladov odlišovania erbov rodov, pochádzajúcich z jedného predka okrem iného aj pridávaním nebeských telies do horných rohov štítu. Patria sem napríklad rody, pochádzajúce z Diviakovcov (Diviackovcov), prastarého rodu z horného Ponitria.¹²

DIVÉKY v. DIVÉKUJFALU.

... v horných rohoch štítu strieborný obrátený polmesiac a zlatá hviezda (WAU)

RUDNAY.

... v horných rohoch štítu zlatá hviezda a strieborný polmesiac (WAU)

BOSSANYI, a.)

... v horných rohoch štítu zlatá hviezda a strieborný polmesiac s tvárou (WAU)

¹² Iným spôsobom odlišovania jednotlivých rodov so spoločným predkom bolo pozmeňovanie klenoty.

Slnko, hviezda a mesiac v jednom erbe

Zriedkavejšie než spojenie polmesiaca a hviezdy v jednom erbe je zobrazenie trojice – slnka, hviezdy a polmesiaca v jednom štíte, no možno uviesť i takéto príklady.

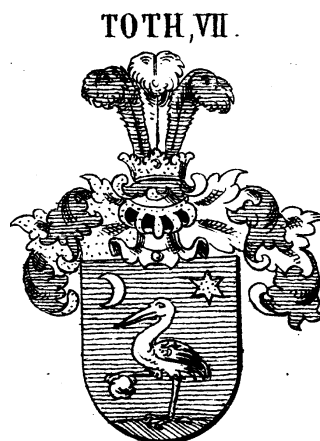
V modrom štíte po zelenej pažiti kráčajúci čierny medveď; nad ním zlaté slnko s tvárou a plamienkovitých lúčov, sprevádzané vpravo zlatou hviezdou, vľavo strieborným polmesiacom (WAU)

V modrom štíte strieborné pravošikmé brvno, sprevádzané hore zlatým slnkom s tvárou a priamych lúčov, dolu strieborným pravošikmým prevrátaným polmesiacom s tvárou, prevýšeným zlatou hviezdou (WAU)

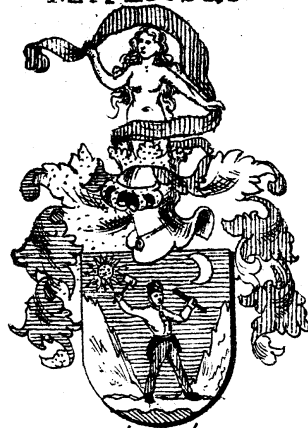
Symbolika nebeských telies

Základnú symboliku nebeských telies sme už spomenuli, sú symbolom svetla a symbolom času. Ako také nadobúdajú zvláštnu symboliku napríklad s motívom žeriava – symbolu strážcov, o ktorom sa od stredoveku verilo, že aby na stráži nezaspal, chytil kameň a sústredoval sa, by nespadol, tak sa mu darilo pre-máhať spánok. Nebeské telesá pripomínajú tento symbol nočných strážcov držiacich hliadku po stanovený čas.

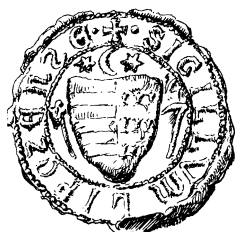
V modrom štíte na zelenej pažiti strieborný žeriav, držiaci strieborný kameň, sprevádzaný v horných rohoch štítu nebeskými telesami – vpravo strieborným polmesiacom, vľavo zlatou hviezdou (WAU)

MATEJCSIK.

V modrom štíte nad zelenou zvlnenou pažiťou medzi dvomi, z oboch strán štítu vyrastajúcimi striebornými skalami stojaci obrátený baník v striebornej blúze, čiernej čiapke a červených nohaviciach, so strieborným klinom v ľavici a strieborným kladivom v pravici, to všetko sprevádzané v horných rohoch štítu nebeskými telesami – vpravo slnkom s tvárou, vľavo strieborným polmesiacom (WAU)

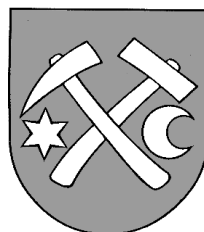
Nebeské telesá sa nezriedka ocitajú spolu s poľnohospodárskym náradím, či klasmi, aby podčiarkli pravidelnosť cyklu ročných prác – orby, sejby, žatvy. No azda so žiadnymi znameniami nie sú tak úzko späté ako s baníckym náradím. Podľa niektorých názorov symbolizovali drahé kovy – slnko zlato, polmesiac striebro a hviezda meď, no vyskytujú sa aj v starých pečatiach miest a obcí, v ktorých sa tieto kovy nedolovali. Podľa iných názorov symbolizovali to, po čom baník uväznený v tme najviac túžil – svetlo. A podľa ďalších išlo jednoducho o rozlišovacie znamienka, bez ktorých by nebolo možné od seba odlíšiť pečate a erby desiatok obcí s motívom skrížených baníckych kladiviek.

Banícke kladivká a nebeské telesá v erbovej pečati Partizánskej (Nemeckej) Ľupče zo 14. stor. (kresba J. Kürty)

Banícke kladivká a nebeské telesá v erbovej pečati Banskej Bystrice zo 14. stor. (kresba I. Graus)

V zelenom štíte strieborné prekrížené banícke kladivá na zlatých rukovätiach, sprevádzané po bokoch striebornými nebeskými telesami, vpravo hviezdou, vľavo odvráteným polmesiacom

V červenom štíte pod zlatou osemhrotou hviezdou strieborné skrížené banícke kladivká, sprevádzané vpravo zlatým privráteným polmesiacom, vľavo zlatým slnkom a dolu zlatou, striebro-stredou a striebro-kališnou ružou

Kristus ako slnko a ako hviezda

Ďalšie interpretácie slnka, hviezdy a polmesiaca súvisia s kresťanskou ikonografiou, ktorej súčasťou sú aj námety v stredovekých pečatiach a erboch.

*Pečať Trnavy
z konca 13. stor.
(kresba J. Šimončíč)*

*V modrom štíte strieborný
obrátený ohliadajúci sa
Baránok Boží v zlatej
zbroji, nad hlavou
s položenou zlatou
hviezdičkou pripevnenou
na stuhe, vychádzajúcej
z jeho úst, pravou prednou
nôžkou pred sebou držiaci
zlatú krížovú žrd' s červeno
štvrtým, do troch jazykov
vybiehajúcim listom vlajky*

*Pečať Trenčína z r. 1381
(kresba J. Fojtík)*

Ako prvé pripomeňme pečatidlo mesta Trnavy z 13. stor. Jeho obsahom je uprostred šesťspicového kola hlava Krista, doplnená o grécke písmená alfa a omega a o nebeské telesá – polmesiac a hviezdu.¹³ Je to spojenie motívu Krista a kozmu, Kristus je tu zobrazený ako Chronokrator – vládca času.

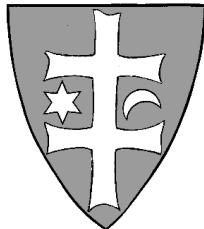
V stredovekej trenčianskej pečati je zasa Kristus zobrazený ako Baránok Boží, z ktorého úst vychádza hviezda, pripomínajúca jeho slová z Apokalypsy – Ja som ranná hviezda jasná (Zj. 22, 16).

Obzvlášť časté je zobrazenie nebeských telies pri dvojitom kríži. I tu sa možno len domnievať, aký význam tu nebeské telesá mali, či pri panovníckom erbe nemali len odlišiť aktuálne pečatidlo od toho predchádzajúceho, alebo či pri početných mestských erboch s dvojítym krížom (Zvolen, Topoľčany, Žilina, Šurany...) nemali len zabezpečiť ich grafickú jedinečnosť.

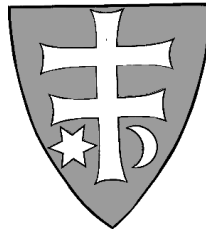
¹³ Kruhopsis zníe: Sigillum civium de zumbothel cum rota Fortunae et deus in rota, v preklade: pečať trnavských mešťanov s kolesom šťastenya a s Bohom v (strede) kruhu.

*Erbová pečat'
Ondreja III.
z 13. stor. s dvojitým
krížom a nebeskými
telesami
(kresba G. Pray)*

*V modrom štíte
dvojramenný kríž
s rovnako dlhými
ramenami, sprevá-
dzaný hviezdou
a prevráteným
polmesiacom –
všetko zlaté
(erb Topoľčian)*

*V zelenom štíte
dvojramenný kríž
so skrátenými
spodnými ramenami,
dolu sprevádzaný
položenou hviezdou
a polmesiacom –
všetko strieborné
(erb Šurian)*

*Dvojitý kríž
s nebeskými telesami
v pečati Jakuba,
biskupa z Akka
z 12.–13. stor.*

Dvojitý kríž sprevádzaný nebeskými telesami však evokuje aj Jakubov nebeský rebrík (1M 28 12), rebrík duše, rebrík kráľovstva nebeského, a tiež pripomína slová žalmistu „Chváľte Ho, slnko s mesiacom, chváľte Ho, všetky jagavé hviezdy“ (Ž 148, 3).

To však už opúšťame heraldickú pôdu a dostávame sa do oblasti ikonografie a interpretácie reči stredovekých symbolov, preto naše rozprávanie o astronomických motívoch v erboch ukončíme.

SYMBOLES ASTRONOMIQUES DANS LES BLASONS (ARTICLE PORTANT SUR LA TERMINOLOGIE DU BLASON)

Ladislav Vrtel

Les corps célestes appartiennent au domaine le plus ancien des signes héraldiques. Dans la plupart des cas, le motif de l'étoile ou bien celui du soleil se développèrent de l'ombone métallique des premiers blasons. Les corps célestes en tant que signes héraldiques remplissent une fonction différente. Dans quelques cas, ils représentent des symboles principaux, plus particulièrement dans le cas des blasons parlants, ailleurs, ils sont appliqués comme des signes supplémentaires, servant à différencier les blasons ressemblant du point de vue de leur contenu, par exemple, à faire la différence parmi les branches secondaires de la même famille. Supplémentairement, on leur attribuait souvent même une symbolique particulière qu'ils n'avaient pas contenue primitivement.

L'étude présente ne s'oriente pas vers la symbolique des symboles astronomiques dans les blasons, mais vers les questions terminologiques liées à la description héraldique de ces figures héraldiques. L'auteur s'occupe progressivement de dénomination de

différentes formes de représentation des corps célestes et de dénomination de leur position dans le blason.

Il analyse progressivement les problèmes concernant la représentation et la dénomination des corps célestes – soleil, lune et étoiles – dans les blasons et il les illustre tantôt par des dessins „idéaux“, tantôt à travers des démonstrations de représentation des symboles astronomiques dans les blasons plus anciens.

L'étude représente déjà la huitième suite de la série des articles consacrés à la terminologie héraldique, parus régulièrement dans la revue Slovenská archivistika depuis l'an 2000.

Traduit par Kristína Kapitánová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

MIERY A VÁHY V DEJINÁCH ĽUDSKEJ SPOLOČNOSTI. Zostavila Júlia Ragačová. Bratislava: MV SR 2006. 170 s.

V dňoch 27.–28. septembra 2005 zorganizovala Sekcia archívniectva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Slovenský metrologický ústav v spolupráci s Ministerstvom vnútra – odborom archívov a registratúr vedeckú konferenciu *Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti*. Zámerom tohto podujatia bolo zhodnotenie súčasnej úrovne jednej z pomocných vied historických – historickej metrologie, objasnenie jej miesta a úloh v skúmaní hospodárskych dejín, hľadanie vzťahov k súčasnej metrologii a naznačenie ďalších možných perspektív a potrebných trendov jej rozvoja. Podujatie bolo súčasne aj pripomienkou stého výročia narodenia prof. PhDr. Alexandra Húščavu, DrSc., nestora historickej metrologie na Slovensku, autora základného diela slovenskej historickej metrologie *Polnohospodárske miery na Slovensku*.

Váhy a miery, ako v úvode k zborníku uvádza doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc., predseda sekcie, vyjadrujú celý komplex ekonomických udalostí, sú produktom objektívnych ekonomicko-sociálnych i politických faktorov, reflektujú kultúrnu úroveň konkrétnej spoločnosti. Nie sú len jednoduchým vyjadrením istých kvantitatívnych informácií, ale sú aj skutočnou kultúrno-historickou pamiatkou, súčasťou nášho historického kultúrneho dedičstva. Miery a váhy sa objavujú už v počiatkoch zrodu ľudskej civilizácie a sú jej neoddeliteľnou zložkou. Umožnili nadviazanie ekonomických kontaktov v ľudskej spoločnosti, a tým prispeli aj k jej ďalšiemu sociálnemu a kultúrnemu rozvoju.

Historické miery a váhy sú organickou súčasťou našej historickej i kultúrnej pamäti. Ich výskum vôbec nie je jednoduchou záležitosťou. S metrologickými problémami sa často spájajú aj problémy paleografické, matematické, ba i lingvistické.

Metrologický výskum však nie je len súčasťou historických vied, ale aj problematikou výsostne súčasnou. Preto sa na príprave a realizácii vedeckej konferencie aktívne podieľali aj pracovníci Slovenského metrologického ústavu.

Pohľad na zoznam autorov príspevkov ukazuje, koľko historických aj iných vedných odborov metrologická problematika zasahuje. Okrem historikov a metrologov konferenciu obohatili svojimi príspevkami aj odborníci z oblasti archeológie, archívnej vedy, dejín umenia či lingvistiky. Je chvályhodné, aký bohatý a pestrý program sa organizátorom podarilo zostaviť. Úctyhodný počet kvalitných príspevkov od renomovaných i nádejných autorov tvorí širokú škálu tak z hľadiska chronologického, ako aj z hľadiska tematického.

Úvodný príspevok predniesol doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc. z Katedry všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave na tému *Rímske dĺžkové miery a metodologické problémy ich používania*, v ktorom poukázal najmä na ťažkosť interpretácie metrologických prameňov z obdobia antiky.

Doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. z Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave vo svojom príspevku nazvanom *Miery a váhy v stredovekom meste* analyzuje systém mier a váh v Trnave, pričom vychádza zo svojich dlhoročných výskumov dejín mesta a dôkladnej znalosti archívnych prameňov.

Jediným autorom, ktorý na konferencii prezentoval dva príspevky, je PhDr. Radoslav Ragač z Archívu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Jeho prvý príspevok na tému *Používanie dutých mier vo Zvolene v 16. storočí* mapuje používanie dutých mier pri obchode s rôznymi komoditami na základe zápisov v mestských knihách a je doplnený aj fotoreprodukciami a prepisom originálnych archívnych dokumentov. Vo svojom druhom príspevku, *Meracie prístroje ako heraldická figúra (náčrt do problematiky)*, sa venuje problematike, ktorá na Slovensku ešte nebola takmer vôbec otvorená. Príspevok je preto koncipovaný ako priestorovo obmedzená sonda založená hlavne na publikovanom domácom sfragistickom a heraldickom materiáli.

PhDr. Igor Graus z bansko-bystrickej pobočky Štátneho archívu v Banskej Bystrici vystúpil s príspevkom pod názvom *Z dejín mestskej váhy v Banskej Bystrici*. Vychádzajúc z archívnych prameňov v ňom priblížil jednu z typických stránok života banských miest v stredoveku a ranom novoveku.

PhDr. Zuzana Nemcová, CSc. z Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave sa v príspevku *Regulácia mier a váh v mestách v 16.–18. storočí* venuje problematike rôznorodosti mier a váh v jednotlivých mestách na Slovensku a pokusom o ich zjednotenie.

Príspevok doc. PhDr. Jany Skladanej, CSc. z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave pod názvom *Komparatívno-opisné vyjadrenie mier a váh v slovenských receptároch zo 17.–18. storočia* osviežil konferenciu nezvyčajným a pritom vedecky erudovaným exkurzom do „kuchynskej“ problematiky, ktorá sa chtiac-nechtiac dotýka každého z nás.

PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. z Historického ústavu SAV v Bratislave svojím príspevkom *Hutnícke miery a váhy na strednom Slovensku v 18. storočí* nadviazal na tému mier a váh v baníckom a hutníckom prostredí. Uvádza aj presné hodnoty jednotlivých mier a jeho príspevok je doplnený obrazovou prílohou.

Pracovníci Slovenského metrologického ústavu v Bratislave prof. Ing. Jozef Skákala, PhD. a PhDr. Dana Oravcová sa venovali problematike z dejín metrológie v príspevku pod názvom *Francúzski vedci, akademici a politici 18. storočia pri zrode metrickej sústavy*.

Prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc. z Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave v príspevku *Alexander Húščava – zakladateľ historickej metrológie na Slovensku* si zaspomínal na roky strávené so svojim učiteľom a priblížil účastníkom konferencie ľudský rozmer tohto pozoruhodného vedca.

Príspevok PhDr. Jána Hunku, CSc. z Archeologického ústavu SAV v Nitre nazvaný *Vzájomné spojitosti historickej metrologie a numizmatiky* obohatil tému o pohľad na problematiku starých mincí najmä na základe archeologických výskumov.

PhDr. Pavol Tišliar, PhD. z Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave v príspevku *Výučba metrologie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave* načrtnol vývoj a súčasný stav výučby mladých archívárov a historikov v oblasti metrologie.

Pracovníci Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici Mgr. Elena Kašiarová a RNDr. Július Ladziarsky v príspevku *Staré miery, mierky a meracie prístroje v archívnych dokumentoch Štátneho ústredného banského archívu* prispeli k skúmaniu metrologickej problematiky v oblasti baníctva na základe svojich skúseností z práce s archívnymi dokumentmi. Ich príspevok je takisto doplnený bohatou obrazovou prílohou.

PhDr. Tomáš Tandlich, PhD. zo Štátneho archívu v Bratislave predniesol príspevok pod názvom *Miery používané v obchodných cechoch v 15.–18. storočí*. Čerpal v ňom zo svojich dlhodobých výskumov problematiky obchodných cechov na Slovensku.

Mgr. art. Jana Ovšáková z Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave v príspevku s názvom *Miery v dejinách maliarstva* analyzuje problematiku miešania farieb a receptov na rôzne ingrediencie používané maliarmi v minulosti.

Mgr. Martin Šugár, pracovník Slovenskej národnej galérie v Bratislave, sa v príspevku *Tri zlaté gule ako atribút sv. Mikuláša* venuje interpretácii ikonografie a zobrazovania svätca vo výtvarnom umení.

Do dejín metrologie načreli aj Ing. Miroslava Benková a Ing. Štefan Makovník zo Slovenského metrologického ústavu v Bratislave vo svojom príspevku *História metrologie prietoku*. Vodometry, plynomery a iné meradlá prietoku sú súčasťou nášho každodenného života a autori upozornili aj na prínos Slovenského metrologického ústavu v tejto oblasti.

Ich kolega, Ing. Pavol Doršic, v príspevku *Použitie signálov navigačnej sústavy GPS Navstar v meraní času a frekvencie* spracoval tému výsostne aktuálnu, ba priam smerujúcu do budúcnosti.

Vedecká konferencia *Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti* predstavuje dôležitý a veľmi potrebný krok k rozvoju bádania v tejto pomocnej vede historickej, ktorá, ako konštatovali aj účastníci konferencie, bola v ostatnom čase trochu pozabudnutá. Význam takéhoto bádania je nespochybniteľný a táto konferencia by sa mohla stať medzníkom na ceste k znovuoživeniu tejto pozabudnutej, no nesmierne užitočnej vednej disciplíny, ktorá je integrálnou súčasťou historických vied. Napokon, to bolo aj zámerom organizátorov konferencie a vydavateľov tohto zborníka.

Erika Javošová

CÓNOVÁ, I. – GAJDOŠOVÁ, I. – LACKOVÁ, D. (zost.): *VITRÁŽE NA SLOVENSKU*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo Slovart 2006, 360 s.

Vitráže sú doposiaľ málo známou súčasťou nášho kultúrneho dedičstva. Málopočetná domáca odborná produkcia bola zastúpená hlavne drobnejšími časopiseckými príspevkami, a preto museli domáci záujemcovia donedávna siahať hlavne po staršej maďarskej literatúre. Ide dokonca o prvý syntetický výstup zo spracovania témy slovenskými pamiatkarmi a zasadenie problematiky do stredo európskeho kontextu. V našom sakrálnom a profánnom prostredí sa s vitrážami stretávame už od 14. storočia, avšak dominantná časť zachovaných pochádza až z obdobia 19.–20. storočia. Rozsiahlosť zachovaného fondu a absencia výraznejšieho zastúpenia starších exemplárov zapríčinili, že im dlhodobo nebola venovaná adekvátne pozornosť. Situácia sa zmenila až v rokoch 2003–2006. V rámci projektu MK SR *Celoslovenské zmapovanie a výskum vitráží* pracovníci jednotlivých KPÚ vykonali terénny prieskum, pasportizáciu zachovaných vitráží v teréne a vytvorili ich celoslovenskú databázu. To boli základné predpoklady pre vznik publikácie, ktorá je taktiež súčasťou spomínaného projektu.

Reprezentatívna publikácia je dielom širokého autorského kolektívu, ktorý vykonal doplňujúci terénny a historický výskum, dokumentáciu a archívny výskum. Skladá sa z dvoch častí. Prvá časť je rozdelená do deviatich kapitol venovaných postupne technikám, tvorcom, námetom a jednotlivým slohovým obdobiam. Druhou, podstatnou časťou je výberový katalóg zachovaných diel členený abecedne podľa jednotlivých lokalít, bibliografia a registre. Výberový katalóg bol vytvorený ako prierez zachovaného fondu vitráží. Lokality sú spracované formou pevne štruktúrovaných autorských hesiel.

Publikácia priniesla viaceré príjemné prekvapenia. Podarilo sa napríklad identifikovať torzo stredovekej vitráže zo 14. storočia v Kostole sv. Žigmunda v Pezinku-Mysleniciach. Okrem zvolenej témy je prelomová aj z iného a pre archívára veľmi potešujúceho pohľadu. Vo výraznejšej miere je v nej konečne zakomponovaný aj archívny výskum (PhDr. Henrieta Žažová a autori hesiel), čo, žiaľ, u našich pamiatkarov nebývalo pravidlom. Úvod naznačuje, že archívny výskum bol limitovaný. Zdrojom sa stali archívy jednotlivých farských úradov (kanonické vizitácie, účtovné dokumenty, kroniky), archív Uhorskej pamiatkovej komisie, Fondu výtvarných umení, obecné kroniky, regionálne monografie a tlač, miestni informátori a ďalšie zdroje. Ako sa píše v úvode, len s čiastočným úspechom. Mnohé údaje sa v torzovite zachovaných dokumentoch nepodarilo overiť. Širšie koncipovaný plošný výskum mohol v mestskom prostredí (účtovné knihy) priniesť mnohé nové cenné poznatky o rozšírení vitráží v profánnom prostredí (napr. reprezentatívne priestory v radniciach) a ich tvorcoch v staršom období.

V katalógovej časti sa vo viacerých prípadoch autori hesiel nedokázali bez problémov vyrovnáť s heraldickými prvkami vitráží, viackrát pokrívajú blazony (s. 232–233, 248–249, 264–265, 270, 292–293). Niekde ich takmer úplne

ignorovali. V prípade hesla Aleksince (s. 172–173) nejde o erb Slovenska, ale malý uhorský štátny znak. Pozornosť budí aj celá heraldická kompozícia – štátne znaky ústredných mocností (Turecko, Bulharsko, Nemecko, Rakúsko-Uhorsko) v hornej časti vitráže. Podobne koncipovaná vitráž sa nachádza aj v Ivanke pri Nitre. Skrížené ramená s krížom sú symbolom františkánov a nie *emblémom svätca* (s. 280). V hesle o Oravskom podzámku (s. 264–265) sa koncentruje viacero nepresností. Je zrejmé, že autor vitráže pri erbe palatína Juraja Turza skopíroval erb zo základnej práce Csergheóa o erboch uhorskej šľachty (sú takmer do detailov zhodné), takže ju môžeme jednoznačne datovať do obdobia po rokoch 1884–1892, keď práca vyšla. Preto je otázna miera inšpirácie staršou predlohou. Časť štítu aj prikrývadlá v erbe Alžbety Coborovej sú červené, nie hnedé a hviezda je zlatá. V prípade hesla Muráň (s. 264–265) napríklad na vitráži nie sú *bourbonské lalie*, ale erb zomrelej prvej manželky bulharského panovníka Ferdinanda I. Márie Lujzy, pochádzajúcej z parmských Bourbonovcov († 1899) a Ferdinandov erb. Na druhej vitráži je erb jeho matky Klementíny, dcéry francúzskeho kráľa Ľudovíta Filípa, o ktorom autor tvrdí, že je zhodný s predchádzajúcim erbom manželky. Chybné sa uvádza aj Ferdinandova titulatura. Na s. 191 muž evidentne nedrží zástavu, ale halapartňu. Na s. 75 je chybné meno donátora, ide o Rudolfa Ruossera – mlynára v lokalite H(a)usen a jeho manželku Annu, rodenú Berliovú. Na mlynárske remeslo jasne poukazuje aj erb.

Napriek drobným pripomienkam je práca významným obohatením. Rovnocoennou obsahom je aj veľmi kvalitná grafická úprava a obálka. Nakoniec zostáva zablahoželať autorom k získaniu výročnej ceny časopisu Pamiatky a múzea za rok 2006 a vysloviť neskromné želanie, aby sa podobne naučili prezentovať dopiaľ úspešne ukrývané hodnoty aj slovenskí archivári.

Radoslav Ragač

K DEJINÁM GENEALOGICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKU. Zostavil Milan Šišmiš. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2007. 107 s.

Edícia Bibliotheca genealogica Slovaca sa opäť rozrástla. Pribudla do nej rozsahom síce neveliká, ale o to zaujímavejšia publikácia – zborník príspevkov z odborného seminára, ktorý vlni v Martine zorganizovala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť v spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou a Katedrou archivníctva a PVH FF UK v Bratislave. Seminár priniesol nové poznatky o vývoji genealogických aktivít týkajúcich sa Slovenska.

Po úvodnom slove zostavovateľa nasleduje príspevok Miloty Maloveckej o historikovi a priekopníkovi systematického vedeckého prístupu k štúdiu dejín šľachtických rodov Karolovi Wagnerovi a jeho prínose k dejinám genealogické-

ho výskumu na Slovensku. Jeho najvýznamnejším dielom bezpochyby sú štyri zväzky *Analecta Scepustii sacri et profani* (Výber z náboženského a svetského Spiša), na ktoré najmä upriamila svoju pozornosť autorka príspevku.

Základný prehľad dejín, možnosti a perspektívy genealogického bádania v regióne Ponitria priniesol príspevok Petra Keresteša *K tradíciám genealogického výskumu na Ponitri*. Autor si postupne chronologicky od 16. storočia, keď vznikajú prvé genealogické tabuľky a vývody nitrianskej šľachty, až do súčasnosti do roku 2005, všimol genealogické aktivity a vydané práce dotýkajúce sa tohto regiónu.

Béla Radvánszky 1849–1906 a jeho bádateľské aktivity v oblasti rodových dejín bol názov ďalšieho príspevku Pavla Maliniaka. Autor priblížil životné osudy príslušníka šľachtického rodu z Radvane, ktorý okrem prác z heraldiky a sfragistiky uverejňovaných na stránkach periodík Századok, Történelmi Tár a Turul, napísal aj práce venujúce sa dejinám šľachtických rodov. V roku 1879 vydal svoje prvé trojzväzkové dielo – *Uhorský rodinný život a domácnosť v 16. a 17. storočí*, ktorému predchádzal podrobný výskum niekoľkých rodových archívov. Bol členom aj autorského kolektívu projektu *Štúdie z archívu baróna Radvánszkeho*. Táto pramenná edícia mala mať pôvodne osem dielov, ale nakoniec tlačou vyšla len tretina z nich, pretože B. Radvánszky zomrel. Na sklonku života spracoval ešte prvý zväzok edície rodového archívu Héderváριοvcov, ktorého vydania sa však už nedožil.

Dejiny genealogického výskumu na Záhorí zmapoval vo svojom príspevku Richard Drška. Svoju pozornosť upriamil na Jozefa Šáteka a jeho rukopis *Holícko-šaštínske panstvo*, ktorý sa venuje panstvu a jeho majiteľom Coborovcom, Bakičovcom a Révaiovcom, súčasťou rukopisu je aj 9 rodokmeňov. Rukopis spolu s ďalšími excerptmi z archívneho materiálu, ktoré sa týkajú obyvateľov Skalice, je uložený v skalickej pobočke Štátneho archívu v Bratislave. Ďalšie genealogické práce boli publikované v časopisoch *Záhorie* a *Naše Záhorie*. R. Drška spomína najmä články D. Janotu, M. Náhlika, M. Zajíčkovej a F. Federmayera zaoberajúce sa osobnosťou F. Jurigu, Vietorisovcami, Škarniclovcami, Hellmayrovcami, Dietrichovcami. V závere príspevku samotný autor konštatuje, že genealogický výskum na Záhorí vykazuje veľkú nesystematickosť a medzerovitosť, preto je potrebné ho začať systematicky rozvíjať.

Aj v Archíve Slovenského národného múzea sa nachádzajú dôležité pramene ku genealogickému bádaniu. O nich a najmä o prvých genealógoch na pôde Slovenského národného múzea napísala príspevok Elena Machajdíková. Svoju pozornosť sústredila najmä na osobnosť prvej archivárky SNM Márie Jeršovej a prvého správcu a neskôr riaditeľa Zemedelského múzea Miloša Jurkoviča. M. Jeršová vydala v roku 1937 historicko-genealogické dielo *Rod Ivanka z Jordánu a Dražkoviec*. Rukopis spolu aj s korešpondenciou mapujúcou postupný vznik diela je uložený v osobnom fonde M. Jeršovej v martinskej pobočke Archívu SNM. Práve okolnosti vzniku diela a korešpondenciu medzi M. Ivankom, „sponzorom“ jej sedemročného výskumu, a M. Jeršovou si všíma E. Machajdíková. Miloš Jurkovič sa genealogickému výskumu (napriek tomu, že pôvodným povoláním bol poľnohospodársky inžinier) venoval celý život. Podarilo sa mu

zozbierať zaujímavý archívny materiál, zhotovil rodostromy viacerých rodín – napr. Holuby, Krafta, Boor, Burjan, Danek, Lange, Roy, Tvarožek, Žarnovický atď. Samozrejme jeho najvýznamnejšou prácou bola genealógia Samuela Jurkoviča spolu s rodostromom začínajúcim rodičmi S. Jurkoviča a končiacim až súčasnosťou.

Ako napredoval rozvoj genealógie a heraldiky v rámci Slovenskej historickej spoločnosti opisuje Kristína Stančiaková v príspevku *Genealógia a heraldika na pôde Slovenskej historickej spoločnosti*. Významnou mierou k rozvoju oboch disciplín, ale aj ostatných pomocných historických vied a samozrejme aj archívnictva, nepochybne prispela Sekcia archívnictva a PVH, ktorá sa oficiálne konštituovala na valnom zhromaždení Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1981. Od svojho vzniku až do súčasnosti sekcia pripravila temer dve desiatky vydarených podujatí – sympózií, výstav a aj zborníkov. Autorka ďalej v príspevku neobišla ani iniciatívu R. Zelenaya a prof. Jozefa Nováka na založenie samostatnej heraldicko-genealogickej sekcie v rámci SHS v roku 1985. Nebola úspešná, pretože predsedníctvo SAV súhlasilo iba s vytvorením špecializovanej komisie v rámci Sekcie archívnictva a PVH, avšak tieto snahy vyústili v roku 1991 do založenia samostatnej celonárodnej organizácie Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri Matici slovenskej.

Prof. Jozef Novák koncipoval svoj príspevok *K dejinám genealogického výskumu na Slovensku* vo forme niekoľkých poznámok. Týkali sa jeho vlastných skúseností pri výskume a písaní dvoch dielov knihy o rodových erboch. Dotkol sa aj otázky prepisovania historických priezvisk z obdobia uhorských dejín. Vyzval bádateľov – genealógov, aby venovali väčšiu pozornosť štúdiu staršej literatúry (napr. historickým časopisom Századok, Történelmi Tár, Történelmi Szemle či Turul) a neobjavovali to, čo je už dávno objavené – „aby sme sa pre neznaťnosť výsledkov starších bádateľov nedopúšťali zbytočných omylov“. Na záver vyjadril spokojnosť nad súčasnou úrovňou genealogickej a heraldickej tvorby na Slovensku. Ocenil najmä prínos časopisu Genealogicko-heraldický hlas. Vyzdvihol aj ďalšie publikácie a zborníky vydávané spoločnosťou a nezabudol pochváliť aj víťazné práce súťaže o najlepšiu genealogickú prácu.

Staršie maďarské genealogické práce na CD-Rom-och je názov ďalšieho príspevku Štefana Kolivošku. Autor približuje edičný program budapeštianskej firmy Arcanum Adatbázis Kft., ktorá prináša reedície starších prác z genealógie a heraldiky z obdobia uhorských dejín na CD-R. Autor prináša aj stručný návod, ako sa s príslušným CD-R pracuje, čo však príslušníci mladšej generácie genealógov už dobre poznajú. O edičnom programe tejto budapeštianskej firmy sme už na stránkach Slovenskej archivistiky informovali v roku 2005.

Vznik, pravidlá a priebeh štyroch doterajších ročníkov súťaže o najlepšiu genealogickú prácu zhrnula vo svojom príspevku Šarlota Drahošová. Súťaž organizuje spoločnosť od roku 1995 v trojročných intervaloch. Doteraz sa do nej zapojilo 45 autorov s 58 genealogickými prácami. Je verejná a môže sa do nej prihlásiť každý, kto sa venuje genealógii. Práve v tomto roku na októbrom stretnutí členov spoločnosti spoznáme víťaza už 5. ročníka súťaže.

Veľmi zaujímavý a netradičný príspevok na seminári predniesol a aj do zborníka pripravil Vladimír Ferák z Katedry mikrobiológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. Hneď na úvod si položil otázku: *Kam siahajú genetické korene slovenskej populácie?*, na ktorú vďaka výsledkom výskumu genetického materiálu – ľudskej DNA – dostane v závere príspevku čitateľ aj odpoveď. Korene slovenskej populácie siahajú do obdobia mladšej doby kamennej, podobne ako aj väčšiny európskej populácie, od ktorej sa tá slovenská ničím podstatnejším neodlišuje.

Záver zborníka tvorí výberová bibliografia zaznamenávajúca vývoj a súčasný stav genealógie na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí, ktorú pripravil Milan Šišmiš. Dopĺňa ju aj register osôb, rodov a inštitúcií, ktoré sú zainteresované do genealogického bádania a príbuzných aktivít. Určite sa stane vítanou pomocou pre viacerých genealógov.

Zanietený tajomník a „duša Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti“ Milan Šišmiš opäť pripravil pre priaznivcov genealógie kvalitný zborník, ktorý si isto nájde svoje miesto medzi ostatnými knižnými titulmi z oblasti pomocných historických vied. Stal sa zároveň dôstojnou bodkou za oslavami 15. výročia založenia Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti.

Júlia Ragačová

RÁBIK, V.: *NEMECKÉ OSÍDLLENIE NA ÚZEMÍ VÝCHODNÉHO SLOVENSKA V STREDOVEKU* (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej). Bratislava: Karpatskonemecký spolok na Slovensku/Karpatendeutscher Verein in der Slowakei 2006. 433 s., 3 mapové prílohy.

Predmetom recenzovanej knihy je skúmanie nemeckého osídľovania východného Slovenska, presnejšie jeho strednej a okrajovej časti v stredoveku, jeho vplyv na utváranie sídelnej štruktúry a národnostnej skladby obyvateľstva. Autor pri výbere témy vychádzal z poznania, že sa najmä v staršej historickej literatúre náležite nerozlišuje etnicky nemecké osídľovanie (za účasti nemeckého obyvateľstva) a osídľovanie na nemeckom práve, ktorého subjektom bolo iné, najmä domáce (slovenské) obyvateľstvo. To malo za následok, že sa silne skresľoval význam nemeckého obyvateľstva pri osídľovaní a skultúrňovaní krajiny. Voľba témy je z hľadiska uceleného spracovania stredovekého osídlenia východného Slovenska v syntetickej rovine plne odôvodnená a vítaná.

Autor v prvých dvoch kapitolách charakterizuje a hodnotí historickú literatúru. V kapitole *Problematika výskumu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku* (11–22) sleduje literatúru zameranú na výskum daného okruhu otázok v celoslovenskom rozsahu aj so zreteľom na pomery v Uhorsku. Kriticky hodnotí základnú prácu R. F. Kaindla *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*

zur 1907. Poukazuje na vplyv nemeckej literatúry o neosídlenosti veľkých oblastí strednej a východnej Európy a o zásluhách Nemcov na ich skultivovaní. Prejavil sa aj v názore V. Chaloupeckého o neosídlenosti severného a stredného Slovenska. Vytýka slovenským historikom, že podrobne neskúmali z celoslovenského pohľadu rozsah, úlohu a postavenie nemeckého etnika v stredoveku, „že problematika nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, ale i v novšom období, vôbec nepatrila medzi exponované témy slovenskej historiografie, ... a boli skôr tendencie vnímať ju „negativisticky“ (13).

V druhej kapitole *Bibliografický prehľad so zreteľom na územie východného Slovenska* (23–30) sa uvádzajú monografie a početné štúdie zamerané na problematiku osídlenia Abovskej, Užskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice v stredoveku, ktoré sa viac alebo menej vzťahujú aj na nemecké osídlenie. Ide predovšetkým o rozsiahle dielo Ferdinanda Uličného a práce Branislava Varsika. Tieto majú základný význam pre poznanie vývoja osídlenia a jeho národnostného rázu v skúmanej oblasti. Výrazne sa to prejavuje aj v spracovaní analytických častí posudzovanej práce.

S osídľovaním súvisela migrácia obyvateľstva, ktorá prebiehala v podmienkach relatívnej slobody sťahovania. Autor pojednáva o nej v kapitole *Migrácia obyvateľstva na východnom Slovensku v stredoveku v procese dosídľovania na nemeckom práve* (31–51), a to v rámci Uhorska s osobitným zreteľom na skúmanú oblasť. Ako je známe, sloboda sťahovania nešľachtického obyvateľstva v stredoveku sa zachovala až do Dóžovho povstania roku 1514, ale zákonné úpravy ju obmedzovali povinnosťou splniť rôzne podmienky a zemepáni ju všemožne hatili.

Jadro knihy tvorí rozsiahla kapitola *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku* (52–380), ktorá sa člení na štyri základné časti: 1. Šarišská župa, 2. Slovenská časť Abovskej župy, 3. Slovenská časť Zemplínskej župy a 4. Slovenská časť Užskej župy. Každá z uvedených základných častí sa ďalej člení na analytickú a syntetickú časť. V analytickej časti sa nemecké osídlenie sleduje podľa vodných tokov (ich dolín) a panstiev. Syntetická časť obsahuje všeobecnú charakteristiku nemeckého osídlenia v stolici.

Autor vo svojom výskume nadväzuje na výsledky doterajšieho bádania, uverejneného v knižných monografiách a v početných štúdiách mnohých autorov. Za pozitívum pokladám skutočnosť, že sa neobmedzil len na tradičnú (slovnú) literatúru, ale siahol aj po kartografických dielach s historickou tematikou, uverejnených v našich reprezentačných atlasoch – v Atlase Slovenskej socialistickej republiky z roku 1980 a v Atlase krajiny Slovenskej republiky z roku 2002. Poznatky získané štúdiom historickej literatúry autor doplnil výsledkami vlastného výskumu. Umnou kombináciou týchto dosiahol ucelenejšie, presnejšie ba aj správnejšie, prípadne úplne nové vedecké poznanie faktov a súvislostí. Ako príklad možno uviesť pozoruhodnú stať o dejinách Michaloviec (323–329) s dôkladným spracovaním vývoja národnostnej štruktúry obyvateľstva a účasti nemeckého etnika ako aj nemeckého práva v procese hospodárskej reorganizácie a rekultivácie celého michalovského majetkového komplexu.

Priebeh nemeckého osídľovania sa sleduje v rámci celého osídľovacieho procesu a v súvisi s ním. Venuje sa pozornosť zániku sídel v 15. storočí a prieniku Rusínov do štruktúry osídlenia východného Slovenska. Je to správny postup, ale sa môže uplatňovať len v takom rozsahu, aby dôraz ostával na riešení problematiky nemeckého osídlenia. Táto miera sa prekročila v prípade makovického panstva, takže stať *Nemecké osídlenie na území makovického panstva (171–197)* má charakter samostatnej štúdie, ktorá je zameraná na vývoj osídlenia panstva v stredoveku. Analytické časti sú podrobne zdokumentované v obsiahlom poznámkovom aparáte.

Hlavný prínos práce vidím v syntéze vypracovanej v rovine stolíc a v Závere (381–387) za celé skúmané územie. Autor konštatuje, že v Šarišskej stolici bolo na nemeckom práve založených a dosídlených 201 sídel, ale z toho prítomnosť nemeckého obyvateľstva možno doložiť len v 56 prípadoch. Avšak miestami aj v nich základ tvorilo domáce (slovenské) obyvateľstvo, čo už v priebehu stredoveku viedlo k ich poslovenčeniu. V slovenskej časti Abovskej stolice nemecké obyvateľstvo žilo približne v 40 sídlach, ale založilo len 8 nových dedín. V slovenskej časti Zemplínskej stolice na nemeckom práve bolo založených 96 sídel, avšak z toho v stredoveku zaniklo až 21. Účasť a trvácnosť nemeckého obyvateľstva v týchto sídlach bola nízka. Napokon v slovenskej časti Užskej stolice sa proces nemeckého osídlenia dotkol pomerne veľkého počtu sídel (38), avšak nemecké obyvateľstvo sa vyskytlo len v deviatich. Autor záverom skonštatoval, „že na východnom Slovensku proces nemeckého osídlenia celkovo zasiahol okolo 375 sídliskových jednotiek, z toho však len v prípade 111 sídel možno hovoriť aj o bezprostrednom sídliskovom prieniku nemeckého obyvateľstva, čo vo vzťahu k celkovému počtu evidovaných sídel na konci stredoveku (883) predstavuje 12,9 percentný podiel“ (385). Prítomnosť sídla so silnejšou a trvalejšou prítomnosťou nemeckého obyvateľstva boli zriedkavé. Vyskytovali sa len v oblastiach silnejšieho populačného zázemia nemeckého obyvateľstva, hlavne „s úzkymi komunikačnými vzťahmi so Spišom“ (386). Autor uznáva, že nemecké etnikum v procese osídľovania skúmanej oblasti východného Slovenska zohralo významnú úlohu, „hoci aj nie v takej miere, ako sa v minulosti uvažovalo...“ (387).

Syntetický pohľad na nemecké osídlenie východného Slovenska, podložený solídnymi analýzami prevažne chýbal v doterajšej historickej literatúre. Navyše táto syntéza je vhodne vyjadrená aj kartograficky. Pripojené mapky pomáhajú ľahšie postrehnúť časové a priestorové vzťahy, ktoré sa utvárali v procese osídľovania územia.

Recenzovaná práca predstavuje významný prínos k hlbšiemu poznaniu procesu nemeckého osídlenia východného Slovenska. Zároveň obohacuje výskum nemeckého osídlenia v celoslovenskej dimenzii.

Juraj Žudel

MALOVCOVÁ, B. a kol.: *VÝBORNÁ – BIERBRUNN*. Výborná 2006. 221 s. + nečíslovaná obr. príloha.

Takmer na samom konci uplynulého roku vydal Obecný úrad vo Výbornej pútavé poohliadnutie na minulosť starobylej obce, ktorej chotár sa rozprestiera v severozápadnej časti Popradskej kotliny, a to na južných svahoch Spišskej Magury. Výpovednú hodnotu publikácie o obci s dvoma kostolmi (o ktorých sa ešte zmienime) a trojicou zvonov umocňuje viac ako 250 reprodukcí listín, iných archívnych dokumentov vrátane kartografických zobrazení a prevažne identifikovaných fotografií, dokumentárnych kresieb, ako aj štatistických tabuliek.

Do roku 1999 bola Výborná administratívnou súčasťou okresu Poprad, odvtedy patrí k okresu Kežmarok. Jej najstarší známy nemecký názov *Birburn* sa hlási do roku 1289. Len o málo mladší názov *Byrbron*, z ktorého vzišiel názov *Bierbrunn* (používaný na Spiši až do roku 1945 nielen spišskými Nemcami) bol spísomnený v roku 1290. Súčasnú slovenskú pomenovanie lokality nie je novotvarom. Ako *Viborna* je písomne doložené od roku 1463.

Nepochybne sa opätovne spýtajú určití čitatelia Slovenskej archivistiky, prečo upozorňuje na vlastivednú publikáciu odborný časopis, ktorý má informovať svojich kmeňových abonentov o odlišných reáliách. Pokúsime sa naznačiť aspoň niektoré z dôvodov, ktoré nás primäli dať názoru na knihu písomnú podobu a tú ponúknuť na uverejnenie práve v periodiku prihovárajúcom sa predovšetkým societe archivárov.

Prvenstvo medzi dôvodmi prenechávame presvedčeniu, že archivára nesmie v žiadnom štátnom archíve uspokojovať postavenie sprístupňovateľa disponibilných súborov archívnych dokumentov ani vedomie informovaného poskytovateľa výsledkov vlastného úsilia (takisto rezultátov činnosti predchodcov) hľadajúcim bádateľom. Každý archivár (nezabúdame na kolegyne!) má právo, ba až povinnosť, dávať informáciám o tom či onom archívnom fonde nielen podobu inventára alebo katalógu, ale oboznamovať s nimi prostredníctvom článkov, štúdií či iných textov aj širšiu verejnosť. Štátny archív v Poprade je dlhodobým príkladom, že pravidelná autorská činnosť archivárov nie je nespĺniteľným želaním, ale reálnou možnosťou (*Slovenská archivistika*, 2003, 2. s. 151). Tiež kolegyne a kolegovia z archívov v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Bytči, Levoči, Nitre a inde (žiaľ, nie všade!) nemlčia.

Ďalším dôvodom je iba dvojslovný, ale výrečný názov knihy. Svojou dvojazyčnosťou dáva zreteľne na vedomie, že vydavateľovi [vrátane obecného zastupiteľstva a asi tiež väčšine obyvateľov] nie je neznáma alebo cudzia pracovitosť, náboženská aj národnostná znášanlivosť generácií Nemcov [nerátajúc vždy a všade sa vyskytujúce výnimky], ktorí zveľaďovali Výbornú/Bierbrunn ako časť domoviny (*Heimat Slowakei*) takmer do konca druhej svetovej vojny. Výslovne to potvrdzuje poďakovanie miestnym Slovákom, ktorí poskytli pri príprave knihy *cenné údaje o živote spišských Nemcov* (s. 196).

Tretím dôvodom, ktorý považujeme takisto za potrebné vysloviť, je samozrejmosť, s ktorou vydavateľ aj zostavovateľka zaradili do *sprievodcu* po minulosti

obce samostatnú kapitolu *Zo života spišských Nemcov* aj početné údaje o začiatku premeny prevažne nemecky hovoriacej ev. a. v. komunity v polovici 20. storočia najprv na slovenskú rímskokatolícku obec (s prisťahovalcami hlavne z Lendaku a Zamaguria) a postupne na obec s rómskou väčšinou. Pripomíname v tejto súvislosti niektoré štatistické údaje: v roku 1869 žilo vo Výbornej 21 Rómov. O stojeden rok neskôr, keď klesol počet obyvateľov na 517 (vrátane troch Čechov a troch Nemcov), sa hlásilo k Rómom už 223 Výbornanov. V roku 2006 žilo vo Výbornej 876 obyvateľov. Z nich iba 172 nepatrilo k Rómom. Prichodí dodať, že žiadna rómska rodina neživí v chatrči, ale všetky bývajú v kúpenom dome, novostavbe alebo v byte umiestnenom v tzv. *bytovke*.

Recenzovaná kniha začína príhovorom starostu k spoluobčanom aj rodákom, *ktorých životné osudy rozviali po celom svete*. Sympaticky znie v ňom konštatovanie, že *aj keď v súčasnosti býva v obci väčšina rómskeho obyvateľstva, vzťahy medzi ľuďmi sú dobré*.

Po starostovom úvodnom slove nasleduje opis obecných symbolov, a to erbu, pečate a vlajky. V súvislosti s erbom Výbornej, zapísanom do Heraldického registra Slovenskej republiky v marci 1995, pripomíname, že znalec dejín Spiša Ivan Chalupecký navrhol už predtým, aby v ňom dominoval ako heraldické vyjadrenie identity šíp, atribút svätej Uršule, ktorej patrocínium je doložené na Slovensku okrem Výbornej už len v obciach Krivá [okr. Dolný Kubín; kaplnka s obrazom svätice od Petra Bohúňa], Mokroluh [okr. Bardejov; doloženej písomne už v roku 1277 ako Mokurlang] a v Nitre nad Ipľom [okr. Lučenec], zachytenej písomne až v roku 1350, pomenovaním ale napovedajúcej oveľa staršie osídlenie. Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky odporučila však uprednostniť ako erb repliku heraldickej figúry najstaršej zachovanej pečate Výbornej zo 16. storočia, ktorá sa nachádza v Štátnom archíve v Levoči. Má podobu korunovanej ženskej postavy stojacej pred sarkofágom(?) s erbovými štítmí umiestnenými v jeho čelných rohoch, ktorá akoby vystierala pred seba pravícu so zatvorenou knihou a ľavou rukou opiera o hrud' hrotom ponad ľavé rameno smerujúci šíp. Všimli sme si, že pečať neoznamuje vlastníka pečatidla publikovaným textom SIGILLVM BIRBRONENSIUM AN: 1561 (s. 8). Rytec dal totiž kruhopisu s majuskulnými literami, letopočtom s arabskými ciframi a bodkovanými delidlami podobu SIGILLVM·BIR·BRONNENSIS·AN[no]:1·5·

65(!). Dodávame, že litera N má v poslednom slove negatívnu podobu.

Pristavíme sa tiež pri svätorečenej mučenickej Uršuli a počte panien plaviacich sa (podľa legendy včlenené do opisu erbu) s ňou po mori a pobitých vedno s ňou na prelome 4. a 5. storočia v Kolonii Agrippine, súčasnom Kolíne nad Rýnom. Stotožňujeme sa s názorom, že prítomnosť jedenásťtisíc panien na antickej lodi, s ktorou opustila Britániu, vzbudzuje oprávnené podozrenie z nezhody počtu údajne nalodených osôb so skutočnosťou. Považujeme preto za vhodné zopakovať vyjadrenie Ericha Wimmera, že vznik legendy je spätý s majuskulným nápisom v Kostole sv. Uršule v Kolíne nad Rýnom; za vodkyňu mnohotisícového zástupu panien ju povýšila až jeho mylná interpretácia okolo roku 975. Kult svätice šírili na starom kontinente od 12. storočia najmä benediktíni, cisterciti, pre-

monštráti a kartuziáni. Jej meno pochádza z latinského pomenovania *ursus* a vyjadruje zoomorfné deminutívum *malá medvedica* (*LEXIKON DES MITTELALTERS*, 8. München 2003, 1332–1333); URMES, Dietmar: *Etymologisches Namenlexikon*. Wiesbaden 2006, s. 741–742).

Údajové jadro publikácie tvoria nasledovné tematické celky: *Prírodné pomery*, *Výborná v archeologických prameňoch*, *Výborná v stredoveku*, *Výborná v novoveku (1526–1918)*, *Vývoj obce v novom štáte a počas druhej svetovej vojny (1918–1945)*, *Povojnové pomery a súčasnosť obce (1945–2006)*, *Zo života spišských Nemcov*. V knihe nechýba *Zusammenfassung* v nemčine, anglická *Summary* ani rozsiahly zoznam použitej literatúry a prameňov. Prekvapuje, že posudzovateľ rukopisu knihy, o ktorom sa vie, že nezastupiteľnosť výpovednej hodnoty archívnych dokumentov pozná z vlastnej bádateľskej aktivity, nechťal bez povšimnutia preradiť *fontes* za literatúru, ktorá ich iba interpretuje. Mimochodom, rukopis spomienok muzeologičky Eriky Cintulovej ani správa zborovej farárky ECAV v Slovenskej Vsi Ľubice Sobanskej v prehľade prameňov chýbajú. Rukopisy (strojopisy) Ivana Chalupického (o erbe Výbornej; s. 209), Jozefa Trochtu (o stredovekých farnostiach na Slovensku; s. 212) aj diplomová práca o ľudovej poverčivosti v oblasti Vysokých Tatier, ktorú obhájil Ján Olejník na Karlovej univerzite v Prahe (s. 217), patria k prameňom a nie medzi publikácie.

Kolektív (*terminus* sme prevzali z tiráže) pôvodcov (traja archivári, archeológ, etnograf a prírodovedkyňa pracujúca v múzeu) zdvihol latku autorských ambícií pomerne vysoko. Výsledkom jeho snaženia je publikácia, ktorá presahuje úroveň jednoduchého poohľadnutia na prírodné pomery, náhodné archeologické nálezy (lebo systematický výskum terénu s predpokladanou existenciou hradiska sa ešte neuskutočnil), osídlenie katastrálneho územia pred rokom 1289 aj na urbanizáciu a sled dejinných udalostí po ňom. Práve preto sa dotkneme už v až úzkoštrito detailných opisoch prírodných pomerov (poloha obce, hydrografické pomery v katastri, jeho klimatické a pôdne pomery, miestna fauna a flóra atď.) absencie, ktorú pri informovaní archivárov o novej publikácii nemôžeme obísť mlčaním. Vzhľadom na jej dvojjazyčný názov, aj s prihliadnutím na zmienku o glaciálnych reliktoch vo vtáčej ríši (ďateľ trojprstý – *Picoides tridactylus*, drozd kolohrivý – *Turdus torquatus*, kuvik vrabčí – *Glaucidium passerinum* atď.) sme očakávali, že nájdeme v abecedne zoradenom zozname geografických názvov v chotári Výbornej tiež pomenovania, ktoré vzájomne odlišovali počas stáročí miestne polia, pasienky, lesy, vodné toky atď. Museli sme však vziať na vedomie, že asi kvôli heuristickej bezradnosti sa do knihy nedostali. Nemali by ale chýbať aspoň v nemeckom resumé, ktoré poskytuje dvojjazyčne iba názvy lokalít (Bierbrunn/Výborná, Kesmark/Kežmarok, dokonca Landok/Lendak atď.). Považujeme preto oznámenie *Die Standorte mit dem Vorkommen der urweltlichen Spaltsteinkeramik ... aus den Lagen ... Pod Partizánskou horou ...* iba za neadekvátny pokus o komunikáciu v nemčine.

Skutočnosť, že Rómovia sú už desaťročia majoritnou časťou obyvateľstva Výbornej, dáva prehľad podujatí smerujúcich od polovice 20. stor. k rozvoju obce, doslova silu celoslovenského príkladu. Dokladá konkrétnymi činmi, že obec, v ktorej sa cieľavedomá samospráva môže oprieť o ochotných občanov,

dokáže napredovať aj bez tútorstva vládnej zmocnenkyne platenej za riešenie najpálčivejšieho sociálneho problému krajiny. Začína elektrifikáciou obce v roku 1950 a končí rokom 2005, s ktorým je spätý nový vrt minerálneho prameňa, renozácia obecného úradu, oprava troch obecných mostov, chodníkov atď. a hlavne získanie mnohomiliónového grantu Európskej únie; poskytne finančné prostriedky na kontinuitu v modernizácii infraštruktúry Výbornej.

Medzi splnenými zámermi nechýba pokrytie Kostola sv. Uršule novými šindľami (1993), oprava zovňajška toho istého kostola (1995) a ďalšie úkony spojené s jeho údržbou (1998). Opráv sa dočkal aj kostol zaniknutého nemeckého ev. a. v. cirkevného zboru (1995). Azda nezabíhame do prílišných podrobností zmienkou, že rímskokatolícky kostol pochádza zo 14. storočia a postavenie predstavanej veže má byť dokonca datované rokom 1313. Napriek niektorým neskorším zmenám v jeho pôvodnej podobe (o. i. po páde krížovej klenby v trojbokom sanktuáriu pred rokom 1905) je stále stavebným skvostom Výbornej s pozoruhodnou výzdobou a cenným mobiliárom (o. i. socha Madony z druhej polovice 14. storočia; kamenná krstiteľnica s nápisom MICH · ZEVGET · MARTINUS · BEHR · PFARHER · Z[u] B[ierbrunn] · 1585; plochý renesančný drevený strop rozčlenený na prelome 16. a 17. stor. na 48 štvorcových kaziet so štylizovanými plošnými rozetami, ktorého nosný trám spočíva na dvoch impozantných podperách z tisového dreva s tordovaným driekom). Zatiaľ čo oficiálny súpis pamiatok na Slovensku (Bratislava 1969, 3, s. 425) eviduje *na drevených dverách do sakristie pribité got[ické] kovanie*, recenzovaná publikácia konštatuje na strane 68, že *neskorogotické drevené dvere do sakristie pochádzali zo 16. storočia a mali železné kovanie*. V prípade, že citovaný súpis pamiatok zverejňuje nesprávny lokačný údaj alebo dvere s kovaním boli pred rokom 2006 premiestnené, má kniha na to výslovne upozorňovať.

V súvislosti s mobiliárom rímskokatolíckeho kostola vo Výbornej dodávame, že litery HR v priezvisku objednávateľa krstiteľnice tvoria ligatúru a on je totožný s kňazom, ktorého pôsobenie v obci odsúva kniha do roku 1597 (s. 68). Zároveň sa pýtame, či vyjadrenie oznamu *gotické cibórium z 15. storočia bolo pozlátané z medi*, má minulým časom vyjadriť (s. 68), že nádoba z pozlátanej medi na ukladanie konsekrovaných hostií v bohostánku, sa v kostole nenachádza?

V opise mobiliáru ev. a. v. kostola nás zaujala zmienka o ďalšom epigrafickom texte v obci. Pretože sa do citovaného súpisu pamiatok nedostal, takisto vzhľadom na jeho čiastočne nepresnú (tiež nedostatočnú) interpretáciu uvádzame, že artefakt je z dreva a má podobu stojacej tabule s poloblúkovou nadstavbou. Jej sedemnáštriadkový minuskulný text so zvýraznenými menami oznamuje po nemecky, že postavenie nového Pánovho domu (*Gottes-Haus*) v rokoch 1832–1833 si vynútili predchádzajúce dva ničivé požiare (*nach einer doppelten verheerenden Feuersbrunst*); richtárom bol vtedy Jac[ob] Strelec/Streletz, podrichtárom Adam Ulbrich(!) a po ňom Johann Lauf ..., cirkevným otcom počas oboch rokov Mich[ael] Scholz, [zborovým] farárom Dan[iel] Halbschuch(!) a učiteľom [aj notárom] Jac[ob] Greisiger. Pretože kniha výslovne charakterizuje MUDr. Michala Greisigera (1851–1912) ako zaniateného [spišského] lokálpatriota s obdivuhodnou botanicou, entomologickou, ornitologickou aj archeo-

logickou zbierkotvornou aktivitou, nepochybne by nebolo bývalo zbytočné uviesť v nej aj, či učiteľa Jakuba spájali s lekárom Michalom príbuzenské putá (aké?) alebo boli iba menovcami. Údajovú sýtosť publikácie by prehĺbilo tiež konštatovanie, že tabuľa je signovaná aj datovaná: *Scrīpsit . Jos[ephus] Bohus . Studiosus . 1838 die 29 Junii(?)*.

Z mien zvečnených na pamätnej tabuli prichodí opraviť predovšetkým pastoro vo priezvisko. Nevolal sa *Hedbschuch* (s. 73), ale *Halbschuch*. Identifikuje ho meno, ktorého pôvod možno tušiť v potrebe odlišiť jeho prvého nositeľa od iných obuvníkov. Už v roku 1495 býval vo Vondrišli (terajšom Nálepkove) *Anton Halbschw*. V roku 1531 sú písomne doložení v Rožňave manželia *Hans und Barbara Halbschuh*. V mestskej knihe Švedlára vystupuje v zázname z roku 1658 vdova *Anna Clement Halbschuhin*. Daniela Halbschucha, ktorý pôsobil v rokoch 1832–1833 vo Výbornej, neslobodno stotožňovať s juristom Danielom Halbschuhom, ktorý pochádzal takisto zo Spiša. Narodil sa v roku 1822 v Toporci, vyštudoval v Pešti a po roku 1848 si pomad'arčil meno na *Irányi*. V roku 1866 ho Kossuth delegoval za poverenca u Bismarcka (RUDOLF, R., SDS / ULREICH, E.: *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*, Stuttgart 1988, s. 142).

Podľa tabule bol richtárom Výbornej v roku 1832 Jakub *Strelec* a v roku 1933 Jakub *Streletz*. Recenzia neposkytuje dostatočný priestor na analýzu, či to boli dvaja rôzni muži, alebo študenta Bohuša ovplyvnila pri písaní prvého z priezvisk maďarčina. Kniha spomína tiež, že v roku 1869 bol vo Výbornej kováčom Pavol *Sztrelec* (s. 64) a v roku 1924 tam žil iný, bližšie neidentifikovaný občan *Streletz* (s. 113). Škoda, že posudzovateľ rukopisu nenavrhol autorskému kolektívu, aby preveril v matrikách alebo v príslušnej literatúre (FROH, K. / WENZKE, R.: *Die Generale und Admirale der N[ationalen] V[olks] A[rmees] ...* Berlin 2000; GRAFE, R.: *Deutsche Gerechtigkeit. Prozesse gegen DDR-Schützen und ihre Befehlshaber*. München 2004), či *Fritz Streletz*, ktorého prepustili Sovieti zo zajatia v roku 1948 a ktorý sa k nim opätovne vrátil v roku 1959, už ale ako člen SED a poslucháč Akadémie generálneho štábu Sovietskeho zväzu [aby mohol slúžiť v rokoch 1971–1989 ako tajomník Rady obrany NDR, zároveň v rokoch 1979–1989 ako zástupca hlavného veliteľa ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a do roku 1989 aj ako námestník ministra národnej obrany NDR], má niečo spoločné s Výbornou či Spišom. Aj priezvisko študenta Bohuša mohlo sa stať podnetom na genealogické poohliadnutie.

Pri prvom letnom prezretí knihy o Výbornej/Bierbrunne, najmä ale pri jej navštevujúcom, už pozornom(!) čítaní sme si spomenuli na návštevu obce a jej kostolov počas súpisu zvonov na Spiši. Zároveň sme sa v duchu vracali k radám nezabudnuteľnej pani docentky Dariny Lehotskej, že pri štúdiu archívnych dokumentov a literatúry, ako aj samotnom koncipovaní diplomovej práce (a v budúcnosti pri písaní vôbec) nesmieme zabúdať na žiaden zdroj retrospektívnych informácií, že musíme rozlišovať rozdielnu mieru dôležitosti získaných údajov, dodržiavať pôvodné (= presné) znenie názvov právnických osôb, dbať na vzájomný súlad citovaných mien, názvov a letopočtov, ako aj dodržiavať zákonitos-

ti materinského jazyka. S poslednou radou spojila varovanie pred osvojovaním si toporných byrokratických frá z novovekých písomností.

Nadväzujúc na citované rady, ktoré rešpektujeme už takmer päťdesiat rokov, pripomíname v závere recenzie, že:

výborniansky rodák Dezider Alexy nebol *počas vojny ... sekretárom na evanjelickom biskupskom úrade v Bratislave*, ale jeden z iniciátorov vzniku a od roku 1942 tajomníkom biskupského úradu nemeckých evanjelikov a. v. na Slovensku (*Deutsche evangelische Kirche A. B. in der Slowakei*). V roku 1944 skutočne zabezpečil evakuáciu nemeckých diakonís z Bratislavy [ale aj z tzv. evanjelickej nemocnice v Levoči] do Rakúska. Recenzovaná kniha však nemala zamlčať, že v roku 1944 dôrazne intervenoval u nemeckých autorít v prospech biskupa Samuela Osuského a v Nemecku patril k trojici zakladateľov Pomocného výboru pre nemeckých evanjelických luteránov zo Slovenska (*Hilfskomitee für die evangelisch-lutherischen Slowakeideutsche*), ktorý pôsobí doteraz ako vydavateľ. Citovaný Karpatskonemecký biografický lexikón uvádza, že sa narodil 21. 4. 1905 (s. 18). Bratislavský rodák Andreas Metzl opravil dátum nedávno na 24. 5. 1905 (*Arbeiter in Gottes Weinberg. Lebensbilder deutscher evangelischer Pfarrer in und aus der Slowakei im 20. Jh. Stuttgart 2004, s. 23*); iný výborniansky rodák, Paul Wodilla (1903–1982), študoval síce teológiu, filozofiu a históriu v Bratislave, titul *doktor filosofie* tam však nezískal. Udelili mu ho 16. marca 1928 v Erlangene. Tiež nepracoval v roku 1945 na *Ministerstve školstva a kultúry v Bratislave*, ale riadil ako vrchný sekčný radca na *Ministerstve školstva a národnej osvety nemecké oddelenie* (pozri repro na s. 106) v rokoch 1939–1945(!); prvý biskup organizačne osamostatnenej nemeckej ev. a. v. cirkvi na Slovensku, Johannes Scherer, nepochádzal z Pezinka (s. 117; pozn. 123). Narodil sa v obci Ferenthalom/Franzenfeld, ktorú získalo po prvej svetovej vojne pri delení mnohonárodnostného uhorského Banátu medzi [súčasný] Rumunsko, [súčasný] Srbsko a [súčasný] Maďarsko vtedajšie *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca*. Biskupovo rodisko nazývajú Srbi Kačarevo; administratívne prináleží k Južnému Banátu vo Vojvodine. Teológiu študoval v Bratislave, v roku 1913 dostal *vokátor* za kaplána do Modry. V rokoch 1920–1941 pôsobil v Pezinku. V roku 1941 bol zvolený za nemeckého zborového farára v Bratislave. Do úradu biskupa nemeckej ev. a. v. cirkvi na Slovensku (*deutscher evangelischer Landesbischof*) bol uvedený 18. júna 1942; nemecká ev. a. v. cirkev na Slovensku neudržiavala na *Spiši ... gymnázium v Kežmarku* ani *nemecké reálne gymnázium* v tom istom meste (s. 179), ale dištriktuálne lýceum (*Kesmarker evangelische Distriktual-Lyzeum A[ugsburgischen] B[ekenntnisses]*).

Pretože ešte pred druhou svetovou vojnou na Spiši narodený výkonný redaktor ročenky *Karpaten Jahrbuch* (ktorá vychádza v Stuttgarte už takmer šesť desaťročí) zdedil priezvisko [*Hans*] *Kobialka*, predpokladáme s pravdepodobnosťou prelínajúcou sa s istotou, že v knihe spomenutý obchodník zo Slovenskej Vsi sa nemenoval *Juraj Kobialko*.

Sme presvedčení, že autorský kolektív, ktorého iniciatívne jadro je späté so štátnym archívom v Poprade-Spišskej Sobote, je schopný zrovnoprávňovať presvedčivejšie reč kníh o regionálnych dejinách s vyjadrovaním názorov v publi-

káciach reprezentujúcich oficiálne sa tváriacu časť historiografie. Tiež veríme, že všetky opravné, doplňujúce a im príbuzné poznámky, ktoré sme v recenzii vyslovili alebo aspoň naznačili (vrátane nejednotnosti pri skloňovaní mena patrónky rímskokatolíckeho kostola), nepochopí žiaden z autorov ani nikto z čitateľov Slovenskej archivistiky ako úmysel zmeniť recenziu na kritiku. Vyjadrujú výlučne poznatky archivára, ktorý sa môže oprieť o vekový náskok v priateľstve s archívnymi dokumentmi. Tešíme sa, že ku knihám o rodnom Spiši pribudla ďalšia mozaika údajov.

Juraj Spiritza

JEZUITSKÉ ŠKOLSTVO VČERA A DNES. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave. Editor prof. RNDr. Ladislav Csontos SJ, PhD. Bratislava: Teologická fakulta Trnavská univerzita v Trnave 2006. 214 s.

Medzinárodnú vedeckú konferenciu *Jezuitské školstvo včera a dnes* usporiadali Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Bratislave a Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave pod záštitou provinciálneho predstavenstva Spoločnosti Ježišovej na Slovensku v spolupráci s Občianskym združením Priatel'ia Aloisia-na. Rok 2006 je pre spoločnosť Ježišovu jubilejným rokom okrúhlych výročí: 500 rokov od narodenia sv. Františka Xaverského (1506), 450 rokov od smrti sv. Ignáca z Loyoly (1556) a 500 rokov od narodenia blahoslaveného Petra Fabera (1506). Konferencia sa konala v Trnave, ktorá má v systéme jezuitských škôl na Slovensku svojou historickou univerzitou základné postavenie. Jej cieľom bolo nielen spomínať na bohatú minulosť jezuitského školstva, ako to povedal v *Predhovore* zborníka editor P. Ladislav Csontos SJ, ale aj čerpať z prameňov jezuitského školského systému celosvetového apoštolského diela Spoločnosti Ježišovej. Pri otvorení konferencie v priestoroch Trnavskej univerzity P. Ján Ďačok SJ aj v *Slove na úvod* v zborníku poukázal na významnú tradíciu jezuitského školstva na Slovensku, ktoré začalo Trnavskou a Košickou univerzitou. V dnešnom svete pokračujú jezuiti vo výchovnom apoštoláte v 68 krajinách, v 3 451 rôznych inštitúciách a vychovávajú asi dva a pol milióna študentov.

Úvodný príspevok prof. PhDr. Jozefa Pšenáka, PhD. *Školstvo na Slovensku v 16.–18. storočí (do roku 1773)* čitateľa uvádza do problematiky vývinu školstva a vzdelanosti od 16. st. v dôsledku humanizmu a renesancie, reformácie a rekatolizácie. V úvode vymenúva základné práce humanistického a katolíckeho školstva. Podrobne rozoberá vývoj mestských škôl, vplyv nemeckého školstva na slovenské po roku 1526, študijné poriadky, najstaršie školské zákony, organizačnú štruktúru mestských latinských škôl, triviálnych, partikulárnych, činnosť prešovského kolégia do r. 1711, keď bolo odovzdané katolíkom a na

spravovanie jezuitom. Konštatuje, že rekatolizácia priniesla renesanciu stredovekej katolíckej zbožnosti, vznik Trnavskej (1635) a Košickej univerzity (1657), piaristických kolégií. Trvalo to až do zásahu reformného hnutia Márie Terézie v 70. rokoch 18. st. a zrušenia rehole Spoločnosti Ježišovej pápežom Klimentom XIV., teda do r. 1773.

Druhý príspevok v zborníku *Ratio studiorum Genese – struktura – hlavní cíle* napísal Josef Kolářek SJ z Vatikánskeho rádia českej redakcie. Začína citáciou duchovných cvičení sv. Ignáca z Loyoly o vzťahu človeka k Bohu a svetu, základnej spirituality jezuitov. Nie ľahko sa rodil školský program Ratio studiorum – takmer dve desaťročia hľadali poprední ideológovia z Európy najlepší obsah pravidiel spoločnosti. Autor predkladá niekoľko bodov Ratia studiorum, s precíznymi pravidlami z r. 1599.

O významnom prínose jezuitov na vzniku a rozvoji školstva na Slovensku napísal v obširnom príspevku univ. prof. Dr. Jozef Šimončič, CSc. *Školstvo Spoločnosti Ježišovej na Slovensku 1561–1773*. Na ohlasovanie viery na Slovensku jezuiti zakladali univerzity. Pre celú SJ platilo Ratio studiorum, dokonale prepracovaný študijný systém. Na Slovensku boli 2 univerzity a 16 gymnázií. Zrušením SJ sa zničila sieť 845 vysokých a stredných škôl. Z príspevku vyznieva autorova dokonalá znalosť problematiky a precízne, s pedagogickou dôslednosťou podaná genéza pôsobenia jezuitov na Slovensku. Mesto Trnava je najviac spojené s dejinami SJ v Uhorsku. V meste od roku 1635 do roku 1773 mala sídlo univerzita s fakultou filozofickou, teologickou, právnickou, lekárskou. Mala vlastné zariadenie tlačiarne, archívne zbierky. Za celé obdobie trvania bola živým organizmom, ktorý posunul Trnavu k významným mestám Európy. Počet promovovaných absolventov sa udáva 4 315. Trnava sa stala svojou univerzitou centrom jezuitských škôl v Uhorsku. Ďalšie kolégiá, gymnáziá, konvikty vznikali aj v iných mestách, v Košiciach, Bratislave, Banskej Bystrici, Trenčíne, Skalici, Levoči, Banskej Štiavnici, Komárne, Prešove, Rožňave, Spišskej Kapitule, Žiline, Liptovskom Svätom Mikuláši, Pezinku. Novú kapitolu v školských dejinách začalo mesto Trnava 8. novembra 1992 inauguráciou znovuzrodenej Trnavskej univerzity. V názve štúdie je ohraničené časové obdobie 1561–1773. Čitateľ netuší, že si môže prečítať aj časť textu o Trnavskej univerzite obnovenej v roku 1992 o jej vývoji v poslednom decéniu.

Denník prvého rektora Trnavskej univerzity Juraja Dobronockého je výrečný prameň uložený v Egyetemi Könyvtár. Má vyše 400 strán, obsahuje každodenné záznamy od začiatku univerzity od bežných záznamov po významné udalosti. Denník je obrazom života samotnej univerzity, pedagógov, študentov, ale aj politických a spoločenských udalostí, kontaktov TU s inými univerzitami rakúskej provincie SJ. Autorkou príspevku je Mgr. Zuzana Drobňová.

Príspevok *Pramene k Jezuitským školám na Slovensku a v Budapešti* napísala PhDr. Alžbeta Hološová. Vysvetľuje, že novovytvorený Ústav dejín TU v Trnave má cieľ vytvoriť dokumentačné centrum o činnosti univerzity zhromažďovaním excerpácií, xerokópií, mikrofilmov, fotografií, knižných publikácií z našich i zahraničných archívov a knižníc, údajov z archívnych prameňov. V prvej časti príspevku autorka podrobne uvádza výsledky už zrealizovaného prieskumu

v zahraničí, hlavne v maďarských archívoch, rukopisných oddeleniach knižníc, v archívoch univerzít. Uvádza podrobné signatúry prameňov týkajúcich sa univerzity od jej prenesenia do Budapešti až do zrušenia rehole v r. 1773. V druhej časti uvádza všetky informácie o doterajších výskumoch, prameňoch a literatúre k dejinám TU na Slovensku, najnovšiu bibliografiu TU od J. Šimončiča, mnohé vydania dejín univerzity, monografie na Slovensku a Maďarsku, zborníky z konferencií a seminárov. Je to naozaj podrobný sumár bibliografických údajov z dejín TU v r. 1635–1777.

Dr. h. c. Hadrián Radváni je autorom príspevku *Knižnica a tlačiareň Trnavskej univerzity*. Spoločnosť Ježišova osobitnú pozornosť venovala vzdelávaniu. Už od začiatku pôsobenia od r. 1561 zriaďovala na našom území knižnice pri každom dome spoločnosti. Peter Pázmán vydal zakladajúcu listinu pre dom bibliotéky a kníhtlačiarne v Trnave roku 1619. SJ dala Trnavskej univerzite 4 000 zväzkov kníh, 30 inkunábul a veľa rukopisov. Prvý ručne písaný katalóg kníh je už z roku 1632. Pri premiestňovaní TU do Budína r. 1777 bolo spísaných 14 675 kníh a 300 inkunábul. Dnes je to fond tzv. „starej univerzitnej knižnice“ a tento fond je v Univerzitnej knižnici v Bratislave, má asi 7 000 zväzkov. Autor pútavo opisuje vlastnú činnosť kníhtlačiarne, prácu sadzačov, knihárov, knihviazačov, kresličov, rytcov, produkciu celého vydavateľského programu, náklady kníh pôvodín, prekladov knižných katalógov. V rokoch 1648–1777 to bolo asi 1 500 titulov. Kvalitná tlač, úprava, ilustrácie, väzby kníh zaraďujú kníhtlačiareň TU k najkvalitnejším predovšetkým vďaka SJ. Dopĺňa to aj 10 obrazových príloh za textom a zoznam prameňov a literatúry k uvedenej téme.

Kníhtlačiareň TU za takmer 130 rokov vyprodukovala množstvo kníh z rôznych disciplín vied, umení, teológie, filozofie, spevníky, učebnice. Pri štúdiu sa vyžadovala dobrá znalosť latinského jazyka. Opakovane sa vydávali gramatické príručky a viacjazyčné slovníky. Mgr. Nicol Sípekiová v príspevku *Učebnice latinského jazyka na Trnavskej univerzite* podrobnejšie približuje vydávanie jazykovedných učebníc francúzskeho jezuitu Francisca Pomeya, ktoré sa používali v celej Európe.

Od Mgr. Štefana Eliáša je podnetný príspevok *Košická univerzita*. KU bola 100 rokov partnerskou TU. Vychovala veľa učencov, ale aj laikov, pozdvihla knižnú kultúru, urobila z Košíc intelektuálne prostredie, stala sa miestom narastajúceho národného povedomia. Podľa autora je nespravodlivé, že Košická univerzita nie je dostatočne docenená z hľadiska historického, politického, kultúrneho i duchovného odkazu. V tomto príspevku sa v porovnaní s iným príspevkom v recenzovanom zborníku vyskytuje rozdielne písanie mena zakladateľa KU – jágerský biskup Benedikt Kišdy na s. 54 a na s. 122 – prepošt Benedikt Kisdi. V budúcnosti by sa žiadala jednotnosť písania historických priezvisk.

Výtvarné zobrazovanie svätých zakladateľov náboženských reholí sa začalo vzťahovať po Tridentskom koncile (1563). Jezuiti v najväčšej miere využívali umenie na oslavu svojich svätých. PhDr. Zuzana Dzurňáková, PhD., autorka príspevku *Ikonografia a kult sv. Ignáca z Loyoly a sv. Františka Xaverského*, sa sústredila na výtvarné zobrazenie sv. Ignáca v kaplnke sv. Ignáca v Trnave, zobrazujúce udalosti z jeho života. Druhou významnou postavou bol sv. František

Xaverský, prvý a najznámejší jezuitský misionár. V kaplnke sv. F. Xaverského v Kostole sv. Jána Krstiteľa v Trnave prevládajú výjavy zo života šíriteľa evanjelia na Ďalekom východe v Indii a Číne. Na výjave svätцovej smrti dominuje jeho osobný atribút – krucifix. Využívanie výtvarného umenia pomohlo pri šírení kultu spomínaných svätcov. Čitateľovi chýba za textom obrazová príloha, fotografia a pod. aj keď sú maľby podrobne opísané.

Rozsiahlejší príspevok *Duchovný profil jezuitských škôl dnes* prof. RNDr. Ladislava Csontos SJ, PhD. je rozborom knihy *Duchovné cvičenia sv. Ignáca z Loyoly*. Aj dnes je v početných prekladoch a výkladoch aktuálna. Obsah a metóda cvičení sa stali základom pre vznik SJ a celého výchovného systému vybudovaného jezuitmi. Duchovné cvičenia rozvíjajú ľudskú duchovnosť a kontakt s Bohom. Exerciície sú rozdelené na štyri časti – týždne. Autor v jednotlivých kapitolách podrobne rozoberá obsah súboru cvičení. Je dobré, že podkapitoly autor označil desiatkovým systémom, čo robí náročný text pre laických čitateľov ľahšie zapamätateľným.

Najvýznamnejšou výchovno-školskou inštitúciou SJ v Uhorskom kráľovstve po TU bol *Noviciát Spoločnosti Ježišovej pre Uhorsko v Trenčíne (1655–1772)*. Na základe zachovanej matriky trenčianskeho noviciátu napísal o ňom prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Matrika obsahuje za uvedené obdobie 1 724 mien školastikov – novicov, pripravujúcich sa na kňazstvo a 707 mien novicov pripravujúcich sa na dráhu bratov (bratov – pomocníkov). Z matričných údajov autor podrobnejšie rozoberá záznam o národnosti (natio), otčine (patria). Spoločiatku bola možnosť odpovedať v etnickom, politickom alebo geografickom zmysle, neskôr sa presadilo politicko-geografické chápanie slavus alebo hungarus. Po roku 1734 prevládalo Hungarus aj Panonus, hoci preukázateľne boli medzi nimi Slováci. Tento príspevok opäť ukazuje, že aj jeden písomný prameň môže mať ďalekosiahly a mnohostranný alebo aj jednostranný, ale na jedinečnú historickú udalosť poukazujúci význam.

Genézu *K začiatkom jezuitského školstva v Levoči* napísal doc. PhDr. Ivan Chalupecký. Do kráľovského mesta Levoča prišli jezuiti na základe kráľovského mandátu r. 1604. Kvôli povstaniu Gabriela Bočkaja museli odísť do Spišskej Kapituly, tam založili školu, ktorá bola opäť do Levoče preložená v r. 1672. Prežívali zložitú cestu s budovaním, financiami a majetkom. Vzdelávanie a výchova bola ich hlavná činnosť. Po 10 rokoch, r. 1682, kostoly a školy opäť v meste prevzali evanjelici. Na nariadenie panovníka sa vrátili jezuiti zo Spišskej Kapituly v r. 1686. Na podnet ostrihomského arcibiskupa Juraja zo Sečian otvorili šľachtický konvikt. Záznamy o chovancoch a predstavených sú zachované od r. 1714. V závere príspevku autor sumarizuje význam a prínos existencie jezuitského gymnázia a konviktu pre mesto Levoču, kde zároveň fungovalo aj evanjelické gymnázium.

Jezuiti nadviazali na najlepšie tradície humanistického školstva a rozvíjali to v školskom systéme Ratio studiorum (1599). Zdokonaľovanie svojej organizačnej štruktúry, rozširovanie pedagogickej činnosti prinieslo aj rozvoj divadla a hudby vo všetkých jezuitských kolégiách, kostoloch a radových domoch na Slovensku. Aj keď sa nezachovalo veľa notového materiálu, tým vzácnejšie sú

ojedinelé doklady o jezuitskom divadle, hudbe, tanci, napísal Mgr. art. Ladislav Kačic, PhD. v príspevku *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17.–18. storočí*. Jezuiti vychovali vynikajúcich hudobníkov, ktorí sa uplatnili na významných hudobných postoch v celej Európe. Mali zásluhy na rozvoji duchovnej piesne, slovensko-latinský kancionál zostavil P. Benedikt Szólósi SJ. Autor v príspevku uvádza názvy známejších školských hier na Slovensku a autorov hudby k hrám. Autori hier boli najčastejšie profesori vyšších tried jezuitských kolégií (poetiky, rétoriky), podľa potreby spolupracovali s významnými skladateľmi.

O prvopočiatkoch divadla písal v príspevku *Divadlo v spore o telo a dušu* PhDr. Ladislav Čavojský. Ako sám uviedol, napísané venuje otcovi Jánovi Chryzostomovi kardinálovi Korcovi z vďaky za posmelenie v študentskom období venovať sa divadlu. Divadlo je naozaj fenoménom tela aj duše, niekedy zatracované, inokedy chválené. Príspevok obsahuje pohľad na divadlo od čias starovekého Grécka, na prvé prepojenia divadelných prvkov s cirkevnými obradmi aj na využívanie udalosti z evanjelií a životopisov svätých v novodobom divadle. Sv. Ignác z Loyoly v duchovných cvičeniach podporuje etické princípy divadelnej tvorby. Zistené je, že do zrušenia rádu v roku 1773 zohrali jezuiti v celom Uhorsku vyše desaťtisíc predstavení, najviac na Slovensku.

Predposledný príspevok v zborníku je *Jezuitské školstvo dnes* z pera doc. PhDr. ThLic. Juraja Dolinského SJ, PhD. Predkladá sumár jezuitských ustanovizní na svete, ktoré ovplyvňujú pol milióna študentov. Rôznorodosť a aktuálnosť existencie Spoločnosti Ježišovej je obsiahnutá v Dekrétoch 34. generálnej kongregácie SJ 2005. Systém vzdelávania v celej Európe je zložitý, pretože každá krajina si chce zachovať vlastnú identitu. Jezuiti však majú aj naďalej v budúcnosti pôsobiť tak, aby naplňali pravým poslaním názov univerzity aj jezuitská.

Vzdelávaním alebo výchovou v Spoločnosti Ježišovej sa zaoberá v poslednom príspevku zborníka *Ratio studiorum a štúdium filozofie na jezuitských inštitúciách* PhLic. Ing. Ľuboš Rojka SJ, PhD. Ratio studiorum od svojho počiatku malo ponúknuť pravidlá o cieľoch v každom ročníku, o študijnom programe, o cvičeniach, inštrukcie pre vyučujúcich aj pre študentov. V 16. st. prevládalo humanitné nazeranie. Dnes ustupuje vedeckému. Pre pedagógov uvádza autor zoznam kladných výchovných a vyučovacích zásad a metód, charakteristických pre ignaciánsku „cestu“. V závere vyzdvihuje dôležitosť filozofie v jezuitskom vzdelávaní a výchove celého človeka.

V dejinách výchovy a vzdelávania na Slovensku bolo plno zvrátov, prevratov, veľkých pohybov i stagnácie. Fenomén žiak a učiteľ môžeme hodnotiť z rôznych uhlov. 16 príspevkov v zborníku *Jezuitské školstvo včera a dnes* sú od veľmi dobrých rozhľadených znalcov SJ a odborníkov skúmaného druhu školstva. Každý z nich fundovane predkladá výsledky výskumu, nové vedecké zistenia doma i v zahraničí. Závery i odpovede na takmer päťsto rokov skúmanú oblasť boli prínosom nielen pre prítomných účastníkov vedeckej konferencie, ale budú dlhodobým prameňom na čerpanie poznatkov o širokom pôsobení a dosahu jezuitského školstva aj dnes. Učiteľom na rôznych stupňoch škôl, ale hlavne

tým, čo prednášajú cirkevné dejiny môže zborník poslúžiť ako pomôcka – príručka, v ktorej nájdú na 214 stranách veľmi veľa informácií.

Z technickej stránky je potrebné v zborníku vyzdvihnúť optimálnu veľkosť zvoleného písma, ktorá nezaťažuje oči čitateľa, ako sa to stáva v niektorých podobných publikáciách. Väzba však pri takom počte strán a častom používaní by sa žiadala pevnejšia.

Agnesa Žifčáková

HISTORICKÉ ROZHĽADY III. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2006. 389 s.

Tretí zväzok Historických rozhľadov Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave sa stáva zároveň posledným. Predhovor zostavovateľov, vysvetľujúci súčasné problémy Katedry histórie FF UCM, zároveň objasňuje dôvody, prečo táto ročenka zaniká. Dôvodmi boli, ako uviedli zostavovatelia, nehody so zamestnávateľom, ktoré napokon vyústili do personálnych zmien katedry.

Zborník je rozdelený do štyroch častí. Prvá obsahuje 9 chronologicky zoradených štúdií, ktoré sa tematicky dotýkajú zväčša slovenských dejín. V prvom príspevku sa Ivan Varšo zamyslel nad dvoma otáznikmi byzantskej misie týkajúce sa vysviacky žiakov Konštantína a Metoda. Túto problematiku riešil z pohľadu hlbšieho rozboru odbornej literatúry. Martin Hurbanič sa zaoberal vo svojej štúdií vykreslením postavy cisára Konštantína Veľkého vo Fótiovej literárnej tvorbe, ktorú podrobnejšie analyzoval a interpretoval. Správny vývoj nitrianskej diecézy opísal vo svojom príspevku Marek Ďurčo. Prehľadne načrtol genézu a vývoj biskupstva až do súčasnosti. Práca Daniela Hupka predstavuje prvý príspevok dotýkajúci sa dejín 20. storočia. D. Hupko vo svojej štúdií popísal situáciu v Smoleniciach pri zrode Československej republiky. Neľahkú situáciu vytvárania slovenského národného školstva na Slovensku po vzniku Československej republiky priblížila čitateľovi Zuzana Dobiášová. Autorka načrtla aj právny rámec upravujúci slovenské školstvo v tomto období. Príspevok Andreja Žitňana sa zaoberá problematikou formovania luteránskej cirkvi na Slovensku v období prvej Československej republiky. Popri stručnom podaní života a organizovania Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, sa dotkol aj problematiky vzťahu cirkvi a štátu. Neutíchajúci záujem Poľska o severné časti Slovenska, ktoré vrcholili na konci tridsiatych rokov ďalším odstúpením slovenského územia Poľsku, sa stal predmetom práce Milice Majerikovej. Vo svojom príspevku obsiahlejšie charakterizovala tento proces až do vypuknutia druhej svetovej vojny. Nasledujúca štúdia z pera Jany Uhlíkovej predstavuje

biografický príspevok o osudoch Rudolfa Mejsnara, českého učiteľa, ktorý pôsobil v Považskej Bystrici od tridsiatych rokov 20. storočia. Posledný príspevok od Bagdana Musiala rieši problematiku sovietskych príprav na vojenskú ofenzívu v tridsiatych a na počiatku štyridsiatych rokoch.

Druhú časť zborníka predstavuje päť príspevkov z konferencie *Regionálne dejiny Trnavského kraja* s podtitulom *Perspektívy a tendencie v historickom výskume a vysokoškolskom štúdiu*, ktorá sa uskutočnila 23. novembra 2005 v Trnave.

Pavol Valachovič zmapoval inštitucionálne základy historického bádania – múzeá, archívy, či príbuzné inštitúcie. Popritom venoval pozornosť aj vysokoškolským pracoviskám. Andrej Bolerázsky vo svojom príspevku podrobne popísal edičnú činnosť Balneologického múzea v Piešťanoch. Michal Duchoň prehľadne zhodnotil vybrané hlavné diela týkajúce sa historického výskumu mestskej problematiky. Diana Dikáčzová sa vo svojej práci zaoberala postavením šľachty vo vybraných slobodných kráľovských mestách Bratislavskej stolicy v 17. a 18. storočí. Piešťany na prelome rokov 1938/1939 bola téma príspevku Martina Lacka.

Tretia časť zborníka obsahuje výpoveď Evy Votavovej, ktorá sa v rozhovore s Martinom Lackom rozpamätala na vojnové časy, svoje detstvo a ťažký údel židovskej menšiny na Slovensku. Situačné správy okresných náčelníkov za mesiac december 1943 publikoval na základe archívneho výskumu Martin Lacko. Pokračoval tak vo svojej predošlej práci, v ktorej popísal hlásenia za mesiace január–august 1944.¹ Poslednú časť tejto publikácie tvorí niekoľko recenzií a anotácií.

Tretí zväzok ročenky *Historické rozhľady* predstavuje, podobne ako predchádzajúce ročníky, zaujímavý zborník príspevkov, v ktorom nielen odborná verejnosť, ale aj bežný čitateľ nájde množstvo zaujímavých informácií. Treba vyjadriť poľutovanie nad tým, že slovenská historiografia prichádza o tento zborník a o ďalšiu možnosť prezentovať svoje výsledky.

Pavol Tišliar

SULITKOVÁ, L.: *VÝVOJ MĚSTSKÝCH KNIH V BRNĚ VE STŘEDOVĚKU (V KONTEXTU VÝVOJE MĚSTSKÝCH KNIH V ČESKÝCH ZEMÍCH)*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, Archiv města Brna 2004. 259 s.

Ludmila Sulitková publikuje vo svojej monografii viacročnú skúsenosť a rozsiahle poznatky, ktoré získala v procese katalogizácie mestských úradných kníh

¹ *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944: Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939–1945*. Zost. M. Lacko. Trnava: UCM 2005.

z rokov 1343–1619 (úradných aj právnych rukopisov) v *Archíve mesta Brna*. Zámerom katalogizácie bolo pôvodne prispieť k vybudovaniu východiskovej pramennej základne pre veľkoryso koncipovaný projekt tzv. *velkých dějin města Brna*. Hoci sa tento zaujímavý projekt napokon nerealizoval, úsilie vynaložené na jeho prípravu a zhromažďovanie pramennej bázy nevyšlo vôbec nazmar. L. Sulitková pripravila a úspešne rozbehla vydávanie rozsiahlej edície brnianskych mestských kníh a publikovala k tejto problematike viacero pozoruhodných štúdií. Zúročením veľkého pramenného výskumu a analýzy uvedenej pramennej základne je aj táto monografia. V úvode svojej práce autorka konštatuje, že skúmaná diplomatická kategória bezprostredne odráža život mestskej komunity a predstavuje rôznorodý a mimoriadne významný historický prameň k národným dejinám. L. Sulitková si však uvedomuje aj význam rozvíjania jeho diplomatickej kritiky, čo je nevyhnutným predpokladom pre náležité historiografické využitie a zhodnotenie obsahu mestských kníh. Celkom logicky preto začala najskôr skúmať rozsah a aj kvalitu súčasného diplomatického poznania tohto dôležitého písomného prameňa a začala sa aj zamýšľať nad možnými perspektívami a cieľmi budúceho výskumu. Poznanie osobitosti a mnohých zvláštností vedenia úradných kníh v jednotlivých mestách ju napokon priviedlo k nevyhnutnosti vnímania brnianskej diplomatickej produkcie v širokom celočeskom kontexte.

V prvej časti svojej práce autorka prehľadne a kriticky skúma a hodnotí vývoj a úroveň štúdia problematiky mestských kníh v domácom prostredí, pričom sa zameriava na zachovaný pramenný materiál zo 14. storočia. Pri hodnotení dosiahnutých výsledkov výskumu mestských kníh zdôrazňuje podstatný prínos Václava Vojtíška, najmä metodiku štúdia tejto diplomatickej kategórie, jeho známu a všeobecne akceptovanú kategorizáciu i prínos k spoznaniu fungovania a organizácie mestskej správy. Kompletizácia doterajších poznatkov a informácií zhromaždených štúdiom mestských úradných kníh umožnila L. Sulitkovej porovnať úroveň poznania tejto problematiky v časoch Václava Vojtíška so súčasným stavom. K zvýšeniu súčasnej úrovne poznania prispeli podľa nej najmä aktivity niektorých univerzitných pracovísk a tiež viacerých archívov (samozrejme aj *Archívu mesta Brna*). V závere tejto state publikuje L. Sulitková chronologicky usporiadané zoznamy jednotlivých druhov zachovaných mestských kníh zo 14. storočia. Na základe týchto prehľadov potom koriguje názor o prevahe tzv. *zmiešaných kníh* v počiatočnom období existencie tejto diplomatickej kategórie a o obsahovej kompaktnosti tzv. *súdnych kníh*.

V druhej kapitole monografie sa autorka osobitne zaoberá problematikou vzniku a vývojom mestských úradných kníh, ktorý viedol k ich postupnej špecializácii a druhovej pestrosti. Upozorňuje na mimoriadny kvantitatívny nárast českej mestskej knižnej produkcie od začiatku 15. storočia – túto do konca 14. storočia reprezentuje iba 89 zachovaných mestských kníh, pričom z celého obdobia stredoveku sa spolu zachovalo až 1 170 kníh. L. Sulitková zisťuje a kriticky hodnotí stav a výsledky štúdia jednotlivých typov mestských kníh, pričom poukazuje na časté problémy s ich klasifikáciou, čo je dôsledkom absencie dôkladnej diplomatickej analýzy jednotlivých kníh. Autorka dokumentuje presun bádateľského záujmu od kníh mestskej správy k finančným knihám, od mest-

ských súdnych kníh ku trhovým knihám a knihám testamentov a upozorňuje na sústredovanie sa bádateľov predovšetkým na ich obsah. Diplomatický rozbor týchto úradných kníh je (napriek solídnym základom, ktorý predstavujú Vojtíškové a Pražákové práce) nesystematický a okrem ojedinelých výnimiek sa vývoj mestských kníh v stredoveku (či už na vymedzenom teritóriu alebo komplexne) doposiaľ sústavne neskúmal. L. Sulitková kritizuje aj absenciu komparatistiky druhovo jednotných kníh a nejednoznačnosť typologickej charakteristiky a upozorňuje na vzorový systém usporiadania pražských mestských kníh, ktorý by sa mohol stať v tejto problematike vhodným etalónom. Autorka sa vyslovuje kriticky aj k edičným aktivitám v tejto oblasti – v edičnej praxi navrhuje pri niektorých typoch úradných kníh upustiť od dôsledného prepisovania záznamov a prejsť k ich registrovaniu. Register a k nemu priložený digitalizovaný záznam textu prameňa by potom vytvorili edíciu mestskej úradnej knihy (v praxi sa tento spôsob sprístupňovania mestských úradných kníh realizuje práve v brnianskom mestskom archíve). Takéto súbory informácií by sa potom mohli využiť aj pri vytváraní generálnych katalógov.

Skutočným jadrom celej práce je tretia kapitola, v ktorej L. Sulitková skúma brnianske stredoveké mestské úradné knihy v českom historickom kontexte. Najskôr stručne sumarizuje poznatky o počiatkoch a vývoji mestského osídlenia v Brne v stredoveku. Všíma si genézu orgánov mestskej samosprávy, prvé prejav diplomatickej aktivity mestskej komunity a jej členov. Osobitne sa zameriava na osobu mestského pisára – notára a hodnotí jeho pôsobenie v právnej sfére. V osobitnej podkapitole charakterizuje (diplomatically i obsahovo) brnianske mestské úradné knihy z obdobia stredoveku. Pri diplomatickej analýze vychádza predovšetkým zo Sickelovej modernej analytickej metódy, no neuspokojuje sa pritom len s identifikáciou jednotlivých pisárskych rúk, ale sleduje pôsobenie a účinkovanie mestských notárov (pisárov) – autorov záznamov v jednotlivých úradných knihách – v širších dejinných vzťahoch a súvislostiach. V korelácii so skúmaním tzv. *právnych kníh* sa dotýka aj vývoja a formovania tzv. *brnianskeho práva*. Konštatuje vyspelosť brnianskej mestskej kancelárie v polovici 14. storočia a správu a evidenciu mestských financií označuje dokonca za dômyselnú.

V záverečnej (sumárnej kapitole) L. Sulitková publikuje zoznam zachovaných brnianskych stredovekých mestských úradných kníh (50 exemplárov), ktorými sa zaoberala v predchádzajúcej kapitole. Brniansky súbor hodnotí ako druhú najväčšiu a najvýznamnejšiu českú mestskú úradnú knižnú kolekciu. Tento súbor je navyše jedinečný aj tým, že jednotlivé knihy sú zastúpené niekoľkými exemplármi. Pri komparácii výsledkov štúdia brnianskych kníh s poznatkami o vývoji mestských úradných kníh v Čechách sa potvrdil autorkin názor o osobitnom vedení kníh v jednotlivých mestách, v ktorom sa prejavujú miestne podmienky a špecifiká. L. Sulitková zdôrazňuje, že len dôsledný komplexný rozbor mestskej úradnej knihy dovoľuje diplomatikovi odlíšiť tieto osobitosti od všeobecných znakov a vývojových tendencií. Jednotlivé typy mestských kníh hodnotí potom aj z hľadiska možnosti historického využitia. Za mimoriadne bohatý a doposiaľ nevyužitý zdroj informácií pre historiografiu považuje najmä tzv. *finančné knihy* (a to určite nielen v prípade mesta Brna).

Prílohu práce tvorí zoznam edícií mestských úradných kníh zo 14.–16. storočia a výberový zoznam edícií a odbornej literatúry k študovanej problematike. Súčasťou monografie je i zoznam použitých skratiek a resumé v anglickom a nemeckom jazyku.

Hoci sa Ludmila Sulitková vo svojej práci zamerala predovšetkým na diplomatickú analýzu mestských kníh, neustále má na pamäti aj ich obsahovo-právnu stránku, čo jej umožňuje vyhnúť sa hrozbe formalizmu a sklznutia k samoúčelnosti. Zdôrazňovanie pomocnovednohistorického aspektu a dôsledné sledovanie tohto hľadiska výrazne rozširuje zhodnocovanie výpovedných možností skúmanej diplomatickej kategórie, čo L. Sulitková dokazuje predovšetkým v kapitole venovanej problematike štúdia brnianskych mestských úradných kníh. O svojej práci a zistených skutočnostiach informuje autorka vecne a s prehľadom. Potvrďuje to najmä v štvrtej podkapitole tretej časti monografie, v ktorej sa zaoberá diplomatickou a obsahovou charakteristikou brnianskych stredovekých mestských úradných kníh, v ktorej nenásilne a funkčne do textu včleňuje a využíva výsledky svojej bezpochyby náročnej a minucióznej paleografickej analýzy – identifikácie jednotlivých pisárov. Zaujímavé sú aj L. Sulitkovej exkurzy do terminologickej problematiky, najmä viaceré pojmové spresnenia. Hoci správny vývoj miest v Čechách a na Slovensku vykazuje isté historicky podmienené odlišnosti, viaceré jej zistenia a poznatky možno využiť aj v našom prostredí. Na tieto špecifiká upozorňuje napr. odlišná interpretácia termínu *kníha zmiešanej povahy* (resp. *zmiešaná kníha*) – L. Sulitková ju identifikuje ako tzv. *pamätnú knihu* – teda ako knihu, do ktorej sa účelovo zaznamenávalo všetko, čo sa v dobe jej vedenia vnímalo a pocitovalo ako dôležitá informácia pre budúcu pamäť. V našej diplomatike sa za *zmiešanú knihu* označuje najčastejšie vôbec prvá v mestskej komunite vedená úradná kniha s najrôznejšími záznamami – je to teda ešte nešpecifikovaná úradná kniha, v žiadnom prípade však nejde o tzv. *liber memorabilium rerum*, ktorá by sa najviac približovala L. Sulitkovej definícii.

Monografia Ludmily Sulitkovej podstatne rozširuje a spresňuje poznatky diplomatiky o diplomatickej kategórii *úradná kniha*. Dôsledná diplomatická analýza tohto písomného historického prameňa a následná komparácia zistených poznatkov (tak, ako to prezentuje autorka vo svojej práci) môžu v konečnom dôsledku snád' aj odhaliť nové historicko-právne súvislosti genézy, existencie a procesu špecializácie mestských úradných kníh.

Juraj Roháč

CAHIERS DU LÉOPARD D'OR 8. LES ARMORIAUX. HISTOIRE HÉRALDIQUE, SOCIALE, CULTURELLE A DES ARMORIAUX MÉDIÉVAUX. Zostavil Michel Pastoureau. Paris: Le léopard d'or 1998. 442 s.

Anotovaná práca o stredovekých erbovníkoch nepatrí medzi novinky, avšak doposiaľ úspešne unikala pozornosti slovenskej odbornej verejnosti. Ôsmy diel edície venovanej stredovekým štúdiám je zborníkom z medzinárodnej konferencie *Les armoriaux médiévaux* usporiadanej v roku 1994 v Paríži Inštitútom výskumu a dejín textov (súčasť C.N.R.S – Centre national de recherche scientifique) pod vedením Louisa Holtza, Michela Pastoureaua a Helène Loyau. V podnetnom úvodnom príspevku sa Michel Pastoureau venuje typológii stredovekých erbovníkov, ich autorom, filiacii, datovaniu, edíciám, možným smerom výskumu a tiež ich historickej využiteľnosti. Spolu s pečaťami ich pokladá za základné pramene k štúdiu dejín stredovekej heraldiky. Z 21 publikovaných štúdií sa stredo európskeho priestoru priamo dotýka päťica, po dve Rakúska a Poľska a jedna priamo Uhorska. Iván Bertényi vo svojom príspevku nazvanom *Heraldické kroniky – príklad uhorskej Obrázkovej kroniky (polovica 14. storočia)* konštatuje, že napriek doloženej existencii heroldov v Uhorsku už od obdobia panovania Ludovíta Veľkého a vydávaniu erbových listín, nie je doposiaľ známy žiadny uhorský stredoveký erbovník. Zmieňuje aj existenciu mestského herolda Bratislavy v roku 1442. Ako náhradný zdroj tak využil erby v obrázkovej kronike, ktorú na základe definície Michela Pastoureaua označuje ako *sekundárny erbovník*. Konštatuje, že i keď ju nemožno považovať za erbovník v pravom zmysle slova, plnila v Uhorsku, kde sa erbovníky podľa neho v stredoveku nevyskytovali, ich úlohu. Venuje sa aj obsahu erbu uhorského kráľovstva v Gerleho erbovníku - prvému známemu farebnému zobrazeniu erbu Dalmácie, ešte bez modrého štítu. Franz-Heinz von Hye sa v krátkom príspevku *Rakúsky erbovník z obdobia okolo roku 1460* venuje tzv. falckému erbovníku – *Pfälzer Wappenbuch*, alebo aj *erbovníku palatinátu*. Autor opisuje osudy rukopisu. V roku 1772 ho Tirolskému krajinskému archívu venoval Anton Marie von Egger. Od roku 1908 do súčasnosti je erbovník uložený v archíve Tiroler Matrikel-Stiftung (bývalá Tirolská šľachtická matrika) v Innsbrucku. Venuje sa jeho štruktúre. Obsahuje erby kráľovských dynastií, teritoriálne, šľachtické, mestské, obecné a dokonca nešľachtické. Namaľované boli na jednotlivých fóliách po štvoriciach. Na základe analýzy erbov (pápež Pius II.) ho datuje do spomínaného obdobia. Georg von Scheibelreiter je autorom príspevku *Séria erbov fiktívnych rakúskych kniežat v tzv. Kronike 95 panstiev (okolo 1390)*. Venuje sa tzv. *Landeskronik*, ktorá vznikla na viedenskom dvore rakúskych kniežat okolo rokov 1380–1390. Jej cieľom bolo dokázať starobylé korene habsburských kniežat. Opisovaní fiktívni predkovia mali aj svoje rovnako fiktívne erby. Autor ich opisuje a analyzuje. Neznámy autor kroniky pochádzajúci z rádového prostredia vytvoril podľa neho dielo na pomedzí historiografie, fikcie, heraldiky (erbovník) a propagandy. Dielo vypovedá aj o dobovej mentalite rytierskej spoločnosti a význame erbov pre ňu.

Stefan K. Kuczyński je autorom príspevku *Prvý poľský erbovník z 15. storočia*. Krátky úvod je venovaný zvláštnostiam poľskej heraldiky. Autor opisuje stratený anonymný rukopis *Insigniorum clenodiorum Regis et Regni Poloniae descriptio*, ktorý sa zachoval vo viacerých mladších rozdielnych odpisoch z druhej polovice 15.–17. storočia. Najstarší rukopis z Kórniku obsahuje 94 erbov,

najrozsiahlejšia kópia z roku 1577 až 177 erbov. Doplnené boli hlavne mladšie teritoriálne erby. Štruktúra najstaršieho odpisu je nasledovná: 1 erb panovníka, 18 teritoriálnych (vojvodstvá), 4 kapitul, 71 rodových. Erby sú usporiadané podľa dôležitosti. Rad začína poľským kráľovským erbom. Pokračuje erbom litovského veľkovojvodstva, erbmi vojvodstiev, časťou *Arma baronum Regni Poloniae* s erbmi najstarších a najvýznamnejších erbových rodín a končí erbmi štyroch kapitul. Oceňuje veľmi kvalitné blazonovanie (stručné, ale presné) pôvodcu erbovníka. Upozorňuje, že v mladších odpisoch prišlo k viacerým zmenám tinktúr. Erbovník neobsahuje všetky v tom používané poľské erby, ktorých počet sa odhaduje asi na 280. Autor sa stotožňuje s názorom, že autorom mohol byť krakovský kanonik, známy historik Ján Długosz. Jedným z argumentov je to, že J. Długosz podobne opísal zástavy Rádu nemeckých rytierov ukoristené Poliakmi po Bitke pri Grünwalde v roku 1410. Erbovník mal veľmi veľký význam pre poľskú heraldiku a mladšie práce z neho hojne čerpali. Autor sa venuje aj pôvodu v erbovníku spomínaných rodov a snaží sa ich na malom priestore geograficky zaradiť. Adam Heymowski (†) je autorom materiálového príspevku *Rytierstvo Poľského kráľovstva v západoeurópskych erbovníkoch zo 14.–15. storočia*. Príspevok sa venuje veľkému významu týchto erbovníkov pre poľskú stredovekú heraldiku pri relatívnom nedostatku domácich prameňov. Opisuje, ako sa erby poľskej proveniencie stali ich súčasťou. V prílohách je reprodukován aj viacero erbov so vzťahom k Uhorsku. Grófi Fridrich a Mikuláš Garaiovcí (s. 164), Stibor zo Stiboric, (s. 162, 163, s. 164 – *her am Wag*), Grófi zo Svätého Jura a Pezinka (s. 163).

Z ostatných všeobecnejšie ladených príspevkov môžeme spomenúť Gérarda J. Braulta, ktorý sa venoval *zlatému veku* erbovníkov v Anglicku počas vlády Eduarda I. (1272–1307), Pierra Pacauda opisujúceho východiská pri tvorbe *normanského erbovníka* v 13. storočí. Príspevok riešiaci otázku, či sú heraldické výzdobné prvky, napríklad nástenné maľby, erbovníkmi alebo nie (Emmanuel de Boos), vzťah erbovníkov a kultúrnej histórie (Werner Paravicini), erbovníky a maľované erby v rámci architektúry do konca stredoveku (Christian de Mérindol). Erbovníkom pútnikov a donátorov sa venoval Cecil R. Humphery-Smith, vzťahom traktátov o blazonovaní a erbovníkom Claire Boudreau, počiatkom heraldických ilustrácií Artušovských rytierskych románov (Alison Stones). Ostatné príspevky sa venovali konkrétnym témam. Z nich spomenieme heraldické grafity zo 14.–16. storočia na príklade starého refektára Kláštora svätej Kataríny na hore Sinaj (Detlev Kraack) a aj metodologicky prínosnú analýzu erbovej role *Bigot* z polovice 13. storočia z fondov Francúzskej národnej knižnice († Robert Nussard).

Radoslav Ragač

CRUZ MUNDET, J. R.: *MANUAL DE ARCHIVÍSTICA*, FUNDACIÓN GERMÁN SÁNCHEZ RUIPÉREZ. Madrid 2005. 413 s.

I keď archívniectvo v Španielsku nemá také postavenie ako tomu je v strednej či severozápadnej Európe,¹ mnohé pozitíva naznačujú možnosť jeho rastu. Dokazuje to aj v poradí už šieste prepracované vydanie príručky archivistiky z pera José Ramóna Cruz Mundeta, ktorý sa výraznou mierou zaslúžil o pozitívne zmeny, ktoré sa v posledných rokoch na Pyrenejskom polostrove podarilo na poli archívniectva presadiť.²

Pätnásť kapitol príručky čitateľa postupne zasučuje do archívnej teórie a praxe, konkrétne do histórie archivistiky, jej postavení medzi dokumentačnými vedami, systému archívov v Španielsku a v zahraničí. Autor kladie veľký dôraz na praktickú stránku archivistiky, na prácu v archívoch, ktorú opisuje v závislosti od miesta, kde sa vykonáva: Hodnotenie, výber a skartácia (archívy úradov – Los archivos de oficinas); Klasifikácia, usporiadanie a inštalácia (Medziarchívy – Los archivos intermedios); Opis archívnych fondov a zbierok formou sprievodcov, inventárov, katalógov (Historické archívy – Los archivos historicos).

Všetky tieto práce približuje v súlade s medzinárodnými normami týkajúcimi sa archívniectva (ISAD, ISAAR a EAD).

Cruz Mundet vo svojej práci nezabúda ani na okrajové témy archívniectva, akými sú vzťah archivistiky k súčasným technológiám, právnemu pohľadu na prístup k informáciám uvedeným v archívnych dokumentoch, či optimálny priebeh výstavby archívov a podmienky, aké musia spĺňať jednotlivé priestory archívu s ohľadom na jeho funkcie. Vyše štyristostranová publikácia, ktorej jediným negatívom je veľmi chaotické značenie kapitol, je vynikajúcou príručkou nielen pre záujemcov o prácu v archívoch, ale aj pre archivárov samotných. Opierajúc sa o bohatú bibliografiu prináša zhrnutie stavu archívniectva a archivistiky v Španielsku a vo svete.

Rudolf Hudec

¹ V Španielsku neexistuje centrálny zákon o archívoch a registratúrach, iba autonómne komunity – Andalúzia, Katalánsko, Aragon, Galícia, Kanárske ostrovy, Murcia, Casilia-La Mancha, Baskicko, Kastília a Leon, Madrid, Riocha a Kantábria majú prijatý vlastný zákon, ktorý však platí iba na území danej komunity. Navyše v Španielsku absentuje garantované vysokoškolské štúdium archívniectva, ktoré sa na štátnych univerzitách prednáša ako súčasť knihovedy.

² Jose Ramon Cruz Mundet (San Sebastian, 1960) je absolventom univerzity v Deusto a v súčasnosti vedie štúdium archívniectva na Univerzite Carlosa III. v Madride. Je autorom množstva publikácií a článkov o archívniectve v Španielsku (Archivos municipales de Euskadi, Manual de organizacion [1992.1996], Informacion y documentacion administrative [1998], El poder de los documentos [1999] atď.).

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST. Published semi-annually by the Society of American Archivist, Fall/Winter 2006, Volume 69, No 2.

Číslo 2. Mary Jo Pugh, *Archival Research* (269–273). Editorial venovaný hodnoteniu niektorých aspektov základného i aplikovaného archívneho výskumu za posledné dva roky. – Christine Weidemann, *Accessioning as Processing* (274–283). Autorka venuje pozornosť uplatneniu nových metód v archívnej praxi vrátane tých, ktoré odporúčali použiť Mark A. Greene a Dennis Meissner vo výskumnej štúdii „More Product, Less Process“ umožňujúcim znížiť pracovný čas potrebný na preberanie a sprístupňovanie archívneho materiálu. Tieto metódy boli aplikované pri preberaní dvoch archívnych zbierok a usporiadaní a sprístupnení rozsiahleho archívneho fondu jednej rodiny v archíve univerzity v Yale. Príspevok opisuje postup prác, ktoré archív musel vykonať spolu s dokumentovaním objemu spotrebovaného pracovného času a hodnotením dopadu na ďalšie úkony vykonané v archíve. – Donna E. McCrea, *Getting More for Less: Testing a New Processing Model at the University of Montana* (284–290). Prípadová štúdia venovaná problematike manažmentu nespracovaného archívneho materiálu (podľa archívnej praxe v USA sa do tejto kategórie zaraďujú také archívne fondy a zbierky, ku ktorým archív ani rok po ich prevzatí do úschovy nevypracoval klasickú archívnu pomôcku). Autorka, inšpirujúc sa odporúčaniami Marka A. Greena a Dennisa Meissnera publikovanými v ich štúdii, sa zmieta o tom, ako ich uplatnila pri sprístupňovaní archívnych dokumentov na vlastnom pracovisku, ktorým je archív univerzity v Montane. Výsledkom je menší objem spotrebovaného pracovného času a zníženie objemu nesprístupneného archívneho materiálu. – A*CENSUS (Archival Census and Educational Needs Survey in the United States). Redakcia sa rozhodla uverejniť na stránkach tohto časopisu vyše 120-stránkovú štatistickú správu, doplnenú veľkým počtom tabuliek a grafov (takmer na ďalších 100 stranách), vypracovanú kolektívom autorov zostaveným z pracovnej skupiny a 6 odborných konzultantov. Správa je výsledok dvojročného výskumu a následnej analýzy a vyhodnotenia údajov týkajúcich sa profesie archivára, jeho spoločenského postavenia a finančného ohodnotenia, kariérneho rastu a celoživotného vzdelávania. – *Reviews* (528–553) – *Society of American Archivists* (554–622) – *Editorial Policy* (623–625) – *Annual Index* (627–627).

Peter Draškaba

Obsah ročenky je rozdelený na päť častí: *Štúdie a články* (7–153) s podkapitolami: *Archívna teória a prax* (7–121) a *Dejiny inštitúcií* (123–153); *Podujatia* (154–181); *Recenzie* (183–278); *Nekrológy* (279–280) a *Prírastky Chorvátskeho štátneho archívu* (281–288).

Prvá štúdia z oblasti archívnej teórie a praxe je od súčasného riaditeľa Chorvátskeho štátneho archívu Stjepana Čosića a jeho kolegyne Vlatky Lemić, *Rad arhiva u uvjetima suprotstavljenih utjecaja: država-društvo-korisnici* (7–19). Súčasný moderný archív je v procese transformácie z tradičnej inštitúcie vedy a kultúry na inštitúciu prístupnú širokej verejnosti s novými úlohami v informačnej oblasti a oblasti služieb občanom. Archívniectvo ako súčasť verejnej správy má svojím pôsobením prispieť k transparentnosti štátnej administratívy a tým aj k demokratizácii spoločnosti. Od archívu sa dnes očakáva ústretovosť voči pôvodcom archívneho materiálu, uspokojenie oprávnených nárokov jednotlivcov i skupín na sprístupnenie, ale i ochranu informácií i spoluúčasť na kultúrnom živote príslušného regiónu. To archívy samé nemôžu zvládnuť. Treba zosúladiť záujmy štátu, spoločnosti i užívateľov v podpore pôsobenia archívov nielen v plnení bežných požiadaviek, ale i v naplnení klasického poslania archívov, bez ktorého by stratili svoju identitu. Mirjana M. Sokol, *Marko Lauro Ruić (1736–1808) kao skupljač i obradivač diplomatske grade* (21–33). V roku 1996 sa konal na ostrove Pag seminár venovaný autorovi diplomatára ostrova Pag a mesta Knin pri 260. výročí jeho narodenia. Štúdia sa venuje rozboru jeho nepublikovaných rukopisov opatrovaných v Štátnom archíve a vo Vedeckej knižnici v Zadare. Rajka Bučin, *Uredsko poslovanje i registratura Hrvatsko-slavonskog namjesništva (1854–1861)* (35–76). Autorka prináša rozbor spisovej manipulácie centrálného úradu, Chorvátsko-slavonskeho miestodržiteľstva v období zániku feudalizmu. Porovnáva ho so spôsobom úradovania v monarchii. Ljiljana Antović, *Projekt sređivanja i digitalizacije zemljišnih knjiga* (77–90). Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj podpísala dohodu s Chorvátskou republikou o obchode s nehnuteľnosťami. V tejto súvislosti je potrebné zladíť povinnosti ministerstva spravodlivosti a Štátnej geodetickej správy vo väzbe na registráciu nehnuteľností. Ide o zefektívnenie evidencie nehnuteľností a jej zosúladenie s údajmi pozemkových kníh a katastra nehnuteľností. V podstate ide o zakončenie doterajšej etapy evidencie nehnuteľností a prechod na novú sústavu. Autorka v štúdií odporúča postup pri zavádzaní novej sústavy. Ana G. Delić, *Miroslav Milinović, Prikupljanje, odabir, obrada i pohrana dokumenata sa službenih mrežnih stranica tijela javne vlasti Republike Hrvatske* (91–106). Sústredovaním, spracovaním a ochranou dokumentov z pôsobenia štátnych orgánov Chorvátskej republiky je poverená organizácia zvaná Hidra (Chorvátska informačno-dokumentárna agentúra). V súčasnosti sa už veľká časť dokumentov nachádza na stránkach internetu. Snaha organizácie Hidra je vytvoriť digitálnu formu týchto dokumentov a umožniť občanom-užívateľom jednoduchý a informačne hodnotný prístup k nim na súbernej adrese <http://www.hidra.hr>. Na tomto projekte spolupracuje s Univerzitným počítačovým strediskom v chorvátčine zva-

ným Srca (Sveučilišni računski centar). Projekt si vyžaduje istú mieru unifikácie dokumentov a jednoznačnú štruktúru a postup v organizácii a budovaní informačnej siete. Z nášho pohľadu je informačne najhodnotnejšia štúdia Hrvoje Stančića z Oddelenia pre informatiku Filozofickej fakulty v Záhrebe, *Arhivsko gradivo u elektroničkom obliku: mogućnosti zaštite i očuvanja na dulji vremenski rok* (107–121). V jej úvode rozoberá problémy zachovania elektronickej dokumentácie v troch úrovniach, fyzickej, logickej a konceptuálnej. Každá táto úroveň má svoje špecifiká, ale aj elementy, ktoré jednotlivé úrovne navzájom prepájajú a zásadne vplývajú na rozhodovanie ako postupovať pri výbere a ochrane elektronickej dokumentácie a na možnosti ju dlhodobo používať bez vkladania ďalšej práce. Veľmi poučná je tá časť štúdie, ktorá rieši (v súlade s medzinárodnými normami) otázku autentickosti, vierohodnosti, originálnosti elektronického dokumentu. Tvrdí, že originál je ten dokument, ktorý od vzniku u pôvodcu neprešiel žiadnymi úpravami a po celý čas má k nemu prístup iba vymedzený okruh osôb z profesie zodpovedných za jeho nemennosť i pri prepise na modernejšie médiá. Zaujímavá je i časť venovaná hodnoteniu a vyradňovaniu elektronických dokumentov. V závere vymenováva osem podmienok, ktoré sa musia splniť, ak chce inštitúcia dlhodobo uchovávať autentickú elektronickú dokumentáciu. Zdôrazňuje, že vytvorenie technologických podmienok pre dlhodobú archiváciu je len jedna časť úspechu. Prinajmenej rovnako dôležitá je kvalifikácia a stabilita pracovníkov, ktorí zabezpečujú úschovu a využívanie. Marijana Jukić, *Prilog poznavanju ustanova: Savez udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata Hrvatske* (123–137). Zväz združení bojovníkov národno-oslobodzovacej vojny Chorvátska (1947–1992) je špecializovaná organizácia združujúca a starajúca sa o odbojárov a vojnových invalidov. Autorka informuje o problémoch pri formovaní archívneho fondu zväzu. Informačne najbohatšie sú v ňom materiály Komisie pre zachovanie tradície, historické hodnotenie a vydavateľskú činnosť. Fond predstavuje významný doplnok k prameňom z činnosti politických orgánov po druhej svetovej vojne. Siniša Lajnert, *Ustroj Željezničke uprave Zagreb* (139–152). V Belehrade v rokoch 1945–47 sídlila Hlavná správa železníc, ktorá podliehala ministerstvu dopravy. Riadila, kontrolovala a koordinovala prácu jednotlivých železničných správ. Štúdia hovorí o usporiadaní archívneho materiálu Záhrebskej železničnej správy, ktorý je uložený v Chorvátskom štátnom archíve.

V časti zborníka *Podujatia* (153–182) sú informácie o 18. medzinárodnej porade v Tuzle (Bosna a Hercegovina) na tému *Archívna prax* v septembri 2005 a 2006 (153–155 a 179–181), o 15. medzinárodnom archívnom dni v Terste v októbri 2005 (156–160), o konferencii v Slovinsku venovanej technickým a obsahovým otázkam archivovania klasického a elektronického materiálu (161–163), o 3. konferencii Federácie rumunských archivárov v máji 2006 (164–165), o 7. európskej konferencii o archívoch vo Varšave na tému *Archivár – povolanie budúcnosti v Európe* (166–170), o 11. medzinárodnej konferencii v Dubrovniku na tému *Informačné technológie a novinári: komunikácie poznania* (171–172). Pri príležitosti 53. festivalu hraných filmov v Pule sa v júli 2006 premietli dlhometrážne filmy zo zbierky Chorvátskej kinotéky (173–175). Vo Varaždínskych

Topliciach sa konała 8. škola mediálnej kultúry organizovaná Chorvátskym filmovým spolkom. Účastníci si vypočuli prednášky zo základov filmovej teórie a z histórie svetového a chorvátskeho filmu (176–178).

V časti *Posudky a recenzie* (183–278) sú anotácie odborných periodík *Der Archivar* 2005, 2006; *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 2003, 2004; *Archives* 2004; *Atlanti* 2005; *Archivaria* 2004, 2005; *American Archivist* 2003–2005; *Journal of the Society of Archivists* 2004; *Archives and Manuscripts* 2004; *Archival Science* 2004; *Arhivi* 2004, 2005. Ročenka recenzuje zborník Spolku pre dejiny Záhrebského arcibiskupstva „*Tkalčić 2005*“; sprievodcu po napoleonskej správe východného Jadranu a východných Álp 1806–1814; inventár fondu „*Vznešenej obce Záhrebskej*“ z rokov 1325–1385; inventár archívu máp Istrie a Dalmácie z rokov 1823–1975; publikáciu starých pohľadníc M. Škrobece zo Slovinska; portrétovú sériu osobností Ľubľany z fototéky archívu v Ľubľane; „*Knihy listov*“ od autorov zo Štátneho archívu v Zadare; francúzsku príručku „*Archívne pomôcky*“ vydanú v roku 1999 francúzskou archívnu správou (273–274); učebnicu „*Ochrana a reštaurácia filmového materiálu*“ od M. Kukuljicu (275–278). Na s. 279–280 je nekrológ venovaný odbornému pracovníkovi Štátneho archívu v Osijeku V. Matićovi. Ročenku završuje súpis prírastkov Chorvátskeho štátneho archívu za prvých deväť mesiacov roku 2006 (289–294) a bibliografia publikácií tohto archívu za roky 1899–2006.

Jozef Klačka

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Landesarchiv Nordrhein-Westfalen und vom VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V. 2007. 60. Jahrgang. Heft 1–2.

Zožit 1. – *In eigener Sache* (3). Úvodník upozorňuje na zmenu v roku 2007. Spoluvydavateľom časopisu sa stal aj Spolok nemeckých archívárov, ktorý bude gestorovať najmä rubriky „*Personálne správy*“ a „*Kalendár podujatí*“. Ďalej upozorňujú, že časopis od roku 2008 obsahovo i formálne bude mať novú podobu. Pripúšťa sa aj zmena názvu časopisu. – Clemens Rehm, „*Archive und Öffentlichkeit*“. *Der 76. Deutsche Archivtag 2006 in Essen* (4–11). Správa o 76. nemeckom archívnom sneme v Essene, ktorý sa zaoberal rámcovou témou „*Archívy a verejnosť*“. Predmetom diskusie bol aj samotný pojem „*verejnosť*“, ale aj citeľná konkurencia múzeí, knižníc či pamätných miest pri rozoberaní jednotlivých foriem činnosti archívov vo vzťahu k verejnosti. Snemu sa zúčastnilo okolo 600 archívárov. Prítomný bol aj prezident Medzinárodnej rady archívov prof. Lorenz Mikoletzky a archívári zo 16 krajín. Autorka sa ďalej zaoberá otvorením snemu, úvodnému prejavu, ktorý predniesol prof. Ulrich Raulff, ďalej spoločnými pracovnými zasadnutiami a panelovou diskusiou. – *Berichte zu den Arbeits-*

sitzungen der Fachgruppen auf dem 76. Deutschen Archivtag (11–18). Kolektív autorov anotuje obsah rokovaní ôsmich odborných skupín podľa jednotlivých typov archívov počas snemu. – Roswitha Link und Harry Scholz, *Berichte zu den Sitzungen der Arbeitskreise auf dem 76. Deutschen Archivtag* (18–23) oboznamujú o dvoch zasadnutiach pracovného krúžku na sneme, ktoré sa zaoberali tematikou archívnej pedagogiky a historickej vzdelávacej práce a výchovou špecialistov pre média a informačné služby. – Andrea Hänger und Andrea Wettmann, *Das DOMEA – Konzept – eine Zwischenbilanz aus archivischer Sicht* (24–29) hodnotia takmer 10-ročné skúsenosti práce so softvérovým produktom DOMEA (akronym pre „správu elektronických dokumentov a ich archivovanie v elektronickom prostredí“). Konštatujú, že projekt DOMEA úspešne prispel k výberu archivovania vhodných elektronických záznamov a k ich samotnému archivovaniu v archívoch. Pod archivovaním elektronických záznamov sa chápe ich dlhodobá úschova na elektronickom nosiči. Poznávajú, že životný cyklus elektronických záznamov je takmer totožný so životným cyklom papierových dokumentov. – Julia Brüdegam, Hendrik Eder und Irmgard Mummenthey, *Die gefühlte Misere in greifbaren Zahlen: Schriftgutverwaltung in der Freien und Hansestadt Hamburg. Ausgangssituation – Standards – Perspektiven* (29–33) rozoberajú nedobý stav v správe registratúry v mestských orgánoch mesta Hamburg v ostatných rokoch a zdôrazňujú význam kvalitných metodických smerníc pre správu registratúry mestských orgánov a nutnosť intenzívnej výchovy špecialistov pre túto oblasť. – Nora Mathys, *Welche Fotografien sind erhaltenswert?* (34–39) formou diskusného príspevku nastoľuje otázku hodnotenia fotografického materiálu s cieľom znížiť kvantitu ich prítomnosti na trvalú archívnu úschovu a zvýšiť ich skutočnú historickú hodnotu. Pre hodnotenie fotografií uvádza šesť kritérií: inštitucionálne, kontextové, pôvod fotografií, obsahové aspekty, estetické kritériá a spôsob vyhotovenia. – *Archivtheorie und -praxis* (40–73). – *Ausslandsberichterstattung* (73–81) uvádza aj príspevok PhDr. Zuzany Kollárovej o budovaní elektronického archívneho informačného systému v sústave štátnych archívov, o digitalizácii archívnych dokumentov, o budovaní internetových stránok archívov a o vysokoškolskom archívnom vzdelávaní na Slovensku. – *Literaturbericht* (80–81). – *Personalnachrichten* (94–96). – *Nachrufe* (96–98). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (99–100).

Zošit 2. – Marcus Stumpf, *Massenentsäuerung im Landesarchiv Nordrhein-Westfalen – Erfahrungen mit dem Neschen – Verfahren* (112–118) podieľa sa so skúsenosťami s masovou deacidifikáciou papierových archívnych dokumentov z rokov 1840–1960 v Krajinskom archíve Nordrhein-Westfalen, a to s postupmi a prístrojmi, ktoré vyvinula a vyrobila nemecká firma Neschen. – Ralf Stremmel, *Massenentsäuerung: Möglichkeiten und Grenzen* (119–127) konštatuje, že aj keď platí, že peniaze sú rozhodujúce aj pre deacidifikáciu archívnych dokumentov, rovnako dôležité je rešpektovať postupy a opatrenia (napr. označenie stupňa poškodenia a bádateľského využívania), aby odkysličené archívne dokumenty nezostali ešte viac poškodené s nečitateľným písmom. – Martin Früh, *Das Archivierungsmodell Finanzverwaltung des Landesarchivs*

Nordrhein-Westfalen (128–131) prezentuje archívny model, ktorého cieľom je minimalizovať kvantitu preberaných archívnych dokumentov z jednotlivých oblastí verejnej správy na trvalú archívnu úschovu. Jens Murken, *Historische Bildunsarbeit – Öffentlichkeitsarbeit. Eine theoretische Annäherung* (131–135). Autor síce v úvode konštatuje, že teória je to posledné, čo archívneho pedagóga zaujíma pri archívnej kultúrno-osvetovej práci, ale napriek tomu sa prítomným príspevkom pokúša naznačiť teoretické aspekty archívnej kultúrno-výchovnej práce vo vzťahu k verejnosti. Autor upozorňuje, že obraz archívu nie je pozitívny, že práca archívu s verejnosťou nie je efektívna, že táto činnosť nie je samozrejmosťou súčasťou archívnej činnosti, chýba archívna veda a archívna didaktika, povolanie archivára sa diferencuje vertikálne a nie horizontálne a je málo pochopenia pre túto prácu zo strany archívneho vedenia. – Marcus Liebold, *Ein halbes Jahr im Norwegischen Reichsarchiv* (136–139) informuje z pozície študenta Inštitútu pre informačné vedy v Potsdame o svojom polročnom študijnom pobyte v nórskom Ríšskom archíve. Všíma si pramennú bázu tohto ústredného archívu, jeho spoluprácu s príbuznými inštitúciami pri evidencii a sprístupňovaní nórskeho kultúrneho historického dedičstva a bohatstva a problematiku digitalizácie archívnych dokumentov v nórske archívoch. – *Archivtheorie und -praxis* (140–159). – *Auslandsberichterstattung* (160–163). – *Literaturbericht* (164–179). – *Personalnachrichten* (179–181). – *Nachrufe* (182). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (182–187).

Peter Kartous

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva odbor archívnej správy Ministerstva vnútra ČR, Praha 2006, roč. 56, č. 1–4 + Register 1996–2005.

Číslo 1. Eva Gregoričová, *Sokol Paříž – významné depozitum Národního archivu v Praze* (1–16). Reorganizáciou Štátneho ústredného archívu v Prahe (od r. 2005 premenovaný na Národný archív) vzniklo VI. oddelenie – oddelenie starostlivosti o fondy vzniknuté z činnosti súkromnoprávných pôvodcov (napr. politické strany a hnutia, rôzne neštátne, spoločenské organizácie, občianske združenia, spolky, športové zväzy a pod.). Toto oddelenie sa okrem štandardnej predarchívnej starostlivosti a sprístupňovania fondov venuje rozsiahlej akvizičnej činnosti, ktorej súčasťou sú aj zahraničné aktivity tak v Európe, ako aj v zahraničí. Počas necelých 10 rokov jeho existencie získal archív osobné fondy významných osobností československej emigrácie a archívne súbory pochádzajúce z činnosti krajských spolkov, zväzov, spoločností, hnutí alebo združení Čechov aj Slovákov, ktorí odchádzali do zahraničia v priebehu uplynulých 150 rokov v rôznych emigračných vlnách. Vyplňa tak dokumentačné vákuum pre

štúdium krajanského hnutia a emigrácie. Národný archív získava tieto súbory zväčša darom alebo kúpou.

Formou depozitu sa podarilo archívu získať písomnosti Telovýchovnej jednoty Sokol v Paríži. Autorka príspevku ďalej podrobne informuje nielen o preberaní dokumentov, ale aj o histórii pôvodcu fondu, štruktúre fondu a jeho spracovaní a sprístupnení v Národnom archíve. Eva Semotánová je autorkou príspevku *Ano! netradičným formám evidence a zpřístupňování mapového a obrazového bohatství* (17–28), zaoberajúceho sa digitalizovanými dokumentmi, katalógmi aj celými archívmi mapových a obrazových prameňov. V posledných rokoch vzrastá záujem bádateľskej verejnosti o pramene k regionálnej historiografii, a to najmä o kartografické a ikonografické dokumenty dostupné na početných domácich aj zahraničných webových stránkach. Keďže ide o finančne, personálne aj časovo veľmi náročný spôsob sprístupnenia obrovského množstva spomenutých dokumentov, odporúča, aby centrálna webová informačná stránka obsahovala nasledujúce, priebežne doplňované údaje a súbory údajov:

- súpis mapových archívov a zbierok s kontaktmi a ďalšími údajmi, ak sú dostupné (vrátane inventárnych zoznamov a katalógov on-line po prekliknutí)
- bibliografiu odbornej literatúry k dejinám kartografie
- bibliografiu edícií (aj v zmysle jednoduchých reprodukcii starých máp)
- bibliografiu CD-ROM a DVD-ROM
- významné tituly odbornej literatúry, napr. staršie, ťažko dostupné štúdie a články on-line, ukážky z najnovšej odbornej literatúry on-line
- zoznamy ešte neukončených aj ukončených projektov k problematike
- odkazy na kartografické bohatstvo (jednotlivé diela alebo súbory) dostupné v podrobnom rozlíšení on-line
- terminologický slovníček
- aktuality
- odkazy na ďalšie webové stránky, domáce aj zahraničné.

V závere príspevku uvádza najvýznamnejšie produkty českých inštitúcií zverejňujúcich predmetné digitalizované dokumenty na svojich webových stránkach. Napr. na webovej stránke Laboratória geoinformatiky UJEP (www.geolab.ujep.cz) je sprístupnená digitalizovaná forma prvého a druhého vojenského mapovania, ktorého originály sú uložené vo Vojenskom archíve Rakúskeho štátneho archívu. Tretím článkom tohto čísla je príspevok Hany Paulusovej *Vlastnosti kancelářského recyklovaného papíru*. Z rubriky Správy zaujme už tradične správa dvojice autorov Oskara Maceka a Michala Wannera *Metody, standardy a nástroje norského archivnictví využívané v péči o dokumenty v digitální podobě*. Medzi anotáciami – najmä zborníkov českých archívov – rubriky Literatúra nájdeme aj publikáciu Zuzany Oros a Milana Šišmiša *Rodové postupnosti a ich grafický vývoj*.

Číslo 2. Jiří Pulec, *Archivy zvláštního významu* (89–101). Autor tohto príspevku sa venuje genéze tzv. archívov zvláštného významu (dnes, tak ako u nás,

archívov špecializovaných) v Českej republike. Vznik, vývoj aj kategorizácia týchto archívov bola do roku 1989 u nás aj v Česku rovnaká. V priebehu 90. rokov bolo v Čechách medzi osobitné archívy zaradených až osem takýchto archívov. Na konci roka 2004 evidovala archívna správa 25 archívov zvláštneho významu. Nový archívny zákon č. 4909/2004 Sb. priniesol nielen zmenu ich názvu na špecializované, ale zaviedol tiež akreditačné pokračovanie s presne definovanými podmienkami a požiadavkami pre zriadenie špecializovaného archívu a pre jeho činnosť. Autor ďalej konštatuje, že výsledkom vývoja archívov zvláštneho významu je vznik veľmi pestrej skupiny archívov a aj dosiaľ chýba pozitívne vymedzenie ich definície. Charakteristika, že ide o archívy inštitúcií, a to nielen hospodárskych, je nepostačujúca. Podľa autora možno paradoxne konštatovať, že ich základným zjednocujúcim rámcom je práve ich rôznorodosť. Napriek tomu ich zaraďuje do vecných podskupín na archívy médií, múzeí, archívy z oblasti školstva a vedy, archívy ústredných úradov a inštitúcií. V závere zdôrazňuje, že špecializované archívy sú „vhodným a účelným doplnkom územnej organizácie českého archívnictva a nenahraditeľnou súčasťou siete českých archívov“. Posledný článok tohto čísla *Úvaha a komentár k rejstříkům regestové edice doby Václava IV.* je z pera Boženy Kopiczkovej (103–117). V rubrike Správy dominuje podrobná informácia Václava Babičku z 38. medzinárodnej archívnej konferencie „za okrúhlym stolom“ konanej v Abú Zabí v novembri 2005, ktorej súčasťou je aj rezolúcia generálneho zhromaždenia MRA. Nasleduje správa Michala Wannera z konferencie Fóra DLM v Budapešti (prvýkrát s českou účasťou). Ďalej tu nachádzame správy z rokovaní slovenských aj českých archívárov organizovaných ich spoločnosťami. Po pozdravoch jubilujúcim českým archívárom nasleduje rubrika Literatúra, kde zaujme predovšetkým informácia o Sprievodcovi po archívnych fondoch a zbierkach Státneho ústredného archívu v Prahe, 3. zväzok prvého dielu, ktorý vyšiel 5 rokov po predošlom. Prináša základné informácie o 111 fondoch zo 6 základných tematicky súvisiacich skupín archívnych fondov – cirkevných, krajinských, rodinných, zbierkových a nadačných – pochádzajúcich chronologicky z celého druhého tisícročia (Martin Ebel).

Číslo 3. Do rubriky Články sú tentokrát zaradené dva kratšie príspevky – Jindřich Schwippel, *Orální historie a archivy* (177–183) a Hana Pátková, „*Volumus etiam, quod liber in pergamento fiat*“. *Úřední knihy středověkých bratrstev a cechů v Čechách* (184–192). V úvode autorka konštatuje, že česká diplomatika venovala veľkú pozornosť viacerým typom stredovekých úradných kníh, no dosiaľ sa nevenovala knihám, ktoré viedli aj početné stredoveké cechy a náboženské bratstvá. Zachovali sa však len sporadicky, autorka uvádza chronologicky zoradený prehľad so základnými údajmi 17 stredovekých kníh počnúc knihou cechov zlatníkov Starého Mesta pražského s prvým záznamom z roku 1324 po knihu ružencového bratstva v Kadani. Táto je síce kompiláciou zo 17. storočia, obsahuje však aj výpisy z nekrológia z počiatku 16. storočia. Nasleduje diplomatický aj paleografický rozbor týchto kníh a napokon ich obsahový rozbor. V záverečnom zhrnutí konštatuje, že stredoveké české knihy bratstiev a ce-

chov sú syntézou prvkov písomností vedených v mestskom aj cirkevnom prostredí. Ďalšiu rubriku tohto čísla otvára správa Jana Štěpána *Archiv Rady Církve bratrské v Praze* informujúca tak o histórii tohto archívu, rozsahu aj obsahu jeho archívnych fondov aj o škodách spôsobených záplavami v roku 2002. Nasledujú správy o zahraničných aktivitách českých archivárov a to tak o ich účasti na medzinárodných akciách, ako aj výskumných služobných cestách. Ďalšie príspevky rubriky sú venované životným jubileám českých archivárov a, žiaľ, aj úmrtiu kolegyni J. Bočanovej. Z Literatúry chceme upozorniť aspoň na anotácie publikácií, ktoré zaujmú aj slovenských čitateľov – Jan Němeček – Helena Nováčková – Ivan Šťovíček – Jan Kuklík (edd.), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945*. Praha. Karolinum 2005, 648 s. (Jiří Křesťan) a Václav Rameš, *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha, Libri, 2005, 432 s. (Ivan Martinovský).

Číslo 4. V rubrike Články sú v tomto čísle uverejnené dva príspevky. Petr Cais, *Účetní materiály kamerálního účetnictví obecní samosprávy v Čechách v letech 1850–1945 (se zřetelem k situaci v českém pohraničí)* (249–285) a Božena Kopiczková, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* (286–292). Nadväzuje na príspevok tej istej autorky (Impulsy a komentár k novelizácii základní linie „nové“ rady Regest) uverejnený v AČ, 55, 2005 s. 161–188, v ktorom uviedla základné údaje o tejto problematike – návrh jednotlivých článkov novelizovanej smernice spolu s príslušným komentárom. Týmto smernicami, schválenými 15. mája 2006 Komisiou pre vydávanie historických prameňov diplomatickej povahy pri Historickom ústave AV ČR, sa budú riadiť editori edičného radu *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* (1378 dec.–1419 aug. 16). Rubriku Správy otvára príspevok Veroniky Čapskej *Generální archiv řádu servitů v Římě* poskytujúci informácie nielen o vzniku, dejinách a aktuálnom stave tohto archívu, ale prináša aj údaje o jeho obsahu. Renata Kuprová a Lukáš Dudek informujú v správe *Vědecké sympozium České archivy a prameny k dějinám zahraničných Čechů* o príspevkoch prednesených na tomto sympóziu v júni 2006 v Českých Budějoviciach. Príspevky prednesené na tomto sympóziu budú vydané v zborníku, ktorý vydá Národný archív. Archivní časopis predstavuje archívnej verejnosti v tejto rubrike aj menný zoznam novej Vedeckej archívnej rady, ktorú vymenoval minister vnútra ČR MUDr. Mgr. Ivan Langer 19. septembra 2006, ako aj zoznam držiteľov v septembri 2006 prvý raz udelenej medaily „Za zásluhy o české archivnictví“. Z rubriky Literatúra upozorňujeme na publikáciu Moravského zemského archívu v Brně *Přehled dejin správy na Moravě* od Ivana Šarhu, ktorá vyšla v Brne roku 2005 a v anotovanom AČ ju predstavuje Ludmila Sulítková. Renata Modráková anotuje publikáciu editorov Hany Pátkovej – Pavla Spunara – Juraja Šedivého *The history of written culture in the „Carpatho-Danubian“ region*. Praha – Bratislava, Chronos 2004, 204 s., v ktorej jeden zo zostavovateľov, J. Šedivý z Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK, predstavuje slovenskú paleografiu. Aj pre našich archivárov môže byť podnetná publikácia

Tomáša Jelínka, *Spisová služba pro školy*, Praha 2006, 103 s. ktorú v AČ anotuje Jitka Janečková.

Zvláštna príloha. Aj tento ročník Archivního časopisu doplnila jeho redakcia prílohou, Archivní časopis 1996–2005, register k 10 ročníkom, zostavený jeho redaktorkou Janou Pražákovou.

Júlia Hautová

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des Archivistes Français. No 201, 202, 203 Paris 2006.

Číslo 201. – *Les archives privées: un patrimoine à préserver et à transmettre* (1–2). Prítomné číslo časopisu obsahuje materiály zo študijných dní uskutočnených dňa 7. októbra 2005 v departementálnom archíve Maine-et-Loire v Angers. Témou zasadania boli súkromné archívy a ich cieľom bolo považovať o podmienkach zlepšenia ochrany súkromných archívov, ktoré sú integrálnou časťou kultúrneho a sociálneho dedičstva, zhodnotiť situáciu v oblasti ich ochrany a ponúknuť výmenu skúsenosti pri ich spracúvaní. – Christophe Béchu, *Accueil* (3–5). Privítací prejav predsedu Generálnej rady departementu Maine-et-Loire, v ktorom poskytuje obraz o departemente, oboznamuje s písomnosťami v archívoch departementu a širšie sa zmieňuje o rozmanitosti písomností v súkromných archívoch. – Martine de Boisseffre, *Introduction* (6–11). Na úvod upozorňuje na tri otázky, ktoré sú základnými a ich osvetlenie umožní ihneď vstúpiť do problematiky: 1) O čom hovoríme? Keďže súkromné archívy nie sú právne definované, snaží sa objasniť ich podstatu; 2) Čo robíme? Špecifické postavenie súkromných archívov si žiada venovať im patričnú pozornosť; 3) Čo robia v tejto oblasti francúzske archívy? Oboznamuje s rozmanitou činnosťou francúzskych archívov pri ochrane a spracúvaní súkromných archívov. – Christine de Joux, *Protéger les archives privées: le cadre législatif et réglementaire* (12–18). Autorka poukazuje na legislatívny rámec, v rámci ktorého môže zákon pomáhať pri ochrane, podpore a odovzdávaní súkromných archívov. Oboznamuje s predpismi o zbere archívov a s predpismi o ich ochrane. – Christine Nougaret, *L'intérêt des archives privées pour l'histoire* (19–25). Zákon z 3. januára 1979 prvýkrát definoval súkromné archívy ako inštitúcie vytvorené fyzickými alebo právnickými osobami v rámci súkromného práva. Pojem súkromné archívy zahŕňa dokumenty rôzneho typu a obdobia, pochádzajúce od jednotlivcov, rodín, spolkov a podnikov, ktoré zohrali historickú úlohu v určitej oblasti. Tieto archívy prinášajú bohaté a originálne pohľady na minulosť a dopĺňajú údaje verejných archívov. Autorka poukazuje na miesto týchto archívov v archívnej sústave, ako aj na ich bohatosť a originalitu, ktorá je prínosom pre históriu. – Odon de

Quinsonas-Oudinot, *Aux côtés des services publics, l'action associative* (26–31). Poukazuje na viaceré podujatia zaoberajúce sa súkromnými archívami, ktoré svedčia o zvýšení záujmu o ne. Snaží sa stručne analyzovať príčiny obnovenia tohto záujmu. Predkladá niekoľko otázok, ktoré sa snaží osvetliť a prispieť k vyjasneniu ich obrazu: 1. Kde sú fondy súkromných archívov? 2. Ako sa k nim stavajú ich vlastníci? 3. Ako vlastníkom môžeme pomôcť? Na pomoc vlastníkom archívov sa utvorila AFPAP (Association française pour la protection des archives privées); 4. Z čoho vyplýva tento záujem? – Myriam Drouhard – Emmanuelle Foucher-Lefèbvre – Brigitte Pipon – Marie-Claire Pontier, *Les outils de la conservation et du classement* (32–42). Upriamujú pozornosť na dôležitosť konzervovania dokumentov a ich usporadúvania. Popisujú rozmanité typy ich poškodenia a venujú pozornosť aj udalostiam, ktoré môžu ohroziť dokumenty (požiar, voda, záplavy). Dokumenty, ak majú byť využité, musia byť usporiadané a inventarizované. Ich využitie si vyžaduje vzájomnú dôveru medzi vlastníkom a užívateľom. – Claire Sibille, *Les archives Dampierre aux Archives nationales (archives familiales et fiefs)* (43–57). Uvádza podrobné informácie o pôvode a histórii rodiny Dampierre, ktorá je široko rozvetvená a jej korene siahajú do 13. storočia. Oboznamuje s jej archívom, ktorej časť je v Národnom archíve, s jeho obsahom, štruktúrou a spôsobom spracovania. – Elisabeth Verry, *Le fonds Lionel Chrétien aux Archives départementales de Maine-et-Loire* (58–63). V januári 1995 postihli Anjou mohutné záplavy, ktoré spôsobili veľké škody. Poškodený bol aj fotografický ateliér Liona Chrétiena, ktorý vlastnil veľkú zbierku fotografií a pohľadníc zachytávajúcu 45-ročnú históriu departementu. Článok oboznamuje s históriou zbierky, dôsledkami jej poškodenia vodou a bahnom a jej odovzdanie do departementálneho archívu Maine-et-Loire, kde bola zreštaurovaná a čaká na spracovanie. – Jean-François Caraës, *Les archives d'une entreprise familiale: le fonds Lefèvre-Utile aux Archives départementales de Loire-Atlantique* (64–70). Informuje o rodinnom podniku Lefèvre-Utile, ktorého časť písomností je uložená v departementálnom archíve Loire-Atlantique. Závod vyrábala trvanlivé pečivo a niektoré jeho výrobky dosiahli značnú popularitu. Oboznamuje s históriou závodu, ktorého počiatky siahajú do roku 1846, s obsahom písomností a ich hodnotou pre bádanie. – Michel Beauchet-Filleau, *Le fonds Beauchet-Filleau* (71–74). Upriamuje stručne pozornosť na archív svojej rodiny Beauchet-Filleau, ktorého počiatky siahajú do konca 18. storočia. Obsahuje písomnosti vzťahujúce sa na územie niekdajšej provincie Poitou, ktoré majú prvoradú dôležitosť pre jej dejiny. Uložený je v departementálnom archíve Deux-Sèvres. – Jean-Louis Guereña, *Sources pour l'histoire des associations en Espagne: les enquêtes du ministère espagnol de l'Intérieur (1882–1931)* (75–99). Podrobný príspevok o prameňoch k dejinám asociácií v Španielsku. Vzhľadom na nedostatok archívov asociácií je potrebné hľadať pramene v administratívnej oblasti. Dôležitý význam má zákon z roku 1887 o slobode združovania, ktorý znamenal rozmach asociácií. Znamenal aj zvýšenie pozornosti úradov, čoho svedectvom sú viaceré ankety z rokov 1882, 1886, 1890 a 1900 o stave asociácií. Pozornosť venuje aj situácii po roku 1900. – Magali Lacousse, *Les associations face à leurs archives. Protections*

ou diffusion? (101–110). Vo Francúzsku existuje v súčasnosti 800 000 asociácií, ktoré majú 22 miliónov členov. Zahrňujú široké spektrum záujmov, riadia sa predpismi súkromného práva a zakladajú sa podľa zákona z 1. júla 1901. Autor informuje o kategóriách asociácií, ťažkosťami s preberaním ich písomností do archívov, pretože podľa súkromného práva vlastníci nimi ľubovoľne disponujú, čím sa mnohé písomnosti strácajú. Pozornosť venuje podmienkam sprístupnenia písomností asociácií uložených v štátnych archívoch, ktoré závisia od dohody oboch strán – archívov i majiteľov. – *Table des matières* (112).

Číslo 202. Laurent Ducol, *Le Records management et la qualité* (1–3). Stručný článok pracovnej skupiny Spoločnosti francúzskych archivarov, ktorý sa zamýšľa nad obsahom pojmu *records management* a jeho uplatňovaním v archívnej práci. – Vincent Doom, *L'évaluation scientifique des archives, principes et stratégies* (5–43). Rozsiahly článok zaoberajúci sa vedeckým hodnotením a výberom písomností. Podáva viaceré definície kritérií hodnotenia, ďalej početnú svetovú literatúru o tejto téme a tri hlavné teórie určujúce archívnu hodnotu: teóriu pôvodcu, používateľa a spoločnosti. Prikladá tri prílohy: 1. Určujúce prvky hodnotenia podľa teórie používateľa; 2. Kritéria hodnotenia písomností; 3. V rokoch 2002 až 2005 archív departementu Sever a prefektúra Sever vypracovali Chartu archivovania, upravujúcu vzájomný vzťah v oblasti odovzdávania a preberania písomností. Uvádza sa v úplnosti celá charta. – Philippe Arbaïzar, *Défense et illustration des archives de photographes* (45–67). Analyzuje historický vývoj fotografickej produkcie počas prvej polovice 20. storočia, potom stručne opisuje obsah fotografických zbierok s ich rozmanitosťou a osobitosťou, ktoré podčiarkujú ťažkosti s ich gesciou. Načrtáva niekoľko pravidiel, ktoré treba rešpektovať pri ich využívaní. – Christian Hottin, *La collecte comme enquête. Pour une approche ethnologique de la pratique archivistique* (69–92). Rozsiahly príspevok etnológa, ktorý upriamuje pozornosť na problematiku preberania písomností. Uvádza etnologické hľadisko pri riešení niektorých problémov archivistiky a vyzdvihuje skutočnosť, že je užitočné hľadiť na preberanie, ale aj na iné archívne činnosti pohľadom sociálnych vied. – Didier Bondue, *Gérer les archives dans le cadre d'un centre de profit. Le modèle Saint-Gobain* (93–103). Príspevok informuje o skúsenostiach s gesciou archívu podniku. Jedinečným vzorom je archív podniku Saint-Gobain. Stručne oboznamuje so vznikom a činnosťou podniku, ktorý pôsobí viac ako 30 rokov v 49 krajinách a zamestnáva 180 000 pracovníkov. Načrtáva organizáciu a činnosť archívu. – *Table des matières* (107).

Číslo 203. *Les archives des hommes politiques contemporains*. Pod číslom 203 časopisu *Gazette des Archives* vyšla obsiahla publikácia (374 strán) obsahujúca materiály zo zasadania medzinárodného sympózia uskutočneného v dňoch 20. a 21. októbra 2006 v Paríži. Archivári, historici a politici sa zapodievali základnými problémami archívov súčasných politikov, ich ochranou a významom ich odborného spracovania. Zasadanie sa členilo na štyri časti s témami: 1. Čo je politik a čo sú jeho archívy? 2. Hľadanie archívov politikov, skúmanie a nado-

budnutie; 3. Z pivnice do archívov. Kde sú archívy politikov? 4. Z tieňa na svetlo. Usporiadávanie, komunikovanie a hodnotenie.

František Palko

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS. Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 27, No 2, October 2006.

Číslo 2. Victor Gray, *Archives and the Tribal Mind* (121–127). Upravený text príhovoru novozvoleného prezidenta Spoločnosti archivárov, s ktorým vystúpil na jej výročnom zhromaždení dňa 6. júla 2006. – Wendy Duff a Allyson Fox, „*You're a Guide Rather than an Expert*“: *Archival Reference from an Archivist's Point of View* (129–153). Autori sa venujú skúmaniu možností uľahčenia služieb, ktoré bádateľom poskytujú archivári. Preverujú postupy poskytovania týchto služieb prostredníctvom vyhodnotenia rozhovorov, ktoré mali s 13 vedúcimi bádateľní veľkých archívov v dvoch rozdielnych krajinách. Účastníci týchto rozhovorov opísali príklady úspešnej a neúspešnej komunikácie s bádateľmi. Autori štúdie tak mohli preniknúť do ich vnímania najlepších a najhorších stránok služieb bádateľom. Opisy im poskytli aj poznatky o práci v bádateľni priamo od zainteresovaných pracovníkov, o problémoch, s ktorými sa stretávajú pri poskytovaní týchto služieb, či už v osobnom alebo písomnom (e-mailovom) kontakte, ako aj o rozsahu nevyhnutných vedomostí a zručností, ak ich majú poskytnúť s maximálnou efektívnosťou. – Caroline Shenton, *Raising the Portcullis: The Automation of the Parliamentary Archives* (155–164). Parlamentný on-line prístupný katalóg s názvom *Portcullis* obsahuje opisy troch miliónov záznamov, ktoré boli vyhotovené podľa medzinárodne platných noriem. Vznikol pred piatimi rokmi ako projekt so zameraním na retrospektívnu konverziu 700 archívnych pomôcok vyhotovených parlamentným archívom. Archív najprv uskutočnil analýzu archívnych pomôcok a potrieb ich užívateľov a najviac času venoval plánovaniu (časovému harmonogramu prác) a výpočtu nákladov ako aj neustálej kontrole kvality konvertovaných dát. Realizovaný projekt priniesol úžitok archívu a zároveň aj jeho bádateľom. – Nicola Allen, *Articulating an Agenda for Change – the RSA Archive Experience* (165–186). Kráľovská spoločnosť umení oslávila roku 2004 svoje 250. výročie existencie ukončením sprístupňovacích prác rozsiahlych súborov archívneho materiálu. Súčasťou stratégie zefektívnenia poskytovaných archívnych služieb bolo aj uskutočnenie organizačných zmien. Autorka článku skúma vnútorné napätie medzi skutočnou hodnotou archívnych dokumentov a účelovým poskytovaním prístupu k nim v rámci existujúcej organizačnej štruktúry spoločnosti. Dokumentuje, ako archívne služby vlastnej organizácie sa môžu podieľať na formulovaní vnútroorganizačných

zmien. – Roger Craig, Tamara Selzer a Josette Seymour, *There is Disaster Planning and there is Reality – the Cayman Islands National Archive (CINA) Experience with Hurricane Ivan (187–199)*. Každá fyzická či právnická osoba by mala byť pripravená čeliť prírodným katastrofám. Otázkou je, že či je to možné za každých okolností. Opierajúc sa o túto požiadavku, Národný archív Kajmanských ostrovov spolu s ďalšími 70 vládnymi úradmi pred 10 rokmi vypracoval a prijal komplexný plán postupu v prípade prírodnej katastrofy. Článok prezentuje skúsenosti Národného archívu Kajmanských ostrovov, ktoré získal po tom, keď musel riešiť úlohu reštaurovania veľkého množstva archívneho materiálu poškodeného roku 2004 hurikánom Ivan v sile 5. stupňa. – Ulrich Nieß a Harald Stockert, *On the Way to a Digital Archive: The Example of Mannheim (201–212)*. Skúsenosti Mestského archívu v Mannheime zo spolupráce s registratúrnym strediskom magistrátu mesta pri budovaní databázy 500 000 zdigitalizovaných dokumentov a z postupnej niekoľkoročnej digitalizácie vybraných zbierkových dokumentov archívu (plagátov a novinových výstrižkov). V blízkej budúcnosti prístup k týmto databázam budú mať prostredníctvom internetu aj občania. – Tim Padfield a Poul Klens Larsen, *Low Energy Air-Conditioning of Archives (213–226)*. Autori príspevku podrobili opätovnému preskúmaniu otázku, ako čo najlepšie zabezpečiť dodržiavanie vhodnej mikroklímy v archívnych depotoch sledovaním fyzikálnych a chemických degradačných činiteľov, pričom najprv odmietajú prílišnú prísnosť archívnych noriem, aby potom paradoxne ukázali, že je možné ich dodržať použitím veľmi jednoduchých prostriedkov. – Judith Étherton, *The Role of Archives in the Perception of Self (227–246)*. Autorka príspevku sa snaží vyvrátiť vžitú predstavu o tom, že štúdium genealógie rodín je čisto vecou historikov-amatérov, ďalej poukázať na nutnosť zlepšiť vzájomnú spoluprácu medzi odborníkmi na zdravotníctvo a archivármi a nakoniec naznačiť, ktoré oblasti archívnej práce treba ďalej rozvíjať. – *Review (247–248) – Notices of New Publications Received (249)*.

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. LVI. évfolyam 2006/ 1.–4. szám.

Číslo 1. Príhovor (3). Nové zloženie redakcie sa rozhodlo zmeniť štruktúru časopisu. Aj naďalej ponechá priestor domácim i zahraničným odborným polemikám a informáciám o spracovávaní fondov, osobitnú pozornosť však bude venovať otázkam metodiky výskumu, akými sú informačno-technologické inovácie, možnosti aplikácie digitálnych archívnych pomôcok a pod. Dôležité mies-

to bude vyhradené aj názorom a požiadavkám bádateľov. – Pierre Nora, *Küldetés és kihívás: a levéltár a mai társadalomban* (preklad Borna Ferenc – Lukács Anikó) (4–6). Podľa autora, člena Francúzskej akadémie vied, sme v súčasnej dobe svedkami neuveriteľného exponenciálneho nárastu záznamov a takmer neprehľadného rozšírenia ich typov. Prebiehajú vášnivé odborné a spoločenské polemiky týkajúce sa ďalšej existencie archívov a právnych i časových otázok využívania fondov. Súčasný archív je miestom konfrontácie dvoch prejavov našej pamäti: individuálnej a dokumentmi podloženej, živej a zrekonštruovanej. Spisy majú tri štádiá svojho „života“: 1. úradné (praktické), ktoré zaujíma len pomerne úzky okruh záujemcov, 2. historické (dokumentárne), priťahuje predovšetkým historikov a 3. práve teraz prebiehajúce pamäťové (identifikačné), patriace všetkým a nikomu. Autor práve tu vidí príčinu súčasnej dilemy. Na jednej strane je archív centrom nášho historického povedomia, priťahujúci pozornosť verejnosti a na strane druhej je tu relatívna ľahostajnosť spoločnosti voči archívu. Archív už síce prestal byť „vyslúžilcom“ histórie a postupne sa stáva plnohodnotným členom (aktérom) spoločnosti, ale ešte stále je poznačený etiketou určitej neužitočnosti vyplývajúcej zo symbolickej hodnoty v nich uložených dokumentov. – Apró Erzsébet, *Bács-Bodrog vármegye levéltára* (7–26). Správa o prieskume archívnych dokumentov zo 17.–20. stor. vzťahujúcich sa k hraničným župám Bács a Bodrog a Bodrog-Bács v historických archívoch Vojvodiny. Vo Vojvodinskom archíve v Novom Sade a Srijemskom Karlovcu sú uložené najucelenejšie a najrozsiahlšie fondy k skúmanej téme (472 zväzkov úradných kníh, 4 129 škatúl spisového materiálu v rozsahu 428 bm z r. 1688–1918). – Vajk Ádám, *Rejtőzködő levéltárak – A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosságának tevékenysége Győrött a II. világháború után* (27–33). Rekonštrukcia prevozu archívov hodnoverného miesta v Alba Iulii a konventu v Cluj Mănăstur (obidva v Rumunsku) z fondov Krajinského archívu v Pešti do kapitúlskeho archívu v Győri v októbri 1946. Zámerom celej akcie, ktorej vykonávateľom bol Erik Fügedi, ministerský komisár ohrozených fondov, bola záchrana súkromných cirkevných fondov pre Maďarsko pred nastávajúcimi mierovými rokovaniami s Rumunskom. – Lakos János, *Jelentés a levéltári szakfelügyelet 2005. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól* (33–38). Správa odbornej archívnej komisie pri Ministerstve národného kultúrneho dedičstva (MNKD) v Budapešti o kontrole činnosti 7 verejných a 19 verejných súkromných archívov za rok 2005. V prílohe je uverejnená tabuľková časť správy. – Geccsényi Lajos, *Beszámoló a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Levéltára Kollégiuma 2005. évi működéséről* (39–40). Správa o činnosti Archívneho kolégia MNKD za r. 2005. – Dóka Klára, *A segédlevéltáros képzéséről* (41–48). Informácia o ďalšom vzdelávaní pomocných archívárov organizovaných MNKD v r. 1996–2003. Dvojročný kurz pozostával z teoretickej časti (1. diplomatika, dejiny odbornej správy záznamov, 2. dejiny správy, 3. archívnictvo a dejiny archívov) a archívnej praxe (25 pracovných dní). Doterajšie 3 kurzy absolvovalo 154 frekventantov. – Pintér Mariann, *Beszámoló a Nemzetközi Levéltári Gyakorlatról (Párizs, 2005. április 6.-június 15.)* (58–67). Správa pracovníčky MKA z Medzinárodnej archívnej stáže konanej v r. 2005 v Paríži. – Szatucsek Zoltán,

Levéltári érdekeségek az internetről (77–80). Niekoľko zaujímavostí z archívnych dokumentov uverejnených na webových stránkach (napr. virtuálna výstava venovaná pamiatke obetí španielskej chrípky v r. 1918 v USA na www.archives.gov/exhibits/influenza-epidemic alebo pokus Kráľovskej botanickej záhrady, ktorej pracovníci v rámci Seeds Bank Project-u nechali vyklíčiť viac ako 200 rokov staré semenka rastlín, ktoré sa našli v zbierkach Kráľovského národného archívu na www.nationalarchives.gov.uk/news/stories/100.htm). – Rozs András, *Rajczi Péter Pál (1917–2006)* (90–91). In memoriam na Pétera Rajcziho, bývalého vedeckého pracovníka Archívu Baraňanskej župy. – Körmeny Lajos, *Borsa Iván (1917–2006)* (92–94). Spomienka na Ivána Borsu, jedného z najvýraznejších predstaviteľov povojnovej generácie maďarských archivárov, editora pramenných edícií a diplomatárov a zakladateľa zbierky fotografií listín spred Moháča v MKA.

Číslo 2. Körmeny Lajos, *A levéltárak filozófia – és funkcióváltásai a 20. és 21. század fordulóján* (4–13). Úvaha nad premenami, ktoré priniesli spoločenské zmeny a technologický vývoj za posledných 30 rokov vo vzťahu medzi spoločnosťou a archívom. Jedna zo základných funkcií archívov spočívajúca v zabezpečení právnej istoty sa dostala do rozporu. Na jednej strane ľahšia dostupnosť k záznamom pre čo najširší okruh záujemcov si na druhej strane vynútila prísnejšiu ochranu osobných údajov. Funkcia pramennej databázy archívnych dokumentov, ktorá v predchádzajúcom období slúžila len profesionálnym historikom, stráca svoju výlučnosť a prevahu nadobúdajú laikmi „pestované mikrodejiny“ (dejiny rodín a regionálne dejiny). Nadobúdaním prevahy elektronických záznamov v každodennom živote sa archivári musia aktívnejšie zapojiť do projektovania odbornej správy záznamov (napr. vypracovanie elektronickej správy záznamov pre vládne úrady), čím sa zvyšuje verejno-správna funkcia archívu. Využívaním informačných a komunikačných technológií (napr. digitalizácia, internet) sa zvýšila kultúrno-propagačná funkcia archívov. – Martine de Boisdeffre, *Levéltárak és adminisztráció az Európai Unióban* (14–18). Informácia o organizačnej štruktúre a budúcich úlohách národných archívov v členských štátoch EÚ. V 14 z 25 krajín patria tieto archívy do právomoci ministerstva kultúry. – Daria Nalecz, *Levéltári anyag kutatása és a kutatói szokások változása* (19–23). Počas viac ako dvoch storočí, ktoré uplynuli od zriadenia moderných archívov vo väčšine európskych krajín, prešlo využívanie archívnych prameňov podstatnými zmenami. Najskôr, od 2. pol. 18. stor. to bol štát a úzka vládna elita, ktorá ich využívala na potvrdenie svojich práv a privilégií, od konca 19. stor. ich začala využívať pre vedecké ciele odborná societa – historici. V 90. rokoch 20. stor. sa objavila nová kategória bádateľov, ktorá začala využívať archívne fondy pre súkromné ciele – genealógie, regionálne dejiny, reštitúcie. Sú to prevažne laici vyžadujúci si osobitný prístup archivára, ktorý často poskytuje kompletný preklad a spracovanie prameňov. Z otvoreného systému prístupného pre odbornú špičku sa archívy stali otvoreným informačným zdrojom prístupným komukoľvek bez ohľadu na vzdelanie a spoločenské postavenie. Tým však vyvstala pred nimi nová úloha – poskytnúť potenciálnym bádateľom

primerané vzdelanie, aby vôbec mohli využívať archívne pramene. Hartmut Weber, *Levéltárak az információs társadalomban* (24–30). Pre informačnú spoločnosť je charakteristické, že zo zmien vyvolaných technikou nemala žiadna taký dopad na archívy ako digitálna technológia. Dovtedy mohli archívy uchovávať úplnú databázu archívnych dokumentov len dodržaním noriem nariaďujúcich ich ochranu pred degradačnými činiteľmi. Digitalizáciou však dochádza k oddeleniu nosiča informácie (pergamen, papier, film a i.) od samotnej informácie. Jej čitateľnosť je však podmienená počítačom vybaveným kódovacím a dekódovacím programom. Archívy preto uvažujú nad vypracovaním technických metód, ktoré by zabezpečili čitateľnosť digitálnych informácií aj po uplynutí 5–10-ročných inovačných cyklov v informačných technológiách. – Joan van Albeda, *A szakmai együttműködés új útjai* (31–35). Reflexia generálneho tajomníka MRA na medzinárodné archívne podujatia v r. 1983–2004 a predstavenie nového modelu spolupráce MRA. – Lakos János, *A Magyar Országos Levéltár történetének vázlatja az 1970-ig* (36–42). Prehľad dejín MKA od prvého pokusu v r. 1613, keď bol palatín poverený zhromaždiť všetky listiny a uložiť ich do kráľovskej skrinky (cista regni, theca regni) až do súčasnosti. – Sölcsh Miklós, *Az Archivum Regni alapításának dokumentumai (1756. március 1–2.)* (43–49). Publikovanie dvoch najstarších dokumentov z r. 1756 – inštrukcie pre archivára I. Csintóa pri usporadúvaní palatínskeho archívu a vymenovanie I. Csintóa za vedúceho archivára – „in extenso“ v latinskom jazyku a maďarskom preklade z fondu Archivum regni. – Szatucsek Zoltán, *Webszemle* (87–91). – Zoznam emigrantov z Holandska hľadajúcich nový domov v Austrálii od konca druhej svetovej vojny do začiatku 90. rokov. Na webovej stránke www.nationalarchief.nl/emigranten/en/ je zoznam asi 50 000 vystaľovalcov. – Bogdán Lajos, *A XXVIII. Csongrád Megyei Levéltári Napok* (92–93). Správa o archívnych dňoch Čongrádskej župy v meste Makó v r. 2005. – Horváth Richárd, *A VIII. Győri Levéltári Nap* (94–95). Informácia o archívnom dni Rábsko-Mošon-Sopronskej župy v Győri v r. 2005. – Pásztor Cecília, *Nógrádi-Novohradi Levéltári Nap* (96–97). Správa o spoločnom archívnom dni Štátneho archívu v Banskej Bystrici pobočky Lučenec a Archívu Novohradskej župy v Lučenci v r. 2005. – G. Jakó Mariann, *Hőgye István 1941–2006* (98–99). Spomienka na Dr. Istvána Hőgyu, pracovníka (1966–2001) Štátneho Kazinczyho archívu v Sátoraljaújhelyi.

Číslo 3. Cseh Gergő Bendegúz, *Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban (forrásközlés)* (3–5). Systematickým znehodnocovaním riadeným ministerstvom vnútra, ničením spôsobeným povstalcami, dekonšpiráciou agentov a degradačnými činiteľmi bola v období od polovice r. 1956 do konca r. 1957 zničená prevažná časť spisov bývalých ústredných orgánov štátnej bezpečnosti Maďarska. Napr. z fondov Hlavného kapitánstva v Budapešti, Oddelenia na udržanie politického poriadku štátnej polície, Oddelenia ochrany štátu a Úradu ochrany štátu za r. 1945–1956 uložených v Historickom archíve štátno-bezpečnostných služieb sa podarilo zachrániť len 3,12 bm archívnych dokumentov. – Gyenesei József, *A magyar levéltári szerveszet 1956-ban* (16–24). Prijatím

nariadenia s mocou zákona č. 29 z r. 1950 došlo k zoštátneniu a centralizácii archívov v Maďarsku. Mestské a obecné archívy boli zrušené, namiesto nich sa vytvorila sieť župných a mestských archívov. MKA stratil relatívnu samostatnosť a bol zaradený medzi verejné archívy. Činnosť archívov metodicky riadilo Krajinské centrum archívov (1950–1957), ktoré podliehalo Ministerstvu vysokých škôl a od r. 1953 Ministerstvu školstva. Revolučné udalosti v r. 1956 najťažšie poškodili budovu MKA, keď vyhorelo celé jej západné krídlo. Oheň zničil asi 20–30 % archívnych dokumentov v rozsahu asi 9 000 bm (napr. väčšiu časť fondov Ministerstva náboženstva a školstva a Ministerstva spravodlivosti, zo starších fondov Prešovskú kráľovskú súdnu tabuľu). – Sávoly Tamás, *Áttekintés a Magyar Rádió Archívumának '56-os dokumentumairól* (25–30). Archív Maďarského rozhlasu (od r. 2002 premenovaný na Archívum) je rozdelený na 11 organizačných častí, z ktorých 8 je prístupných pre pracovníkov rozhlasu a odbornú verejnosť. Najstaršie dokumenty (r. 1893) sú uložené v registratúrnom stredisku. – Farkas Csaba, *A szegedi művelődési intézmények a forradalomban* (31–37). Z kultúrno-vzdelávacích ustanovizní v Segedíne sa do revolučných udalostí v októbri – novembri 1956 najaktívnejšie zapojili herci a zamestnanci Segedínskeho národného divadla (boli napr. členmi Ľudovej rady Segedína, prevádzkovali vlastný rozhlasový vysielateľ). Pracovníci župného archívu sa zamerali na ochranu fondov, záchranu archívnych dokumentov ministerstva vnútra a zhromažďovanie letákov a plagátov. – Koltai András, *Karhatalmisták a Piarista Levéltárban 1956 (forrásközlés)* (38–40). Správa o násilnom vniknutí príslušníkov Oddelenia ochrany štátu v decembri 1956 do archívu rádu piaristov v Maďarsku. – Beverné Jura Urszula, Csombor Erzsébet, *A Nemzeti Emlékezet Intézete – A Lengyel Nemzetellenes Büntetteket üldöző Bizottság* (41–46). Úlohou Ústavu pamäti národa – Komisie na stíhanie zločinov proti poľskému národu (*1999) je zhromažďovanie a uverejňovanie dokumentov dokazujúcich zločiny proti ľudskosti spáchané na príslušníkoch poľskej národnosti a na poľských štátnych občanoch od 1. 9. 1939 do 31. 12. 1989. V zmysle zákona ústav sprístupňuje archívny materiál pre vedecký výskum a pri uplatňovaní reštitučných nárokov vedeckým inštitúciám, organizáciám a súkromným osobám. – Gaucsík István, *A Nemzeti emlékezet Intézete* (47–49). Informácia o činnosti a organizačnej štruktúre Ústavu pamäti národa (*2002). – Sölcch Miklós, *A Magyar Országos Levéltár 1956-ban. Beszélgetés Pap Gábornéval, a Magyar Országos Levéltár főosztályvezetőjével* (50–53). Rozhovor s bývalou vedúcou hlavného oddelenia MKA o hlavnom riaditeľovi archívu Gy. Emberovi a o udalostiach v r. 1956 (konferencia usporiadaná pri príležitosti 200. výročia založenia Archivum regni, predchodcu MKA) o požiari budovy archívu a záchrane archívnych fondov. – Szántó László, *Nagy Imre snagovi politikai feljegyzéseinek forráskiadásai kérdéseiről* (54–60). Vysvetlenie okolností napísania a ďalších osudov poznámok bývalého ministerského predsedu Imre Nagya, ktoré zaznamenal v exile na juhoslovanskom vyslanectve a denníka „Myšlienky, pamäti – Snagov 1956–1957“ písaného po internovaní v rumunskom žalári Snagov. Rukopisy boli do r. 1989 prísne strážené, tlačou vyšli až v r. 2006. – Stefano Bottoni, Novák Csaba Zoltán, *Az 1956.évi magyar forradalom sajátos ro-*

mániai következménye. Tervszerű politikai megtorlások előkészítése Romániában (forrásközlés) (61–73). Sprístupňovanie prameňov dokumentujúcich ohlas maďarskej revolúcie r. 1956 na politické dianie v Rumunsku prebiehalo v niekoľkých etapách. Najskôr v r. 1990 Archive Oral History Ústavu 1956 zverejnil rozhovory s priamymi účastníkmi povstania, od r. 1996 začal Rumunský ústredný archív čiastočne sprístupňovať odborníkom fondy, ktoré vnášajú nový pohľad na následné represálie v Rumunsku po potlačení revolúcie. Násilie vrcholilo v r. 1958–1959, keď zatkli 24 472 osôb za rôzne priestupky (ilegálne prekročenie hraníc, hospodárska sabotáž, účasť na študentských nepokojoch a i.) a popravili 45 osôb. V r. 1957–1958 zomrelo v žalároch, pracovných táborech alebo počas vyšetrovania 129 ľudí. – *Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) Baranya megyei és pécsi iratainak (1944–1948) repertórium*. Úvod a red. Rozs András. Pécs, 2006, 448 s. Rec. Zalai Katalin (82–85). Recenzia na archívnu pomôcku k fondu župnej a mestskej organizácie Maďarskej komunistckej strany a Sociálnodemokratickej strany. Hlavným nedostatkom publikácie je, že jej zostavovatelia nevenovali dostatočný priestor pôvodcom fondu a nepresnosti pri zostavovaní zoznamov straníckych funkcionárov. – Szatucsek Zoltán, Garadnai Zoltán, *Webszemle* (90–93). V októbri 2006 inštalovali Library et Archives of Canada a National Arts Center spoločnú výstavu fotografií V. Tonyho Hausera dokumentujúcich život maďarských emigrantov v Kanade po r. 1956. – Káli Csaba, *Az MLE Nyugat-Dunántúli szekciójának szakmai napja* (94–95). Správa o odbornom dni Regionálnej sekcie Západného Zadunajska Spoločnosti maďarských archivárov v meste Szombathely v r. 2006, ťažiskovou témou bol e-Archív. – Balázs Gábor, *Megalakult a Fiatal Levéltárosok Egyesülete* (96). Informácia o založení Spoločnosti mladých archivárov v r. 2006. – Sulyok János Ignác (1911–2006). Spomienka na J. I. Sulyoka, cisterciána a archivára (1952–1995) stoličnobelehradského biskupského archívu.

Číslo 4. Szálkai Tamás, *Nagytúri Thury Ferenc armálisa a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár diplomagyűjteményéből Forrásközlés* (3–10). Blazonovanie miniatúry z armálesu Maximiliána II. z 13. júna 1571 pre Františka Thuryho de Nagytúr (Horné Turovce, okres Levice) za zásluhy v bojoch proti Turkom v Sedmohradsku. V prílohe je latinský text armálesu „in extenso“ a jeho maďarský preklad. – Lichtnecker András, *Az alsóörsi török ház és a török bíróság a Móróc család irataiban* (11–16). Autor príspevku poukazuje na osobitnú formu vyberania daní na Turkami okupovanom území Vesprémskej a Zalskej župy v 16.–17. stor. Zatiaľ čo za vyberanie „uhorského“ desiatku zodpovedal richtár z radov poddaných, tak výbercom „tureckého“ desiatku bol vždy zeman. Súčasne bol aj osobou sprostredkujúcou kontakt obce s tureckou okupačnou správou. – Henszel Ágota, *A nagyecsed városkönyv* (17–22). Vo víre vojnových udalostí a revolučného roku 1919 stratená mestská kniha mestečka Nagyecsed (Sabolčsko-Satmársko-Berežskej župy) sa v lete r. 2006 dostala opäť do jeho vlastníctva. Prvé, sporadické zápisy (1655) v knihe sa týkajú súdnych záležitostí, posledné záznamy (1855) riešia v rámci tzv. „storočného sporu“

urbariálne otázky medzi poddanými a zemepánmi Károlyiovcami. – Pál Judit, *Az Erdélyi Főkörmányszék és a „Királyi Bizottság” működése (1867–1872)* (23–34). Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) sa uhorská vláda snažila o čo najrýchlejšiu integráciu Sedmohradska do Uhorska. Na uskutočnenie tohto zámeru nariadila rozpustiť Hlavnú vládnu stolicu (1868) a zriadiť v Kluži (Cluj-Napoca) Kráľovský komisariát riadený kráľovským (vládnym) komisárom, k čomu však došlo až v r. 1869. V prechodnom období mal zabezpečiť styk medzi uhorskou vládou a Sedmohradskom Manó Péchy, kráľovský komisár (1867–1872). Do jeho kompetencie patrilo vypracúvanie pripomienok pre panovníka k školským a cirkevným podporám, realizácia nariadení vládnych orgánov, tlačové záležitosti, návrhy na vyznamenania, vydávanie pasov, povolení na divadelné predstavenia, odvody a oslobodenie spod vojenskej služby a pod. V júli 1872 nariadil ministerský predseda zrušenie Komisariátu a funkcie kráľovského komisára, pretože „zákonodarstvo a správa obidvoch krajín je zabezpečená“. V septembri 1872 sa do budovy nasťahovala novozriadená univerzita v Kluži. – Polgár Tamás, *A Somogy Megyei Levéltár történetének margójára egy 1865 évi levéltári leltár alapján* (35–40). Príspevok venovaný prvému súpisu fondov Župný archív Šomod z r. 1865. Preberací/odovzdávajúci zoznam spolu s lokačným prehľadom pozostáva zo 170 položiek, z ktorých sa niektoré zničili alebo stratili. Najstarším archívnym dokumentom je privilégium z r. 1498. – Pilkhoffer Mónika, *Pécs dualizmuskori építészetének forrásai és segédletei a Baranya Megyei Levéltárban* (41–48). Pomocou bohatého archívneho materiálu – stavebných predpisov, plánov mestských častí, súpisov budov, stavebnej dokumentácie (stavebné povolenia a plány, kolaudačné rozhodnutia), verejno-správnych spisov a pod. – sa autorke podarilo rekonštruovať stavebné postupy pri stavbe súkromných a verejných stavieb a zástavby jednotlivých častí mesta Pécs v r. 1865 až 1904. – Jakab Réka, *A zsidótörvények végrehajtása Veszprém megyében* (49–58). Autorka štúdie patrí ku skupine odborníkov, ktorí sa zamerali na výber, excerptovanie a mikrofilmovanie archívnych dokumentov týkajúcich sa postavenia Židov v Maďarsku v r. 1938–1944 uložených v archívoch Maďarska. Cieľom štúdie bolo na regionálnej úrovni (Veszprémska župa) analyzovať účinnosť uvádzania protizidovských zákonov, ktoré mali politicky, hospodársky a na etnickom princípe zabrániť úplnej asimilácii v Maďarsku žijúcich Židov s väčšinovým národom. Na uskutočnenie tohto zámeru chceli znížiť ich hospodársky potenciál a zastúpenie židovskej inteligencie v slobodných povolaniach. – Cserna Anna, *A Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület levéltári őrizetben lévő irattanyagai I. – A bácskai telepítés iratai (1941–1944)* (59–68). Do fondu Sikulskej múzejnej spoločnosti v Bonyháde (*1947), ktorá mala pomáhať Sikulom z Báčky pri osídľovaní dedín župy Baraňanskej, Tolnianskej a Bodrogskej po vysídlení pôvodného nemeckého obyvateľstva, sú zapracované aj písomnosti vládného komisára pre repatriáciu Sikulov zo Severnej Bukoviny do Báčky v r. 1940–1944. – Schramkó Péter, *Hasznos tudnivalók az állományvédelem kapcsán* (69–72). Pri fyzickej ochrane písomného dedičstva na tradičných nosičoch záznamov (pergamen, papier) môžeme voliť dva vzájomne sa dopĺňajúce postupy. Prvým je lacnejšia a účinnejšia preventívna ochrana dokumentov. Pri nej zohrá-

vajú aktívnu úlohu archivári, ktorí niekoľkými vhodne volenými postupmi a cieľenými úkonmi môžu dosiahnuť pozitívny účinok na väčšie množstvo dokumentov. Druhým, nákladnejším, je konzervačno-reštaurátorská činnosť, ktorá je zameraná na obnovenie pôvodného stavu jednotlivých, poškodených dokumentov. Pri tomto postupe je archivár postavený do pozície konzultanta. – *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásaiból.* Prekl. Tóth Péter, Központi Bányászati Múzeum 3. Sopron, 2004, 235 s. *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmechánya.* Prekl. Tóth Péter, Központi Bányászati Múzeum 4. Sopron, 2006, 235 s. Rec. Gözsy Zoltán (73–77). Recenzia na výber z III. a IV. zväzku Notitia Hungariae Mateja Bela k opisom stredoslovenských banských miest: Pukanca, Banskej Belej, Banskej Bystrice, Kremnice, Ľubietovej, Novej Bane a Banskej Štiavnice. – Szatucsek Zoltán, Garadnai Zoltán, *Webszemle* (86–89). Informácia o Vyhľadávacom programe Medzinárodného červeného kríža (ITS). Od svojho založenia v r. 1955 pôsobil ako verejnosti neprístupný archív so zámerom zhromažďovať a zachraňovať dokumenty obetí táborov smrti Tretej ríše. Odbornej bádateľskej verejnosti bol sprístupnený len od r. 1996. – Érszegi Géza, *Beszámoló az MLE 2006. évi vándorgyűléséről* (90–98). Správa z putovného zasadnutia Spoločnosti maďarských archivárov v meste Veszprém v r. 2006. – *A magyarországi levéltárak kiadványainak 2005. évi bibliográfiája.* Zost. Kaszás Marianne (99–106). Bibliografia publikácií maďarských archívov vydaných v r. 2005.

Viliam Csáder

RASSEGNA DEGLI ARCHIVI DI STATO. Roma, anno LXIII – No 1, 2003. 431 s.

International Council on Archives – Comitee on Descriptive Standards ukončil dlhý proces definovania noriem pre deskripciu. Na tomto procese sa aktívne podieľala aj talianska archivárska komunita. Napriek tomu, že *Rassegna degli Archivi di Stato* pravidelne informovala o čiastkových výsledkoch práce komitátu považovala za užitočné vydať v tomto čísle ucelenú podobu konečného textu v originálnom jazyku, angličtine, a v zrkadlovej forme ponúkla preklad do talianskeho jazyka. Konkrétne sa čitateľovi predkladajú tri dokumenty. Ako prvý dokument nájdeme druhú verziu ISAD (G): *General International Standard Archival Description* (60–190), ktorá bola prijatá Komitátom pre štandardnú deskripciu v Štokholme 19.–22. septembra 1999. Druhým dokumentom je druhá verzia ISAAR (CPF) *International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families* (192–333), prijatá Komitátom pre štandardnú deskripciu v Canberre 27.–30. októbra 2003. Tretí vypoublikovaný dokument je *Report of the Sub-committee on Finding Aids Guidelines for the Prepa-*

ration and Presentation of Finding Aids (336–349), v ktorom autori ponúkajú niektoré dôležité rady ako správne interpretovať a aplikovať v praxi ISAD (G) a ISAAR (CPF).

Ako úvodné slovo sú konfigurované nasledovné tri články. – Francesca Ricci, *Gli standard internazionali di descrizione archivistica: dalle origini alla seconda versione di ISAD (G)*: (11–45). Opisuje genézu ISAD (G) od prvých začiatkov, keď Harold Naugler v októbri 1988 v Ottawe naznačil potrebu skoordinať a štandardizovať archivársku deskripciu až po ustanovenie *Ad hoc Commission*, ktorá sa zaoberala touto problematikou. Vytýčené boli tri základné ciele. Prvý cieľ sformuloval M. Cook nasledovne "archival description is an accurate representation of what we have, so that users can find, as independently as possibile, what they are looking for". Zdôrazňuje zodpovednosť archivárov „to represent in their descriptions a very complex structure that accurately represents the arrangement of the records or evidences of an individual, families and corporate bodies“. Ako druhý cieľ Ricci uvádza prijatie schémy podobnej bibliografickému modelu ISBD (International Standard Bibliographic Description) a AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules). Treťou úlohou bolo, aby aj anglofónne krajiny prijali základnú myšlienku o archívnom fonde chápanom ako súbore dokumentov vyprodukovaných, zhromaždených a uchovávaných tým istým subjektom a zároveň rešpektovali princíp *respect des fonds*, tak príznačný pre európsku archivársku tradíciu, prekonajúc tak americkú myšlienku založenú na princípe *record group/collection*. Načrtáva recepciu tejto normy zo strany talianskej archivárskej obce, od rôznych názorov, ktoré odzneli na konferencii v San Miniato (1990–1994) až po pripomienky k norme, ktoré formulovala tzv. „Gruppo di Bologna“ (1996–1998). – Stefano Vitali, *Un ciclo che si chiude: la seconda edizione di ISAAR (CPF)* (46–56). Opäť sa spomínajú rôzne stretnutia, ktoré sa konali v Toronte, Bruxelles a Madride za účelom verejne prediskutovať prípadné zmeny v prvom vydaní ISAAR (CPF). Konečný text bol prijatý v Canberre v októbri 2003 a slávnostne zverejnený a distribuovaný na medzinárodnej konferencii vo Viedni v auguste 2004. Druhé vydanie oproti prvému prináša okrem iného striktné definovanie termínu *authorised form of name*. – Francesca Ricci, *Le linee guida per l'elaborazione e la presentazione di strumenti di ricerca*, (57–59). Ricci v krátkom článku pripomína, že otcom myšlienky vydať sprievodcu k dokumentom ISAD (G) a ISAAR(CPF) bol Charles Kecskemeti a táto myšlienka odznela vo Florencii v roku 1997. V Paríži, o dva roky neskôr, bol vypracovaný prvý náčrt tohto dokumentu a v roku 2001 bol publikovaný na <<http://www.hmc.gov.uk/icacds/eng/findings.htm>>.

Na koniec sa v prehľadnom zozname *Versamenti, trasferimenti, depositi, doni e acquisti: 2000–2001* (350–399) uvádza materiál odovzdaný do ochrany rôznych talianskych archívov, dary a materiál získaný kúpou a *Bibliografický notiziár* (400–431).

Katarína Štulrajterová

SPRÁVY

XI. ARCHÍVNE DNI V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Metropola severného Slovenska, Žilina, hostila v dňoch 23.–25. mája 2007 archivárov zo Slovenska i zo zahraničia. Konali sa tu v poradí už jedenáste archívne dni v Slovenskej republike. Usporiadateľmi boli Spoločnosť slovenských archivárov, Ministerstvo vnútra SR – odbor archivov a registratúr, MV SR – Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, Sekcia archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a firma BACH systems, s. r. o.

Počas troch dní zazneli príspevky na veľmi aktuálnu tému súčasnosti *Archívy 21. storočia* s podtitulom *Sprístupňovanie archívnych fondov a nové technológie*. Výpočtová technika sa stala bežnou a každodennou pracovnou pomôckou archivárov, najmä pri spracúvaní a sprístupňovaní archívnych fondov. Snahy slovenských archivárov smerujú k jej najefektívnejšiemu využitiu, a preto ocenili aj podnety a skúsenosti hostí – zahraničných kolegov archivárov z Česka, Poľska, Maďarska a Slovinska.

Prednášky odzneli v piatich blokoch. V prvom to boli informácie o digitalizácii v štátnych archívoch a vystúpenia zástupcov projektov, ktoré sa podieľajú na digitalizácii archívnych dokumentov v Slovenskej aj v Českej republike. Druhý deň dostali priestor zahraniční hostia, ktorí priblížili svoje archívne informačné systémy, ako aj naši kolegovia majúci skúsenosti s digitalizáciou v archívoch niektorých európskych krajín. Posledný pracovný deň sa auditórium oboznámilo s poniektorými webovými stránkami štátnych a špecializovaných verejných archívov.

Medzinárodnú konferenciu otvorila predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. Pozdravné príhovory s prianím príjemného, inšpiratívneho a produktívneho pobytu predniesli predstavitelia mesta Žiliny, PhDr. Janka Bírová z VÚC Žilina a hovorca primátora Ivana Harmana Mgr. Martin Barčík. V mene PhDr. Petra Kartousa, CSc., riaditeľa odboru archivov a registratúr MV SR, sa so zdravicou prihovoril PhDr. Ladislav Vrteľ.

Z. Kollárová vo svojom vystúpení stručne zhrnula činnosť SSA za uplynulý rok. Upozornila najmä na obnovenie stavovského časopisu Fórum archivárov a webovej stránky www.archivar.sk, na ktorej sa archivári majú možnosť dozvedieť všetko o dôležitých a najaktuálnejších informáciách, akciách, problémoch a novinkách, prípadne si podiskutovať o odborných otázkach.

V snahe motivovať mladých archivárov k odbornému rastu a na podporu archívnej vedy vôbec, výbor SSA vyhlásil súťaž o Cenu Elemíra Rákoša. Prihlásila sa Mgr. Katarína Bodnárová zo Slovenského národného archívu so štúdiou *Bratislavské mestské knihy na prelome stredoveku a novoveku z pohľadu diplomatiky*. Vďaka splneniu všetkých požiadaviek súťaže a výbornou odbornou kva-

litou štúdie jej bola udelená prvá cena s finančnou odmenu 3 000 Sk. Snád' to archívnu mlad' povzbudí a do druhého ročníka sa prihlási viac nádejných odborne zdatných a zanietených archivárov.

Úsilie výboru SSA smerovalo aj k rozšíreniu spolupráce so zahraničnými partnermi z Česka, Poľska a Maďarska. Prvé stretnutie so zástupcami „V 4“ sa uskutočnilo v marci 2007 v Poprade, pričom výsledkom rokovaní bolo prijatie spoločnej deklarácie. Neskôr SSA nadviazala spoluprácu aj s archivármi z Rakúska, Nemecka, Slovinska, Ukrajiny a Rumunska. Prvé kontakty snád' čoskoro prerastú do výraznejšej interaktívnej spolupráce.

Predsedička SSA spomenula aj vládou avizované prepúšťanie. Výbor SSA v snahe zabrániť hromadnému prepúšťaniu v archívoch sa písomne obrátil priamo na ministra vnútra SR Róberta Kaliňáka, aby citlivo zvažil situáciu v štátnych archívoch. Snád' bude jeho kladná odpoveď zárukou pre archivárov.

V závere predsedníčka SSA oboznámila členov spoločnosti a účastníkov konferencie najmä s postojom výboru SSA k pripravovanej novele zákona číslo 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 515/2003 Z. z. (vstúpil do platnosti 1. júna 2007). Upozornila na neštandardnosť postupu pri príprave našej najvyššej legislatívnej normy, ktorá spôsobila určité nedorozumenie, možno aj napätie medzi archivármi pre rozdielny pohľad na vec. Archivárov z praxe zastupovala Spoločnosť slovenských archivárov, ktorá podala pozmeňujúce návrhy v presvedčení, že znenie navrhovanej novely si vyžaduje ešte niektoré úpravy. Pozmeňujúce návrhy v konečnej fáze neboli akceptované (okruhy týchto úprav boli zverejnené vo Fóre archivárov č. 2/2007; plné znenie pozmeňujúcich návrhov bude na webovej stránke www.archivar.sk). Predsedička vyslovila nádej, že spolupráca medzi odborom archívov a registratúr MV SR a Spoločnosťou slovenských archivárov sa v budúcnosti zlepši a bude pružnejšia.

PhDr. Ladislav Vrteľ (OAR MV SR) podal vecne, prehľadne a jasne základné informácie o elektronickom archívnom informačnom systéme z pohľadu archivára. Koordináciu a metodický postup EAIS pripravuje Digitalizačná komisia pri OAR MV SR. Jej najdôležitejšou úlohou je sprístupniť najmä archívne fondy a archívne pomôcky. Ústrednú evidenciu archívneho dedičstva v rámci štátnych a špecializovaných verejných archívov vedie OAR MV SR v písomnej a elektronickej podobe. S využívaním výpočtovej techniky sa začalo iba v nedávnej minulosti, preto väčšina z 3 670 archívnych pomôcok je vyhotovená len v písomnej forme. Žiaľ, musíme konštatovať, že v súčasnosti žiaden archív nie je technicky vybudovaný tak, aby mohol používať archívny elektronický systém pre svoje potreby a potreby bádateľov bez väčších problémov.

Ing. Jozef Hanus (SNA) predložil koncepciu digitalizácie v slovenskom archívniectve v reálnom svetle. Porovnal technické parametre, možnosti a cenové relácie na Slovensku a vo svete. Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach ukladá archívom vyhotovovať z archívnych dokumentov konzervačné a študijné kópie a táto povinnosť sa premietla aj do koncepcie rozvoja slovenského archívniectva, ktorú schválila vláda SR ešte v roku 2003. Podľa nej uložila ministromi vnútra zabezpečiť vypracovanie projektov a priorít v sprístupňovaní

archívnych súborov a vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov do decembra 2004, ako aj elektronického archívneho informačného systému do decembra 2005. V súvislosti so závermi koncepcie si mal minister vnútra uplatniť nároky na finančné prostriedky a na zvýšenie počtu zamestnancov. Do dnešného dňa však elektronické kópie tvoria len zlomok z celkového množstva archívnych dokumentov, podobne to je aj s archívnymi pomôckami. Dosiahnuť pozitívne výsledky v tejto oblasti si vyžaduje predovšetkým všestranné dobudovanie pracovísk komplexnej ochrany archívnych dokumentov, vrátane koordinácie prípravy archívnych dokumentov na mikrofilmovanie a digitalizovanie, pre konzervovanie a reštaurovanie, čo by celoslovensky mohol zastrešovať Slovenský národný archív.

PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. (FF UK Bratislava), sa venoval digitalizácii v zahraničí z pohľadu bežného užívateľa, kde sa digitalizovali iluminované kódexy, antifonáre už začiatkom 90. rokov. V súčasnosti sa digitalizácia neberie už ako nadštandardná služba a výpočtovou technikou je sprístupnené obrovské množstvo archívnych dokumentov. J. Šedivý zdôraznil, že pre bádateľa je najdôležitejší prístup k informáciám, získanie základných informácií o archíve, o fondoch, archívnych pomôckach, až po signatúru archívneho dokumentu on-line, na DVD (text aj obrázok), alebo na zosieťovaných databázach (napríklad múzeí, galérií, pamiatkových ústavov alebo akadémií, či univerzít), kde by mohol nájsť ďalšie potrebné informácie.

Monika Péková (SNA Bratislava) prednášala o súčasnom stave, problémoch a perspektívach digitalizačného procesu v SNA. Podľa nej najdôležitejšou zásadou je stanovenie si jednotného postupu, jasného cieľa digitalizačného procesu a popisu skenovanej kópie podľa stanoveného všeobecného vzorca schváleného OAR MV SR. Tieto údaje však poskytujú len základné informácie o archíve a mieste uloženia archívneho dokumentu. Viac informácií o archívnom dokumente sa získa až doplnením ďalších údajov. Úlohou metadát je uľahčiť vyhľadávanie informácií. Jednoduchšie vyhľadávanie umožňuje prehliadač vademékum – sprievodca po archívnych fondoch a zbierkach, ktorým sa môžeme dostať až na úroveň inventárneho záznamu. M. Péková upozornila, že na záver procesu digitalizácie je bezpochyby najdôležitejšie zálohovanie všetkých dát – v súčasnosti na DVD, hoci musíme mať na pamäti rýchle starnutie médií.

V odbornom programe pokračoval Róbert Marett (SNA Bratislava), ktorý sa venoval digitalizačnému spracovaniu stredovekých listín v SNA. Vlastnej práce predchádza kontrola jednotlivých údajov, pretože spracovanie listín je nedokončené a systém spracovania nie je jednotný. Listiny sa skenujú z averzu aj z reverzu, priložené sú overené alebo neoverené odpisy, pečať, ako aj prázdne strany, aby sa zachovala autenticita. V SNA vyhotovujú digitalizáciu stredovekých listín prostredníctvom softvérov Atlantis (digitálne nasnímanie), Sirius (identifikácia a čiastočne aj indexácia) a Bachscan. Elektronické spracovanie zabezpečí program Proarchiv pre spracovanie listín od Bach systems. Práce sa budú realizovať v dvoch, respektíve troch etapách, pričom v prvej sa spracujú všetky vonkajšie znaky listiny, v druhej sa vyhotovia registry listín a v tretej registre a ostatné doplňujúce údaje sprístupnenia prostredníctvom archívneho

vademéka. Výstup by mal byť prekonvertovaný v XML forme a v medzinárodnom projekte Monasterium.net, ktorého je SNA súčasťou.

Prvý blok uzatvárali Mgr. Elena Kašiarová a Marta Kalnovičová (ŠÚBA B. Štiavnica) s príspevkom o digitalizácii veľkoformátových archívnych dokumentov. Spomienky na technické začiatky a operátorskú zručnosť pracovníkov vyvolali u účastníkov konferencie úsmev. Prvým projektom digitalizácie ŠÚBA bol Katalóg archívneho fondu Banskej akadémie, ktorý sprístupnil zoznam asi 10 000 študentov za 150 rokov existencie školy v programe Word a Access. Neskôr nasledovali ďalšie archívne fondy. V 80. rokoch vložili pracovníci ŠÚBA do programu ISIS spolu 3 641 máp. Od roku 2001 začali pracovať v programe Bach systems. Skenovanie veľkoplošných mapových diel je nesmierne náročné aj pre ich rozmery, preto pracovníci ŠÚBA privítali v roku 2006 nový skener. Mapy sú radené podľa obsahu a nie podľa rozmerov. Hlavným cieľom archivárov zo ŠÚBA je spojenie obrazovej časti s textovými súborami – teda popismi máp.

V poobedňajších hodinách prijal primátor Žiliny Ivan Harman na radnici zástupcov SSA, FF UK a zahraničných hostí. V neformálnej konverzácii poprial archivárom úspešné rokovania a príjemný pobyt v Žiline.

Svoje produkty a najmä výsledky predstavili zástupcovia českých firiem Bach systems, Janus a košický IVES. Bach systems nie je pre slovenských archivárov neznámy, jeho programy vlastní všetky štátne archívy aj niektoré špecializované archívy. Významne prispieva k digitalizácii archívnych dokumentov tak v Českej ako aj Slovenskej republike už od roku 1999. Bach systems sa snaží vytvoriť ucelený komplexný systém archívu aj s výstupom a sprístupniť ho verejnosti. Krasimír Damjanov predstavil Komplexný informačný systém archívu na príklade Archívu Českej národnej banky, kde s digitalizáciou začali v roku 2000. Automatizovaným systémom spracovali evidenčné karty archívnych fondov a neskôr sprístupnili internetovým prehliadačom – vademékom aj inventáre. V roku 2006 Bach systems vyvinul modul na plnoautomatizovaný systém spracúvania a sprístupňovania dokumentov Českej národnej banky a jej pobočiek. Pri vytváraní inventárov zvyšuje jeho flexibilitu možnosť jednoduchého dopĺňania informácií (miestami až na úroveň katalógu) a pripájania sprievodných dokumentov. Nezanedbateľnou výhodou je aj elektronická bádateľňa a archívne vademékum.

Väčšiu neznámu v slovenských pomeroch predstavuje skôr firma NetPro systems, s. r. o. Zástupca firmy Ing. Tomáš Bílý predstavil účastníkom konferencie program Badatelna.cz v priamej nadväznosti na archivársky program Janus. Asi polovica archívov v Čechách využíva moduly firmy Bach systems a druhá polovica zase program Janus. Je to univerzálny databázový program, ktorý slúži k vytváraniu archívnych pomôcok, vyhľadávaniu v nich, možnosti tlačových a elektronických výstupov z nich a elektronických reprodukcí. Hlavnou prednosťou programu je možnosť popisu viacerých druhov dokumentov nachádzajúcich sa v jednom fonde (spisy, úradné knihy, listiny, ale aj pečate, mapy, obrazové dokumenty, zvukové dokumenty a kinodokumenty, prípadne tlač). Veľkou výhodou tohto programu je úrovňové členenie v rámci jedného

súboru – jedného fondu. Badatelna.cz je verejný portál na vyhľadávanie informácií z archívnych fondov v ČR a SR, navyše umožňuje bádateľom z celého sveta vyhľadávanie v archívnych pomôckach evidovaných v databáze PEVA a pomôckach spracovaných v programe Janus Archiv. Bádatelia si môžu prostredníctvom programu aj vybrať a rezervovať záznamy, prípadne vytlačiť reprodukcie vo vysokom rozlíšení.

Posledným vystúpením prvého dňa bola prednáška Mgr. Aleny Prešovskej a Mgr. Aleny Malachovskej (IVES Košice) s názvom *Automatizovaný systém správy registratúry – aplikačná podpora*. Táto organizácia, ktorej zriaďovateľom je MV SR, vyvíja softvéry, ako ekonomický softvér, softvér pre vnútornú prevádzku úradu, na podporu výkonu štátnej správy a prevádzku centrálnych registrov. A. Prešovská odprezentovala administratívny systém úradu nazvaný WinASU, registratúrne stredisko – WinRS a dochádzkový systém – WinDOCHS. V súčasnosti tento systém používa okolo 700 organizácií štátnej správy a organizácie v ich zriadení, samosprávy a ich podriadené organizácie i podnikateľské subjekty. V budúcnosti je potrebná inovácia elektronickej správy registratúry, týka sa dopracovania podania so zaručeným elektronickým podpisom (ZEP), overenia ZEP a spracovania časovej pečiatky, využívania elektronických kópií na vybavovanie (pričom originály zostanú v registratúrnom stredisku), zjednodušenia vyhľadávania registratúrnych záznamov a spisov podľa zadaných kritérií (indexov) a podobne.

V diskusii prvého dňa rezonovala otázka novely zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 515/2003 Z. z. Doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. vystúpil so stanoviskom Katedry archívniectva a pomocných vied historických FF UK v Bratislave, v ktorom pedagógovia našej alma mater vyjadrili nesúhlas so znením čl. 1 § 6 ods. 3 písm. b bodu 1) v novelizovanom zákone, podľa ktorého teraz „*úlohy archívu plnia osoby najmenej s úplným stredným vzdelaním alebo úplným stredným odborným vzdelaním, vždy však aspoň jedna osoba s vysokoškolským vzdelaním v odbore archívniectvo a pomocné historické vedy alebo v príbuznom študijnom odbore*“. Uvedenú zmenu znenia § 6 „považujú za krok späť a upozorňujú na neželané dôsledky tejto úpravy, v ktorej sa odstupuje od požiadavky odborného archívneho vzdelania pre pracovníkov v archívoch“. Prof. PhDr. L. Sokolovský, DrSc. na znak svojho nesúhlasu ohlásil svoje odstúpenie z Vedeckej archívnej rady. Predsedníčka SSA PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. vyzvala archívárov, aby sa venovali vedeckej činnosti, „ináč archívárom hrozí, že sa stanú len administratívnymi pracovníkmi“. PhDr. Veronika Nováková nadviazala na predchádzajúce diskusné vystúpenia a isté oživenie vedy vidí napríklad aj v obnovení činnosti metodickej komisie. Mgr. Helena Greždová upozornila na to, že pri spolupráci s firmami treba k digitalizácii pristupovať individuálne a prispôbiť špecifiká jednotlivých archívov, archívnych fondov a zbierok.

Prvý rokovací deň sa ukončil už tradične prezentáciou firiem, ktoré ponúkajú materiál pre ochranu archívnych dokumentov – obalová technika a reštaurovanie (Dytec s. r. o., Praha), digitalizáciu a publikovanie archívnych dokumentov – mapy, listiny (Arcanum, Budapešť) a regály pre vybavenie depozitárov (Nikol).

Druhý deň konferencie bol venovaný informáciám zahraničných kolegov potrebovateľom a skúsenostiam našich archivárov s digitalizáciou za hranicami SR.

Prof. Dr. Josef Riegler, MAS zo Štajerskeho digitálneho archívu oboznámil slovenských archivárov s digitalizáciou historických denníkov. Problémy so sprístupňovaním informácií z denníkov sú hlavne kvôli autorským právam. Týka sa to najmä obrázkov, preto mladšie denníky sa môžu študovať len v origináli. V starších projektoch v krajinách Ďalekého východu do digitálnej podoby odpisovali celé články. V súčasnosti sa plochými skenermi nasnímajú celé ročníky, v prípade viazaných denníkov si to však vyžaduje odstrániť väzbu. Štajerský archív je garantom projektu na digitalizáciu historických novín od februára 2007.

Dr. Gerald Maier z Württemberskeho krajinského archívu vystúpil s príspevkom „*Archívny informačný systém v Nemecku na príklade Krajinského archívu v Bádensku-Württembersku*“, ktorý podporuje celý archívny proces od prevzatia až po využívanie archívneho dedičstva. Postupne sa sprístupňuje online pomocou prehliadačov, inventárov a objednávok archívnych dokumentov.

Skúsenosti archivárov z Archívu hlavného mesta Budapešť predniesla Mgr. Andrea Farkašová. Vo svojom príspevku venovala pozornosť najmä „*Vyhotovovaniu databáz archívnych fondov maďarských archívov na dátových nosičoch CD ROM a DVD*“. Tento projekt s názvom Registrum vznikol v roku 1995, obsahuje súpisy fondov. Neskôr boli zdigitalizované mapy, súdne spisy a vytvorená tzv. spoločenskovedná databáza, ktorá obsahuje spisy rozličných fondov (napríklad civilné spory, dedičské konanie, vyhlásené testamenty, listiny verejných notárov, spisy sirotskej stolice).

Poľsko zastupoval Dr. hab. Krzysztof Strykowski zo Štátneho archívu v Poznani. Využívanie výpočtovej techniky v poľských archívoch ukázal na príklade Štátneho archívu v Poznani, ktorý ako „pionier“ začal s digitalizáciou už v roku 1970. Narážal na problémy s modernizáciou archívnych pomôcok. Posilnenie pracovného tímu o odborníkov a vybavenie kvalitnou technikou umožnilo pokročiť aj vo vyhotovovaní a sprístupňovaní archívnych inventárov.

Plénium zaujal svojím vystúpením Ing. Miroslav Kunt (Národný archív Praha), autor Janusu, s príspevkom *Elektronické archivní pomůcky a digitalizace v archivech České republiky*. České archívy využívajú, ako sme už spomenuli, na spracovávanie a sprístupňovanie dve firmy Bach systems a Janus 2000 (firma NetPro systems, s. r. o.). Zamerali sa, podobne ako aj u nás, na digitálne sprístupnenie evidencie archívnych fondov a archívnych pomôcok. Na českej archívnej scéne využívajú Archivní VadeMeCum, IS badatelna, ArchAdm od firmy Bach systems, Badatelna CZ, SOANet od NetPro systems aj s doplnkovými evidenciami. Podľa M. Kunta má Bach systems viacero výhod, najmä jednoduchú manipuláciu, inštaláciu, existenciu jednoduchých modulov aj pre knižnice a múzejníctvo. Nevýhodou Bachu je však už technologická zastaralosť softvéru a problémy s hierarchizáciou popisu. Podobne aj Janus má svoje klady a zápory. Za plusy môžeme považovať možnosti popisu viacerých druhov dokumentov v jednej databáze a to pri dodržaní hierarchizácie medzi nimi, dáta sa môžu jednoducho upravovať a importovať. Nevýhodou Janusu je zase zložitejšia inštalácia a vyžaduje si špeciálne spresnenie metodiky popisu. M. Kunt ďalej rozobe-

ral, podobne ako aj jeho predrečníci, základný problém prevodu archívnych pomôcok z papierovej podoby skenovaním, či manuálnym prepisom. Starosti českým kolegom, podobne ako nám, robí tiež rôzna úroveň archívnej pomôcky. Národný archív ČR sa v roku 2005 zapojil do európskeho projektu Monasterium (listiny) a do projektu MICHAEL (viacjazyčný inventár digitalizovaného kultúrneho dedičstva štrnástich európskych štátov).

Hosťom zo Slovinska bol Prof. Ivan Fras z Historického archívu v Ptuji. Vo svojom vystúpení priblížil prítomnosť Slovinkeho historického spolku a Historický archív v Ptuji od jeho počiatkov v 50. rokoch až po súčasnosť. Ďalej sa venoval legislatívnemu zabezpečeniu, respektíve ochrane údajov archívov. Historický archív v Ptuji spustil automatizovaný program v roku 2001 aj spolu s regionálnymi archívami Slovinska. Pri rozvoji aplikácie bol vypracovaný modul opisu archívneho materiálu.

Súčasťou archívnych dní býva už tradične exkurzia po pamätihodnostiach hostiteľského regiónu. Časť archivárov vystúpila na romantickú zrúcaninu – hrad Strečno, kde sa kochali krásnou scenériou okolia. Výletníci nestihli ujsť pred rýchlo prichádzajúcou búrkou a zmokli doslova do nitky. Niektorí archivári sa stali vyznávačmi plavby na pltiach po kľukatom prielomovom úseku Váhu medzi Dubnou skalou a Strečnom. Užívali si krásnu prírodu a vtipkovanie skúsených pltníkov, ktorým sa podarilo plte dopraviť včas do prístavu ešte pred búrkou. Po vyčíňaní prírodného živlu sa všetci bezpečne dopravili do hotela a pripravili na slávnostný večer. Prijemnú atmosféru spoločenského večera naštartovala skupina mladučkých mažoretiek a tanečnej skupiny so španielskym flamencom. V slávnostnom príhovore vyjadril doc. J. Roháč pár hlbokých stavovsko-filozofických myšlienok na zamyslenie, poblahoželel už tradične všetkým oslávencom, ktorým celé plénum vzdalo hold tradičným „živio“. Po večeri začala príjemná spoločenská zábava. Krásne dámy a milí páni ju trávili pri tanci, speve a priateľsko-pracovných diskusiách. Niektorí skalní aj do skorých ranných hodín, ale ráno už pokračovala pracovná časť konferencie.

Otvoril ju PhDr. Radoslav Ragač (Archív ÚPN), ktorý vyrozprával svoje postrehy z digitalizácie z francúzskych archívov z pohľadu bádateľa. Pod priamym riadením ministerstva kultúry a komunikácie je len Francúzsky národný archív, ostatné archívy sú riadené samosprávnymi orgánmi, ktoré zabezpečujú aj materiálnu stránku archívov, teda aj ich digitalizáciu. Elektronické databázy obsahujú množstvo metadát, sprístupnené pre bádateľov sú inventáre a dokumenty v plnej kvalite. R. Ragač upozornil na jeden problém, ktorý prináša doba a najmä digitalizácia pre študentov. Mladí bádatelia pri využívaní vymožeností techniky strácajú kontakt s archívными pomôckami a archívными dokumentmi, čo môže spôsobovať určité skresľovanie ich interpretácie.

Prednáška PhDr. Pavla Vimmera, CSc. priviedla auditórium späť do slovenských pomerov. Cieľom prednášky bola prezentácia webovej stránky Štátneho archívu v Bratislave. Štruktúra stránky je zvolená tak, aby plne vyhovovala potrebám verejnosti. Počas jej existencie ju navštívilo až 13 000 návštevníkov, záujemcovia o archívne fondy Štátneho archívu v Bratislave získajú základné informácie o uložení fondov a ich sprístupnení.

Webová stránka banskobystrického štátneho archívu je v slovenských archívárskych kruhoch dostatočne známa. So svojimi skúsenosťami a problémami sa podelili Viera Horváthová a Ing. Rajnička Latoová. Jej počiatky spadajú ešte do 80. rokov 20. storočia, keď využili výpočtovú techniku v bádateľni. Sprístupňovali naskenované kópie na štúdium. Autorky referátu zmenili svoj pôvodný zámer oboznámiť prítomných s problémami digitalizovania archívnych dokumentov z banskobystrického magistrátu. Upozornili skôr na technické problémy – parametre, ktoré treba vyriešiť pri zabezpečovaní kvality zobrazovaných súbo-rov.

Aj špecializované verejné archívy sú „O krok bližšie k archívu 21. storočia“. Svojím prednesom zaujala prítomných aj Mgr. Martina Orosová (Archív PÚ SR). Skúsenosti majú s webovou stránkou a s využívaním digitalizácie pri spracúvaní a sprístupňovaní archívnych fondov a archívnych zbierok architektonických pamiatok Slovenska. Začiatky digitalizácie v Pamiatkovom úrade SR siahajú do roku 1968, keď spracované údaje o dokumentačných záznamoch tzv. automatickou selekciou sprístupňovali pomocou diernych štítkov. Archívne fondy a zbierky sprístupnili po prvý raz na internete v roku 2004. Hlavným cieľom Pamiatkového úradu SR je však spracovávať archívne fondy a zbierky čo najefektívnejšie, popisovať archívne jednotky voľne a bez obmedzení tvoriť elektronické archívne pomôcky, produkovať tlačené výstupy celých pomôcok alebo ich častí, tvoriť maximálny počet registrov (vec, miesto, osoba, názov, inštitúcia, dátum atď.), popisovať viaceré druhy dokumentov v jednej databáze (spisy, plány, projekty, mapy, rôzne typy obrazových dokumentov atď.) a vytvárať digitálne reprodukcie archívnych dokumentov, čo im umožňuje program Janus Archiv 2000.

Posledným bodom programu bol príspevok Ing. Milana Antoniča (Archív STV). Oboznámil účastníkov konferencie s novým zákonom o STV, podľa ktorého sa v roku 2012 začne digitálne vysielanie. Táto situácia, pravdaže, ovplyvňuje aj archívnu prácu. Už v súčasnosti si to vyžaduje dostatočnú technickú a personálnu prípravu. Archív STV so svojimi špecifickými nosičmi, samozrejme, už digitalizáciu na sprístupňovanie svojho archívneho bohatstva plne využiva. Ako videozáznamy zo súčasnosti prečíta technika v roku 2012, ukáže čas.

Na záver sa diskutujúci opäť vrátili k otázke novely zákona. So svojím pohľadom i protiargumentáciami na zmenu znenia *čl. 1 § 6 ods. 3 písm. b bodu 1)* týkajúcu sa zachovania odbornosti v archívoch vystúpil PhDr. Ladislav Vrteľ. Tlmočil aj pohnútky a postoj odboru archívov a registratúr MV SR, ktorý viedla snaha odľahčiť najmä podnikové archívy. Prof. L. Sokolovský znovu zdôraznil už svoj vyslovený názor, že ide predovšetkým o to, aby v archíve pracoval aspoň jeden archívár s vysokoškolským vzdelaním v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické a problematiku podnikových archívov navrhol riešiť napríklad vsunutím samostatného písmena.

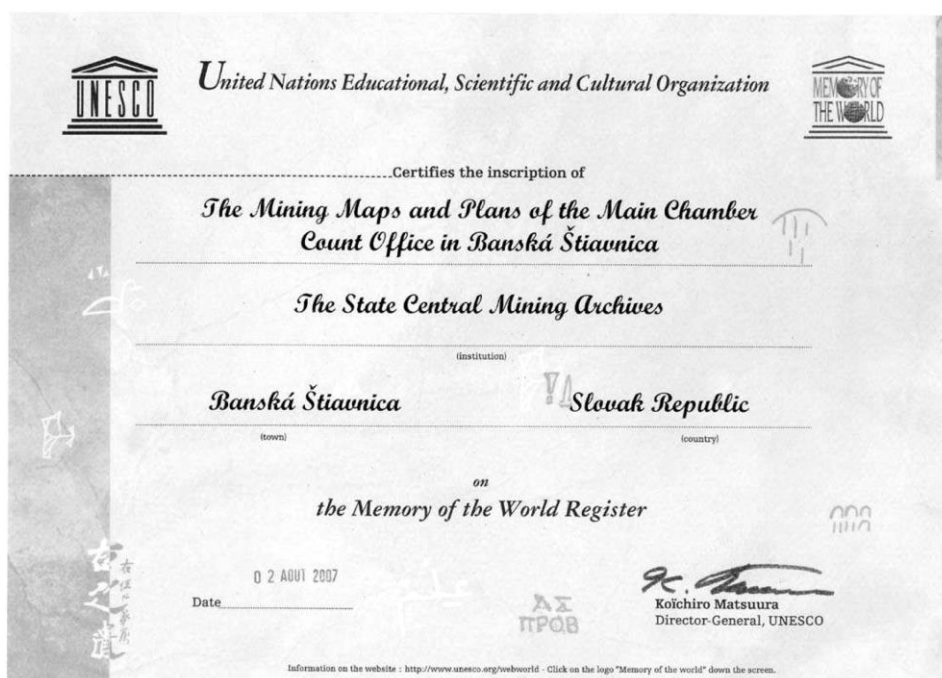
Základné problémy digitalizácie rezonujú na pracoviskách aj v kuloároch archívárov už niekoľko rokov. Konferencia venovaná tejto problematike bola iste prínosom k objasneniu hlavných problémov, nových podnetov v spracúvaní

a sprístupňovaní archívnych fondov až na úroveň archívnych dokumentov v slovenských archívoch.

Elena Machajdíková

ZÁPIS BANSKÝCH MÁP A PLÁNOV DO ZOZNAMU UNESCO PAMÄŤ SVETA

19. júna 2007 pribudlo k 120 položkám v zozname UNESCO Pamäť sveta 38 nových zápisov. Aj tentoraz to boli dokumenty, resp. súbory dokumentov zo všetkých častí sveta. Je medzi nimi napr. zbierka rukopisov z obdobia českej reformácie a súbor periodík, ktoré v r. 1918–1945 vo vtedajšom Československu vydávali ruskí, ukrajinskí a bieloruskí emigranti (Česko); kolekcia dokumentov vzťahujúcich sa na reformu poľského vzdelávacieho systému z rokov 1773–1794 (Poľsko), tzv. Tabula Peutingeriana; mapa verejných ciest Rímskej ríše (Rakúsko), tzv. Tabula Hungariae (1552); mapa Uhorského kráľovstva, ale aj súbor védskych textov z rokov 1800 až 1500 pred naším letopočtom (India) a ďalšie.

Po druhýkrát boli do svetového dokumentárneho dedičstva zaradené aj dokumenty zo Slovenska. Presne 10 rokov po zápise iluminovaných kódexov knižnice Bratislavskej kapituly a Bašagičovej zbierky islamských rukopisov sa rovnakej pocty dostalo banským mapám a plánom Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici (mapy a plány HKG). Ocitli sa tak medzi písomnými pamiatkami, ktoré je zvlášť dôležité zachovať ako dokumentárne dedičstvo ľudstva. Generálny tajomník UNESCO Koichiro Matsuura, ktorý svojím podpisom potvrdil doporučenie medzinárodnej poradnej komisie (jej zasadnutie sa konalo 11.–15. júna 2007 v Pretórii/JAR), mal zhodou okolností možnosť vidieť ukážku z najzaujímavejších máp a plánov HKG už pri svojej návšteve Slovenska v auguste 2005 priamo v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici (ŠÚBA).

Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici bol najvýznamnejším orgánom pre správu baníctva, hutníctva a mincovníctva v uhorskej časti rakúsko-uhorskej monarchie. Mapy a plány HKG predstavujú významnú časť tohto rozsiahleho archívneho fondu. Zobrazujú podzemné banské diela i povrchové objekty vo všetkých banských oblastiach dnešného Slovenska i za jeho hranicami (Maďarsko, Sedmohradsko, Banát, Slovinsko, rakúske krajiny, Harz, Sasko a i.) Je to súbor takmer 20 tisíc kusov jednotlivín väčšinou v rukopisnej podobe zo 17. až začiatku 20. storočia. Vytvorilo ich takmer 1 800 osôb zo všetkých častí bývalej rakúsko-uhorskej monarchie. Medzi autormi sú významné osobnosti vedy, techniky, banskej správy, priekopníci nových postupov v baníctve a hutníctve, poprední geológovia, významní kartografi, banskí merači, ale aj pozoruhodné osobnosti verejného života a tzv. praktikanti prichádzajúci za poznaním do stredoslovenskej banskej oblasti, či študenti známej Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici.

Svetový význam, jedinečnosť a nenahraditeľnosť máp a plánov z archívneho fondu Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici vyplýva z ich obsahu, geografického záberu, časového rozsahu, komplexnosti, prepojenia so spisovým materiálom fondu HKG a ďalšími archívnymi fondmi ŠÚBA, zo zobrazenia banských diel a objektov vo všetkých významných banských centrách strednej Európy, z obsahu a stvárnenia doplnkových kresieb, aj zo spomenutého multinárodnostného pôvodu ich autorov. Odzrkadľujú vývoj banského mapovania od 17. do 20. storočia a vzájomné ovplyvňovanie domácich a cudzích postupov.

O tieto dokumenty je veľký záujem bádateľov. Vychádza z toho, že sú nenahraditeľnými podkladmi pre množstvo vedecko-historických štúdií, vedecko-popularizačných prác i praktických banských, stavebných a pamiatkarských projektov. Doposiaľ je vyhotovených šesť čiastkových inventárov máp a plánov HKG. Na sprístupňovaní ďalších momentálne pracujeme. Zatiaľ sú to len klasické archívne pomôcky na zaevidovanie jednotlivých máp/listov, či ich súborov. Bádateľ si podľa opisu vyberie potrebný dokument a ten je mu následne predložený. Častá manipulácia s týmito dokumentmi väčšinou veľkých rozmerov (aj 4 × 3 m) však spôsobuje značné poškodzovanie originálov. Aby sa zabránilo ich úplnému znehodnoteniu a zároveň sa k nim nemusel obmedziť prístup bádateľskej verejnosti, tohto roku sme začali s ich systematickou digitalizáciou. Špeciál-

ny skener na veľkoformátové archívne dokumenty značky CRUSE sme dostali na prelome apríla a mája 2006. Je však ešte potrebné doplniť k nemu niektoré zariadenia a doriešiť viaceré technické záležitosti, aby bolo možné zoskenované súbory doplniť o popis, spoľahlivo ukladať, prenášať po sieti, v dostatočnej kvalite a optimálnom čase zobrazit' a efektívne s nimi pracovať. Rovnako je nevyhnutné zriadiť v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici reštaurátorskú dielňu na konzervovanie a reštaurovanie veľkoformátových archívnych dokumentov. Mnohé mapy a plány sú totiž značne poškodené, nevhodné na využívanie či prezentáciu. Ostatné by bolo potrebné aspoň očistiť od stôp času a fyzického znečistenia.

Hlavným cieľom programu UNESCO Pamäť sveta je zavedenie nového prístupu k záchrane, uchovaniu, rekonštrukcii, ochrane, spracovávaníu a prezentácii svetového dokumentárneho dedičstva. Zápis banských máp a plánov HKG do tohto zoznamu by mal zaväzovať všetkých kompetentných urobiť všetko potrebné pre naplnenie tohto cieľa. Je to výzva, ktorá preverí náš skutočný záujem o dedičstvo po našich predkoch, o jeho zachovanie a sprístupnenie pre záujemcov z celého sveta.

Elena Kašiarová

SPRÁVA O ŠTÚDIU ARCHÍVNICTVA NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V AKADEMICKOM ROKU 2005/2006

Zvláštnosťou tohto akademického roka bolo, že sme si v jeho priebehu pripomenuli dve významné výročia. Dňa 22. novembra 2005 sa dožil svojich 75. narodenín profesor Jozef Novák (SA XLI/1, 2006, s. 3–4). Pri tejto príležitosti mu z podnetu katedry a na návrh dekana, schválený Vedeckou radou Filozofickej fakulty, rektor Univerzity Komenského udelil čestný titul „profesor emeritus“. Začiatkom roka 2006, presnejšie 4. januára, zasa uplynulo 100 rokov od narodenia zakladateľa nášho študijného odboru a učiteľa prvej vysokoškolsky vzdelanej generácie slovenských archivárov profesora Alexandra Húščavu (SA XLI/1, 2006, s. 5–16). O oslave jeho jubilea sme podrobne informovali archívársku verejnosť v osobitnej správe (SA XLI/2, 2006, s. 203–205).

Ďalšie špecifikum ak. r. 2005/2006 spočívalo v tom, že sa ním na Filozofickej fakulte UK a teda aj na Katedre archívniatva a pomocných vied historických začal realizovať nový, trojstupňový kreditový systém vysokoškolského štúdia. Do prvého ročníka nastúpili študenti v štvorročnom študijnom programe bakalárskeho štúdia evidovaného na Ministerstve školstva SR ako 2.1.10 archívniatvo, ktorého odborným garantom sa v zmysle zákona o vysokých školách stal doc. J. Roháč. Druhý až piaty ročník pokračovali v pôvodnom päťročnom magisterskom štúdiu archívniatva a PVH. Počty študentov podľa jednotlivých ročníkov

boli nasledovné: V prvom ročníku 18 študentov dennej a 1 študentka v externej forme; v druhom ročníku 17 (+ 1); v treťom 8 (+ 2); v štvrtom 5 (+ 1) a v piatom 1 (+ 1). Spolu sme mali teda 55 študentov, z toho 6 externých. Ako vidno, prvé dva ročníky boli už oproti predchádzajúcim výrazne početnejšie. Prejavila sa v nich jednak skutočnosť, že sa nám podarilo z prijímacieho konania odstrániť nemčinu, jednak zvýšenie stanovenej prijímacej kvóty, ktoré vyvolali potreby pracovného trhu a v neposlednom rade aj novoaplikovaný tzv. portugalský model financovania vysokých škôl, v ktorom sa výška dotácií zo štátneho rozpočtu odvodzuje, okrem iného, do značnej miery aj od vzájomného pomeru počtu učiteľov a študentov. Na katedre sme v rámci medziuniverzitnej mobility umožnili jednosemestrálny študijný pobyt študentovi z nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa. Z našich študentov sa počas letných prázdnin dvaja zúčastnili na odbornej stáži v diecéznom archíve vo Vespréme (Veszprém, Maďarsko).

V postgraduálnom štúdiu archívniectva a PVH sme na katedre evidovali 8 doktorandov, z toho 7 externých a 1 internú. Bola ňou Mgr. K. Bodnárová, ktorá v tomto akademickom roku štúdium aj ukončila, hoci zatiaľ bez obhajoby dizertačnej práce.

Na katedre naďalej pôsobilo 6 interných a 4 externí učители. Z nich traja bez nároku na mzdu. Menovite to boli prof. J. Novák, PhDr. P. Kartous, CSc. a PhDr. V. Nováková. Katedra si veľmi váži túto ich kolegiálnu obeť. Neustále sa snažíme upozorňovať príslušných fakultných a univerzitných funkcionárov na svoju zlú finančnú situáciu. Napriek ich pochopeniu však zatiaľ bez úspechu. Tento stav totiž spôsobujú poddimenzované dotácie štátu pre univerzitu. Kvôli tej istej príčine nevieme poskytnúť žiadnu odmenu ani archívárom, ktorí vedú našich študentov v rámci predmetu archívna prax. Môžeme ho realizovať len vďaka ich pokračujúcemu pochopeniu a nezištnej pomoci. Veľkú zásluhu na tom má najmä riaditeľ SNA PhDr. P. Draškaba a jeho zástupkyňa PhDr. E. Vrabcová. Keďže s podobnými problémami sa boria aj niektoré ďalšie katedry, vytvorili sme spoločne s nimi v priebehu letného semestra na fakulte iniciatívnu skupinu, ktorá sa mieni s celou záležitosťou obrátiť priamo na ministra školstva.

Pokým ide o zvyšovanie kvalifikácie interných učiteľov, tak v októbri 2005 získal odborný asistent PhDr. P. Tišliar po úspešnej obhajobe doktorandskej dizertácie *Teritoriálne disproporcie demografického vývoja na Slovensku v medzivojnovom období* (380 s. + CD) vedeckú hodnosť PhD. V decembri toho istého roku odborný asistent Mgr. J. Šedivý, MAS, PhD. absolvoval rigorózne konanie s prácou *Stredoveké nápisové písma na pamiatkach z územia dnešného Slovenska* (122 s.) a bol mu priznaný akademický titul PhD. Od januára 2006 sa PhDr. P. Tišliar stal riadnym členom Komisie pre štátne záverečné skúšky v študijnom odbore archívniectvo a PVH na FiF UK.

Dňa 24. apríla 2006 sa konalo na katedre fakultné kolo študentskej vedeckej súťaže v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické. V jeho rámci sme usporiadali aj prvý ročník súťaže o Cenu profesora Alexandra Húščavu. Jej prvým laureátom sa stal študent 4. ročníka Róbert Mareta s prácou *Akademický maliar Jaroslav Votruba (1889–1971). Vytváranie osobného archívneho fondu.*

Túto cenu sme zriadili pri príležitosti už spomínanej storočnice prof. A. Húščavu a chceli by sme, aby nadobudla charakter dlhodobej tradície.

Na štúdium archívnickva od budúceho akademického roka sa prihlásilo 26 uchádzačov. Koncom mája sme pre tých, ktorí prejavili záujem, ponúkli jednodňový pregraduálny informačný kurz. Prijímacie konanie sa uskutočnilo 16. júna 2006. Dostavilo sa naň 20 adeptov. Z nich bolo napokon na štúdium od 1. septembra 2006 prijatých 19.

Učiteľia katedry mali počas ak. r. 2005/2006 aktívnu účasť na viacerých celoslovenských i medzinárodných vedeckých podujatiach. Spomeniem z nich aspoň konferenciu *Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti* (Bratislava, september 2005), či *Erbové listiny* (Martin, október 2005). Za najvýznamnejší počin vo vedeckovýskumnej oblasti však považujeme udelenie finančnej dotácie – trojročného grantu pre tematickú úlohu *Stoličné, mestské a obecné pečate na Slovensku* od vládnej Agentúry na podporu výskumu a vývoja. Jej riešiteľmi sú prof. J. Novák a prof. L. Sokolovský.

Štátne záverečné skúšky na Katedre archívnickva a PVH FiF UK sa v ak. r. 2005/2006 konali v troch termínoch. Magisterské štúdium ukončilo a diplomové práce obhájilo spolu 7 študentov. Z toho v septembri 2005 Tomáš Bakoš: *Demografický vývoj Piešťan od konca 16. do polovice 18. storočia*. (151 s.) a Veronika Nováková, ml.: *Správa mestečka Šamorín od konca 16. storočia do polovice 18. storočia*. (100 s. + 4 obr. prílohy). V januári 2006 to boli Martin Durbák: *Zväz mliekarských družstiev pre Slovensko v Bratislave (1926) 1930–1950 (1957). Rozbor archívneho fondu*. (162 s. + Inventár, 22 s.) a Pavol Sitár: *Protokoly banského súdu na Svätajánskej Boci (1566–1782)*. (66 s. + 2 text. a 24 obr. príloh). Napokon v júni 2006 absolvovali Jana Čiefová: *Revízia a kritika inventára a archívneho fondu Obvodného notárskeho úradu v Rimavskej Bani (1908) 1916–1944 (1948)*. (72 s. + Inventár 173 s.); Katarína Barillová: *Hlavné štátne zastupiteľstvo v Košiciach (1904) 1920–1948 (1968). Rozbor archívneho fondu*. (80 s. + Inventár, 34 s.) a Iveta Nováková: *Rozbor zbierkového fondu Krompecher*. (81 s. + Inventár 110 s.). Posledne menovaná získala zároveň pochvalu dekana FiF UK za vynikajúcu diplomovú prácu.

Leon Sokolovský

STÁŽ „THÉORIES ET PRATIQUES ARCHIVISTIQUES“ V PROGRAME COURANTS DU MONDE 2006 V PARÍŽI

V dňoch 13.–30. novembra 2006 prebehol ďalší ročník archívneho modulu stáže *Courants du Monde*, ktorý bol venovaný archívnej teórii a praxi. Celú stáž organizačne zabezpečoval parížsky *Dom svetových kultúr*. Programu, postaveného na medzinárodnej výmene poznatkov, sa zúčastnilo celkovo viac ako 100

účastníkov z 50 krajín. Väčšina zúčastnených pracovala v oblasti kultúrnych inštitúcií, napríklad z oblastí organizácie kultúry, divadelníctva, kinematografie a knižníc.

Archívny modul stáže nazvaný *Archívna teória a prax – „Théories et pratiques archivistiques“* vo Francúzskom národnom archíve starostlivo pripravilo, tak ako zvyčajne, *Bureau de formation*. Svoje poznatky a praktické skúsenosti si na ňom vymieňalo celkovo 16 účastníkov z 11 krajín štyroch kontinentov – Európy, severnej Ameriky, Afriky a juhovýchodnej Ázie. Výrazne prevažovali účastníci z frankofónnych krajín. Tak ako v predchádzajúcom roku bola stáž aj so slovenskou účasťou. Slovensko aj s podporou Spoločnosti slovenských archívárov reprezentoval PhDr. Radoslav Ragač z Archívu Ústavu pamäti národa. Autor sa aktívne zapojil do diskusií a vo vlastnej prezentácii predstavil svoje pracovisko, sieť verejných archívov na Slovensku a tiež nový archívny zákon.

Program modulu pozostával z dvoch blokov. Prednášky a exkurzie prvého bloku boli venované téme *Records management*, správa registratúry a registračné stredisko (mediarchív). Druhý blok bol venovaný sprístupňovaniu archívnych dokumentov, konkrétne digitalizácii a potenciálu moderných informačných technológií pri sprístupňovaní. Program bol zostavený tak, aby sa v ňom striedali príspevky a diskusie moderované prednášajúcimi z praxe, prezentácie účastníkov stáže a exkurzie vo viacerých francúzskych archívoch. Návštevy mapovali pokrok jednotlivých navštívených pracovísk pri riešení prezentovaných problematik.

Účastníci stáže v roku 2006 pred jednou z budov Francúzskeho národného archívu

V prvom bloku sa prednášajúci venovali súčasnej francúzskej a medzinárodnej situácii pri správe registratúry a preberaní registratúrnych záznamov do archívov (Rosine Cleyet-Michaud). Rozsiahly sektor verejnej správy vo Francúzsku sa len postupne a s problémami vracia k praktikám z nášho pohľadu štandardného vedenia spisovej služby. Mnohé verejné inštitúcie nanovo *objavujú* registratúrne poriadky a plány a spisové značky (napríklad aj jednotlivé prefektúry, či Francúzska národná knižnica, Catherine Drehent). Rýchly rast verejného sektora v desaťročiach po druhej svetovej vojne a aj postupný nástup široko koncipovanej sociálnej politiky priniesol so sebou enormný nárast nimi produkovaných dokumentov. Ich protokolovanie, vybavovanie v štruktúrovanom spise a usporadúvanie *klasickým* spôsobom sa zdalo byť prežitým. Aj preto boli v tomto období v mnohých inštitúciách, ako *nepotrebná byrokratická záťaž* tieto *staré prežité praktiky* zavrhnuté. Katalyzátorom bol postupný nástup výpočtovej techniky a presvedčenie, že *oni to zvládnu lepšie*. Začalo to elektronickými kartotékami (registrami), ako náhradou registratúrnych denníkov. Postupne začali vznikať veľmi objemné zložité databázy pokrývajúce napríklad rôzne štatistické ukazovatele, prísťahovalectvo, či oblasť sociálnych služieb. Výsledkom bola v mnohých prípadoch len ťažko zvládnuteľná voluntaristicky členená masa registratúry. Registratúra v papierovej forme sa tak v mnohých prípadoch stávala príťažou. Vo francúzskych archívoch sa preberanie rieši pomerne podrobnými preberacími zoznamami vyhotovovanými aj v elektronickej forme pôvodcom. Tie sa potom vkladajú do systému a slúžia na vyhľadávanie (napr. systém Priam 3). Prílohou preberaných dokumentov boli a doposiaľ sú čoraz objemnejšie súbory elektronických dát na rôznych nosičoch, ktoré archívy preberajú spolu s nimi. Proces preberania elektronických dokumentov zatiaľ nie je stabilizovaný.

Technický pokrok priniesol pôvodcom aj pohodlné *riešenie* v podobe skenovania celých súborov dokumentov a ukladania získaných dát, ako pracovných kópií, na CD-R. Vo viacerých prípadoch boli pôvodné dokumenty v papierovej forme zlikvidované. Argumentovalo sa často operatívnosťou vyhľadávania a úsporou nákladov. Archívom tak pribudol problém s nestabilným médium s krátkou dobou životnosti a stratami údajov migráciou dát, ktoré aj pri optimálnych podmienkach uskladnenia dosahujú priemerne niekoľko percent pri každej migrácii.

Doslova nočnou morou francúzskych archívárov je existencia elektronických dokumentov. Ich nástup začal vo Francúzsku skôr ako u nás (spomínané registre), postupne k nim pribudli rozsiahle databázy a nakoniec spomínané dematerializované súbory registratúrnych záznamov, ktoré existujú zväčša už len v naskenovanej forme a zvyčajným výstupom bývalo množstvo napálených CD-R. V súčasnosti vznikajú aj elektronické dokumenty (napríklad rozhodnutia samospráv), ktoré už v papierovej forme vôbec nevznikajú. V elektronickej forme je vo Francúzsku vedená napríklad už časť súdnych spisov a čiastočne kataster. Preberanie týchto dokumentov je pre francúzske archívy otvoreným problémom. V technickej rovine niekoľkými nezávislými servermi a viacnásobným zálohovaním dát. Problémom zostáva stabilita obsahu elektronického dokumentu pri migrácii dát a tiež otázky jeho hodnovernosti-integrity a tiež požadovaný rozsah

metadát, ktoré popisujú obsah elektronického dokumentu. Výstupom je volanie po všeobecnej štandardizácii vo verejnom sektore (určený minimálny rozsah metadát a niektoré parametre) a požadovanie aktívnej spoluúčasti archívu už pri zrode aspoň tých typov vznikajúcich elektronických dokumentov, u ktorých je predpoklad, že nakoniec budú odovzdané do archívu. Priekopníkom vo sfére archívov vo Francúzsku je *Archives départementales des Yvelines*, ktorého systém je už v overovacej prevádzke (Elise Franque – Gaëlle Mignot).

Dnešná pokročilá úroveň informatizácie spoločnosti spolu s nástupom elektronického podpisu do praxe však neúprosne núti hľadať objektívne a logické kritériá definujúce pozíciu a vzťahy registratúrneho záznamu v registratúre a tiež jeho hodnotu. Vychádza sa z ISO normy 15489. Doposiaľ však vo Francúzsku neexistuje všeobecne akceptovaný elektronický systém použiteľný na správu registratúry vo verejnej sfére (Françoise Banat-Berger). Používajú sa viaceré komerčné produkty (navrhnuté na mieru, alebo upravované) dostupné na trhu, alebo realizácie, či improvizácie rôzneho pôvodu a aj kvality. Zaujímavý aj pre naše prostredie je postreh zo Švajčiarska (Jean Daniel Zeller). Po nástupe elektronických dokumentov predpokladali mnohí tamojší archivári výrazné utlmenie tvorby papierových dokumentov. Zo štatistík Švajčiarskeho federálneho archívu za posledné desaťročie je napríklad zrejmy evidentný masívny nárast tvorby elektronických dokumentov a o niečo menej stúpajúci počet archívnych dokumentov v papierovej forme oproti predchádzajúcemu obdobiu. Je pravdepodobné, že podobné výsledky budú dosiahnuté aj na Slovensku.

Lepšia situácia je v niektorých súkromných spoločnostiach, pre ktoré je používanie ISO noriem štandardom. Pri návšteve archívu v hlavnom sídle ropného koncernu *Groupe Total* (Jérôme Thuez) sme mali možnosť vidieť sofistikovaný elektronický systém správy zmiešanej registratúry vedenej čiastočne v papierovej a čiastočne už aj v elektronickej forme – tvorba a vyradovanie registratúrnych záznamov. Digitalizáciou bol vyriešený operatívny prístup oprávnených osôb k platným zmluvám spoločnosti uschovávaných v centrále spoločnosti v reálnom čase (on-line) z ich pracovnej stanice. Prístup k informáciám je hierarchizovaný podľa pozície zamestnanca a kontrolovateľný (definované sú okruhy sprístupnených informácií, čítanie, vkladanie dokumentov a ich zmeny). Pobočka koncernu, ktorá chce vyradovať dokumenty, vytvorí podľa formulára elektronický návrh vyradovacieho zoznamu a zašle ho archívu. Po schválení sú dokumenty zaslané do medziarchívu. Medziarchív koncernu, v rozsahu niekoľkých desiatok bežných kilometrov, je v súčasnosti z priestorových a finančných dôvodov externalizovaný v súkromných firmách. Z ministerstiev sa im asi najviac približuje pokročilý systém správy registratúry na ministerstve zahraničných vecí (Anne-Elyse Lebourgeois – Bertrand Fonck).

Druhý blok bol venovaný sprístupňovaniu archívnych dokumentov a moderným technológiám. Vyústením snáh by malo byť v dohľadnej dobe sfunkčnenie tzv. *virtuálnych študovní*, kde sa bude dať cez webovú stránku príslušného archívu s vyhľadávačom z domáceho prostredia študovať čo najväčšie množstvo archívnych pomôcok a digitalizovaných archívnych dokumentov. Evidentným deklarovaným prínosom je možnosť virtuálneho scelenia narušených archívnych

fondov. Tvorba archívnych pomôcok sa z vyššie uvedených dôvodov presadzuje (takmer) výlučne v elektronickej forme. Ako optimálne sa javí hierarchizované popisovanie v EDA (DTD) v XML formulároch (Claire Sibille). Výsledkom je inventár, ktorý možno bez problémov implantovať do databázového prostredia a môže slúžiť na vyhľadávanie. Problém nastáva pri starších pomôckach v papierovej forme, ale tiež nekonvertovateľných pomôckach a databázach, ktoré sa nedajú previesť do formy DTD. V prípade starších pomôcok v papierovej forme sa, ako optimálny prístup zvyčajne vyberá skenovanie a OCR. Skenovanie a prezentácia pomôcky v tejto forme má byť aj akýmsi zadost'učinením a ocenením (vyzdvihnutím) práce predchodcov, čo má podľa nášho názoru svoje opodstatnenie aj v našich podmienkach. Realizované výskumy paradoxne svedčia o tom, že bádatelia ich majú dokonca omnoho radšej ako ponúkané databázy. Možno je za tým aj konzervativizmus tradičného archívneho publika zvyknutého listovať a hľadať takýmto spôsobom informácie. Ako ich pozitívum napríklad oceňujú to, že majú istotu, že videli celú pomôcku a nič im nemohlo ujsť, čo sa pri hľadaní v databáze naozaj môže stať.

Digitalizácia archívnych dokumentov je chápaná ako demokratizácia prístupu k nim a otvorenie kultúrneho bohatstva ochraňovaného v archívoch aj tej časti verejnosti, ktorá sa do archívov doposiaľ nenaučila chodiť. Vo Francúzsku je na pokročilej úrovni a tamojšie archívy sú v riešení tejto úlohy ďaleko pred našimi. Ich omnoho väčšia otvorenosť voči verejnosti vyplýva aj z iného postavenia a úloh archívov vo francúzskej spoločnosti, ktoré odborne spadajú pod ministerstvo kultúry a komunikácie a sú teda prioritne chápané, ako inštitúcie ochraňujúce kultúrne dedičstvo. Bežné sú súbory elektronicke spracovaných archívnych pomôcok – často už prepojených do databáz, ale tiež historických archívnych dokumentov – vojenských a civilných matrik, či starých, zväčša *napoleonských* katastrálnych máp umiestnených na ich webových stránkach. V prípade digitalizácie archívnych dokumentov prevažuje, aj z hľadiska ich ochrany pred fyzickou degradáciou, digitalizácia najviac využívaných súborov. Novým oproti našim pomerom je snaha zapájať do procesu ich popisovania na vyššej úrovni aj bádateľskú verejnosť. Vo viacerých departementálnych archívoch sa môžu bádatelia pod vedením a kontrolou pracovníkov archívu zapojiť do indexovania matričných záznamov matrik dostupných na webe. Niekoľkoročné riešenie zásadnej otázky, či je výhodnejšie digitalizovať vlastnými silami v archívoch alebo využiť externé prostredie skončila zatiaľ pomyselnou remízou. Za súčasných podmienok je omnoho výhodnejšie digitalizovať veľké série dokumentov jednotného formátu, ktoré nie sú príliš krehké, v externom komerčnom prostredí. V prípade zmiešaného materiálu (rôzna písacia látka, rozmery, krehkosť a zlý fyzický stav) sa využívajú kapacity archívu. Archívy digitalizujú aj ikonografické dokumenty (pohľadnice, fotografie, plagáty) a staršiu a málo dostupnú regionálnu literatúru. Veľký dôraz sa kladie na rešpektovanie autorských práv (napríklad sa vyhľadávajú autori plagátov a fotografií) k reprodukoványm dokumentom.

V súčasnosti začína prebiehať aj diskusia o limitoch a úskaliach digitalizácie. Autor príspevku sa tejto problematike bližšie venoval vo svojom referáte, ktorý predniesol na XI. archívnych dňoch v Žiline v máji 2007. Ide o otázku, ktorá

v slovenských podmienkach ešte v odborných archivárskych kruhoch vôbec nebola predmetom odbornej diskusie. Západoeurópsku skúsenosť možno zhrnúť do dvoch základných okruhov. U súčasnej generácie bádateľov sa začína meniť už niekoľko storočí zaužívaný vzťah archivný dokument – archivná pomôcka. Doposiaľ bola pomôcka tradičnou bránou, ktorá otvárala možnosti štúdia. Na základe jej preštudovania si bádateľ vytipoval dokumenty k svojej téme. Pri elektronickom vyhľadávaní na webovej stránke archívu bádateľovi splývajú údaje z inventára (dokumenty interpretované a usporiadané jeho tvorcom – archivárom) s digitalizovanými archívnymi dokumentmi (historický prameň). Ide o potenciálne veľmi nebezpečný jav, ktorý môže viesť k omylom a dezinterpretáciám. Hlavne u mladej generácie bádateľov, pre ktorú je práca s internetom každodennou rutinou aj pri historicky orientovanom výskume, sa mení aj vzťah k samotnému archívnemu dokumentu. Z pevne definovaného historického prameňa sa stáva súčasťou vyhľadanej informačnej koláže, kde stráca svoju *exkluzivitu* a dostáva sa, ako *zdroj* na úroveň odbornej literatúry, vyhľadanej dennej tlačie a pomôcok.

Celkovo možno stáť hodnotiť ako podnetné podujatie a odporučiť aj ďalším slovenským archivárom. Konkrétnejšie informácie možno získať na francúzskej ambasáde v Bratislave – *Service de cooperation et d'action culturelle*.

Radoslav Ragač

NOVÁ ARCHÍVNA BUDOVA V PETROHRADE

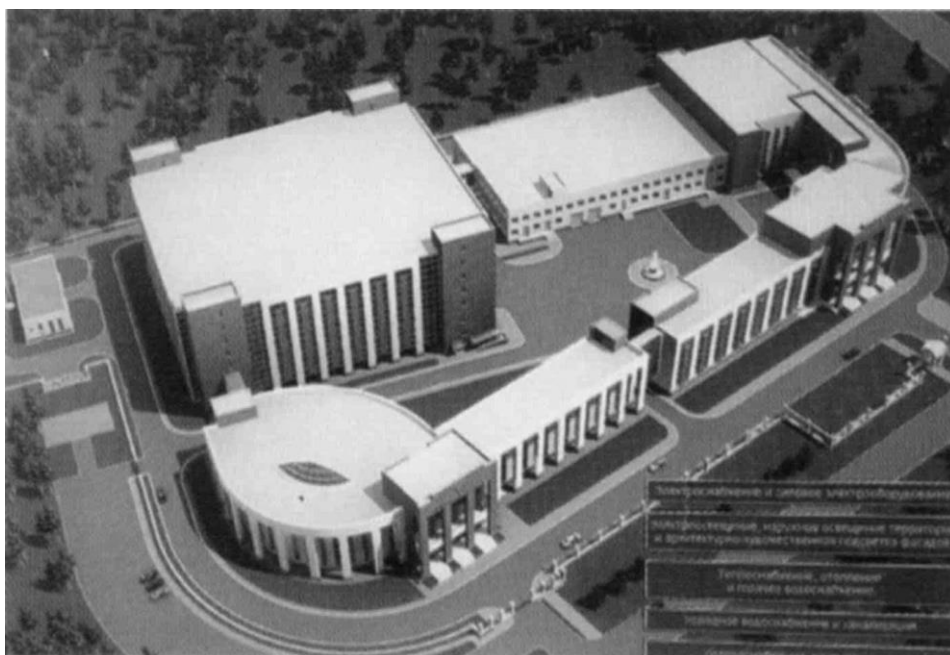
Hoci Ruská federácia disponuje jednou z najväčších sietí archívov vo svete a tým aj s množstvom archívnych účelových budov, až teraz sa po prvýkrát uskutočnili hneď dve slávnostné otvorenia novej účelovej budovy Ruského štátneho historického archívu v Petrohrade. To samo o sebe predurčovalo, že sa otvára nevšedný objekt, ktorý znesie porovnanie so svetovým štandardom výstavby archívnych účelových budov. Prvé „domáce“ slávnostné otvorenie nového objektu archívu sa uskutočnilo ešte koncom roku 2006, bezprostredne po presťahovaní archívu do nových priestorov a svojou prítomnosťou ho poctil aj prezident Ruskej federácie Vladimir Putin, gubernátor Petrohradu Valentín Matvienko a ďalší predstavitelia vládnych, regionálnych a petrohradských štruktúr. O polroka neskôr druhú slávnostnú inauguráciu novostavby účelovej archívnej budovy Ruského štátneho historického archívu v Petrohrade využila Federálna archívna služba ako príležitosť pozvať zástupcov archívniectva európskych a ázijských krajín. A tak sa na slávnostnom otvorení zúčastnili zástupcovia z 32 krajín Európy a Ázie, vrátane prezidenta a generálneho tajomníka Medzinárodnej rady archívov.

Ruský štátny historický archív v Petrohrade patrí medzi najväčšie federálne archívy Ruska a aj vo svete. Nariadením prezidenta Ruskej federácie zo 6. 11. 1993 bol zaradený medzi inštitúcie mimoriadneho významu, ktoré opatrujú kultúrne dedičstvo národov Ruskej federácie. V archívnych fondoch sa nachádza 6,5 mil. archívnych jednotiek vyšších a ústredných orgánov cárskeho Ruska od 18. do začiatku 20. storočia. Sú to najmä fondy Štátnej rady, Dumy, Senátu, Sv. Synody, ministerstiev, ale tiež osobné fondy významných predstaviteľov štátu, spoločnosti a cirkvi vtedajšieho Ruska. Významnou súčasťou je aj vedecká knižnica s vyše 400 tis. zväzkami vrátane rukopisov a inkunábul. V bádateľni archívu sa ročne vystrieda cca 2 000 bádateľov vrátane zahraničných. Archív bol donedávna umiestnený v priestoroch dvoch historických budov v objekte Senátu a Synody. Obe budovy, postavené v 19. storočí, už nezodpovedali požiadavkám dlhodobej ochrany archívnych dokumentov.

Nový komplex vzájomne prepojených štyroch blokov budov, ktorého projekt a výstavbu inicioval Úrad prezidenta Ruskej federácie, mal vytvoriť nielen optimálne podmienky pre ochranu archívnych dokumentov, ale aj pre informačné a vedecko-kultúrne funkcie archívu. Komplex sa skladá z bloku pre administratívu, depotov, špecializovaných archívnych pracovísk a z bloku technických zabezpečovacích zariadení. Výstavba nového komplexu si vyžiadala celkové náklady vo výške vyše troch miliárd rubľov, t. j. vyše 100 mil. euro. S výstavbou sa začalo v roku 2003 a do užívania sa objekt odovzdal vo februári 2006. V novembri 2006 bol už archív aj presťahovaný do nových priestorov. Išlo o mimoriadne náročnú úlohu, keďže sa presťahovalo 220 bežných km archívnych dokumentov. Prevoz z pôvodných objektov sa uskutočnil za mimoriadnych bezpečnostných opatrení. Na trase prechodu áut, napriek policajnej ochrane, bolo inštalovaných 464 videokamier. Prevoz reprezentoval 1 750 nákladných áut so 190 000 debnami archívnych dokumentov. Objekty archívu sú dimenzované na 400 zamestnancov, pre bádateľov sú k dispozícii tri študovne s kapacitou 120 miest, s 12 osobnými počítačmi a 10 čítačkami mikrofilmov, čo zvyšuje efektívnosť štúdia a ochrany archívnych dokumentov. 86 depotov, každý s plochou 250 metrov štvorcových, má úložnú kapacitu 230 bežných km. Priestory sú klimatizované, vybavené kompaktnými regálmi s výškou 250 cm a zabezpečené bezpečnostnou a protipožiarou signalizáciou. V prípade požiaru sú v depotoch inštalované plynové hasiace prístroje na báze kyslíčnika uhličitého. Archív dis-

ponuje modernými fotolaboratóriami, konzervačnými a reštaurátorskými dielňami. Archív má aj preberacie priestory na mechanickú očistu, ale bez dezinfekčnej komory. Pracovne zamestnancov sú priestrané a vybavené primeranou kancelárskou technikou. V archíve je aj digitalizačné pracovisko, ktoré už začalo s digitalizáciou najvýznamnejších dokumentov cárkej epochy. Ako v každom modernom archíve, aj tu sa nachádza reprezentačná konferenčná sála s kapacitou 350 miest. Archív má aj primerané priestory pre príležitostné výstavy a prednáškovú činnosť.

Náklady na ročnú prevádzku predstavujú 120 mil. rubľov a správa areálu je zabezpečená dodávateľským spôsobom.

Súčasťou slávnostného otvorenia bola aj prehliadka základných súčastí nového komplexu, hostitelia priblížili účastníkom aj najcennejšie archívne dokumenty z fondov archívu. Na záver môžeme konštatovať, že Ruský štátny historický archív, ktorý domáci odborníci nazvali briliantom ruského historického dedičstva, vskutku dostal dôstojný, moderný a efektívny komplex budov, ktorý aj svojou vonkajšou architektúrou nadväzuje na súčasnú výstavbu nového Petrohradu.

Peter Kartous

VÝSTAVA OSUDOVÝ ROK 907 – BITKA PRI BRATISLAVE A RANÝ STREDOVEK V DOLNOM RAKÚSKU

Dolnorakúsky krajinský archív v St. Pöltene pripravil v spolupráci s Archeologickým parkom Carnuntum, Inštitútom pre výskum pravekých a raných dejín Univerzity Viedeň, Múzeom pre raný vek Spolkovej krajiny Dolné Rakúsko Asparn/Zaya, Spolkovým úradom pre ochranu historických pamiatok – odborom pamiatok a Inštitútom na výskum stredoveku Rakúskej akadémie vied výstavu pod názvom *Osudový rok 907 – Bitka pri Bratislave a raný stredovek v Dolnom Rakúsku*. Výstava sa konala od 3. júla do 28. októbra 2007 v stredovekom mestečku Hainburg, blízko slovenských hraníc a Bratislavy. Zaujímavé a netradičné bolo už aj samotné miesto konania výstavy – tzv. *Kulturfabrik Hainburg*. Ide o priestory bývalej tabakovej továrne v súčasnosti adaptované na stánok kultúry a symbol nového stredoeurópskeho priestoru v regióne Dolného Rakúska, výstižne nazvaný *kultúrna fabrika*.

Výroba tabaku v Hainburgu siaha do raného novoveku. V roku 1724 tam vznikla tabaková manufaktúra, od roku 1784 v štátnom vlastníctve. Objem výroby vzrástol do tej miery, že v roku 1847 vznikla najrozľahlejšia tzv. *dunajská budova* tabakovej fabriky Hainburg. V roku 1905 zamestnávala až 2 500 ľudí. V roku 1992 výrobu definitívne zastavili a výrobné haly začali postupne chátrať. V roku 2005 Spolková krajina Dolné Rakúsko začala s rozsiahlou obnovou priemyselných budov. Výsledkom je nové výstavné a spoločenské centrum na brehu Dunaja.

Výstava návštevníkom priblížila dejiny územia dnešného Dolného Rakúska a strednej Európy od roku 800 až do polovice 10. storočia. Tematicky bola rozdelená na niekoľko častí. Návštevníkom postupne predstavila jednak politické dejiny územia, obsadzovanie a osídľovanie Dolného Rakúska v tomto období, jeho právny systém, hospodárstvo, spôsob života, vojenské pomery, kontakty a konflikty s najbližšími susedmi. Veľká pozornosť bola venovaná Veľkej Morave, ktorá časť Dolného Rakúska ovládala. Samozrejme nechýbal odborný výklad Bitky pri Bratislave v roku 907, pri ktorej boli karolínsko-bavorské vojská porazené a hranica nemeckej ríše sa na niekoľko desaťročí posunula na riekku Enns. Výstavu chronologicky ukončila víťazná Bitka pri Lechu v roku 955 a znovupripojenie územia dnešného Dolného Rakúska k ríši a jej obraz v stredovekom umení a literatúre.

Na výstavu poskytli exponáty viaceré inštitúcie zo strednej Európy. Samozrejme sa nevystavovali originály archívnych dokumentov, ale kvalitné reprodukcie naskenovaných originálov na veľkoformátových textilných paneloch začlenené do jednotlivých tém. Württemberská krajinská knižnica poskytla napr. zobrazenie Bitky pri Lechu (Lechfelde) z kroniky Sigismunda Meisterlina z 15. storočia, Rakúska národná knižnica napr. výňatok z astronomicko-výpočtového kódexu zo zač. 9. storočia s obrázkovým kalendárom s roľníckou tematikou. Vystavená bola aj celá séria naskenovaných výňatkov z rôznych análov, napríklad veľmi

známe fuldské anály, kde sa spomína bitka a nájazdy staromaďarských kmeňov. Originálov bolo len niekoľko. Lahôdkou pre Slovákov bola nepochybne možnosť vidieť v origináli anály, kde sa v súvislosti s bitkou jediný raz spomína názov Bratislavy.

Bohato boli zastúpené kvalitne nainštalované archeologické nálezy. Medzi nimi aj najvzácnejšie veľkomoravské nálezy (zväčša v kópiách) z Mikulčíc, ktoré reprezentovali aj modely hradiska. Z rakúskych archeologických nálezov spomeniem aspoň nálezy z dvorca v Gars Thunau – meč z 10. storočia a strieborné náušnice a modely archeologicky skúmaných sakrálnych stavieb z tohto obdobia v regióne. Vystavené boli aj viaceré zaujímavé numizmatické nálezy (napr. prederavené strieborné mince, ktoré boli používané ako ozdoby (nášivky) z inventára bohatého staromaďarského jazdeckého hrobu v Gnadendorfe). Zastúpené tu boli aj archeologické nálezy z územia Slovenska, ktoré poskytlo Slovenské národné múzeum. Žiaľ, väčšina z nich bola bez bližšieho popisu.

Výstava ako celok je výsledkom úspešnej interdisciplinárnej spolupráce archivarov, historikov a archeológov, ktorí dokázali pospájať archeologické nálezy s rukopismi a listinami aj za pomoci modernej techniky do jedného kompaktného celku. Zhotovené makety sakrálnych stavieb, model polozemnice, mapové zobrazenia, digitálne rekonštrukcie sídiel, filmové rekonštrukcie výrobných postupov napr. zlatníkov, bojové scény spolu so zvukovými nahrávkami útočiacich staromaďarských kmeňov a kópie výzbroje protivníkov dodali výstave potrebnú atraktivitu a interaktivitu, čo sa prejavilo na vysokom záujme verejnosti. Dojem z výstavy pomáhali umocniť aj samotné dôsledne funkčne riešené priestory bývalej výrobnej haly tabakovej továrne lemované liatinovým stĺporadím, funkčne zasadeným do kompozície výstavy. Samozrejme Dolnorakúsky krajinský archív vydal k výstave aj podrobný katalóg a propagačné materiály, niektoré aj v slovenskom jazyku, čím sa dôkladne pripravil aj na návštevníkov z blízkeho okolia.

Po zhliadnutí výstavy našincovi ostáva len dúfať, že podobný projekt sa podarí zrealizovať aj na Slovensku. A že nebude musieť za kvalitnými interdisciplinárnymi výstavami stále putovať za hranice.

Júlia Ragačová

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA
„DIGITÁLNA DIPLOMATIKA – HISTORICKÝ VÝSKUM
STREDOVEKÝCH LISTÍN V DIGITÁLNO M SVETE“

V dňoch 28. 2.–2. 3. 2007 sa konala v Internationales Begegnungszentrum der Wissenschaft v Mníchove medzinárodná konferencia s názvom *Digitálna*

diplomatika – historický výskum stredovekých listín v digitálnom svete. Zúčastnilo sa jej vyše 130 zainteresovaných odborníkov z univerzít, vedeckých inštitúcií, archívov a knižníc z viacerých krajín Európy a Kanady, aby predstavili svoje projekty a výsledky z oblasti digitalizácie jednak pôvodne tlačených edícií ako aj originálnych stredovekých listín. Konferenčnými jazykmi boli angličtina, nemčina, taliančina a francúzština. Abstrakty príspevkov sú v týchto jazykoch prístupné aj na internetovej stránke <http://www.cei.uni-muenchen.de/DigDipl07/programm.php>. Zo Slovenska sa zúčastnili konferencie PhDr. Juraj Šedivý, PhD. z Katedry archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Róbert Mareta zo Slovenského národného archívu.

Program konferencie otvoril usporiadateľ Georg Vogeler (Ludwig-Maximilians-Universität Mníchov), po ňom vystúpil predseda Medzinárodnej komisie pre diplomatiku prof. Theo Kölzer (Universität Bonn), ktorý informoval o súčasnom stave diplomatického výskumu.

Počas ďalších dvoch dní bol program konferencie rozdelený na štyri tematické okruhy. Prvý okruh bol zameraný na predstavenie jednotlivých projektov zameraných na digitalizáciu pôvodne starších tlačených edícií stredovekých listín. Ako prvý predstavili svoj projekt *A digital edition of the registers of the count of Holland and Zeeland 1316–1345* kolegovia Jan Burgers a Rik Hoekstra (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis). Výsledkom projektu bude prepis približne 6 000 dokumentov v kombinácii s digitálnymi obrázkami. Edícia bude založená na báze XML (eXtensible Markup Language), v ktorom budú okrem prepisov spojené aj viaceré metadáta ako napr. vydavateľ, dátum a miesto vydania, príjemca a niekoľko registrov, napr. osobný alebo vecný.

Paul Spence a Arianna Ciula (Kings College London) poukázali vo svojom príspevku *The Anglo-Saxon charters pilot project at the Centre for Computing in the Humanities* (<http://www.aschart.kcl.ac.uk>) na možnú spoluprácu a prepojenie viacerých nezávislých projektov zameraných na rozličné metadáta, napr. na projekty Prosopography of Anglo-Saxon England (PASE, <http://www.pase.ac.uk>) alebo Anglo-Saxon charter boundaries (Landscape, <http://www.landscape.org.uk>). Táto on-line publikácia je založená tiež na báze XML a zachytáva listiny napísané v anglosaskom Anglicku pred rokom 900. Pri spracovaní použili štandard TEI (Text Encoding Initiative), v ktorom sa zamerali aj na diplomatické hľadisko spracovania listín a sprístupnili tak viaceré indexy podľa typu (napr. index invocácií, areng, datovacích formúl, dispozičných slovies, promulgácií alebo sankcií).

Clemens Radl (Monumenta Germaniae Historica, Mníchov) predstavil projekt *Digital Monumenta Germaniae Historica* (<http://dmgh.de>), ktorý bol zameraný na zdigitalizovanie veľkej nemeckej edície MGH a pokúšal sa nájsť nové možnosti rozvoja a využitia tohto projektu. Tom Graber a André Thieme (Institut für Sächsische Geschichte) predstavili podobný projekt rovnako zameraný na zdigitalizovanie staršej tlačenej edície *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* (<http://www.tu-dresden.de/isgv/Codex/homepage.htm> alebo <http://isgv.serveftp.org/codex/>). K tomuto projektu ich viedol veľký záujem zo strany odborníkov, študentov a iných bádateľov o tento diplomatár a zároveň jeho nedostupnosť

v tlačenej forme. V digitálnej publikácii je možné listovať podľa strán, obsahu alebo sa presunúť priamo na listinu podľa jej čísla.

Ďalší projekt digitálneho diplomatára *Il codice diplomatico della Lombardia Medievale* (<http://cdlm.unipv.it>) predstavila Valeria Leone (Università di Pavia). Je zameraný na zdigitalizovanie stredovekých listín vydaných do konca 12. storočia, pochádzajúcich z cirkevných a svetských archívov Lombardie. Umožňuje vyhľadávať podľa viacerých možností, napr. podľa jednotlivých slov, regiónov, dátumov, ale aj podľa notárov. Tento projekt je programovaný v XML a kódovaný v špeciálne vyvinutom DTD (Document Type Definition), vďaka čomu je možné listiny analyzovať z diplomatického hľadiska na ich jednotlivé časti.

Jürgen Sarnowsky (Historisches Seminar Hamburg) vo svojom príspevku *Digitale Urkundeneditionen zwischen Anspruch und Wirklichkeit* predstavil tri projekty: virtuelle Prußische Urkundenbuch, virtuelle Hamburgische Urkundenbuch a Hospitaller Sources, na ktorých sa snažil poukázať na niektoré problémy a načrtnúť ich možné riešenia. Vzájomná spolupráca medzi zainteresovanými inštitúciami, ktoré pracujú na týchto projektoch, môže viesť k formálne jednotnému vydávaniu týchto diplomatárov.

Andreas Kuczera (Deutsche Kommission für Bearbeitung der Regesta Imperii e. V.) hovoril o projekte *Die Regesta Imperii Online* (<http://www.regesta-imperii.de>), ktorým sa v spolupráci s Bavorskou štátnou knižnicou podarilo sprístupniť na internete všetky tlačou vydané zväzky tejto publikácie. Načrtol problematiku spracovania tohto projektu na báze XML.

Na záver tohto bloku boli v stručných vstupoch predstavené dva ďalšie projekty. Viviana Salardi (Università di Verona) predstavila projekt *Il codice diplomatico della Lombardia Medievale* a Zsolt Hunyadi (University of Szeged) predstavil projekt *Digitising fourteenth-century charter calendars in Hungary*, ktorý je zameraný na digitalizáciu listín anjouovského obdobia.

Druhý blok príspevkov bol zameraný na technické riešenia digitálneho spracovania stredovekých listín. Ako prvý vystúpil Ben Burkard (Bibliothek der TU Berlin) a predstavil *EditMOM – ein spezialisiertes Werkzeug zur kollaborativen Urkunden-Erschließung*. Tento softvérový nástroj pracuje nielen na základe web-prístupu podobne ako väčšina wiki softvérov, ale spĺňa aj ďalšie dve požiadavky: 1) zabezpečuje kontroly používateľských príspevkov pomocou moderátora, 2) používa XML, v ktorom je možné zabezpečiť tak sémantický význam, ako aj štruktúru plného znenia listín, čím sa rozširujú možnosti vyhľadávania a zlepšujú sa možnosti interpretácie originálnych listín. EditMOM je napísaný v Java a založený na XML schéme vypracovanej Charters Encoding Initiative (CEI).

Vo svojom príspevku „*Vielleicht keine Wissenschaft hat mehr von dem Dilettantismus zu leiden als die Geschichte*“ oder *Die Rolle von kooperativen Redaktionssystemen bei der Bearbeitung von Urkunden* Manfred Thaller (Historisch-Kulturwissenschaftliche Informationsverarbeitung, Köln) rozoberal možnosti moderného kooperačného redakčného systému podobného wiki-projektom, ktoré otvárajú možnosti pre spracovanie skupinám ľudí rôznej kvalifi-

kačnej úrovne. Je však pri tom potrebné zabezpečiť technický spôsob kontroly kvalifikačného prístupu k takýmto systémom.

Christian Domenig (Universität Klagenfurt – Institut für Geschichte) predstavil *Die Datenbank zum Editionsprojekt „Die Urkunden und Briefe der Grafen von Cilli (1341–1456)“*. Projekt je zameraný na sprístupnenie približne 2 000 listín z 80 archívov k dejinám rodu grófov z Celje, ktorí patrili v alpsko-jadranskom priestore k najvýznamnejším rodom. Na začiatku projektu vznikla databáza na báze MS Access a následne by sa malo pokračovať v spracovaní jednotlivých listín. Postupným rozvíjaním databázy pribúdali prepojenia na miesta, osoby (vrátane vytvorenia rodokmeňa), pečate, archívy a edície. Ako vedľajší produkt vznikla databáza miest a zoznam stredoeurópskych archívov (<http://www.uni-klu.ac.at/cilli/me-archive>) a v súvislosti s projektom vznikne aj program na prevod dátumov. Pre spracovanie listín sa ukázal MS Access ako nepostačujúci, a preto sa uvažuje o využití XML prvkov a projekt bude zapojený do online-databázy „Klagenfurter Urkundendatenbank“, prostredníctvom ktorej budú sprístupnené aj listiny z iných projektov.

Michael Gervers a Michael Margolin (University of Toronto – DEEDS-Project) predstavili vo svojom príspevku *Managing Meta Data in a Research Collection of Medieval Latin Charters* (<http://www.utoronto.ca/deeds>) DEEDS-Project, ktorý sprístupňuje na internete asi 10 700 stredovekých latinských listín z Anglicka. Súčasná metóda popisovania listín je založená na báze RDF (Resource Definition Framework) a RDFS (Resource Definition Framework Schema). Text každej listiny je spojený s metadátami a vložený do súboru typu RDF/XML. Pri popise listín zadávajú aj doplňujúce informácie, ktoré obsahujú diplomatické a lingvistické formuly, spracovanie osobných mien, prepojenie na inštitúcie (v ktorých sú listiny uložené), prepis osobných mien do súčasnej angličtiny a miestnu lokalizáciu.

Bernhard Assmann (Universität zu Köln) v príspevku *Systeme kanonischer Referenz* hovoril o vytváraní web-objektov, ktoré sú často veľmi komplikované a nezrozumiteľné pre bežného používateľa. Preto majú byť vytvárané čo najjednoduchšie, jednotne zostavené a pevne ustálené, aby mohli byť používané ako pramene aj na citovanie. Markus Heller (Centrum für Internationale Sprachverarbeitung der LMU München) príspevkom *Historical Source Information Retrieval* sa zameril na lingvistickú stránku spracovania a sprístupnenia stredovekých listín.

Paolo Buonora (Archivio di Stato Roma) hovoril o dlhotrvajúcom uskladení, formátoch a interoperabilite digitalizovaných listín. Sústredil sa na tri hľadiská stratégie digitálneho konzervovania: 1) prispôsobiteľnú stratégiu uloženia (CD, DVD), 2) výber Jpeg 2000 ako štandardného formátu pre prístup a uchovanie vysokokvalitných obrázkov a 3) prijatie trvalého identifikátora ako kľúča k osobitnému virtuálnemu prístupovému systému a popisnému systému, a realizácia ich interoperability. Gautier Poupeau (École des Chartes) hovoril v príspevku *Les possibilités de la TEI P5 pour les sources historiques: l'exemple des chartes* o vytvorení štandardu TEI, ktorý je založený na báze XML.

Tretí tematický okruh otvoril Giovanni Tartaglione (Archivio di Stato di Lucca) príspevkom *Centrality of data – application in Archivio di Stato di Lucca*, ktorým predstavil systém digitálneho spracovania listín, máp a iných dokumentov v tomto archíve. Pre tento systém bol vyvinutý e_ASLU program, ktorý umožňuje jednoduchý prístup k informáciám. Je v ňom spracovaných 20 810 listín (50 000 obrázkov) a 5 000 máp (10 000 obrázkov). Sústredil sa aj na komplexný pohľad na digitalizáciu v tomto archíve.

Joachim Kemper hovoril v referáte *Das Bayerische Hauptstaatsarchiv und die Digitalisierung von Urkunden* o digitalizácii niekoľkých významných stredovekých rukopisov z Bavorského štátneho archívu v rámci projektu Bayerische Landesbibliothek Online a o zapojení sa BHSA do projektu Monasterium.net, ktorým chcú sprístupniť a zdigitalizovať stredoveké listiny tohto archívu.

Claes Gejrot (Riksarkivet, Diplomatarium Suecanum) predstavil projekt *Swedish Charters Online. The Digitisation of Diplomatarium Suecanum*, v rámci ktorého zdigitalizovali tlačenu verziu tohto diplomatára a v súčasnosti plánujú zdigitalizovať originálne listiny k tejto edícii. Digitalizáciu ďalšieho diplomatára predstavil Raffaele Santoro (Archivio di Stato Venezia) referátom *La digitalizzazione del Codice diplomatico veneziano*.

Karl Heinz (Institut für Erforschung und Erschliessung kirchlicher Quellen) svojím príspevkom *Monasterium.net. Praktische Erfahrungen auf dem Weg zu einem mitteleuropäischen Urkundenportal* predstavil vývoj, súčasný stav a perspektívy medzinárodného projektu Monasterium.net, ktorého účastníkom v najbližšej budúcnosti bude aj Slovenský národný archív. V rámci jednotlivých fáz tohto projektu bude do konca tohto roka zdigitalizovaných a internetovo sprístupnených už asi 98 000 listín z archívov v Rakúsku, Maďarsku, Českej republike, Nemecku, Slovinsku, Chorvátsku a na Slovensku.

Maria Magdalena Rückert a Nicola Wurthmann (Landesarchiv Baden-Württemberg) predstavili vo svojom príspevku *Das Württembergische Urkundenbuch im Netzwerk digitaler Urkunden präsentationen* projekt digitalizácie okolo 6 500 stredovekých listín z 8.–13. storočia. Takisto ide o zdigitalizovanie tlačenej edície. Texty listín sú spracované na báze oracle v databáze scopeArchiv a generované do online prezentácie pomocou MySQL databázy.

Juraj Šedivý (Filozofická fakulta UK) predstavil a porovnával v príspevku *Archive in Tschechien, Slowakei und Ungarn – Perspektiven im „vernetzten Zeitalter“* celkový proces digitalizácie a možný prístup k takto zdigitalizovaným pomôckam a dokumentom v archívoch v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku. Poukázal na zapojenie sa všetkých troch krajín do medzinárodného projektu Monasterium.net. Z digitalizácie v slovenskom archívniectve predstavil digitalizáciu v Ústave pamäti národa, Archíve pamiatkového úradu a Slovenského národného archívu. Na záver tohto bloku odznel ešte krátky referát českého kolegu Tomáša Dvořáka (Archiv hlavního města Prahy) o internetovom portáli Archivní Vademecum od firmy Bach Systems. Podobný portál od firmy Bach Systems by mal byť realizovaný v najbližšom čase aj na Slovensku.

Konferencia pokračovala v piatok popoludní štvrtým blokom pod názvom *Výskum*, ktorý bol zameraný na zhodnotenie tak technických aspektov digitalizácie

a databáz, ako aj problematiky prístupu a boli tu prezentované ďalšie projekty digitalizácie stredovekých listín. Ako prví vystúpili Andrea Rapp a Andreas Gniffke (Universität Trier) s príspevkom *Das Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300 im Internet: Präsentation – Zugang – Auswertung*, ktorým predstavili projekt edície listín napísaných v stredovekej nemčine v 13. storočí (<http://urts52.uni-trier.de/cgi-bin/iCorpus/CorpusIndex.tcl>). Svojím obsahom (4 422 listín s asi 1,3 miliónmi slov) slúži ako základný prameň nielen pre lingvistov, ale je využívaná vo viacerých vedných odboroch (napr. regionálne dejiny, diplomatika).

Alessandra Sorbello Staub a Gregor Horstkemper (Bayerische Staatsbibliothek) v príspevku *Eine Universalbibliothek auf dem Weg zur Massendigitalisierung? Das Beispiel Bayerische Staatsbibliothek* hovorili o nových smerniciach pre retrospektívnu digitalizáciu knižničných fondov, ktoré sa zameriavajú na masovú digitalizáciu a open access publishing. Poukázali najmä na potrebu nájsť nové možnosti spolupráce medzi knižnicami a vedeckou komunitou a zdôraznili potrebu nielen spoľahlivo archivovať elektronické edície a zdroje, ale ich aj sprístupniť a využívať prostredníctvom internetu.

Christian-Emil Ore (University of Oslo) svojím príspevkom *New digital assets – how to integrate?* upriamil pozornosť na prepojenie zdigitalizovaných listín s archeologickými nálezmi, ktoré tvoria základné pramene pre poznanie života spoločnosti v stredovekej Európe. V súčasnosti existuje veľa samostatných projektov na digitalizáciu a publikovanie prameňov, ale len málo na ich integráciu. Používaním štandardov je možné takúto integráciu a prepojenie dát uskutočniť.

Herbert Stoyan (Institut für Informatik, Universität Erlangen) hovoril v príspevku *Textmining in Beständen digitalisierter Urkunden* o možnostiach rozšíriť projekty na digitalizáciu listín o ďalšie pomocné vybavenia, ako sú registre, a to od jednoduchších (osoby, miesta, dátumy) až po zložitejšie, ktoré si už vyžadujú začleniť aj rôzne slovníky, gramatiky a pod., umožňujúce dokonalejšie vyťaženie samotných textov z lingvistického hľadiska.

Benoît Tock (Université March Bloch) sa v príspevku *L'apport des bases de données de chartes à l'étude des motes et des formules* pokúsil poukázať na možnosti využitia databáz ako pomôcok na výskum používania určitých slov, formúl, chirografof, pečatí a pod. na príklade databázy Artem v Nancy.

Margarete Springeth a Klaus Schmidt (Universität Salzburg Mittelhochdeutsche Begriffsdatenbank) predstavili projekt *Herzogenburger Urkunden in der Mittelhochdeutschen Begriffsdatenbank* (<http://mhdbdb.sbg.ac.at:8000/index.de.html>). Táto databáza obsahuje súbor 41 stredovekých nemeckých listín z augustiniánskeho konventu v Herzogenburgu. Používateľovi však neposkytuje plné znenie spracovaných listín, ale len jednotlivé slová, slovné spojenia, frekvenciu slov a slová v danom kontexte, pre ktorých vyhľadávanie sú vytvorené dva varianty (na základe určitého jazykovedného hľadiska).

Paul Bertrand (Institut de Recherche et d'histoire des textes) v príspevku „*Cartulaires*“: *incidences de la création d'un répertoire électronique de sources anciennes sur l'appréhension d'un genre documentaire* predstavil databázu

stredovekých a novovekých kópiárov pochádzajúcich z Francúzska (<http://www.cn-telma.fr/cartulR/>). Nové spracovanie ponúka ďalšie možnosti výskumu kópiárov, napr. nájsť existujúce listiny, ktoré boli vyhotovené na základe daného kópiára.

Nakoniec Patrick Sahle (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen) poukázal vo svojom príspevku *Vorüberlegungen zur Portalbildung in der Urkundenforschung* na potrebu skôr či neskôr spojiť všetky projekty zamerané na digitalizáciu listín na jednom spoločnom európskom portáli.

Po skončení konferencie v sobotu 3. 3. 2007 sa uskutočnilo zasadnutie *Initiatívy na popis listín* (Charters Encoding Initiative), ktorá sa snaží o vytvorenie štandardov na popis (stredovekých) listín (<http://www.cei.lmu.de/index.htm>).

Róbert Mareta

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA ČESKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY II.

V roku 2006 prišli doktorandi z Historického ústavu Univerzity Hradec Králové s myšlienkou organizovať sympóziu mladých vedeckých pracovníkov z Čiech a Slovenska. Myšlienka sa stretla s veľkým záujmom, v dňoch 21. a 22. marca 2006 pricestovalo takmer tridsať mladých vedeckých pracovníkov z vysokých škôl, archívov, knižníc a múzeí. Zastúpenie už vtedy mali aj historici z Banskej Bystrice. Po úspešnom prvom ročníku podujatia, z ktorého už vyšiel aj konferenčný zborník, nič nebránilo usporiadať druhé pokračovanie. V dňoch 7. a 8. marca 2007 privítal gočárovský Hradec Králové účastníkov zo Slovenska i Českej republiky. Zastúpené boli takmer všetky humanitne zamerané vysokoškolské pracoviská zo Slovenska i Čiech, pracovníci archívov (Mělník, Svidník), múzeí (Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Památník Terezín), knižníc (Olomouc) a podobne. Záštitu nad podujatím prevzal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, spoluorganizátorom bola tento rok tiež Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Konferencia bola rozdelená do dvoch súbežných blokov, v prvom odzneli referáty z politických a kultúrnych dejín, v druhom bloku z hospodárskych a sociálnych dejín a dejín a teórie historickej vedy. Na konferencii odznelo celkom 45 príspevkov účastníkov z 25 odborných inštitúcií v Čechách a na Slovensku. Pestrosť tém, ktorým sa venujú mladí historici – doktorandi, odborní asistenti, študenti – pokryla svojou šírkou i hĺbkou celé 20. storočie, takže ponuka pre návštevníkov konferencie bola neobmedzená. Môžeme spomenúť problematiku živnostenských a obchodných komôr, módnny priemysel, židovskú otázku, pohľad z rôznych uhlov na postavenie a vnímanie žien v histórii, nemeckú otázku,

ROH, emigráciu a disent. Zaujímavú diskusiu priniesli i bloky zaoberajúce sa dejinami a teóriou historickej vedy.

V prvom bloku týkajúcom sa politických dejín zaujal referát „*Není Erwein ako Ervín...*“, ktorý predniesol Jakub Pátek z Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem. Zaujímavým spôsobom v ňom prezentoval kauzu zámeny dvoch šľachtických rodín, z ktorej jedna bola zapletená do monarchistického puču na začiatku prvej republiky. V tomto bloku odzneli aj referáty štyroch slovenských vedeckých pracovníkov. Michal Schvarc z Múzea kultúry karpatských Nemcov priblížil osobnosť Konrada Henleina na pozadí problematiky zblíženia Karpatonemeckej a Sudetonemeckej strany. Poukázal na to, že vzájomné vzťahy medzi slovenskými a českými Nemcami sa nevyvíjali bezproblémovo a narážali na viaceré prekážky a úskalia. Predovšetkým rozličná politická a kultúrna úroveň a neznalosť miestnych pomerov na Slovensku sa stávali zdrojom konfliktov. Na viacerých miestach nemeckých enkláv došlo k prekonaniu vzájomnej nedôvery a sudetonemecké organizácie a politické strany tak postupne nachádzali aj na Slovensku uplatnenie, čo možno povedať najmä v prípade *Deutscher Kulturverbandu*. Tento spolok sa stal na Slovensku základňou sudetonemeckého elitárskeho krúžku *Kameradschaftsbund* (KB), ktorý následne rozšíril svoj vplyv aj v ďalších organizáciách podobného druhu a napokon aj do Karpatonemeckej strany. V tomto procese môžeme podľa M. Schvarca vidieť hlavný determinant neskoršieho zblíženia Karpatonemeckej a Sudetonemeckej strany. Martin Hettényi z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre priblížil činnosť Maďarskej strany a Jánoša Esterházyho na Slovensku počas druhej svetovej vojny, Ondrej Podolec z Historického ústavu SAV podrobne priblížil tému autonomizmu v slovenských dejinách od začiatku 40. rokov 19. storočia do roku 1945 a Ivan A. Petranský z Ústavu pamäti národa konflikt ľudovodemokratického režimu v ČSR s biskupom Andrejom Škrábikom. Zo slovenských archívov sa podujatia zúčastnil Richard Pavlovič zo Štátneho archívu v Prešove, pobočka Svidník. Jeho príspevok bol venovaný rozboru archívnych dokumentov týkajúcich sa osobnosti Jozefa Lenárta. Pod názvom *Bádateľ a nástrahy archívnych dokumentov* hovoril o druhoch prameňov – primárnych i sekundárnych – ktoré je možné využiť pri biografickej práci. Referát sa opieral o konkrétne poznatky zo štúdia archívnych dokumentov v Slovenskom národnom archíve a Národnom archíve v Prahe k osobnosti Jozefa Lenárta (1923–2004), komunistického funkcionára. Referát na niekoľkých vybraných úsekoch života tejto osobnosti ukazuje dostupnosť prameňov a analyzuje ich. Poukazuje na nevyhnutnú analýzu týchto dokumentov, tiež na nevyhnutnosť znalostí a súvislostí ešte pred archívnym výskumom. K obdobiu mladosti J. Lenárta je málo prameňov, normalizačné životopisy ponúkajú obraz zlej sociálnej situácie a biedy. Archívne pramene k tomuto obdobiu prakticky nejstávajú. Obdobie slovenského štátu je na pramene k Lenártovi bohatšie. Jednak ako účastník protinacistického odboja, jednak zamestnaním u Baťu zanechal po sebe stopy v primárnych i sekundárnych prameňoch. Ako predseda Slovenskej národnej rady viedol orgán, ktorý nemal žiadne významnejšie právomoci. Na konkrétnych archívnych dokumentoch bolo v referáte ukázané, že SNR musela hľadať problémy, ktoré by riešila

a tiež charakter týchto problémov. Ako predseda vlády skončil Lenárt v roku 1968, na základe citátov z archívnych dokumentov bolo ukázané, že interpretácia dôvodov odchodu z vlády nie je jednoduchá. Referát mal na základe konkrétnych príkladov poukázať na skutočnosť, že bez dôkladnej predprípravy práca s prameňmi môže viesť k vysloveniu nesprávnych záverov.

Konferencia sa po celé dva dni tešila záujmu študentov a záujemcov o históriu a už samotný počet prednášajúcich predstavuje záruku, že podujatie bude v budúcnosti pokračovať. Možno tiež konštatovať, že tak ako pred rokom, aj v roku 2007 malo toto podujatie význam predovšetkým pre získanie nových vedomostí, kontaktov a nadviazanie priateľstiev medzi českými a slovenskými historikmi. Pretože nie je možné venovať sa domácim dejinám 20. storočia a nevedieť o sebe navzájom. Veríme, že sa dočkáme tretieho ročníka konferencie.

Richard Pavlovič

KRONIKA

OSTATNÉ ROKOVANIE VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Júnové zasadnutie Vedeckej archívnej rady, tradične konané v priestoroch Štátneho archívu v Bratislave, otvoril a viedol jej predseda, prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Pri kontrole plnenia uznesení predošlého zasadnutia tohto poradného orgánu ministra vnútra konaného 20. septembra 2006 M. Španková uviedla, že uznesenie o zhromažďovaní písomných správ všetkých účastníkov výskumných ciest v archívoch cirkevných inštitúcií vo Vatikáne a v Ríme z radov archívárov sa prestalo plniť vzhľadom na to, že nie je predpoklad, aby na Ministerstve kultúry SR boli tieto správy zachované po takom dlhom časovom odstupe, no najmä z dôvodu, že úlohy B. 2. a C. 7. uznesenia vlády SR číslo 1201/2003 (koordinácia systematického výskumu v cirkevných archívoch v zahraničí; návrh na vytvorenie pracoviska pre výskum archívnych dokumentov v Tajnom vatikánskom archíve...) uložené ministerstvu školstva vláda SR zrušila 10. 1. 2007 uznesením č. 19/2007. Tento výskum v súčasnosti koordinuje Vedecká rada Slovenského historického ústavu v Ríme pri Trnavskej univerzite, ktorá správy z ciest zhromažďuje a uschováva. J. Hautová v informácii o aktuálnom stave prác na vydaní Slovníka slovenskej archívnej terminológii uviedla, že jeho ukončenie do konca roka 2006 odbor nemohol splniť z dôvodu, že z pôvodnej 3. kapitoly – Tvorba a spracovanie archívneho fondu treba úplne prepracovať 56 hesiel. Odbor rozšíri súčasný kolektív autorov hesiel slovníka, čo by malo urýchliť jeho dokončenie a zadanie do tlače. VAR odporučila realizovať zámer o rozšírení slovníka o stručné heslá o jednotlivých pomocných historických vedách.

Vedecká archívna rada prerokovala dva dôležité body – Priebežné vyhodnotenie plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov uvedených v Konceptii rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015) a Informáciu o novele zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o novele vyhlášky MV SR č. 628/2002 Z. z. K prvému bodu riaditeľ OAR P. Kartous zdôraznil, že ide o informáciu a nie správu predkladanú vláde a je preto bez uznesenia. M. Španková, spracovateľka Priebežného vyhodnotenia plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov uvedených v Konceptii rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015) informovala VAR o svojom postupe pri príprave a základnom členení tohto materiálu vychádzajúceho z 10 opatrení uvedených v koncepcii. Priblížila aktuálny stav ich plnenia, pričom konštatovala, že úspech sa dosiahol najmä v oblasti informatizácie a elektronizácie, a to technickým dobudovaním archívov. Oboznámila VAR s pripomienkami vztáhu-

júcimi sa najmä na nedostatok ľudských zdrojov, nepostačujúci rozpočet, ako aj nedostatočné priestorové vybavenie štátnych archívov. Uviedla, že ekonomický odbor navrhuje, aby pán minister požiadal vládu o umožnenie realizovať uznesenie Konceptie, a tým zabezpečiť finančné prostriedky na výstavbu novej účelovej budovy Archívu hl. mesta SR Bratislavy a nerealizovať zníženie počtu zamestnancov ŠA o 20 %. Slovenský národný archív v pripomienkach o. i. uviedol, že v prípade nenaplnenia Konceptie budú ohrozené zahraničné kontakty archívu, jeho medzinárodná spolupráca, ako aj informatizácia.

V rozsiahlej diskusii k tomuto bodu vystúpila aj Z. Kollárová, predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov, ktorá uviedla, že Spoločnosť svojím Vyhlásením z jej ostatného plenárneho zasadnutia chce tiež podporiť napredovanie digitalizácie archívnych dokumentov, výstavbu novej účelovej budovy AMB a odvrátiť hroziace 20 % znižovanie stavu zamestnancov štátnych archívov. Podporné stanovisko vyjadrili v diskusii početní členovia VAR (E. Machajdíkova, V. Čičaj, J. Bartl, M. Bodnárová, A. Buzinkayová, J. Gráfová, J. Lukačka, V. Nováková). Predseda VAR R. Marsina zhrnul diskusiu k tomuto bodu a VAR k nemu prijala uznesenie, v ktorom sa konštatuje, že Vedecká archívna rada sa oboznámila s priebežným vyhodnotením plnenia Konceptie rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015) a stotožňuje sa s názorom, že konštatovania a požiadavky, ktoré Ministerstvo vnútra SR uplatňuje v oblasti ľudských zdrojov, zabezpečovaní priestorových potrieb archívov, zefektívnenia prístupu k archívny dokumentom a ochrany archívnych dokumentov, ako aj informačných a komunikačných technológií sú opodstatnené. V záujme splnenia úloh uložených ministromi vnútra uznesením vlády SR č. 1201/2003 Vedecká archívna rada ministrovi vnútra odporučila naďalej plniť bod C.3. uznesenia vlády SR číslo 1201/2003 pri návrhu štátneho rozpočtu pre roky 2008-2015; nerealizovať v súvislosti s plnením úlohy C.15. uznesenia vlády SR č. 856/2006 zníženie počtu zamestnancov v štátnych archívoch vzhľadom na to, že ide o vysokoškolsky vzdelaných odborníkov zabezpečujúcich starostlivosť o archívne dedičstvo Slovenskej republiky a zabezpečiť v rozpočte ministerstva vnútra na roky 2008–2010 kapitálové výdavky vo výške 190 mil. Sk na výstavbu účelovej budovy Archívu hlavného mesta SR Bratislavy.

Informáciu o novele zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov schválenej Národnou radou SR 27. marca 2007, ako aj o novele vyhlášky MV SR č. 628/2002 Z. z. predniesla M. Mrižová. Uviedla, že nutnosť úpravy zákona vyplynula zo všeobecných požiadaviek predstaviteľov podnikateľských zväzov a asociácií, ako aj z praxe 47 štátnych archívov, ktoré neboli aj s ohľadom na nízky počet zamestnancov schopné zvládnuť obrovský nápor v predkladaní registratúrnych poriadkov a registratúrnych plánov, ako aj predarchívnu starostlivosť o viac ako 500 tisíc pôvodcov registratúr. O zámere a návrhu novely zákona bola na svojom zasadnutí 21. júla 2005 informovaná aj Vedecká archívna rada. M. Mrižová ďalej zdôraznila, že právny rámec novely sa týka výlučne správy registratúry a predarchívnej starost-

livosti. Novela prispela k liberalizácii zákona, zmiernila povinnosti podnikateľských subjektov v oblasti správy ich registratúry. M. Mrižová opätovne (tak ako na porade riaditeľov štátnych archívov a na celoslovenskej porade zamestnancov štátnych archívov na úseku predarchívnej starostlivosti) zdôraznila zámer a nutnosť úpravy ods. 3 § 6 zákona, ktorý priniesol úľavu v kvalifikačných požiadavkách zamestnancov archívov organizácií, tzv. podnikových archívov v tom, že popri absolvovaní archívniectva a pomocných historických vied môžu byť absolventmi vysokoškolského štúdia II. stupňa aj v príbuznom študijnom odbore. Nadväzne na novelu zákona sa upravila aj vyhláška MV SR č. 628/2002 Z. z. Najvýraznejšou zmenou je zavedenie možnosti skrátenia lehoty uloženia, čo je u pôvodcu registratúry podmienené úpravou registratúrneho plánu a súhlasom príslušného štátneho archívu. Ďalšie úpravy prvej časti vyhlášky súviseli s potrebou riešenia postupov pri vyradovaní registratúrnych záznamov vzniknutých z činnosti tých pôvodcov registratúry, ktorí nemajú povinnosť vypracovať registratúrny plán.

Druhá časť novely vyhlášky zmiernila na základe skúseností archívárov nároky na ochranu registratúrnych stredísk – vypustilo sa ich povinné zabezpečenie kovovými mrežami, elektronickou požiarou signalizáciou a i. M. Mrižová informovala aj o pripravenej metodike súvisiacej s nadobudnutím účinnosti novely zákona a vyhlášky; metodika je pôvodcom registratúry k dispozícii na internetovej stránke SVS MV SR.

V diskusii k novele vystúpila ako prvá predsedníčka Spoločnosti slovenských archívárov a uviedla, že SSA nie je proti novele, ale v rámci širšej diskusie k nej malo byť spoločnosti umožnené vysloviť jej stanovisko a mohli tak byť akceptované pripomienky k archívu ako vedeckému pracovisku a k vzdelaniu aj riaditeľov špecializovaných archívov. Spoločnosti to nebolo umožnené, keďže jej nebol návrh novely zaslaný. M. Bodnárová hovorila o spoločenskej objednávke riešiť podnikových archívov 3-ročnou formou bakalárskeho štúdia novým študijným plánom prostredníctvom filozofických fakúlt, keďže magisterské vysokoškolské štúdium aj 4-ročné bakalárske sú zamerané predovšetkým na prípravu odborníkov na stredovek a nezodpovedajú požiadavkám súčasnej praxe najmä podnikových archívov. P. Kartous vo svojom diskusnom príspevku zdôraznil, že klasické štúdium archívniectva je nevyhnutné, no zároveň je aktuálna aj výchova archívárov zameraných na moderné dokumenty. Pripomenul, že z 350 podnikových archívov zostalo len 160 a z toho len 10 spĺňalo požiadavky na vzdelanie stanovené zákonom. Keďže výnimky zo zákona neexistujú, odbor archívov a registratúr ho porušovať nemôže. Ďalší diskutujúci členovia VAR (J. Bartl, V. Nováková, M. Mrižová, E. Machajdíkova, J. Gráfová) rozoberali vo svojich vystúpeniach nároky na vzdelanie aj podnikových archívárov. VAR odporučila odboru archívov a registratúr do pozornosti podnet M. Bodnárovej na zriadenie 3-ročného programu samostatného bakalárskeho štúdia archívniectva so zameraním na novodobé archívne dokumenty.

V rozličnom predsedu Vedeckej archívnej rady informoval o liste prof. PhDr. Leona Sokolovského, CSc., vedúceho Katedry archívniectva Filozofickej fakulty UK, ktorým sa vzdáva členstva vo Vedeckej archívnej rade. P. Kartous

v tejto súvislosti informoval o liste pána ministra, ktorým sa poďakoval L. Sokolovskému za jeho doterajšiu činnosť vo VAR s tým, že hodnotenie novely zákona tak, ako ho vníma menovaný, nie jej opodstatnené. Vedecká archívna rada odporučila riaditeľovi odboru archívov a registratúr P. Kartousovi obrátiť sa listom na Katedru archívnictva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, aby navrhla za seba nového člena ako náhradu za odstúpeného člena Vedeckej archívnej rady L. Sokolovského.

Na záver predsedu Vedeckej archívnej rady zhodnotil zasadnutie a zakončil ho.

Júlia Hautová

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. EVY VRABCOVEJ

Je neuveriteľné, ako rýchlo plynie čas, ale práve v tomto roku sa k archivárom, ktorí dosiahli okrúhle životné jubileum, pridá aj naša kolegyňa a priateľka Eva Vrabcová. Narodila sa 27. septembra 1947 v Seredi v rodine, ktorej náboženské presvedčenie formovalo od mladosti jej osobnosť a bolo jej duševnou oporou v neľahkých životných situáciách. Stredoškolské štúdium ukončila maturitou v roku 1965 na Strednej všeobecnovzdelávacej škole v Seredi. V tom istom roku začala študovať archívnictvo a pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium ukončila v roku 1970.

Od 1. augusta 1970 začala pracovať v Štátnom slovenskom ústrednom archíve (v dnešnom Slovenskom národnom archíve) v mladom kolektíve oddelenia dejín socializmu, ktorého vedúcim bol Dr. Elemír Rákoš, ktorý v nasledujúcich rokoch ovplyvnil jej odborný rast. Práca v tomto oddelení, do ktorého sa sústredilo najmä veľké množstvo dokumentov zaniknutých povereníctiev, vyžadovala veľa trpezlivosti, sebadisciplíny, vzdelávania a prekonávania prekážok pri spracovávaní a sprístupňovaní archívnych dokumentov. Podieľala sa na sprístupnení a vypracovaní viac ako desiatky archívnych pomôcok, napr. *Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (1945–1951)*; *Povereníctvo spojov (1945–1960)*; *Povereníctvo vnútra, administratívne odbory (1949–1960)*; *Povereníctvo vnútra, národné výbory (1944–1960)*; *Povereníctvo štátnych majetkov (1955–1956)*; *Povereníctvo SNR pre obchod, (1964–1968)*; *Ústredná volebná komisia (1954)*.

V roku 1983 získala rigoróznym pokračovaním titul doktora filozofie. Po vytvorení kabinetu vedy a výskumu v roku 1990 bola vymenovaná za vedúcu oddelenia dejín socializmu a po ďalších organizačných zmenách v roku 1993, keď spojením oddelenia dejín kapitalizmu a dejín socializmu vzniklo oddelenie nových fondov, sa stala jeho vedúcou. Jej bohaté teoretické vedomosti a praktické

skúsenosti boli hlavným kritériom pri vymenovaní za tajomníčku Vedeckej rady Slovenského národného archívu. Túto funkciu zastávala až do roku 2001, ktorý priniesol do jej profesionálneho života ďalšie zmeny. Stala sa zástupkyňou riaditeľa Slovenského národného archívu, členkou Akvizičnej komisie a predsedníčkou Vedeckej rady SNA.

Dlhoročná spolupráca a blízky priateľský vzťah s Dr. Elemírom Rákošom ju motivovali, aby pokračovala v jeho šľapajách, rozvíjaní archívnej teórie, metodiky a praxe. Svoje poznatky sa snaží odovzdávať nielen kolegom archívárom v oddelení, ale najmä poslucháčom archívnictva na odbornej archívnej praxi. Neoceniteľné sú rady a odborná pomoc, ktorú poskytuje poslucháčom pri vedení a posudzovaní ich diplomových prác. Aj odbor archívov a registratúr MV SR pri zabezpečovaní odborných školení slovenských archívárov využíva jej odborné vedomosti. Prednášky týkajúce sa metodiky spracovania a sprístupňovania archívnych fondov, v ktorých prezentuje nielen základne princípy archívnej teórie a metodiky, ale aj vlastné poznatky získané pri spracovaní archívnych fondov uložených v oddelení nových fondov obohacujú vedomosti našich kolegov.

Naša jubilanťka je aktívna aj v publikačnej činnosti. I keď po roku 1990 sú archívy zahľtené vybavovaním správnej agendy a na tvorivú prácu nie je veľa času a priestoru, predsa paradoxne práve z poznatkov získaných pri vybavovaní tisícov žiadostí vznikli niektoré jej práce (*Kolonizácia Žitného ostrova v I. pozemkovej reforme; Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme I., II. časť*). Celospoločenské politické zmeny po roku 1989 podnietili záujem spoločnosti o objasnenie obdobia neslobody. Autori publikácie *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, ktorá v roku 2001 získala Cenu Dominika Tatarku, oslovili aj Dr. Evu Vrabcovú. Jej štúdiá *Pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945–1953* zastáva dôstojné miesto v tejto práci.

Kto však bližšie pozná našu kolegyňu Evu vie, že jej srdcovou záležitosťou je jej rodné mesto Sereď. Každý, kto si prelistuje monografiu mesta Sereď mi dá za pravdu, že láska k rodisku sa dá prejavíť aj takýmto krásnym spôsobom. Len my kolegovia vieme, koľko času a námahy venovala vyhľadávaniu archívnych dokumentov, starých fotografií, koľko iniciatívy vyvinula, aby boli splnené všetky termíny a táto krásna monografia uzrela svetla sveta. Ako autorka, respektíve spoluautorka, sa podpísala pod 5 kapitol: *Sereď v Československu a prvej Slovenskej republike (1918–1945); Sereď od demokracie k totalite (1945–1960); Živnosti, obchod a priemysel; Doprava; Osobnosti*.

Ďalšie aktivity Dr. Evy Vrabcovej sa týkajú spolupráce s tlačou, rozhlasom, televíziou, verejnosťou. Mnohé povinnosti jej vyplývajú aj z funkcie zástupkyne riaditeľa. Na tomto malom priestore nie je možné vymenovať všetky oblasti, v ktorých sa naša kolegyňa angažuje.

Ľudia narodení v znamení Váh si vedia udržať duševnú rovnováhu, sú mierumilovní, majú radi pokoj, porozumenie a úprimnosť. Nadovšetko si však chránia svoju rodinu, sú starostlivými rodičmi a manželmi. A to v plnej miere platí aj

o našej Eve. Jej železničiarSKI chlapci sú jej všetkým. Neodmysliteľnou súčasťou jej života je práca na záhrade, kde dokáže zabudnúť na všetky problémy, kde pookreje a naberie životnú silu do ďalšej práce.

Našej jubilantke Eve želáme k životnému jubileu zdravie, pohodu, spokojnosť v rodine, úspechy v práci a splnenie všetkých túžob a zámerov!

Božena Slezáková

JUBILUJÚCA ALŽBETA LIŠČÁKOVÁ

V novembri 2007 sa dožíva životného jubilea pracovníčka Štátneho archívu v Levoči Alžbeta Liščáková. Len málo archivárov na Slovensku sa môže preukázať tak dlhým „pracovným listom“ popísaným na jedinom pracovisku ako ona. Hoci ide o radovú pracovníčku, jej stopa v slovenskom archívnictve je nezmazateľná. Preto je namieste istá bilancia jej dlhoročného pôsobenia medzi archivárskou sociétou.

Naša jubilantka nastúpila do zamestnania v levočskom archíve ako čerstvá maturantka už začiatkom roku 1962. Teda okrem životného jubilea si v tomto roku pripomína neuveriteľných 45 rokov práce iba pre jednu inštitúciu v jej rodnom meste. Bez zveličenia možno povedať, že svoj život priam spojila s archívom. Za tie dlhé roky ho spoznala detailne a aj v súčasnosti, hoci už svoje skúsenosti odovzdala mladším kolegyniam a kolegom, si určité aktivity na pracovisku len ťažko možno predstaviť bez jej osobného pričinenia. Do práce nastúpila ešte v čase, keď organizované archívnictvo na Slovensku bolo vo svojich začiatkoch a borilo sa s nedostatkom priestoru, prachom, chladom a vlhkom v pracovniach i depotoch. Za vyše 40 decénií sa jej ušli nespočetné „brigády“ spojené s dislokáciou archívneho materiálu, jeho čistením, ukladaním a triedením, ako aj nevyhnutná „administratíva“ pri prepisovaní archívnych pomôcok. Pod vedením skúsenejších archivárov, najmä riaditeľa PhDr. Ivana Chalupeckého, si však postupne osvojila aj odborné archivárske práce na úseku sprístupňovania archívnych dokumentov, takže výsledkom jej činnosti je autorstvo alebo spoluautorstvo pri vyše 20 inventároch a katalógoch Štátneho archívu v Levoči. Medzi najvýznamnejšie patria: Spišská župa 1860–1922; Krajský súd v Levoči. Komasačné písomnosti 1776–1914; Retribučné súdy a orgány obžaloby na Spiši 1945–1948; Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900–1949 a i. Samoštúdiom sa zdokonalila v nemčine a maďarčine (absolvovala Letnú univerzitu v Debrecíne) do takej miery, že mohla pracovať aj so staršími fondmi. Postupne jej pribúdali aj ďalšie odborné činnosti v archíve na úseku evidencie fondov, správnej agendy, bádateľská agenda a odborná knižnica archívu (skatalogizovala cca 30 000 zväzkov kníh). Ba bola poverená aj vedením kroniky archívu. Jej práca sa vždy vyznačo-

vala vysokou kvalitou, odbornosťou a precíznosťou. Jubilantkin obrovský prehľad o archívnom materiáli v archíve a ochotu pomôcť často oceňovali nielen mladší kolegovia archivári, študenti, ale aj bádatelia z domova i zo zahraničia. Viaceré monografie z dejín Spiša, vedecké štúdie či odborné články by bez jej konzultácií a pomoci uzreli svetlo sveta ochudobnené o početné retrospektívne informácie z prameňov.

Ak sa zamýšľame nad jej činnosťou teraz, pri životnom jubileu a súčasne na sklonku jej pracovnej kariéry, len ťažko môžeme slovami vysloviť dostatok vďaky za veľké penzum práce, ktorú vynaložila pre spoločnosť a špeciálne v prospech slovenského archívniectva. Štátny archív v Levoči, dnes už dôstojný stánok pre uchovávanie kultúrneho dedičstva Spiša, je z veľkej časti aj jej dielom. Veríme, že ocenenia zásluh v podobe Križkovej a Sasinkovej medaily jubilantke robia radosť, ale súčasne sa nazdávame, že Alžbeta Liščáková je hodná aj špeciálnej medaily „za vernosť“ slovenskému archívniectvu.

Milá naša Betka, do ďalších rokov Ti želáme veľa, veľa zdravia, šťastia, príjemnej pohody a konečne aj zaslúženého oddychu!

František Žižák

NA ROZLÚČKU S KOLEGOM A PRIATEĽOM
VINCENTOM ŠLAHUČKOM
(1939–2007)

22. septembra 2007 náhle zomrel náš dlhoročný spolupracovník, kolega a priateľ Vincent Šlahučka. Zomrel vskutku skoro, veď len do jubilejných sedemdesiatin mu chýbalo ešte 16 mesiacov, a tak svojej manželke, dcéram s rodinami, vnúčatám, spôsobil hlboký zármutok a spolu s nimi i nám.

Vinco, vzdelaním i duchom stavbár od kosti, do hektického prostredia stavebníctva vstúpil na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia. Ako technik, neskôr vo funkcii hlavného inžiniera bratislavského závodu Priemstav zabezpečoval a riadil výstavbu a modernizáciu viacerých významných priemyselných objektov, akými boli napríklad Chemické závody Juraja Dimitrova, Juhoslovenské celulóžky v Štúrove, cementárne v Turni nad Bodvou, alebo Plasty v Nitre, ale aj priemyselné budovy a haly v ďalších mestách na Slovensku i v Čechách.

Keď 1. augusta 1974 nastúpil za vedúceho investičného oddelenia vtedy na civilnosprávny úsek ministerstva vnútra, všetci doňho vkladali veľké nádeje. Splnil ich. Ako investor, napriek limitom finančných prostriedkov, napriek zložitostiam, aké sa vyskytovali i vyskytujú v trojuholníku investor – dodávateľ – užívateľ úspešne zabezpečoval priestorové a materiálo-technické potreby sústa-

vy štátnych archívov, samotného ministerstva a jeho organizácií, neskôr i orgánov miestnej štátnej správy. Bol pri výstavbe novostavieb a rekonštrukcii objektov Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu, štátnych archívov v Bytči, Levoči, Košiciach, Prešove, Banskej Bystrici, Nitre, ako aj dnešných pobočiek v Bardejove, Dolnom Kubíne, Kremnici, Lučenci, Modre, Michalovciach, Poprade, Považskej Bystrici, Prievidzi, Svidníku, Topoľčanoch, Trebišove, Trenčíne, Trnave, Veľkom Krtíši, Vranove nad Topľou, Zvolene a inde. Zabezpečoval aj výstavbu novostavby Inštitútu pre verejnú správu, rekonštrukciu jeho zariadenia Loveckého zámku na Duchonke i budovy ministerstva na Drieňovej. Veľa vďaka si zosnulý Vincent vypočul, často i v prítomnosti pani manželky, na takmer troch desiatkach slávnostných inaugurácií týchto objektov, ale ani to, ani toto pripomenutie nemôže vyjadriť všetku tú vďačnosť, ktorú na jeho adresu vyslovili šťastní užívatelia týchto objektov. Vincent i po odchode do dôchodku, prakticky donedávna pomáhal rezortu materiálno-technicky zabezpečovať úspešný chod parlamentných a komunálnych volieb. Pomáhal aj ako súdny znalec pri oceňovaniach nehnuteľností.

Vinco bol tvrdý, rozhodný, pracovitý chlap. Ako investor bol pri finančných zdrojoch a tokoch, pri ich rozdeľovaní a vždy, keď to bolo možné rozhodoval spravodlivo. Mal neoceniteľné skúsenosti a jeho názory sa rešpektovali. On sám rád rešpektoval kolegiálne i oponentské myšlienky i keď často v búrlivej debate. Vinco mal rád ľudí a ľudia jeho. Viacerí z nás sme sa s ním radi stretávali i mimo pracoviska, často pri kartách, pri dobrom nápoji a najmä dobrých vtípoch a myšlienkach. Veľa jeho sentencií nám prirástlo k srdcu, veľa jeho múdrostí čas overil a potvrdil. Vieme, že bol aj starostlivým synom, manželom a otcom. Často si kladieme otázku pri prechode autom okolo jeho rodiska Čaradic, dedinky neďaleko od Hronského Beňadika na úpätí Pohronskej pahorkatiny a Inovca, prečo si vždy povieme, tak a teraz sme pri Šlahučkove! Zrejme to bolo v sile jeho osobnosti.

Sme radi, že spoločnosť ocenila celoživotnú prácu Vincenta Šlahučku početnými rezortnými vyznamenaniami pri jeho pracovných a životných míľnikoch.

Vincent Šlahučka bol človek, ktorého život bol naplnený činmi. Hodnota života človeka sa meria hodnotou jeho práce. Práca, ktorú vykonal, vyvoláva pocit úcty, obdivu a vďačnosti. Odchádza človek, priateľ, dlhoročný pracovník ústredného štátneho orgánu, muž so vzácnymi charakterovými vlastnosťami. Spomienka naňho a na jeho pomníky po celom Slovensku, ktoré vybudoval, nám navždy zostanú. Jeho rodine i nám to napokon bude pripomínať i jeho znak, erb, v ktorom sa petrifikovala jeho stavbárska profesia i jeho vzťah k rodnej hrudi.

Češť Jeho pamiatke!

Peter Kartous

ZA PETROM TESÁKOM

Nečakaný a náhly odchod Mgr. Petra Tesáka nás všetkých prekvapil a zarmútil. Neľútostná choroba prerušila jeho pracovné a súkromné plány a nakoniec jej podľahol 12. novembra 2007 vo veku 62 rokov.

Mgr. Peter Tesák sa narodil 23. júna 1945 v Bia v Maďarskej republike. Rodina sa v roku 1947 vrátila do Levíc, rodiska jeho otca. V roku 1963 zmaturoval na Strednej poľnohospodárskej technickej škole v Leviciach odbor meliorácie. Začal študovať na Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre, Agronomickej fakulte odbor meliorácie, ale záujem o históriu ho priviedol na štúdium dejepisu a ruského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre, ktoré úspešne ukončil v roku 1968. V rokoch 1967–1971 pôsobil ako učiteľ na Základnej škole v Starom Tekove. Už počas štúdia na vysokej škole brigádničil v okresnom archíve v Leviciach a 1. septembra 1971 sa mu splnil sen, keď v tomto archíve začal pracovať. Začal diaľkovo študovať archívniectvo, ale štúdium zanechal v treťom ročníku z rodinných a pracovných dôvodov. Vo funkcii riaditeľa okresného archívu pôsobil od februára 1990 s dvadsaťmesačnou prestávkou do 21. septembra 2007, keď už aj pod vplyvom zhoršujúceho sa zdravotného stavu odišiel do dôchodku.

Ako riaditeľ archívu sa snažil vyriešiť nedostatok úložných priestorov v bývalom Štátnom okresnom archíve v Rybníku. Stavebnými úpravami podkrovia sa zväčšila kapacita v Rybníku a zriadili sa odlúčené pracoviská v Brhlovciach a v Leviciach. Mgr. Peter Tesák vynaložil veľké úsilie vrátiť archív späť do okresného mesta. V roku 1996 sa začala rekonštrukcia meštianskeho domu na Vojenskej ulici a po tridsiatich rokoch strávených v Rybníku sa archív na jeseň roku 2001 presťahoval do Levíc.

Mgr. Peter Tesák spracovával a sprístupňoval staršie i novšie archívne fondy. Jeho najznámejšími archívnymi pomôckami sú inventáre: Magistrát mesta Pukanec 1321–1890, Mestečko Bátovce 1406–1870, Cechy v Bátovciach a v Pukanci 1611–1943, Ústav milosrdných sestier v Leviciach 1893–1944. Bol obdarený jazykovým nadaním, jeho bohaté jazykové znalosti maďarského, latinského a nemeckého jazyka mu umožňovali hlboko preniknúť do obsahu archívneho dokumentu. Neustále si dopĺňal jazykové vzdelanie, známy bol jeho záujem o arabistiku. Obdivovali sme, že dokázal prečítať a preložiť akýkoľvek inojazyčný text. Nezištne pomáhal pri čítaní a prekladoch prameňov k dejinám obcí a miest, rodín a rodov. Vždy vedel poradiť kolegom archivárom, historikom, bádateľom.

V rokoch 1971–1987 bol kronikárom mesta Levíc. Bol najlepším znalcom histórie Levíc, dôverne poznal osudy obyvateľov mesta a bol považovaný za živú kroniku alebo chodiacu encyklopédiu jeho dejín. Ako známy regionálny historik sa venoval dejinám miest a obcí okresu Levice a odbornými konzultá-

ciami pomohol desiatkam študentov stredných a vysokých škôl pri písaní seminárnych a diplomových prác. Spolupracoval s ostatnými kultúrnymi inštitúciami, s Tekovskou knižnicou, Tekovským múzeom, Csemadokom, Reviczského klubom a Hontianskym múzeom v Šahách, kde jeho prednášky púťali zaslúženú pozornosť. Za dlhoročnú spoluprácu mu Tekovské múzeum pri príležitosti svojho 80. výročia založenia udelilo medailu Pavla Huljaka.

Bol aktívny aj v publikačnej činnosti, v regionálnych novinách uverejnil desiatky článkov k histórii regiónov Tekov a Hont, posudzoval a podieľal sa na monografiách obcí, napr. Pukanca, Tekovských Lužian, Rybníka, Čajkova. Žiaľ, veľké plány v pripravovanej monografii Levíc už neuskutočnil.

Bol členom Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, členom Spoločnosti slovenských archivárov a aktívne sa zúčastňoval na nimi organizovaných seminároch a konferenciách, spomeňme účasť na konferenciách – O kriminalite, bezpečnosti a súdnictve (Lučenec 2003), Falšovatelia a problém fálz v dejinách (Kremnica 2004), Spoločenská štruktúra a stratifikácia v minulosti miest a mestiečiek (Spišská Sobota 2005), Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia (Levice 2005), pričom jeho príspevky boli uverejnené v zborníkoch z týchto podujatí.

Za dobré pracovné výsledky, dlhoročné pôsobenie a prínos do slovenského archívnictva mu bola udelená Križkova medaila a v roku 2005 rezortné vyznamenanie pamätná medaila Františka Vít'azoslava Sasinka.

Archívu v Leviciach zasvätil 36 rokov svojho plodného života. Do poslednej chvíle bol archivárom telom i dušou, archívu venoval svoj osobný fond, rozsiahle kartotéky, registre a poznámky k regionálnym dejinám. Viedol kolektív šiestich žien a nemal to s nami vždy ľahké. Ťažko sa nám lúči s kolegom, s ktorým sme všetky prežili celý náš profesionálny život v našom archíve. Už teraz nám chýbajú naše rozhovory na rôzne, nielen historické a odborné témy a jeho rady a usmernenia pri tvorbe archívnych pomôcok. Aj keď odišiel, stále zostane s nami, v našich srdciach a spomienkach. Budeme si ho pamätať ako človeka dobrého, priateľského, výrečného, vždy plného nápadov a vždy ochotného každému pomôcť. Ďakujeme za všetko, čo sme sa od neho naučili.

Češť jeho pamiatke!

Eva Bešinová

PRÍLOHA

PRIEBEŽNÉ VYHODNOTENIE PLNENIA OPATRENÍ A POSTUPOV
A PRÍPRAVY PROJEKTOV UVEDENÝCH V KONCEPCII ROZVOJA
ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV ZRIADENÝCH MINISTERSTVOM VNÚTRA
SLOVENSKEJ REPUBLIKY PODĽA ZÁKONA č. 395/2002 Z. z.
O ARCHÍVOCH A REGISTRATÚRACH
A O DOPLNENÍ NIEKTORÝCH ZÁKONOV DO ROKU 2010
(S VÝHLADOM DO ROKU 2015)

Vláda SR uznesením č. 1201/2003 schválila „Konceptiu rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015)“ (ďalej len „konceptia“) ako dlhodobý plán obsahujúci úlohy na odstránenie nevyhovujúceho stavu štátnych archívov formou systémových opatrení, postupov a projektov. Konceptia v jednotlivých kapitolách obsahovala systémové opatrenia, postupy a projekty, pričom základom sú najmä projekty uvedené v bode C.2. písm. b), c), e) a f) uznesenia.

Základným cieľom konceptie je vybudovať do roku 2015 štátne archívy tak, aby mohli v plnom rozsahu plniť úlohy vyplývajúce zo zákona č. 395/2002 Z. z. a z medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky na úseku archívnictva.

Ministerstvo vnútra SR predložilo v súlade s bodom C.5. uznesenia vlády SR č. 1201 zo 17. decembra 2003 a vláda SR na svojom zasadnutí 4. júla 2007 vzala na vedomie materiál „Priebežné vyhodnotenie plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov uvedených v Konceptii rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015)“.

Text spracoval odbor archívov a registratúr zo svojich materiálov; údaje poskytli aj vecne príslušné organizačné útvary sekcie verejnej správy; stanovisko k riešeniu priestorového a materiálno-technického zabezpečenia archívov, ako aj k problematike ľudských zdrojov poskytol odbor ekonomický; v časti o využívaní informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov sa využili informácie odboru informatiky. Rekapituláciu súčasného stavu riešenia zefektívnenia prístupu k archívnym dokumentom a ochrane archívnych dokumentov poskytol Slovenský národný archív. V predloženej definitívnej verzii sú zapracované aj niektoré pripomienky a odporúčania štátnych archívov a ich pobočiek z rezortného pripomienkového konania.

Mária Španková

**Priebežné vyhodnotenie plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov
uvedených v Konceptii rozvoja štátnych archívov zriadených
Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky podľa zákona č. 395/2002 Z. z.
o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010
(s výhľadom do roku 2015)**

Úvod

Vláda Slovenskej republiky uznesením č. 1201/2003 zo 17. decembra 2003 schválila „Konceptiu rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015)“ (ďalej len „konceptia“) ako dlhodobý plán obsahujúci úlohy na odstránenie nevyhovujúceho stavu štátnych archívov formou systémových opatrení, postupov a projektov. Konečným cieľom koncepcie je vybudovať do roku 2015 štátne archívy tak, aby mohli v plnom rozsahu plniť úlohy vyplývajúce zo zákona č. 395/2002 Z. z. a z medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky na úseku archívnictva.

Z analýzy stavu štátnych archívov v zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (ďalej len „ministerstvo“) predloženej v prvej časti koncepcie vyplynulo, že vplyvom dlhodobých deficitov v zabezpečovaní ich rozvojových potrieb nie sú vytvorené priestorové, technické a prevádzkové podmienky, ani personálne podmienky pre plnenie všetkých povinností, ktoré štátu ukladá zákon. Najdôležitejšia a najrozsiahlejšia časť archívneho dedičstva Slovenskej republiky je vážne ohrozená, jej fyzický stav znehodnocuje nedostatočné priestorové a materiálno-technické zabezpečenie, ochrana archívnych dokumentov je nedostatočná; ľudské zdroje ani stav vybavenia a využívania informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov nezodpovedajú významu archívneho dedičstva pre spoločnosť a prezentáciu jej pamäti a identity.

S cieľom odstrániť tento nevyhovujúci stav ministerstvo navrhlo a vláda schválila nasledujúce opatrenia a postupy:

1. vytvoriť podmienky na skvalitnenie vykonávania odborných činností
 - a) zvýšením počtu odborných zamestnancov s vysokoškolským bakalárskym a magisterským vzdelaním v odbore archívnictva a pomocných historických vied, s vysokoškolským vzdelaním v iných vedných odboroch, s úplným stredným vzdelaním a úplným stredným odborným vzdelaním,
 - b) úpravou obsahu vysokoškolského štúdia archívnictva a pomocných historických vied, zriadením vysokoškolského štúdia konzervovania a reštaurovania,
 - c) odbremením odborných zamestnancov od prevádzkových a servisných činností ich centralizovaním, resp. zverením špecializovaným firmám,

2. vytvoriť podmienky na zefektívnenie prístupu k archívnym dokumentom a archívnemu informačnému systému, a tým aj ochrany archívnych dokumentov
 - a) zvýšením objemu konzervačných a študijných kópií mikrofilmovaním archívnych dokumentov a digitalizovaním archívnych pomôcok a vybraných archívnych súborov,
 - b) zabezpečením archívov informačnými a komunikačnými technológiami tak, aby bolo možné
 1. sieťové prepojenie archívov,
 2. vybudovanie elektronického archívneho informačného systému,
3. zefektívniť investorskú a projektovú prípravu stavieb a zmien stavieb spracovaním podrobných technických podkladov pre navrhovanie nových archívov a rekonštrukciu jestvujúcich budov na archívy,
4. znižovať náklady na realizáciu stavieb a zmien stavieb
 - a) orientáciou na získavanie takých budov vo vlastníctve Slovenskej republiky (uvoľnených inými rezortmi ako prebytočný majetok), ktoré si z hľadiska svojho veku a technického stavu vyžadujú minimálne náklady na rekonštrukcie,
 - b) zameraním sa na rekonštrukcie jestvujúcich účelových budov a vhodných budov občianskej vybavenosti a odklonom od začatia vysoko nákladných rekonštrukcií starých historických pamiatkovo chránených budov ich ponechaním na iné účely,
 - c) sústreďovaním finančných prostriedkov na menšie počty začínaných stavieb s cieľom skracovania lehôt výstavby, čo by znížilo reálné náklady zhotoviteľov premietajúce sa do zmluvnej ceny a obmedzilo každoročné narastanie rozpočtových nákladov dodatkami,
5. znižovať prevádzkové náklady najmä za
 - a) energie zlepšovaním tepelno-technických vlastností budov a zavádzaním racionalizačných technických opatrení na úsporu energie,
 - b) servisné a pomocné činnosti súvisiace so správou nehnuteľného majetku, starostlivosťou o vyhradené technické a požiarno-technické zariadenia, bežnú prevádzku a preventívnu údržbu tepelných, mechanických a elektrických zariadení, dezinfekciu, dezinfekciu a deratizáciu, upratovanie, údržbu zelene a vonkajších plôch, ich zverením špecializovanej organizácii schopnej vykonávať ich efektívnejšie,
 - c) prenajímanie priestorov sústreďovaním archívnych dokumentov z prenajatých priestorov do vlastných objektov a riešením prevodu vlastníctva tých objektov archívov, ktoré nie sú vo vlastníctve štátu,
 - d) prevádzkovanie dvoch objektov, štátneho archívu a pobočky, pôsobiacich v jednom meste, ich umiestňovaním v jednom objekte,
6. dobudovať pracoviská pre konzervovanie a reštaurovanie, mikrofilmovanie a digitalizovanie archívnych dokumentov,
7. vytvoriť odborné a technické podmienky na preberanie, uchovávanie, ochranu a autenticitu, ako aj sprístupňovanie elektronických archívnych dokumentov,

8. vytvoriť finančné podmienky na dopĺňovanie archívneho dedičstva inými formami ako preberaním,
9. vytvoriť finančné a technické podmienky na zefektívnenie prezentácie archívneho dedičstva všetkými dostupnými formami,
10. zaviesť úhrady podľa zákona o cenách za služby archívov, ako sú odborné konzultácie a znalecké posudky pre fyzické osoby, vyhotovovanie kópií vlastným digitalizačným zariadením žiadateľa, využívanie archívnych dokumentov na publikačné účely, ich zverejňovanie na internete a v mas-médiách.

Základné úlohy na úseku preberania, sprístupňovania, prístupu, ochrany, ľudských zdrojov, využívania informačných a komunikačných technológií, ako aj prezentácie archívneho dedičstva boli rozvrhnuté do roku 2010 s výhľadom do roku 2015. Najdôležitejšie úlohy, úlohy na úseku personálneho dobudovania archívov o 187 osôb, komplexnej ochrany archívnych dokumentov a využívania informačných a komunikačných technológií sa majú splniť už v rokoch 2005–2010.

Hodnotenie plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov podľa uznesenia vlády SR č. 1201/2003

1.1. Príprava projektov

Základom uvedených systémových opatrení sú projekty, ktoré vláda uložila vypracovať ministerstvu alebo sa na ich príprave podieľať v rámci koordinačnej funkcie uloženej ministrovi školstva do konca roka 2006. Ministerstvo konštatuje, že projekty, ako aj metodický materiál pre potreby výstavby účelových archívnych budov alebo ich rekonštrukcií boli vypracované v požadovaných termínoch.

Projekt úpravy obsahu vysokoškolského štúdia odboru archívniectvo a pomocné vedy historické pripravila Katedra archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave formou študijných programov pre odbor archívniectvo (stupeň bakalársky a magisterský) a pre odbor pomocných vied historických pre stupeň doktorandského štúdia; študijné programy schválilo Ministerstvo školstva SR a postupuje sa podľa nich od školského roka 2005–2006, okrem študijného programu 2.1.10 archívniectvo – magisterský stupeň, ktorý bude platný od akademického roka 2009/2010 ako jednorôčné denné štúdium druhého stupňa.

Študijný program 2.1.10 Archívniectvo – bakalársky stupeň je 4-ročným denným štúdiom prvého stupňa. Na základe získaných teoretických vedomostí absolventi tohto študijného programu sú schopní vykonávať správu registratúry štátnych, verejných a súkromných organizácií, spoločností a podnikov. Ako od-

borní zamestnanci archívov môžu zabezpečovať predarchívnu starostlivosť a preberanie archívnych dokumentov od pôvodcov registratúr, ako aj vykonávať všetky odborné archívne činnosti. Magisterský stupeň štúdia je koncipovaný tak, aby sa jeho absolvent mohol uplatniť aj v riadiacej pozícii najmä v štátnych archívoch a iných inštitúciách spravujúcich kultúrne dedičstvo. Trojročné denné alebo päťročné externé doktorandské štúdium 2.1.11 odboru Pomocné vedy historické je orientované na výchovu vedeckovýskumného pracovníka v oblasti pomocných vied historických, histórie, archívniectva, archeológie, muzeológie a historickej umenovedy; študijný program obsahuje aj využívanie informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov.

Pri príprave projektu zriadenia vysokoškolského štúdia odboru konzervovania a reštaurovania archívnych dokumentov spolupracovalo ministerstvo s ministerstvom školstva, Vysokou školou výtvarných umení a Slovenskou technickou univerzitou. Pripravený projekt ako bakalárske trojročné/štvorročné denné štúdium vychádzal z požiadavky rovnocenného skĺbenia technologickej i výtvarnej stránky konzervovania a reštaurovania archívnych dokumentov a knižničných fondov. Absolvent na základe špecializovanej teoretickej i praktickej prípravy a poznania súčasného stavu v odbore dokáže uplatňovať získané poznatky pri ochrane, konzervovaní a reštaurovaní všetkých typov klasických druhov archívnych a knižničných dokumentov, ako aj poznatky o preventívnej ochrane novodobých nosičov informácií (magnetické nosiče, CD a pod.) v archívoch, knižniciach či iných kultúrnych a iných inštitúciách.

Cieľom projektu magisterského stupňa štúdia v dennej forme so štandardnou dĺžkou jedného/dvoch rokov je výchova odborníka schopného pracovať v archívoch, knižniciach a iných inštitúciách pri komplexnej ochrane archívnych a knižničných dokumentov vo vedúcej pozícii schopného identifikovať problémy, navrhovať a samostatne riešiť problémy preventívnej ochrany, konzervovania a reštaurovania v rámci aplikovaného výskumu, samostatne pripravovať návrhy na preventívnu ochranu a na riešenie mimoriadnych udalostí, organizovať tímovú prácu pri ochrane kultúrneho dedičstva, riešiť praktické a vedecké úlohy aplikovaného výskumu.

Pôvodný zámer ministerstva zriadiť toto štúdium na Vysokej škole výtvarných umení, po vyhodnotení požiadaviek a potrieb školy a štátnych archívov, vyústil do nasledujúcej podoby: Vysoká škola výtvarných umení bude naďalej zabezpečovať štúdium reštaurovania kultúrnych artefaktov vrátane archívnych dokumentov na báze papiera. Slovenská technická univerzita, Fakulta chemickej a potravinárskej technológie v štyroch oddeleniach Ústavu polymérnych materiálov ponúka od školského roka 2006 akreditovaný študijný program bakalárskeho štúdia „Technológia polymérnych materiálov“ a akreditovaný študijný program inžinierskeho štúdia „Polymérne materiály“; tieto programy sa zameriavajú aj na ochranu kultúrneho dedičstva a absolventovi poskytnú potrebné poznatky z chémie a technológie konzervovania.

Termín splnenia úloh uložených v bodoch B2 a C7 uznesenia vlády SR ministromi školstva bol do 31. 12. 2005; predseda vlády SR schválil jeho druhé predĺženie listami z 29. 5. 2006 do 30. 6. 2007. Tieto úlohy boli 10. januára 2007

uznesením vlády SR č. 19/2007 k návrhu na zrušenie a zmenu niektorých úloh z uznesení vlády SR podpredsedovi vlády a ministrom školstva zrušené. Ministerstvo školstva SR požiadalo úlohu pod bodom B2 – koordinovať v spolupráci s ministrom vnútra a ministrom kultúry prípravu projektu zjednotenia systematického výskumu archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v archívoch v zahraničí uskutočňovaného výskumnými a vedeckými pracoviskami z prostriedkov štátneho rozpočtu – zrušiť z dôvodu, že nie je potrebné koordinovať a zjednocovať systematický výskum k dejinám Slovenska a Slovákov, pretože každá organizácia výskumu a vývoja v SR môže na základe svojho slobodného rozhodnutia realizovať výskum, ak na to má finančné prostriedky.

Dôvodom zrušenia úlohy podľa bodu C7 predložiť na rokovanie vlády návrh na vytvorenie pracoviska pre výskum archívnych dokumentov v Tajnom vatikánskom archíve, Apoštolskej vatikánskej knižnici a archívoch ďalších cirkevných inštitúcií, ktoré bude nadväzovať na činnosť Slovenského historického ústavu bolo nealokovanie finančných prostriedkov do rozpočtovej kapitoly ministerstva školstva.

Ministerstvo školstva SR akceptovalo v medzirezortnom pripomienkovom konaní zásadnú pripomienku ministerstva, ktoré uviedlo k požiadavke previesť gestorstvo týchto úloh na ministra vnútra, že nemôže prijať gestorstvo nad koordináciou medzinárodného výskumu a ani zriadiť vedecké pracovisko v zahraničí. Ministerstvo ako ústredný orgán štátnej správy pre archívy bude aj naďalej zabezpečovať systematický výskum v zahraničných archívoch, vrátane vatikánskych archívov, prostredníctvom štátnych archívov, ktorých je zriaďovateľom.

Metodický materiál pre potreby výstavby účelových archívnych budov alebo ich rekonštrukcií ministerstvo vypracovalo v súlade s ustanoveniami vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 628/2003 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

Projekt systematického výskumu archívnych dokumentov uskutočňovaného štátnymi archívami v zahraničí obsahuje zásady systematického výskumu, charakteristiku výskumu a jeho orientáciu, organizačné zabezpečenie a formy výskumu, ako aj formy spracovania a zverejňovania výsledkov výskumu.

Projekt priorít v sprístupňovaní archívnych dokumentov vychádzal z analýzy požiadaviek bádateľskej verejnosti z posledného decénia 2. a začiatku 3. tisícročia. Vzhľadom na skutočnosť, že v súčasnosti sa množstvo pracovného času využitého na vyhľadávanie archívnych dokumentov, následne na poskytovanie správnych informácií a na vykonávanie ďalších správnych agend archívami takmer vyrovnáva s množstvom pracovného času venovaného odborným archívnym činnosťiam, východiskom urýchleného sprístupnenia archívnych súborov sa javí zavedenie výpočtovej techniky v štátnych archívoch pri tejto odbornej činnosti, hlavne takých aplikácií, ktoré umožňujú zverejňovanie archívnych pomôcok na internetových stránkach štátnych archívov s možnosťou on-line vyhľadávania samotným žiadateľom.

Projekt sa začal uplatňovať v činnosti archívov v roku 2006 vydaním metodického pokynu pre sprístupňovanie prioritných archívnych súborov; v súlade

s projektom a metodickým pokynom archívy prioritne sprístupňujú archívne fondy orgánov štátnej správy a samosprávy z obdobia rokov 1919–1960.

Projekt vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov obsahuje zásady koncepcie komplexnej ochrany archívnych dokumentov v Slovenskej republike v kontexte problematiky prístupu k archívnym dokumentom, preventívnej ochrany a priestorových podmienok archívov, ochrany archívnych dokumentov pred degradačnými činiteľmi a pri ich vystavovaní a konzervovaní a reštaurovaní. Jadro projektu tvorí postup pri vyhotovovaní konzervačných kópií a študijných kópií s dôrazom na zákonné ustanovenia obmedzujúce prístup k originálu archívneho dokumentu, kvantifikáciu množstva, nevyhnutnosť výberu nosiča, analýzu personálneho a technického vybavenia a kapacitné možnosti jednotlivých pracovísk, potrebu vypracovania priorit a časového harmonogramu, riešenie uloženia vyhotovených konzervačných kópií, ako aj materiálno-technického dobudovania bádateľní archívov. Projekt sa zaoberá aj hodnotením vzťahu medzi technikami vyhotovovania kópií klasickou mikrofilmovacou technikou a využitím digitalizácie umožňujúcej operatívny prístup verejnosti k informáciám ako paralelnými technológiami. Konštatuje sa, že tento projekt musí byť úzko prepojený s projektom využívania informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov.

Projekt odbornej praxe na úseku správy registratúry pre správcu registratúry je rozdelený na teoretickú všeobecnú časť (právne normy a výklad ich ustanovení), teoretickú odbornú časť (jednotlivé manipulačné kroky a postupy v rámci správy dokumentov a spracúvania, sprístupňovania, ochrany archívnych dokumentov) a praktickú odbornú časť (odborná prax v niektorom štátnom archíve a správne fungujúcom registratúrnom stredisku). Projekt obsahuje aj profil absolventa odbornej praxe, podľa ktorého je schopný vykonávať všetky úkony spojené s komplexným zabezpečením správy registratúry pôvodcu vrátane predarchívnej starostlivosti; projekt počíta aj s prípravou na úseku automatizovaného systému správy registratúry. Súčasťou projektu je učebný plán a učebné osnovy.

Na základe požiadavky Združenia miest a obcí Slovenska ministerstvo v roku 2004 vypracovalo aj osobitný metodický materiál „Návrh využitia informačných a komunikačných technológií pri zabezpečovaní správy registratúry“. Dôvodom vypracovania dokumentu bolo skvalitnenie spolupráce štátnych archívov s územnou samosprávou na úseku správy registratúry a preberania archívnych dokumentov.

Projekt elektronického archívneho informačného systému definuje obsah elektronického informačného systému, opisuje súčasný stav evidencie archívneho dedičstva Slovenskej republiky, úroveň konverzie analógových archívnych pomôcok a ich vyhotovovania v elektronickej forme, mapuje možnosti jednotného aplikačného programového vybavenia. Upozorňuje na nevyhnutnosť paralelného riešenia s projektmi vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov, projektom priorit v sprístupňovaní archívnych súborov, ako aj projektom systematického výskumu archívnych dokumentov uskutočňovaného štátnymi archívmi v archívoch v zahraničí. Projekt počíta aj s dobudova-

ním digitalizačných pracovísk a personálnym dobudovaním štátnych archívov o 18 osôb na úseku informatizácie archívnych činností.

V roku 2006 sa zabezpečila vo vybraných archívoch realizácia pilotného projektu elektronického archívneho informačného systému prostredníctvom digitalizácie archívnych dokumentov. Jeho uskutočneniu predchádzali výberové konania na nákup zariadení a strojov pre digitalizáciu archívnych dokumentov a ich nákup (december 2005/január 2006; 10,8 mil. Sk) pre Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici a Štátny archív v Levoči. V skúšobnej prevádzke pilotného projektu sa vyhotovilo 3 000 skenových súborov archívnych dokumentov. Poslednou fázou pilotného projektu bolo vypracovanie podrobného metodického pokynu k digitalizácii archívnych dokumentov v oblasti organizačnej, technickej a personálnej.

Projekt využívania informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov vychádza zo základných princípov stratégie informatizácie spoločnosti, ktorá predpokladá rozvoj elektronických služieb verejnosti vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Projekt reflektuje na úlohy na úseku informatizácie štátnych archívov uvedených v koncepcii, a to na úseku vybudovania sieťového prepojenia štátnych archívov, vybudovania elektronického archívneho informačného systému, vybudovania internetových stránok archívov, personálneho dobudovania archívov na úseku informačných a komunikačných technológií, ako aj zabezpečenia prístupu verejnosti k elektronickému archívnemu informačnému systému v bádateľniach archívov.

1.2. Charakteristika plnenia opatrení a postupov

Uznesenie vlády SR č. 1201/2003 uložilo ministrom vnútra priebežne do 31. decembra 2015 plniť systémové opatrenia, uplatňovať postupy a uskutočňovať projekty uvedené v koncepcii.

V súlade s tým uznesenie uložilo ministrom vnútra uplatňovať do rozpočtovej kapitoly ministerstva zvýšenie počtu zamestnancov a finančné prostriedky v celku na zabezpečenie opatrení, postupov a projektov uvedených v koncepcii.

Úlohy koncepcie zakladali nároky na štátny rozpočet v rokoch 2005 až 2015; na limit výdavkov celkom na jednotlivé roky pre všetky archívy v priemere v objeme 350 mil. Sk, z toho kapitálových výdavkov 80 mil. Sk. Výdavky celkom pre rozpočtovú kapitolu ministerstva vnútra bolo potrebné v roku 2005 zvýšiť o 76 890 tis. Sk a v roku 2006 o 14 319 tis. Sk.

Splnením požiadaviek na nárast ľudských zdrojov by sa v rokoch 2005 až 2009 zvýšil počet funkčných miest o 187 zamestnancov; v roku 2005 o 35 zamestnancov, v roku 2006 o 60 zamestnancov, v roku 2007 o 34 zamestnancov, v roku 2008 o 46 zamestnancov a v roku 2009 o 12 zamestnancov.

1.2.1. Ľudské zdroje

V nadväznosti na plnenie úloh koncepčného charakteru na úsekoch preberania, sprístupňovania, prístupu, ochrany, ako aj informačných a komunikačných technológií je potrebné podľa schválenej koncepcie do roku 2010 zvýšiť v štát-

nych archívoch počet funkčných miest o 187 zamestnancov, z toho v štátnej službe 106 a vo verejnom záujme 81. Na základe úlohy uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 1201/2003 ministerstvo uplatňovalo v návrhoch rozpočtu na jednotlivé roky zvýšenie počtu zamestnancov a finančné prostriedky na zabezpečenie opatrení, postupov a projektov v uvedenej koncepcii, avšak uvedené požiadavky neboli akceptované.

Schválený rozpočet ministerstva na rok 2004 obsahoval 464 funkčných miest pre štátne archívy; upravený rozpočet k 31. decembru 2004 už iba 442; na rok 2005 451 a upravený 440; v roku 2006 442 funkčných miest a upravený 440. Počet funkčných miest 440 pre štátne archívy je schválený aj v rozpočte na rok 2007.

Podľa analýzy počtu zamestnancov za roky 2004 až 2006 nedošlo a ani v roku 2007 nedôjde k zvyšovaniu počtu zamestnancov v štátnych archívoch. Ale naopak, došlo k zníženiu o 24 zamestnancov, najmä z dôvodu zabezpečenia iných úloh ministerstva, a to v oblasti azylovej politiky štátu v podmienkach členstva Slovenskej republiky v Európskej únii a následnej starostlivosti o cudzincov, ako aj z dôvodu doriešenia zmien v organizácii miestnej štátnej správy.

K 31. decembru 2006 bolo v štátnych archívoch teda systemizovaných 440 pracovných miest z toho 340 v štátnej službe a 100 vo verejnom záujme. K tomuto dátumu bolo obsadených 427 pracovných miest. O trinástich voľných štátnozamestnaneckých miestach archívy informovali osobný úrad podaním oznámenia o voľnom štátnozamestnaneckom mieste. Na desať z nich boli pripravené výberové konania; je predpoklad, že vypísané budú dve.

Zníženie počtu systemizovaných miest o 24 v priebehu troch rokov a možné pokračovanie tohto procesu nielenže zníži možnosť splnenia úloh uložených koncepciou, ale v konečnom dôsledku povedie k ohrozeniu plnenia základných funkcií a činnosti štátnych archívov ako takých na úsekoch preberania, sprístupňovania, umožňovania prístupu a ochrany archívnych dokumentov; výrazným spôsobom obmedzí alebo znemožní plnenie úloh na úseku využívania informačných a komunikačných technológií v ich činnosti. Ďalším dôsledkom pokračujúceho znižovania počtu systemizovaných miest v štátnych archívoch bude aj medzinárodná izolácia štátnych archívov; nebudú môcť plniť úlohy vyplývajúce im z členstva SR v Európskej únii na úseku kultúrneho dedičstva: taktiež sa minimalizuje ich schopnosť efektívne spolupracovať na projektoch s ostatnými pamäťovými a fondovými inštitúciami v SR.

Odporúčanie, vykonať v rámci navrhovaných limitov početných stavov zamestnancov v programe 08C – Verejná správa také zmeny tabuliek zloženia a počtov, ktoré zabezpečia plnenie úloh vyplývajúcej z koncepcie, nie je možné. Návrh rozpočtu platových prostriedkov a počtu zamestnancov na roky 2008–2010 bol v súvislosti s plnením úlohy C.15. uznesenia vlády SR č. 856/2006 znížený o 10%.

Nevyklučuje sa ani pokles počtu odborných zamestnancov – vysokoškolsky vzdelaných archivárov – z dôvodu nízkeho finančného ohodnotenia. Preto sa odporúča minimálne pokračovať v nastúpenom trende prehodnocovania systemizácie pracovných miest.

Pre stabilizáciu personálneho obsadenia štátnych archívov a plnenia ich úloh podľa koncepcie je potrebné, aby sa posúdila možnosť plnenia úlohy C.15. uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 856/2006. V tomto zmysle sa obrátili na podpredsedu vlády a ministra vnútra aj predstavitelia Spoločnosti slovenských archivárov.

1.2.2. Zabezpečenie priestorových potrieb archívov

Splnenie úloh koncepcie zakladalo v rokoch 2005 až 2015 nároky na štátny rozpočet na limit výdavkov na jednotlivé roky pre všetky archívy v priemere v objeme 350 mil. Sk celkom, z toho kapitálových výdavkov 80 mil. Sk. V rokoch 2004–2006 predstavovalo ale napríklad čerpanie kapitálových výdavkov v priemernej sume ročne 34 467 tis. Sk. Prevažná časť vynaložených prostriedkov sa využila v rokoch 2004–2006 na riešenie najakútnejších problémov priestorových potrieb archívov.

V roku 2004 bolo vynaložených 35 082 tis. Sk na kapitálové výdavky. V rámci realizácie jednotlivých investičných akcií v nadväznosti na schválený Register investícií to boli predovšetkým rekonštrukcie a modernizácie objektov štátnych archívov vo Zvolene, v Topoľčanoch, Bratislave, Plaveckom Podhradí a Košiciach v sume 22 653 tis. Sk. Na vysporiadanie pozemkov sa vynaložilo 341 tis. Sk a na odkúpenie budov 1 214 tis. Sk. Z objemov významnejších položiek sa zabezpečil okrem toho nákup interiérového vybavenia (najmä regály) v sume 7 240 tis. Sk, výpočtovej techniky (2 699 tis. Sk) a spracovanie projektovej dokumentácie za 212 tis. Sk.

V roku 2005 z celoročného schváleného rozpočtu sekcie 72 261 tis. Sk (bez krajských úradov) bolo v sledovanom období vyčerpaných 53 115 tis. Sk (99,70 %). Z vynaložených prostriedkov sa v archívoch čerpalo 38 996 tis. Sk, čo predstavuje 99,81 % celoročného rozpočtu. Tieto boli použité predovšetkým na financovanie rekonštrukcie Štátneho archívu v Nitre – pobočka Topoľčany, ktoré spolu s projektovou dokumentáciou dosiahlo 11 620 tis. Sk. Ďalšie prostriedky boli vynaložené na rekonštrukciu Štátneho archívu v Bratislave – pobočka Modra (866 tis. Sk), Štátny archív v Bratislave – pobočka Šaľa – rekonštrukcia 2. etapa, kde sa v roku 2005 preinvestovalo spolu 4 830 tis. Sk, a to z rozpočtu 2 830 tis. Sk a 2 000 tis. Sk z účtu dofinancovania programov. Na rekonštrukciu Štátneho archívu v Košiciach a vypracovanie projektovej dokumentácie na opravu Štátneho archívu Banská Bystrica – pobočka Banská Štiavnica (2 739 tis. Sk), oplatenie areálu Štátneho archívu v Bratislave – pobočky Trenčín, výkup pozemkov pod pobočkou Štátneho archívu v Banskej Bystrici vo Zvolene. V rámci strojov a zariadení sa realizovala dodávka regálov pre pobočky archívov v Nových Zámkoch, Šali a Zvolene. Pre Štátny archív v Bratislave bola zakúpená telefónna ústredňa vo výške 280 tis. Sk a pre Štátny archív v Levoči rezačka papiera.

Schválený objem kapitálových výdavkov 44 206 tis. Sk na rok 2006 bol v priebehu roka znížený na 30 725 tis. Sk. Čerpanie za sledované obdobie v Štátnej pokladnici a aj v účtovníctve je vo výške 29 332 tis. Sk, čo predstavuje

95,5 % celoročného upraveného rozpočtu, z toho 2 500 tis. Sk predstavovalo čerpanie prostriedkov prevedených z roka 2005 na rekonštrukciu Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa a 4 000 tis. Sk na stavebné práce v Štátnom archíve v Nitre, pobočka Komárno. Na uvedené investičné akcie boli z rozpočtu roku 2006 uhradené výdavky vo výške 10 958 tis. Sk, z toho na rekonštrukciu pobočky v Šali 9 247 tis. Sk a na stavebné úpravy pobočky v Komárne 1 351 tis. Sk. Pre Štátny archív v Bratislave boli zakúpené mobilné regály vo výške 66 tis. Sk. V Štátnom archíve v Bytči, pobočka Žilina boli ukončené stavebné úpravy s nákladom v roku 2006 vo výške 2 896 tis. Sk.

Priebežne, ako samostatné akcie v rámci financovania z kapitálových výdavkov, sa riešia problémy s príčinami prenikania vlhkosti do depotov. Uvedené problémy sa odstraňujú priebežne v jednotlivých archívoch. Podobne sa pokračuje aj v odstraňovaní nedostatkov strešnej krytiny, jej výmenou, priamymi opravami alebo obnovovaním náterov, najmä na pamiatkovo chránených objektoch štátnych archívov v Bytči, Levoči a pobočky Poprad; v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici sa takéto opravy financovali z bežných výdavkov.

Široký záber realizovaných stavieb a prác sa vykonal za polovičný objem plánovaných kapitálových výdavkov v dôsledku nachádzania alternatívnych riešení. Z ekonomického hľadiska patrí medzi najväčšie prínosy riešenie priestorových potrieb archívov s minimálnymi nárokmi na kapitálové výdavky zo štátneho rozpočtu a znižovanie nákladov na realizáciu zmien stavieb a bežných výdavkov. Takto boli vyriešené (alebo sú v riešení) priestorové podmienky pobočiek vo Zvolene (realizáciou stavebných úprav objektu, ktorá umožnila uvoľniť nevhodné priestory v kaštieli v Ostrej Lúke a prenajaté priestory v Krupine), v Bojniciach (zámenou budovy archívu, ktorá bola v majetku mesta Bojnice za bezodplatne získaný prebytočný majetok v Prievidzi), vo Veľkom Krtíši (odkúpením objektu archívu, ktorý bol v majetku mesta za symbolickú cenu), v Dolnom Kubíne (zámenou budovy archívu, ktorá bola v majetku mesta za bezodplatne získaný prebytočný majetok štátu), v Žiline (bezodplatným získaním nového objektu v tesnej blízkosti jestvujúcej budovy archívu a jeho nízkonákladovou rekonštrukciou), v Banskej Štiavnici (bezodplatným získaním vhodných priestorov v jestvujúcej administratívnej budove a ich finančne nenáročnými stavebnými úpravami), v Michalovciach (kde prebieha rokovanie o zámene budovy archívu, ktorá je v majetku mesta za bezodplatne získaný prebytočný majetok štátu), v Komárne (kde po ukončení v súčasnosti prebiehajúcej rekonštrukcie budú môcť byť uvoľnené nevhodné priestory prenajaté od mesta Komárno), v Nových Zámkoch, (kde boli bezodplatne získané priestory v budove, v ktorej je umiestnený archív a pripravujú sa ich stavebné úpravy), v Topoľčanoch, Lučenci, v Poprade a v Leviciach (bezodplatným získaním vhodných budov riešiacich kapacitné problémy archívov), v Spišskej Novej Vsi (bezodplatným získaním priestorov vo vhodnej budove, ich pripravovanou rekonštrukciou a následným uvoľnením v súčasnosti prenajatých priestorov v majetku mesta), v Prešove (bezodplatným získaním vhodnej budovy v areáli bývalých kasární a jej pripravovanou rekonštrukciou, ktorá umožní uvoľniť priestory archívu prenajaté od

mesta Prešov), v Starej Ľubovni (bezodplatným získaním vhodného objektu v areáli kasární v Podolínci, po rekonštrukcii ktorého by bolo možné uvoľniť priestory prenajaté pre archív od mesta Stará Ľubovňa), v Nitre (bezodplatným získaním vhodného objektu, ktorý po rekonštrukcii umožní uvoľniť nevhodnú prenajatú budovu v Nitre–Krškanoch) a v Rimavskej Sobote (bezodplatným získaním vhodného objektu v areáli kasární, ktorý po pripravovanej rekonštrukcii vyrieši priestorové problémy archívu). Toto riešenie – prevod správy majetku, tiež objektu v areáli kasární – nebolo možné použiť pri pobočke Trenčín, pretože vláda SR rozhodnutie o prebytočnosti areálu kasární zrušila; ministerstvo bude pokračovať v hľadaní vhodného objektu, ktorým sa vyrieši kapacitný problém pobočky. Uvedené riešenia priestorových potrieb archívov umožnili aj výrazné zníženie bežných výdavkov na prenájmy budov a eliminovali riziko vysokého zaťaženia štátneho rozpočtu nákladmi na prenájom, ktoré hrozilo po zrušení regulovaného nájomného v roku 2004. K zníženiu nárokov na štátny rozpočet prispeje aj zaradenie úpravy, obnovy a vybavenia objektu pobočky Prešov do zäsobníka projektov Národného strategického referenčného rámca SR v rámci operačného programu Informatizácia spoločnosti, prioritná os Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry.

Akútnosť a v podstate neriešiteľnosť umiestnenia Archívu hlavného mesta SR Bratislavy vo vhodných náhradných priestoroch, po výpovedi z nájmu od mesta roku 2005 z priestorov Starej radnice a Apponyho paláca, doviedla ministerstvo k rozhodnutiu riešiť ho výstavbou novej účelovej budovy. Návrh na začatie obstarávania stavby Archívu hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy schválila vláda SR uznesením č. 559/2006 z 21. júna 2006. Nová budova sa postaví na voľnej časti pozemku s už vybudovanými inžinierskymi sieťami pri objekte Slovenského národného archívu, ktorý je v správe ministerstva. Súčasne sa využije možnosť prepojiť obe inštitúcie s cieľom spoločného efektívnejšieho využívania prevádzkových priestorov a technických zariadení. So stavbou sa plánuje začať v roku 2007 a ukončenie v roku 2009 s tým, že v roku 2007 by sa na základe súťaže návrhov spracovala prípravná a projektová dokumentácia, vykonali potrebné prieskumy a začalo s realizáciou stavby. Predpokladané náklady stavby vo výške 190 mil. Sk sú zohľadnené v rozpise rozpočtu ministerstva na rok 2008 s výhľadom do roku 2010 v čiastkach 30 mil. Sk (rok 2008), 80 mil. Sk (rok 2009) a 80 mil. Sk v roku 2010.

1.2.3. Zefektívnenie prístupu k archívnym dokumentom a ochrana archívnych dokumentov

Opatrením vedúcim k zefektívneniu prístupu k archívnym dokumentom uloženým koncepciou bolo zvýšenie objemu konzervačných kópií a študijných kópií mikrofilmovaním archívnych dokumentov a digitalizovaním archívnych pomôcok a vybraných súborov archívnych dokumentov. V rokoch 2004 a 2005 vykonalo ministerstvo základné kroky, vypracovalo projekt vyhotovovania konzervačných kópií a študijných kópií, zakúpilo pre vybrané archívy (Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici a Štátny archív

v Levoči) potrebné digitalizačné zariadenia, spustilo pilotný projekt a vypracovalo potrebné metodické materiály. Personálne obsadenie digitalizačných pracovísk zabezpečené nie je.

Napriek tomuto vývoju nie je možné zvýšiť objem konzervačných kópií a študijných kópií, pretože doteraz sa nedobudovali a ani sa nezačali budovať pracoviská pre mikrofilmovanie a základné digitalizačné práce v ostatných štátnych archívoch. Taktiež sa nenaplnili požiadavky na ich personálne zabezpečenie.

Ochranu archívnych dokumentov konzervovaním a reštaurovaním vo zvýšenom objeme malo zabezpečovať koncepciou schválené vybudovanie špecializovaných konzervátorských a reštaurátorských pracovísk v štátnych archívoch s regionálnou územnou pôsobnosťou. K budovaniu týchto pracovísk ministerstvo zatiaľ v plnom rozsahu neprikročilo. Toto negatívne konštatovanie platí aj na vybudovanie špecializovaného pracoviska v Slovenskom národnom archíve s celoslovenskou pôsobnosťou pre konzervovanie a reštaurovanie fotografických dokumentov, masové konzervovanie novodobých dokumentov na kyslom papieri, ako aj pracoviska na ochranu elektronických dokumentov. Nezačalo sa ani s prácami súvisiacimi s vybudovaním špecializovaného pracoviska pre konzervovanie a reštaurovanie máp a plánov v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Toto negatívne konštatovanie zmiernuje skutočnosť, že v roku 2004 začalo pracovať konzervátorské a reštaurátorské pracovisko s kvalitným technologickým vybavením v Štátnom archíve v Levoči; z hľadiska jeho personálneho dobudovania by bolo treba počítať s jeho zvýšením z dvoch na štyroch zamestnancov.

Dôvodom stagnácie pokračovania procesu zefektívnenia prístupu k archívny dokumentom a ochrany archívnych dokumentov je pretrvávajúci deficit rozpočtovej kapitoly ministerstva na kapitálové výdavky a nenaplnenie požiadavky personálneho dobudovania štátnych archívov.

1.2.4. Informačné a komunikačné technológie

Za najväčší prínos sa považuje radikálna zmena na úseku vybavenia štátnych archívov informačnými a komunikačnými technológiami a postup prác súvisiacich s budovaním elektronického archívneho informačného systému.

V porovnaní s rokom 2003 je v súčasnosti v archívoch dostatok osobných počítačov, z ktorých ale v blízkej budúcnosti treba inovovať približne 20 %. Na nákup výpočtovej techniky pre archívy sa v roku 2005 vynaložili kapitálové výdavky v celkovej výške 8 388 tis. Sk. Odstránil sa elementárny nedostatok – takmer úplná absencia pripojenia na internet a možnosť využívať elektronickú poštu. Taktiež je vybudovaná komunikačná infraštruktúra štátnych ústredných archívov a štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou. V štátnych archívoch sú vybudované počítačové siete LAN, ktoré sú prepojené v rámci privatej počítačovej siete (VPN) – INTRANET typu WAN sekcie verejnej správy ministerstva – VSNET. V archívoch sa používa programové aplikačné vybavenie, ktoré umožňuje sprístupňovanie elektronickou formou a zároveň poskytuje informácie o stave a uložení archívnych dokumentov. Plánovaná 20 % obnova

osobných počítačov však závisí od výšky finančných prostriedkov v rozpočte ministerstva na obnovu techniky. Požiadavky štátnych archívov na nákup osobných počítačov v roku 2007 sú zapracované do plánu verejného obstarávania na rok 2007; proces verejného obstarávania v súčasnosti prebieha.

Základom plnohodnotného využívania informačných a komunikačných technológií v činnosti archívov je dobudovanie všetkých 10 štátnych archívov nielen po stránke materiálno-technickej, ale aj personálnej na tomto úseku. V koncepcii schválených 18 zamestnancov informatikov bude musieť zabezpečiť úsek informačných technológií aj v pobočkách jednotlivých archívov. Vytvorenie týchto funkčných miest v 10 štátnych archívoch predstavuje iba prvý krok, pretože postupne bude treba takýmto spôsobom dobudovať aj najexponovanejšie pobočky štátnych archívov.

Štátne archívy, ako dočasné riešenie, využívajú pomoc informatikov krajských úradov a obvodných úradov. V štátnych archívoch treba zabezpečiť technickú a bezpečnostnú stránku existujúceho informačného systému, prípadne inštalovanie nových softvérov alebo ich aktualizovanie. Z hľadiska naplnenia bezpečnostných smerníc pri uplatňovaní bezpečnostného projektu si táto situácia vyžaduje zabezpečenie informatika v každom štátnom archíve.

V súvislosti so zrušením krajských úradov je v štádiu riešenia zabezpečenie 8 funkčných miest zamestnanca informatika pre štátne archívy v siedmej platovej triede štátnej služby.

Plniť úlohy na týchto úsekoch ministerstvo nezaväzuje iba uznesenie vlády SR. Ministerstvo ich bude musieť plniť aj ako ústredný orgán štátnej správy na úseku archívnictva členského štátu Európskej únie. Odporúčanie rady ministrov zo 14. 11. 2005 o prioritných činnostiach zameraných na prehĺbenie spolupráce v oblasti archívov v Európe (2005/835/EC, Ú. v. EÚ L312, 29.11.2005, s. 55). Na základe tohto odporúčania budú musieť štátne archívy zriadené ministerstvom plniť úlohy na úseku elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov, vybudovať a udržiavať internetový portál k dokumentom a archívnym dokumentom. Európska únia pripravuje aj vytvorenie siete kultúrneho dedičstva uloženého v knižniciach a archívoch – európsku digitálnu knižnicu.

Význam, nevyhnutnosť a finančná náročnosť cieľov na úseku informatizácie činností štátnych archívov boli v roku 2006 dôvodom zapojenia sa ministerstva do prípravy zásobníka projektov Ministerstva kultúry SR na roky 2007–2013 Národného strategického referenčného rámca Slovenskej republiky cieľa Konvergencia, pre ktorý pôvodne pripravilo zámery siedmich projektov. V apríli 2007 predložilo Rade ministra kultúry pre informatizáciu kultúry aktualizovaný návrh zámeru projektu „Rozvoj a obnova národnej infraštruktúry štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR“ ako súčasť operačného programu Informatizácia spoločnosti, prioritná os Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry. Tento projekt sa zameria na

- a) vybudovanie internetového portálu, ktorý poskytne ľahší a cezhraničný prístup k archívnemu dedičstvu uloženému v štátnych archívoch SR a verejných archívoch členských krajín EÚ, vytvorenie technických podmie-

nok a vyhotovovanie študijných kópií a on-line prístup k archívnym dokumentom uloženým v štátnych archívoch SR a vybudovanie elektronického archívneho informačného systému (EAIS),

- b) dobudovanie a obnovu materiálno-technického zázemia a infraštruktúry štátnych archívov s osobitným dôrazom na riešenie ich priestorových podmienok na národnej úrovni.

Ministerstvo uplatnilo požiadavky na informatizáciu činnosti štátnych archívov pri príprave Správy o stave plnenia úloh Akčného plánu Stratégie informatizácie spoločnosti za rok 2006 a aktualizáciu ročného plánu v ďalších rokoch. Uznesením vlády SR z 2. mája 2007 č. 395/2007 bolo podpredsedovi vlády a ministrom vnútra uložené zabezpečiť do roku 2010 aj plnenie a vytvoriť podmienky pre realizáciu úloh 1.d.5 (Vybudovanie internetového portálu, ktorý poskytne ľahší a cezhraničný prístup k archívnemu dedičstvu uloženému v štátnych archívoch SR a verejných archívoch členských krajín EÚ), 1.d.6 (Vytvorenie technických podmienok pre vyhotovovanie študijných kópií a on-line prístup k archívnym dokumentom uloženým v štátnych archívoch SR) a úlohy 1.d.7 (Vybudovanie elektronického archívneho informačného systému (EAIS)).

Ako súčasť Konceptcie rozvoja informačného systému sekcie verejnej správy ministerstva sa navrhli za úsek štátnych archívov tri strategické úlohy: Vybudovanie elektronického archívneho informačného systému (EAIS), Vytvorenie technických podmienok pre vyhotovovanie študijných kópií a Vybudovanie národného digitálneho archívu. Termín uvedenia do prevádzky sa, v súlade s uznesením vlády SR č. 395/2007, pri prvých dvoch úlohách stanovil na rok 2011; pri národnom digitálnom archíve na koniec roka 2013.

Strategická úloha Vybudovanie národného digitálneho archívu je novou úlohou v systéme informatizácie činnosti štátnych archívov. Jej zaradenie je výrazom požiadavky, ktorá logicky vyplynula z narastajúceho objemu pôvodne elektronických dokumentov u pôvodcov a s tým súvisiaceho preberania a dlhodobého uchovávanía, evidovania, sprístupňovania, ochrany a umožňovania prístupu k elektronickým archívnym dokumentom štátnymi archívmi zriadenými ministerstvom. K jej úspešnému zabezpečeniu, okrem materiálno-technických a finančných podmienok, je nevyhnutné, aby ministerstvo alebo štátne archívy disponovali aj odborníkmi na problematiku elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov.

Záver

Priebežné vyhodnotenie plnenia opatrení postupov a prípravy projektov uvedených v koncepcii ukazuje, že ministerstvo vykonalo v rokoch 2004–2006 základné kroky k splneniu najdôležitejších úloh uložených koncepciou.

Za najväčší nedostatok rokov 2004–2006 sa z ekonomického hľadiska považuje dlhodobý deficit vo financovaní potrieb štátnych archívov pretrvávajúci a prehlbujúci sa aj po schválení koncepcie.

Z ekonomického hľadiska patrí medzi najväčšie prínosy riešenie priestorových potrieb archívov s minimálnymi nárokmi na kapitálové výdavky zo štátneho rozpočtu a znižovanie nákladov na realizáciu zmien stavieb a bežných výdavkov; na tomto úseku sa ďalej za prínos považuje schválenie návrhu na začatie obstarávania stavby Archívu hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy vládou SR jej uznesením číslo 559 z 21. júna 2006.

Z hľadiska vecného plnenia sa za najväčší nedostatok hodnoteného obdobia považuje nenaplnenie požiadavky zvyšovania počtu funkčných miest zamestnancov v štátnych archívoch. Podľa analýzy počtu zamestnancov za roky 2004 až 2006 nedošlo k zvyšovaniu počtu zamestnancov v štátnych archívoch, ale naopak došlo k zníženiu o 24 zamestnancov. Možné pokračovanie tohto procesu, prípadne ďalšie znižovanie počtu systemizovaných miest pre štátne archívy nielenže zníži možnosť splnenia úloh uložených koncepciou, ale v konečnom dôsledku povedie k ohrozeniu plnenia základných funkcií a činnosti štátnych archívov ako takých na úsekoch preberania, sprístupňovania, umožňovania prístupu a ochrany archívnych dokumentov; výrazným spôsobom obmedzí alebo znemožní plnenie úloh na úseku využívania informačných a komunikačných technológií v ich činnosti. Ďalším dôsledkom pokračujúceho znižovania počtu systemizovaných miest v štátnych archívoch bude aj medzinárodná izolácia štátnych archívov, nebudú môcť plniť úlohy vyplývajúce im z členstva SR v Európskej únii na úseku kultúrneho dedičstva.

Za najväčší prínos z hľadiska vecného plnenia sa považuje radikálna zmena na úseku vybavenia štátnych archívov informačnými a komunikačnými technológiami a postup prác súvisiacich s budovaním elektronického archívneho informačného systému; jeho uvedenie do prevádzky v roku 2011 môže negatívne ovplyvniť pretrvávanie a prehlbovanie deficitu vo financovaní potrieb archívov a nenaplnenie požiadavky na dobudovanie ľudských zdrojov.

V rokoch 2007–2010 s výhľadom do roku 2015 ministerstvo bude naďalej uplatňovať v návrhoch rozpočtu na jednotlivé roky zvýšenie počtu zamestnancov a finančné prostriedky na zabezpečenie opatrení, postupov a projektov v uvedenej koncepcii v súlade s uznesením vlády a plniť príslušné systémové opatrenia a postupy.

OBSAH

Mrižová, Mária: Novela zákona o archívoch a registratúrach	3
--	---

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Štulrajterová, Katarína: Delegačný mandát na Slovensku v čase pontifikátu Gregora IX. (1227–1241)	11
Žudel, Juraj: Osobnosť Lazara, tvorcu mapy Uhorska z roku 1528	32
Bodnárová, Katarína: Bratislavské mestské knihy na prelome stredoveku a novoveku z pohľadu diplomatiky	41
Švecová, Adriana: Formálno-právna stránka závetov trnavských mešťanov z prvej polovice 19. storočia	53
Maráz, Karel: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Pripomenutí historie a současný stav	78
Vrteľ, Ladislav: Astronomické symboly v erboch (Príspevok k terminológii blazonu)	92

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti (Erika Javošová)	119
Vitráže na Slovensku (Radoslav Ragač)	122
K dejinám genealogického výskumu na Slovensku (Júlia Ragačová)	123
Rábik, V.: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Juraj Žudel)	126
Malovcová, B. a kol.: Výborná – Bierbrunn (Juraj Spiritza)	129
Jezuitské školstvo včera a dnes (Agnesa Žifčáková)	135
Historické rozhľady III. (Pavol Tišliar)	140
Sulitková, L.: Vývoj mestských knih v Brně ve středověku (Juraj Roháč)	141
Cahiers du Léopard d'Or 8. les Armoriaux (Radoslav Ragač)	144
Cruz Mundet, J. R.: Manual de archivística, fundación Germán Sánchez Ruipérez (Rudolf Hudec)	147

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

The American Archivist 2006/2 (Peter Draškaba)	148
Arhivski vjesnik 49/2006 (Jozef Klačka)	149
Der Archivar 2007/1–2 (Peter Kartous)	151
Archivní časopis 2006/1–4 (Júlia Hautová)	153
La Gazette des Archives 2006 No 201, 202, 203 (František Palko)	157

Journal of the Society of Archivists 2006/2 (Peter Draškaba)	160
Levéltári Szemle 2006/1–4 (Viliam Csáder)	161
Rassegna degli Archivi di Stato 2003/1 (Katarína Štulrajterová)	168

SPRÁVY

XI. archívne dni v Slovenskej republike (Elena Machajdíkova)	170
Zápis banských máp a plánov do zoznamu UNESCO Pamäť sveta (Elena Kašiarová)	178
Správa o štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte UK v akademickom roku 2005/2006 (Leon Sokolovský)	180
Stáž „Théories et pratiques archivistiques“ v programe Courants du Monde 2006 v Paríži (Radoslav Ragač)	182
Nová archívna budova v Petrohrade (Peter Kartous)	187
Výstava Osudový rok 907 – Bitka pri Bratislave a raný stredovek v Dolnom Rakúsku (Júlia Ragačová)	190
Medzinárodná konferencia „Digitálna diplomatika – historický výskum stredovekých listín v digitálnom svete“ (Róbert Marett)	191
Medzinárodná vedecká konferencia České, slovenské a československé dejiny II. (Richard Pavlovič)	197

KRONIKA

Ostatné rokovanie Vedeckej archívnej rady (Júlia Hautová)	200
Životné jubileum PhDr. Evy Vrabcovej (Božena Slezáková)	203
Jubilujúca Alžbeta Liščáková (František Žižák)	205
Na rozlúčku s kolegom a priateľom Vincentom Šlahučkom (Peter Kartous)	206
Za Petrom Tesákom (Eva Bešinová)	208

PRÍLOHA

Priebežné hodnotenie plnenia opatrení a postupov a prípravy projektov uvedených v Konceptii rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015) (Mária Španková)	210
--	-----

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XLII – Číslo 2 – 2007

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júli 2007,
vytlačené v novembri 2007.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk